

יעקב דרכמן

דמעות יבשות

ישראל

2006

הספר ראה אור בסיוע:

קרן עמ"ס

לעידוד מלומדים וסופרים

בית הנשיא

יד ושם

רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של ניצולי שואה

רשת קניוני עזריאלי, מרכז עזריאלי ו- IC מקבוצת עזריאלי

תודתי העמוקה על הסיוע בהתנדבות נתונה

לבית לוחמי הגטאות;

לפסח סודיצקי, על גילויי הרצון הטוב

ידידותו ועצותיו בעבודתו המקצועית

בהוצאת ספר זה לאור;

למריאלה וחורחה מילר שסייעו

בעיצוב עמוד השער ובבחירת התמונות.

ללאה (ליסה), אשתי

שבזכות התמדתה, יצירה זו, שהיא פיסת חיים,

הייתה למציאות.

לילדיי:

מרים (מרי), צבי (אנריקה), קרן

לנכדיי:

גיא, גיל, אמיר, תמיר

תם, שי, נעם, שחר ואורי

לניניי: אריאל ובארי

מי ייתן שספר זה ישמש כגלעד ליקיריי, שנספו

ללא שם, ללא תיעוד.

זוהי דרכי להצילם משכחה ולהחזירם לחיים,

לתעדם כאן, שימשיכו לחיות בקרבנו.

מקום למכתבים ותעודות:

1. מכתב ממשואה

2. מכתב מבית לוחמי הגטאות

3. מכתב מהצבא

4. מכתב מהמשטרה

5. מכתב מבתי ספר

6. מכתב מישיבה

7. מכתב משגרירות אורוגואי (אולי – לא כ"כ קשור לספר בעברית)

תוכן העניינים

הקדמה

ביקור בדכאו

ישראל 1982 – בצל הקטיושות

לודז' 1939, מדוע?

הבריחה לרוסיה

הברווזים הירוקים

סיפורה של אימא

סיפורו של אבא

"אנקדוטה" של אבא

זיסל'ה המתוקה שלי

המצוד הגדול

האבקות המרות

מלאך המוות

עד עולם זיסל'ה

לא להביט לאחור

ראשית נדודינו

דרך השמיים

עשן מתוק

בגיהנום

מפגש לא צפוי

היציאה מאושוויץ II - בירקנאו

ההגעה לשטוטהוף

המאבק לחיים

תנור ההבטחה

קלפסדרה – מת מהלך

הילדים מליטא

המירוץ להשרדות

הרטה הגדולה

שנה חדשה 1944-1945

אחרית הימים
פירנה
חזרה לדרזדן
מצעד המוות
טרזיינשטט
ראשית הגאולה
חופשיים... סוף סוף חופשיים
תיבת המיליונים
חוויות חדשות
תחנת ביניים
צליחת האוקיינוס
אורוגואי: קדמת גן העדן
התגשמות החלום
אני נהיה גבר
...והאושר בפתח
להתחיל מחדש
המעגל נסגר
אחרית דבר
מסמכים - תמונות

הקדמה

היום, בראשיתו של המילניום, אני חי בישראל, בנהרייה עם משפחתי שמגלמת את כל מה שישראל מסמלת בשבילי, את כל מה שהעניקה לי ישראל. החלטתי לשתף אתכם בכול קורותיי על רגעי הכאב והחסד, בסדר הזה.

וכך סיפורי מתחיל.

נהרייה, שבגליל המערבי, עיר נושקת לים בגוני ירקרק וכחלחל שגליו הלבנים מלחכים את חופי הזהב שלה. לא אחת, רעש התנפצותם על החוף נבלע ברעש התפוצצות הקטיושות ששוגרו מעברו השני של ראש הנקרה, מגבול לבנון.

5 במאי 1991. לבושים במיטב מחלצותינו וחמושים במצב רוח מרומם, אשתי לאה ואני עושים את דרכנו לאולם שמחות. בר-מצווה הוא מאורע חשוב, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בבנו של שכן ותיק וחבר. אופיר, בנו של חיים, הגיע למצוות והיום הוא מותיר מאחור את תקופת הילדות ומעתה והלאה יישא באחריות, והחשוב מכול, באחריות על מעשיו הוא.

לפי מסורת העם היהודי, בר-מצווה נחשב לאחד האירועים המכוננים ביותר בחייו של אדם, ולא בכדי הוא נחגג רק פעם אחת! מוזיקה ואווירת חג אופפים את האולם ההומה מפה לפה. הכול מברכים זה את זה, והמילה "מזל-טוב" מהדהדת בכול עבר. כמעט שאין מקום פנוי בשולחנות העמוסים בדברי מאכל, משקאות ופרחים. אנו מחפשים מקום ישיבה בשולחן עם מכרים, אבל הכול מלא עד אפס מקום. לבסוף לאה מוצאת שני מקומות פנויים בשולחן שאת יושביו איני מכיר, והמצב מבחינתי לא מלבב במיוחד. התעקשותי לשנות מקום הייתה לשווא, נאלצתי להשלים עם המצב.

שולחן עגול, גדול, לעשרה איש, חמישה זוגות. ארבעה מתוכם מיודעים וזוג אחד, אנחנו, זרים גמורים. אך ככל שחולף לו הזמן, השמחה גדלה ואיתה קירוב הלבבות. אשתי פוצחת בשיחה עם היתר, במיוחד עם האיש היושב לשמאלה. לי לעומתה בהחלט חסר ולו מכר אחד לרפואה להרמת כמה כוסיות "לחיים", כמתבקש בנסיבות שכאלה.

השיחה בין אשתי לשכנה לשולחן התארכה וגלשה. אני שומע שמדברים על ליטא (מקום מוצאם של הוריה), דה אלטע שטעטל. אני גם מדמה לשמוע את המילים "מחנה ריכוז" ו"שואה".

אשתי מספרת לי כי האיש הוא ניצול מחנה השמדה. אני מקשיב לדבריה, אך מעדיף להתרכז בקולות המוזיקה וקרקושי הסכו"ם. אני מנסה להתעלם מהשיחה, מנסה להזמין אותה לרקוד, להרים שוב כוסית לחיים, משתדל בכול כוחי שלא לזנוח את השמחה כדי "להישאב" לשואה!

תחושת האי נוחות שלי נמשכת עד הרגע שבו מציגים בפני את ראובן לסקוב, והוא בחיך אומר לאשתי, "מה אתם כבר יודעים על השואה? יודעים על זה משהו בכלל בדרום אמריקה? שם החיים הטובים, בשר בשפע." האמת, הצדק איתו. באורוגואי בהחלט חייתי מצוין ואכלתי בשר משובח, אבל מה הקשר? שטוטהוף, הייתה המילה שיצאה מפיו של ראובן, הלמה באוזניי, חדרה לראשי וננעצה לי בלב. הוא המשיך, ודיבר על הילדים מליטא, על הקור ועל הגז, על הרעב ועל החול הקפוא בגיהנום ההוא ששם קץ לחייהם של הילדים הללו. חושי מתחדדים ואני רוצה לשמוע עוד ועוד.

הייתכן, האם זה אפשרי? אשתי שמה לב שדבר מה מתרקם. היא זזה מעט כדי לאפשר לראובן ולי להתקרב זה לזה. הוא עדיין פונה אליה, אך המילים שלו הולמות בי. החגיגה נמוגה. מוחי קולט את מילותיו בלבד. 'אלוהים', אני חושב, 'אחד נשאר. עוד ניצול. נס!' אני מתקרב אליו, בתווך בינו ובין אשתי, ואומר: "אני אגיד לך בדיוק איפה אירע הכול." הוא חדל מדיבורו ומביט בי בלי להניד עפעף. "אתה היית צמוד לגדר התיל במחנה ממול, תחת מגדל השמירה, בין בלוק 13 של הגברים ובלוק 23 של הנשים. מקס וקרול, הקפואים, היו שייכים לבלוק 13 והממונה עליכם היה אותו אוברשפירר ג'נג', לא "הרוצח", אלא ההוא 'הטוב'". למשמע דבריי הוא קפא. הבטנו זה בזה בדממה שעה ארוכה בלי שהיינו מסוגלים להוציא הגה. אט, אט, בעודו מורה בידו לאשתי לזוז מעט הצידה, נמצאנו שנינו פנים אל מול פנים כמהופנטים.

בקול איטי ועמוק הוא אומר לי רק צמד מילים, מי אתה?, אני עונה בשאלה משלי, איך ניצלת?

"לפני שהכניסו אותנו אל תאי הגזים, קפצתי והסתתרתי בתוך פח זבל גדול." ובעודנו מתחבקים הוא אומר "... אבל איך גם אתה נשארת בחיים...? אתה מוכרח להיות ההוא שדיבר אל הגרמני והתחנן על חייו." התחבקנו בעודנו מכנים איש את רעהו בשמותינו מאז "יענקלה!" "ריבלה!" ודמעותינו נמהלו בתדהמתם של חלק גדול מן המוזמנים. המפגש המחודש שלנו הונצח אפילו במצלמת הווידאו שצילמה

את האירוע. מצאתי אח שמעולם לא היה לי. צחוק הגורל, התברר כי הוא מתגורר במרחק של עשרים מטר מביתי. בנינו היו חברים ולמדו יחדיו באותו בית הספר. אך הגורל לא זימן לנו אפשרות להיפגש במשך עשרים השנים שבהם היינו שכנים. לא היו לנו הזדמנויות רבות לשוחח על תלאותינו בגיהנום האפל של חיית הטרף, אך די היה במבטינו. בכל פעם שביטא בין שפתיו את שמי, "יענקלה", נדמה לי כי קוראים בשמי כל הילדים יפי התואר שנרצחו, ואני חש מחנק בגרוני. כעבור ימים אחדים הגיע לביתי עורך מקומון בנהרייה לראיין ולצלם את שנינו.

כמאמר הביטוי, כל דבר טוב סופו להסתיים, וכפי שנכתב בתפילה "ה' נתן וה' לקח", אף אושרנו לא ארך זמן רב. ראובן חלה אנושות, נותח, אך לבו לא עמד במעמסה וכעבור חודשים ספורים הוא נאסף אל הילדים משטוטהוף והותיר אחריו משפחה נהדרת ואינספור חברים ומוקירים, אני ביניהם. נבצר ממני להשתתף בהלווייתו משום שהייתי בשלבי התאוששות מהתקף לב. המפגש, והרעות שהוליד, הניעו אותי לשוב ולחפש את הדרך לחפור, לשלוף את עברי הקבור ולחשוף את קורותיי, קורותיה של משפחתי ושל רבים אחרים כמוני...

ביקור בדכאו

כיצד נקלעתי לכאן?

אנו פוסעים זה לצד זה בדרך למשרפות. מדוע באתי לכאן? לשם מה לזכור? עיניי מוצפות דמעות שחונקות את גרוני. מעולם לא הייתי כאן, ואף על פי כן, המקום נראה לי מוכר...דממה! רק פכפוך הנחל הזורם למרגלותינו נשמע.

אני חש בנוכחותם של יקירי לצידי, שמעניקים לי הכוח להמשיך הלאה- דכאו!- מה קורה לי? מה אני עושה פה?- אנו עומדים לעבור דרך שער הכניסה אל אזור המשרפות, צעד ועוד צעד, עד שנשמע קול שמפלח את הדממה עם היסגר השער. קולה של גרמניה קשישה מודיע בנימה אדיבה, סגור! אין מעבר. המשרפה תיפתח מחר. הסתיימו הביקורים להיום. חזרנו על עקבותינו, בחיך שהפך לצחוק מתפרץ; לא יאמן. במשך שש שנים עשה הרייך השלישי כולו כל שלאיל ידו כדי להכניס אותי לשם, כדי לשרוף אותי, ולא הצליח. ואותה קשישה, במעין חיך מתנצל, לא מתירה לי להיכנס אל המשרפה.

אני בדכאו, יולי 1989. בנותי מרי וקרן מחבקות אותי. לצדי אשתי לאה ואבי. רק בני צביקה נאלץ להישאר בישראל בשל עבודתו. אנו צועדים אל לב לבו של מחנה ההשמדה. הדמעות שבות וחונקות את גרוני ויותר מכול אני משתוקק לפצוח במנוסה מן המקום הארור הזה ולהמשיך בטיול התענוגות שלי באירופה, ובמיוחד להשאיר מאחור את גרמניה, שאדמתה חורכת את כפות רגליי.

אינכם יכולים לתאר לעצמכם כמה קשה לי. לעתים אף נראה לי מעבר לכוחותיי להרכיב את התצרף הזה, שנכתב במשך יותר מארבעים שנה. דפים ופרקים שלמים בכתב יד, במכונת כתיבה, בתקופות שונות בחיי, מקצתם גנזתי ואחרים קרעתי לגזרים. מחברות שאבדו שבו ונמצאו לאחר מכן. פעמים רבות אחז בי הזעם! פעמים אינספור ייחלתי לשריפה שתכלה את שכבר נכתב, כדי שאוכל להיפטר מן הסיוט הזה של כתיבת הספר. אפשר שהאש הלכה ודעכה במהלך יותר משישים השנים שחלפו מאז שתם הגיהנום. אפשר שהמילים הלכו והתעדנו מאז, אך האמת נותרה ללא פגע. בכל פעם שאני שב ומשחזר את אותו פרק בחיי משנות ילדותי, הטרגדיה שבה ועולה! לנגד עיניי שבים וצועדים בשיירה גופיהם המרוטטים של בני עמי שנרצחו בשרירות לב. חבוקים בחיבוק מוות עם היפתח דלת תאי הגזים, או שמא אני הוא זה המחבק את עצמי חיבוק סופני, לאחר לילה מקפיא עצמות שבו

הייתי שרוע על הארץ בתא מעצר גרמני. פעמים רבות אני עצמי איני מצליח להבין מדוע אני כותב כל זאת. אבל אותך אני מבין.

כמה שאני מבין אותך,
אתה שנחלצת מן התופת,
מהתופת הנאצית.
ניצול שואה.
שקמת לתחייה מאפרו של אושוויץ,
של מאידנק, או טרבלינקה
ומבתי המטבחיים
שנבנו עבורך,
אך ורק עבורך, בידי חיית הטרף
שברעבונה אינה יודעת שובעה
במטרה אחת ויחידה
למחות אותך ואת כל צאצאיך
מעל פני האדמה,
רק על שום היותך יהודי.
אני מבין את שתיקתך.
אשרי אלה
אשר העלו על הכתב את זעקת כאבם,
למען תדע האנושות כולה.

הם כבר מצאו מזור לחלק ניכר מכאבם, שהיה אצור בקרבם, עד שנפטרו ממנו. השחרור מהמועקה שלוחצת בחזה הוא בוודאי נפלא. אבל אותך, אחי הניצול, שכתבת אלפי דפים כדי להצפינם במקום חבוי בביתך, אותך אני מבין יותר, מפני שאני מרגיש בדיוק כמוך.

גם אני כתבתי...ושמרת, תמיד שמרתי והיטבתי להסתיר את הכתוב פן ימצא אותו מישהו. למצוא, משמע, לקרוא, משמע לחזור ולחוות שוב את הגיהנום ההוא. לחזור ולשמוע על האספלט הדומם של הגטו את נקישות מגפי הגרמנים המחפשים אחר כך כדי ליטול ממך את הדבר היחיד שנותר לך: חיך.
במהלך השנים האחרונות הצפנתי את הדברים שכתבתי במקומות הפחות מתקבלים על הדעת. השתדלתי לא להיתקל בהם. אבל כשמצאתי אותם ושבתי

וקראתי בהם, שבת לחרות ביתר שאת את שלא ניתן לתאר. התהוותה בי מחדש
התשוקה להמשיך, להוסיף עוד ועוד, לספר הכול.

בכל פרק נחשפים עוד ועוד זיכרונות מרים, זיכרונות שניסיתי לעקור מתוכי.
זיכרונות שמעולם לא חלמתי כי יחזרו ויופיעו בבהירות בל תיאמן, כאילו הם
מתרחשים היום, ברגעים אלה.

ההיו הדברים מעולם?

לכל אלה שהטילו ספק בכך; לכל אותם טיפשים קטני אמונה, אני זועק בכל
כוחי: כן! כן, אלף פעמים כן! זה קרה גם קרה! אסור לשבת בחיבוק ידיים. אל תתנו
אמון במפלצת! היא תמיד מסתתרת ואורבת. מסתתרת או מוסווית, מחכה
להזדמנות הראשונה לחזור לזירת הפשע. אל תתנו אמון במתכחשים לה. ההכחשה
יכולה אף היא להיות תחפושת טובה. בפעם הבאה שתופיע, אפשר שקורבנה לא
יהיה העם היהודי. לרשע אין כתובת. לדידה של המפלצת, דמם של כל בני האדם
אדום. כדי שלא יישנה, על מנת לוודא שששת מיליוני אחיי לא קיפחו את חייהם
לשווא, אני את הסיפור שלי חייב לספר.

ברצוני לתרום את חלקי לכל מה שנכתב עד עתה, להצטרף לאלה שכבר עשו
כן ופרקו מעליהם, ולו חלקית, את מטענו של הסיוט הזה. ספרי, שמצטרף לעדויות,
נועד לילדיי וילדיהם, וגם לילדיכם, במטרה לכונן מעל אפר ילדותי האומללה עתיד
טוב יותר למען כל הילדים שעתידיים להיוולד, על מנת שיוכלו לצעוד בראש מורם,
גאים וחופשיים.

ומה באשר לאלה שכבר אינם? כל בני משפחתי, שנרצחו על ידי הפושעים
ערלי הלב? סביי, דודיי, וכל היתר? זיסל'ה דודנית המתוקה, שאיתה חלקתי את
אותה מיטה במשך כמה שנים, שהייתה כאחות לי. היודע מישהו על דבר קיומה? אני
אפילו לא יודע באיזה כבשן היא נשרפה! הרי לא יכלו לאפשר לה להמשיך לחיות.
יהודייה הייתה. יהודייה אחת קטנה בת שבע, שבדמה נדרשה להשביע את רעבונה
הפראי של חיית הטרף.

לא הייתה לרייך השלישי תקומה לו היה משאיר את זיסל'ה בחיים. אחותי
הקטנטונת הייתה אחת מיעדיו של הנאציזם, השמדת בני משפחתי. רצחו אותה. הם
הצליחו...הם תמיד הצליחו בכל משימה שהציבו לעצמם.

הם היו חזקים ואדירים. בשורפם את זיסל'ה או פסל'ה, או איציק, דודניי בני
החמש והשמונה, הגשימו הנאצים את חלומם הנשגב האדיר, את מאווייהם. הילדים
של גטו לודז', וכל הילדים היהודים באירופה, היו בין הקורבנות הראשונים של
האידיאולוגיה הנאצית. לדידה של חיית הטרף, זה היה המהלך הנכון. להחריב את
עתידו של העם היהודי ללא תקומה באמצעות השמדת צאצאינו.

בערה בהם תשוקה חולנית להשמיד כל ילד יהודי. ההווה של העם הושמד
מדי יום ויומו כדבר שבשגרה. זה היה לחם חוקם של הנאצים. אך בחיסול עתיד
העם היהודי גילו הנאצים עניין מיוחד. לצורך כך נדרש מהם ביצוע מושלם, חף
מטעויות, וכובד ראש מדעי.

הם לא הסתפקו בכריתת העצים, הם היו צריכים לבער את כל היער,
מהיסוד, וכן את האדמה המזינה אותו.

ניצחונם היה כביר, הילדים היו הראשונים להישרף. במרישין, העמיסו אותם
על רכבות. הקרונות יצאו השכם בבוקר עמוסי ילדים, וחזרו ריקים, נקיים ביום
המחרת. יעדם: אושוויץ II – בירקנאו, כלומר, תאי הגזים ומשם אל אש הכבשנים.

לאחר מכן הגיע תורם של הזקנים, של החולים ושל כל אלה שלא הביאו
תועלת לגרמנים. ולבסוף אנחנו, פועלי המפעלים. אלה שבאופן כלשהו היה ניתן
בתחילה לנצל את מקצועם, או את מעט הכוח שנותר בהם, אך בסופו של דבר גמרו
כמו כולם: בתאי הגזים או בין ידיו האכזריות של אחד הגרמנים. הסוף הגיע, לא
חשוב היכן, על פי גחמתו של גרמני כלשהו.

הם אפילו לא הכירו את שמות קורבנותיהם! האם ידעו למשל כי שרפו את
זיסל'ה ושאני נותרתי בחיים? האם ידעו במקרה את שמה, או את שמי?

כולנו היינו, כפי שכינו אותנו: שְׂמֵלֶךְ, פסולת.

היינו בסך הכול שלדים מהלכים, שאמורים להיכנס דרך הדלת ולצאת מבעד
לארובה כעשן.

הדבר שעשע אותם מאוד. כשהורו לנו אל עבר הדלת הם אמרו: "מכאן אתה
נכנס". אחר כך הרימו את מבטם לעבר ארובת הענק שפלטה מתוכה עשן שחור
ומתקתק והוסיפו: "ומשם תצא".

זה היה הגורל שציפה לי. להיכנס מבעד לדלת ולהיתמר מעלה מבעד לארובה
הזו שלילה ויום הקיאה את אותו עשן מתקתק, עשן אנושי, עשן שאצר בתוכו את
בני משפחתי. תחילה רבים לא הבינו את המתרחש. אפילו כעת... אני בקושי מבין,
ולו הייתי מבין, ממילא לא הייתי מאמין.

אולם אז תפסתי מיד! הכול היה ברור לי כשמש...הם מתכוונים אליי. אני זה
שאמור לעבור במסלול הזה דרך הארובה.

אני, בגיל תשע הייתי צריך להגשים את החזון הגרמני: להיכחד מן העולם
הזה, לתפארת הרייך.

משהו השתבש. נותרתי בחיים! הצלחתי לשרוד! ניצחתי אותם! במכונה
המושלמת, הנפשעת, שאיתה שיתפו רבים פעולה במטרה להשמיד אותי, את קרובי
ואת בני עמי, היה פגם.

זאת, אף על פי שלא היה מי שיושיט לי יד, לא היה מי שיושיעני, לא היה מי שיגן עליי כשמצאתי את עצמי לפתע מול עיניו המחושבות והקרות כקרח של יוזף מנגלה סמוך לרכבת ברציף של אושוויץ II – בירקנאו. מאחורי היו תשע שנות חיים ומשקלי היה עשרים קילוגרם. מוטלת עליי החובה לספר! עליי לזעוק! אני מוכרח לעשות זאת בשם כל יקירי.

ישראל 1982 – בצל הקטיושות

המנוע של הקומנדקר דולק, אני חושש לדומם אותו. אני רוצה שהכול יעבור בשלום. קיבלתי פקודה ואני חייב למלא אותה. כולם נחפזים.

כל אחד יודע בדיוק מה עליו לעשות, וכולם מתרוצצים כנמלים לכל עבר. לבוש כחייל, במדי צבא ההגנה לישראל, אני בודק שוב את מכשיר הקשר. אני משנן את הפקודות. בין לבין מעמיסים על הרכב שלי שני רמקולים ענקיים. אני עובר שוב על הכתוב על גבי הדף באותיות גדולות "תושבי נהרייה..." מישהו קורא לי: "יעקב הכול מוכן. בדוק את המיקרופונים והרמקולים. קדימה, דרך צלחה, ותחזור בשלום..." המילה שלום... כמה רחוקה היא נשמעת לי... במיוחד עכשיו, בעודי נוסע, היא הולכת ומתרחקת ממני יותר ויותר.

יום שישי 6 ביוני, ארבע אחר הצהריים. כוחותינו הפציצו הבוקר את בסיסי הטרוריסטים בלבנון, שמהם נורו לעברנו קטיושות ופגזים. ולאחר ההתנקשות בשגרירנו בבריטניה, ריח אבק שריפה נישא באוויר. ידענו שבכל רגע צפויה להישמע שריקת הרקטות מעל עירנו ומעל כל הגליל. והן לא איחרו להגיע!

מזה שנים אנו מהווים יעד למתקפותיהם. ילדינו כבר מורגלים בשריקת הפגזים ובהפצצות. למרות שברחבי הגליל ממוקמים מחנות צבאיים, אזרחינו אינם יכולים לחצות את הכביש בבטחה. יותר מכל יעידו על כך המצבות בבתי-הקברות שלנו שעליהן מתנוסס המשפט "נהרג במתקפת קטיושות".

מילה רוסית זו נעשתה מוכרת בנהרייה, עד כדי כך שאפילו הילדים בבתי הספר משתמשים בה במשחקם.

לא יאמן... שריקתה של קטיושה... זו המבקשת כעת את נפשם של ילדיי, לפני זמן לא רב מדי, שם בטרזינשטט, הדהדה כישועה. אז היא הייתה כניגון ערב, צופנת בחובה תקווה לחיים, שהכריז על סופה הקרב של המפלצת הנאצית. על יכולתנו לחזור ולנשום אוויר צח הרחק מתאי הגזים.

שש שנים חלמנו על קולות רעם התותחים שיגאלו אותנו מהמוות. מההשפלה. וכעת? אותו שם... אותה שריקה... אך עתה היא תובעת את חייהם של בני עמי.

הזיכרונות נמוגים, אני מתקרב אל יעדי. אני חוזר למציאות. הרמקולים שואגים וקולי המהדהד בין הבניינים נשמע חלול. "תושבי נהרייה, אתם מתבקשים לרדת מיד למקלטים", ואני חוזר ואומר כפי שהורו לי: "בלי פאניקה".

מרבית האוכלוסייה כבר חוסה מוגנת במקלטים, ואלו שכמו נתפסו בהפתעה מגיחים ברגע האחרון מבתיהם, ילדיהם בזרועותיהם.

האדמה רועדת פעם אחר פעם. אני מנסה לספור את הנפילות, אך מספרן הרב לא מאפשר זאת. מקצתן קרובות, ואחרות מפוזרות בכל רחבי הגליל המערבי. מקלטים! שוב מקלטים! אני מתקשה להאמין שדווקא אני הוא זה המורה לאנשי לרדת למקלטים...

המילה הזו והנסיבות חוזרות וקוברות אותי במרתף ההוא האפוף עשן, בעיר שנחרבה תוך דקות ספורות. מחזירות אותי אל ריח הגופות החרוכות ואל השמיים המקיאיים מתוכם אלפי טונות של פגזים שצונחים מעל ראשינו, במקום שבו אתה עלול למות בהפגזה, או לשרוד ולקום לתחייה. גם אז בדרזדן, בלילה ההוא בפברואר 1945, נאלצתי לרדת למקלט. לא רציתי. אבל אבא הכריח אותי, והוא צדק. אם הנאצים ניסו בכל מאודם ולא הצליחו להרוג אותי במהלך כל אותן חמש שנים...לא חבל למות דווקא מידי בעלות הברית, מושיעיי?

נשבעתי אז לעולם לא להתחבא עוד. לא בגלל אומץ לב, כלל וכלל לא. אלא בשל ביטחון שקינן בי: לי כבר לעולם לא יאונה כול רע.

'יהיה מה שיהיה... אתה, יעקב, מוכרח לחיות! מי כבר מסוגל להרוג אותך אחרי כל כך הרבה ניסיונות? רופך וחיה! הפעל את יכולת השכנוע שלך והמשך לחיות. חייך לאותו נאצי אדמוני, והוא יניח לך לחיות עד מחר. עד ששוב יעמידו אותך בשורה, לסלקציה נוספת. אז תשקר להם...תגיד להם שאתה בן שתיים עשרה ולא בן תשע'. אפשר שכך תזכה לחיות יום אחד נוסף. מה כבר יכול לקרות לי כעת, שלא אירע עד היום?

נפילת פגז בסמוך מחזירה אותי לנהרייה, אך השקט הארעי גורר אותי חזרה אל התהום, שראשיתו בגטו לודז' והמשכו באושוויץ II – ברקנאו, שטוטהוף, דרזדן, פירנה, טרזיינשטט. ובין מקום למשנהו, אותן צעדות בלתי נתפסות, והגרמנים כבעלי מקצוע מיומנים, מגדישים את סאת ייסורי ועושים כל שלאל ידם כדי לגדוע את פתיל חיי.

הלילה יורד על עירי הקטנה. המנגינה הקטלנית של הקטיושות שוככת לאטה, אך לא לגמרי, ומאלצת אותנו להיזכר מעת לעת במסריה. כל שריקה: חורבן, כל מפץ: מוות.

אני ממשיך בסיורי. אני מכיר כל סנטימטר בכביש. סיירתי לאורכו הלוך ושוב פעמים כה רבות. אין בית שלא שמע את כריזת הרמקולים, ובכל סיבוב חוזר עירי נראית לי יפה יותר.

כעת הכול שלו, כאילו ברגע אחד היקום כולו שוקע בשינה רגועה. אני מנתק את הרמקולים, מצית סיגריה והעשן חודר לריאותיי. אני מקשיב לקולות נשימתי. מחשבותיי נודדות חזרה אל ביתי: שם נמצאים אשתי לאה, קרן שלי הקטנה והמתוקה וצביקה, בני החייל שהגיע לחופשה. הביטחון כי לא יאונה למשפחתי כל רע, מרגיעה אותי. אני יודע שהם בבית. הם כל עולמי ודווקא להם לא הוריתי לרדת למקלט.

בתי הבכורה, מרי, שאותה בירכתי לשלום ברמקולים, נמצאת בביתה יחד עם ילדיה, גיא וגיל, שני נכדיי היקרים. בעלה, יעקב, גויס למילואים. אני חש בתוכי שהם חסינים מפני כל רע. הביטחון משתלט עליי והרגשתי טובה. החסינות שלי היא גם החסינות שלהם. הישרדותי מן הגיהינום של היטלר הוא קלף הניצחון שלי לטובת כל יקיריי.

באבחת רגע מוחי דומם. אני חש שפגז עומד לנחות בקרבת. שמעתי אותו בבירור נורה מלוע הקנה, מעבר להרי לבנון. כעת אני מקשיב לשריקה. היישר מעל ראשי. דממה. הכול שקט. יותר מדי שקט! אני משתוקק לשמוע את הפיצוץ. אם אני שומע, משמע אני חי. אני נמצא באזור רגום, בסמוך לביתו של אבי. אני מבחין בלהבות על גג אחד הבתים, והקומנדקר שלי רועד מהדף הפיצוץ.

גשם של רסיסי בטון ניתך על הכביש מלווה בריח אבק-שריפה. ושוב דממה. זה עתה עברתי עוד טבילת אש, עוד סלקציה וגם הפעם נותרתי בחיים. אט אט העשן מתפוגג, כמו אז, במרתף ההוא ברחוב ליפובה 71, בלודז'.

לודז' 1939, מדוע?

להיות בן יחיד להורים כמו שלי זו חוויה יוצאת מן הכלל. חייהם סבבו סביבי, והם מעולם לא החסירו ממני דבר. כל מאוויי התגשמו. הייתי מרכז חייהם. גם אם הייתי עקשן לעיתים או סירבתי לאכול, הם מעולם לא כעסו עליי ולא הענישו אותי.

יום אחד כנראה לא התנהגתי כראוי. אני זוכר שאבי, מנדל, הביא הביתה קיינצ'יק, מן סוג של שוט, תלה אותו על הדלת, ואמר במבט חמור סבר: יעקובק, אתה רואה את זה? זה ישמש אותי אם לא תתנהג יפה. אך בפועל הקיינצ'יק נשאר תלוי מיותרם על הדלת. מעולם לא נעשה בו שימוש למטרות ענישה.

היינו משפחה מאושרת מאוד בארבע השנים הראשונות של חיי. לא זכור לי שבכיתי, וזו למען האמת הייתה בעיה, משום שלא נורמלי שילד בגילי לא בוכה לעולם.

לקחו אותי לרופא, לראות אם יצליח לגרום לי לבכות, אך לשווא. כמוצא אחרון הוא יעץ לאימי, שרה, לצבוט אותי כדי לעורר את בכיי. לא צבטו אותי, לא הענישו אותי, ואני לא בכיתי. נראה שהגורל הכין לי עתודות בכי בשביל העתיד הקודר הממשמש ובא.

מלאו לי ארבע שנים, אולם גם שש השנים הבאות לא הצליחו לגרום לי להזיל דמעה. תחת זאת הן חישלו אותי. אפילו התקנאתי באלה שהדמעות גולשות בקלות על לחייהם.

בימים ההם הוקסמתי יותר מכול מחלון ראוה גדול של אחת החנויות בלודז' שבו הייתה בובה של איש שחור. לא יכולתי להעלות בדעתי בן אנוש שצבע עורו כהה. הוריי הסבירו לי שבמקומות אחרים בעולם, הרחק מכאן, חיים אנשים רגילים כמונו שצבע עורם שונה.

כך התחלתי לאהוב את האיש השחור שלי, השונה, את שחום העור הגאה וההדור, על חיוכו הרחב, שבגדיו הוחלפו מדי יום. במשך זמן רב הטיול לחנות היה החביב עליי. התנהגותי השתפרה פלאים מפני שהגמול היה ביקור אצל חברי שחום העור. אך אחד מאותם טיולים סימן את קץ ימי התום של ילדותי. העולם המופלא והמאושר שעטף אותי חרב עליי. באחד מאותם טיולים הייתי רכוב על המזחלת שלי ואימא גררה אותי אל חברי שחום העור. אימא משתהה, ולראשונה אני רואה את הפחד משתקף בפניה. כמה בחורים פולנים מקיפים אותנו ופוקדים עלינו לעצור.

הם משוחחים ביניהם ואני מבחין במעין זיק משונה בעיניהם בשעה שהם חגים סביבנו ומתקרבים עוד ועוד. אחד מהם, כבר בסמוך אלינו, בועט בכל הכוח, מפיל את המזחלת ומטיח אותי אל השלג. מקצתם חוצצים ביני ובין אימא, בעוד שאחרים מרימים אותי, אוחזים גוש קרח מוצק מן הקרקע ומקרצפים אותו על פניי, מעבירים אותו על עיניי, דוחפים אותו אל פי ובין בגדיי. לחיי ושפתיי מחשבות להיקרע לגזרים. מיד לאחר מכן, הם מטיחים אותי שוב אל השלג, ובצחוק מתגלגל הם הודפים את אימא ואומרים שכך יעשו בעתיד לכל היהודים, שבל נעז לשוב אל אותו הרחוב, שאם לא כן בפעם הבאה יהיה הרבה יותר גרוע.

אימא לא פצתה את פיה. היא לקחה אותי בין זרועותיה, השאירה שם את המזחלת ופצחה בריצה בעודה שומעת בגבה את הצחוק המלגלג והזעקות: "ז'יד! ז'יד!"

הייתה זו הפעם הראשונה ששמעתי את המילה, שלא הכרתי לפני כן. כך התוודעתי לה, כאילו הוענק לי תואר, מעין פרס, ומאותו הרגע הפך אותו ז'יד לחבר צמוד לשארית חיי.

'לא חברי השחור; לא אראה אותך שוב: אתה תמשיך לעמוד שם, דומם, עם החיוך הרחב שלך. אתה כבר אינך חברי האחר, כעת האחר הוא אני. חיי משתנים מיום ליום. דבר לא נותר כשהיה'. ממרום ארבע שנות חיי הבנתי שנפל דבר, אך לא הצלחתי להבין למה לייחס את השינוי.

הוריי נראו מתוחים מאוד, הם דיברו בלחש כחוששים שיאזינו לדבריהם. החיוכים נמוגו מחיינו. דודיי באים והולכים, והנשים בוכות. לאמיתו של דבר, מעולם לא עניינו אותי בעיותיהם של המבוגרים, אך הפעם הם הבקיעו פתח וחדרו לעולמי הצר. הטיולים נגמרו. רוב היום הייתי מסוגר בבית, ואם הותר לי לצאת, זה היה רק לחצר.

גרנו בשכונת וילקו, בקומתו השלישית של בניין בן שתי כניסות, ברחוב ליפובה 71. מאותו הרחוב הכניסה הייתה מבעד לשער מסורג שהוביל אל עבר חצר, שאכלסה את מחסני הדירות, והלאה מצד שמאל, מול המדרגות שלנו, היו בתי השימוש.

מאז שאילצו אותי לבלוע שלג הוגבלו כל הפעילויות והמשחקים שלי אל הבית, המדרגות והחצר. בקומה העליונה של הבניין שלנו הייתה מעין עליית גג בעלת שתי קומות, שבה התגוררו זוג קשישים, לא יהודים. הורי הזהירו אותי תמיד לבל אתקרב אליהם. כששאלתי מדוע, הם לעולם לא ענו לי תשובה ברורה. לא הבנתי. עדיין לא הכרתי את המילה **אנטישמיות** ולכן סקרנותי גברה.

התאספנו כמה ילדים בני גילי והתחלנו לעלות במדרגות אל עבר עליית הגג כדי להביט מקרוב באותם אנטישמים. הדלת הייתה תמיד פתוחה למחצה, וכך בזווית העין יכולתי לראות זוג זקנים רגילים למראה. הם קיבלו אותנו בחביבות והזמינו אותנו להיכנס אל תוך הבית. ראינו זוג זקנים אדיבים מאוד שפנו אלינו במתק קול. כדי שלא נרעיש במדרגות הם פיתו אותנו בסוכריה לכל אחד. התקרבו אחד אחרי השני, והזקן הניח סוכריה בפיו של כל ילד. כשהגיע תורי, פתחתי את הפה בציפייה לחוש את טעמה המתוק של הסוכריה. תחת זאת חשתי אש שצרבה את פי, גרוני ועיניי. במקום ממתק, תחב הזקן לפי חופן פלפל שחור. הצלחתי לירוק מעט, אך את הרוב בלעתי. בתוכי בערה אש. נשימתי נעתקה ולא יכולתי לראות את דרכי חזרה הביתה בשל הפלפל ששרף בעיניי.

אך כן יכולתי לשמוע...שמעתי צחוקי לעג. ויכולתי לשמוע את הצעקות: "ז'יד! פרשיב ז'יד! יהודי! יהודי מצורע! זה מה שיחטפו כל היהודים." לא רק הקשישים צעקו, אלא גם חבריי, בעודם זוללים ממתק טעים. אני רצתי במורד המדרגות, קרביי בוערים. בלגימה אחת העריתי לתוכי את מכסת החלב השבועית של כל המשפחה כדי לכבות ולו במעט את הבערה שבפנים. אך העובדה שאיש לא יצא להגנתי הייתה כמכוות אש שמעולם לא הצלחתי לכבות. במהרה הבנתי. הוריי לא העזו לפצות פה. זה היה אותו שקט שהוליד השלג במזחלת, אותו שקט שהולידה השריפה מהפלפל. הם ניחמו אותי במילות אהבה, הבטיחו לי ימים טובים יותר, אך הזמנים לא השתפרו. מיום ליום הלכתי והתכנסתי בעצמי.

ברבות השנים, כשאני נזכר בפי הבוער, הדבר נראה לי משחק ילדים, וטעמו של הפלפל נעשה מתוק בהשוואה לטעם המוות המר שטעמו משפחתי ויקיריי. חלפו ימים רבים עד שהעזתי לצאת שוב מהבית. שתי התקריות הוכיחו לי שהמקום הבטוח ביותר בעבורי היה בין ארבעת קירות ביתי.

אימא עבדה במפעל טקסטיל רוב היום ואבא היה פחח במקצועו. בזמנים ההם הוא עסק בציפוי גגות בפח, עבודה שאילצה אותו לא פעם להיעדר מן הבית במשך ימים ארוכים, וראיתי אותו מעט.

בתקופת טרום-המלחמה, חייהם של הוריי לא היו קלים. המזון היה דל, אך הודות למאמציהם, לא חסר בביתנו דבר.

בתוך זמן קצר אימא נותרה ללא עבודה. בנו של בעל המפעל שבו עבדה נרצח בידי עובדיו. כל המכונות הוחרמו והפועלים היהודים פוטרו. למותר לציין שהנרצח היה יהודי!

כך נאלץ אבא לעבוד יום ולילה כדי שלא נסבול חרפת רעב. בבית עם אימא לא יכולתי שלא להבחין בעיניה האדומות מבכי.

חשתי כלוא, והמחשבה היחידה שהעסיקה אותי הייתה כיצד לצאת משם. כיצד להיחלץ מארבעת הקירות שצרו עליי מדי יום ביומו. צחוקם של הילדים חדר מבעד לחלון הפונה אל החצר, וצעקותיהם הסתננו מתחת לדלת בשעה שרצו במדרגות. בחוץ, הכול המשיך כרגיל. מאום לא השתנה. רק בביתי...באותו בית שעד לא מזמן שררה בו שמחה, דווקא שם, האווירה נהייתה קודרת.

סביי הגיעו לבקר. שני הסבים שלי ששמם זהה: הרשל, כל אחד על זקנו המפואר. עיניהם הסגירו עצב עמוק שמעולם לא נראה בהן קודם לכן. יותר מכול אני זוכר משיחותיהם עם אימא, את המשפט ביידיש: "אוי!...אס איז נישט גוט, לא טוב." הדבר שהרשים אותי יותר מכול היה אותו אוי!, אותה אנחה עמוקה שנבעה מעומק הלב. אותו אוי! יהודי כל כך...שליווה אותנו בדרך החתחתים הנאצית.

ההסגר חנק אותי, והעצבות ששררה בבית דיכאה את רוחי, ולראשונה החל מפעם בתוכי הרצון לברוח. להימלט מהרוע, מהעצב ולהסתלק למחוזות טובים יותר. הייתה זו הפעם הראשונה שבה חשבתי רק על עצמי, להגן על עצמי ממשהו מבשר רעות. לחפש מקום אחר, ויפה שעה אחת קודם.

פתחתי את הדלת וזינקתי החוצה. המדרגות נבלעו תחת רגליי ואני כבר בחצר. קרני השמש מסנוורות את עיניי. הייתי חופשי וזה היה נהדר. שב אליי הביטחון שאבד לי במשך ימי ההסגר. הצטרפתי לשאר הילדים. שיחקתי איתם בלי לעורר תשומת לב. הדמעות והאוי! נשארו כלואים בקומה השלישית. אני מאושר! אך ברגע אחד הכול כבה. דממה. המבטים מופנים אל עבר שער הכניסה וכולנו רצים לשם. שני נערים כבני חמש עשרה מתקוטטים. סביבם נוצר מעגל סקרנים שצופים במחזה. גם אנחנו התקרבנו לחזות בתגרה. אחד הנצים הוא שכננו מהכניסה הראשונה. מכר של הוריי וחבר שלי. הוא מכיר אותי מהיום שנולדתי ונשא אותי בזרועותיו לא פעם. איש מהנוכחים לא ניסה לשים קץ לקטטה. לא הייתי מסוגל לראותם הולמים זה בזה. צעקתי, אך אף אחד לא התייחס אליי. עדיין אני מבין מהיכן נמצאו בי בגיל ארבע הכוחות לעשות את שעשיתי. ניצבתי בין שני המתקוטטים וניסיתי למשוך את חברי מהזירה. לרגע השתררה דממה. הם מפסיקים להתגושש והוא פונה לעברי. אני מחכה בחיוך, ובתגובה סופג בעיטה אדירה בשיפולי בטני, שמעיפה אותי באוויר. לפני שהמשיך בקרב, אכול שנאה, רצח בעיניו ובהבעתו האופיינית, הוא מטיח בי את המשפט הפולני המוכר עד זרא : "פרשיב ז'יד!"

אף אחד לא מש ממקומו. כולם מביטים בי בחיוך נבזי. אני מנסה לקום על רגליי אך מתקשה! אני חש שבטני מרוטשת. קרביי בוערים ורגליי אינן נענות לי. אך היהודי חייב לקום על רגליו בכוחות עצמו. לא אושיט את ידי בבקשת עזרה. תחילה

אני גורר את עצמי, לאחר מכן מזדקף ולבסוף נעמד. כאילו כלום... 'אני אומר לך פולני, כפי שאתה רואה...אינני בוכה!' אינני צריך לרסן את עצמי כדי לא לבכות. הדמעות פשוט לא זולגות, לא בחוץ ולא בפנים.

בטני הכואבת והנפוחה, הזעם אין אונים בשילוב עם הגאווה על שהצלחתי לעמוד על רגליי בכוחות עצמי, הולידו בתוכי דבר חדש – 'כן, פולני!...דבר שלעולם לא חלמת עליו: שנאה יוקדת!'

אני גורר את רגליי במעלה שלוש הקומות. גרם המדרגות של כל קומה נראה לי אינסופי. שיניי חשוקות מכאב וזעם ותחושת הנקם מעניקה לי את הכוחות הדרושים להגיע הביתה. אני מוטרד שמא יוודע הדבר להורי.

כמה ימים אני מצליח להסתיר את הנפיחות בצדה הימני של בטני. אך משעה לשעה הבלון גדל והכאב נעשה בלתי נסבל.

ערב אחד, בשעה שאימא רוחצת אותי, היא מגלה את הנפיחות וקוראת לאבא משולחן ארוחת ערב. אבא מפסיק לאכול, ניגש אליי חיוור כסיד, מביט בבטני הנפוחה המלאה שטפי דם ומאמץ אותי אל חיקו בעוד אימא פורצת בבכי. רק זה היה חסר לנו! הוריי מחבקים אותי ובוכים. חבל...אני לא מסוגל לבכות איתם. מתברר שיש לי שבר, ועוד איזה שבר!

ידענו שהפלישה הגרמנית תגיע בכל רגע, ובמצב גופני שכזה, אתה נחשב כמת.

המשפחה כולה התכנסה וכל אחד הביע את דעתו. דברי שני סביי זכו למשקל הכבד ביותר. דעותיהם היו חלוקות. סבי מצד אבי לא תמך בקיום הניתוח. "הגרמנים הקרבים ובאים", הוא אמר, "ועוונותם של השכנים הם שני גורמים נגד ניתוח. מוטב להשאיר הכול בידי שמים." הרשל, אביה של אמי, אמר: "שרה עשי מה שליבך מורה לך. חיי בנך בידיך. ואם תחליטו לנתח, עליכם לעשות זאת מיד ושאלוהים יהיה בעזרכם."

התקבלה החלטה. אני זוכר שבקושי הצלחתי לספור עד שש לפני שנרדמתי על שולחן הניתוחים. אני משוכנע כי הוריי הצילו את חיי, היות שכעבור ימים ספורים, עם כניסת הצבא הגרמני ללודז', ביצוע הניתוח לא היה מתאפשר.

לאחר הניתוח, החלמתי שבועיים בבית סבא וסבתא הוריה של אימא, ולאחר מכן חזרנו הביתה. לא יצאתי החוצה. הלקח נלמד.

הבריחה לרוסיה

באחד הימים הגיע סבא הרשל, אביה של אמי, עם הבשורה שאנו יכולים לצאת לרוסיה ולהינצל מהרדיפה הנאצית. הוחלט אפוא לנסוע לשם. הבית היה כולו תנועה, המזוודות היו מוכנות, התחלנו להיערך לקראת המסע הממושך.

עזבנו את ביתנו החמים בשעה עשר בלילה, ועל מפתן הדלת הסבנו מבטינו לאחור. כל הרהיטים היו במקומם, כאילו מאום לא קרה. בלב הדממה המעיקה נשמע רק קול תקתוק השעון שהיה על השולחן, ושריקת אדי המים על גחליו האדומים של הדוד. אבא סגר את הדלת כדי לא להאריך את סבלנו... ויצאנו אל הרחוב. בחוץ שרר קור נוראי. העמסנו את חפצינו על מזחלת, והתחלנו במסענו לחציית העיר. מסע שיכולנו להוציא לפועל רק בחשכת הליל ולא בשעות היום עקב סיורי המשטרה והסטודנטים הבריונים שמצאו את סיפוקם בעינוי והשפלה של כל יהודי שהצטלב בדרכם, שזיהו בחושיהם החדים.

הלכנו דקות מספר שנדמו לי כנצח. נטישת ביתנו לעד אולי, הייתה כחלום בלהות.

לפתע ראיתי המוני אדם מיואשים, דוחפים אחד את השני. כולם היו במצבנו, והדבר ניחם אותי במקצת. קשישים סחבו צרורות ענקיים על כתפיהם, על פניהם השתקפה המצוקה הכרוכה בנטישת ביתם והפרידה הכפויה מקרובי המשפחה. אך הרצון לחיות גבר על הכול. האור הקלוש שהאיר את הרחוב שיווה לו אווירה קודרת של עקירה בלתי צפויה.

כשהגענו לרחוב הראשי היה הדוחק קשה מנשוא. כל אחד חפץ להיות הראשון לעבור את השומרים שניצבו שם. בדיוק הגיע תורינו כשהתקבלה הפקודה לא להתיר יותר לאיש לעבור. מצאנו מחסה תחת גג הכניסה לאיזו חצר, סמוך לרחוב, וכך החלה המתנה תחת שמים שחורים, שהצליפו בנו בכפור חסר רחמים. עברו שעה, שעתיים... ייתכן שמחר יתירו לנו לעבור... או אולי לא; לפתע אמר אבא "חוזרים הביתה, אף אחד לא מגרש אותנו, אנחנו כאן מרצוננו החופשי; טוב ויפה, נצא לדרך כשיגיע הרגע המתאים."

העיכוב שלנו לא נראה מבשר טובות, כך חשבתי, אך קפצתי משמחה, חוזרים הביתה. לא כן אימא, שרצתה להמשיך ולהמתין כפי שעשו כולם. אך דבריו של אבא נשמעו הגיוניים. הוא הזכיר לנו שבבית מחכה לנו ההמיה מסבירת הפנים של המים

מעל גחלי הדוד, ושנוכל להעביר את הלילה במיטותינו החמימות במקום לקפוא
באיזו חצר חשוכה, שבה היינו אמורים לישון מעל חפצינו.
בחזרה הביתה, כשפתחנו את הדלת קיבלה את פנינו אווירה חמימה ומשפחתית
ואני שמחתי לחזור.

עם כישלון ניסיון הבריחה לרוסיה, הפקידו הוריי את משפחתנו ביד הגורל.
אפשר כי בשל כך נגזרו עליי שש שנים של סבל ומחסור. ואפשר כי דווקא
משום כך נותרתי בחיים.

הברווזים הירוקים

הרדיו לא הפסיק לשדר שירי מצעד צבאי בקריאה לכל אנשי המילואים להתייצב להגנת המולדת. הגיע תורם של ילידי 1909. אבא ארגן מעט חפצים כדי לצאת לדרך לוורשה להתייצב במחנה שלו.

בין כולם נאסף חצי כיכר לחם, חצי קילו סוכר וסכום של 80 זלוטי, ויחד עם דודיי גילק, שמעון ונייטק, הוא שם פעמיו אל עיר הבירה על מנת "להציל את המולדת"...

בדרכם הם הותקפו בירי מטוסים גרמנים שהותיר מספר נכבד מהם שרועים על הכביש. דודיי הצליחו להימלט ושבנו ללודז', אך אבא בחר בדרך אחרת, ועקבותיו אבדו קרוב לעיר. קבוצה אחרת, קטנה מאוד, נפלה בשבי קרוב לוורשה בידי כוחות הגרמנים שכבר שלטו במרבית שטחי המדינה. רובם סיימו את חייהם בתקווה לעשות משהו למען פולין, לתרום את תרומתם למען מטרה אבודה מראש.

בודדים ניצלו. דודיי סיפרו שהכבישים היו זרועי גוויות כמו גם היערות שהקיפו אותם. הטבח היה איום ונורא. הניצולים היהודים אחזו בנופלים בזרועותיהם ונשאו אותם לבני משפחותיהם שיזהו אותם ויביאום לקבורה.

חרדה מילאה את כולנו. חוסר הוודאות היה עצום. לא ידענו מה עלה בגורלו של אבא ולא היה לנו בדל מידע או אות חיים ממנו במשך שמונה שבועות.

עברנו להתגורר בבית הוריה של אימא, ברחוב סיינקייביצ'ה 64. כעבור זמן מה החל סבא לאסור על אימא ללכת לבית הקברות כדי לזהות את הנופלים. בין פולנים ויהודים, הגיע מספרם לעשרות אלפים.

אמונתו של סבי גברה על ייאושה של אימא, ועל מנת לתת לדבריו תוקף הוא התעטף בטלית, הניח את ידו על התנ"ך ונשבע שאבא בחיים. היינו אימא ואני. המזון היה דל ולא היה בו די ליום שלם.

חזרנו הביתה לליפובה 71. לא זכורים לי ימים מרים מאלה. התגעגעתי לאבא ומרירותה של אמי גברה מיום ליום. כך הגיע היום הרה הגורל שבו נכנסו הגרמנים ללודז'.

פיצוצים וצפירות אזעקה נשמעו בכל עבר. ירדנו למרתפים. התענגתי למראה שכניי המבוהלים, מתרוצצים אנה ואנה ומתחבאים בדיוק כמונו. גיליתי שכשאנשים נתונים בסכנת מוות הם מגיבים באופן זהה.

המבוגרים הציפו את הרצפה במים וחילקו לנו סמרטוטים לחים, מחשש שנותקף בפצצות גז. פיצוץ עז נשמע. ככל הנראה, לפי השמועות, מדובר בפצצה רבת עוצמה במשקל טון. היא נפלה ברחוב זמנהופה 4 בעודה חוצה לשניים בניין

שזה עתה נבנה. נשמעים עוד פיצוצים והאנשים רצים אחוזי אימה. הם נכנסים ויוצאים וכל אחד מביא איתו עוד ידיעה. אומרים שאת מספר המתים כבר לא ניתן לאמוד. העשן נכנס מבעד לחלונות הפונים אל החצר. קשה לי לנשום. אימא לוקחת פיסת בד רטובה ועוטפת את ראשי. אני עייף ורעב מאוד.

אבא, איפה אתה? שהינו 12 שעות רצופות במרתף. הכול שקט עכשיו. לבסוף, שמחה גדולה, אנחנו יוצאים. אני לא יכול לסבול את ההסגר. הלכנו היישר לביתם של סבי וסבתי, לברר אם יש חדשות מאבא.

אז ראיתי אותם לראשונה: הברווזים הירוקים. הם צעדו גאים, זקופים כבובות. הם הרימו את רגליהם באופן מוגזם כל כך לצלילי התזמורת שהתהלכה לפנייהם. הם נראו בכול עבר. ראיתי רכבים מברזל, אינסוף כלי רכב שלא ראיתי מימי, ומאחורי הרכבים, צעדו הללו. מהלומות מגפיהם על הכביש הסלול זעזעו אותי בעוצמתם ובמקצבם, ונדמתה כמהלומה אחת, של אדם אחד ויחיד, אך הם היו רבים...הם צעדו במשך שעות, כתף אל כתף, מניפים את רגליהם מעלה ומנחיתים אותן בעוצמה אדירה על הקרקע. אמרתי לאימא שהם נראים לי כמו ברווזים ירוקים, נכון שהם הולכים כמו ברווזים? ואימא החרישה והצמידה אותי אל חיקה.

מדרכות העיר המו תושבים ממוצא גרמני, שקיבלו את פני הפולשים בתשואות וקריאות הידד. מרביתם ענדו על זרועם סרט בד שעליו סמל זהה לסמל שהתנוסס על הדגלים שהניפו החיילים. מעין צלב קרס שנראה כמו עכביש בעל ארבע רגליים. ויותר מכל הדהים אותי שהם פנו אליהם בשפתם. שמעתי אותם מדברים ומחייכים. לא כל המילים היו זרות לי, השפה הצטלצלה לי מוכרת. מילים ששמעתי זה מכבר בביתם של סבי וסבתי כשדיברו יידיש, והם תמיד דיברו יידיש, כלומר כשלא התפללו, בעברית, והם הרבו להתפלל.

לא היה קשה להבין שיוזן היה ידן והונדה היה הינט, כלבים. אך לא הצלחתי להבין מה זה קרפירן. שאלתי את אימא מהי המשמעות של המילה, והיא אמרה שזה משהו כמו למות.

חיברתי את כל המילים, זה היה פשוט. את המשפט השלם שמעתי פעמים רבות מפיהם של הגרמנים ושל הפולנים, שקיבלו את פניהם בקפה ועוגה...נו, יה, די יודן מוסן קרפירן וי די הונדה (כן, היהודים צריכים למות כמו כלבים). האם משום כך הם צעדו ברחובות לודז'? כדי לעשות לי קרפירן?
המעגל נסגר. כעת הם היו אדוני הארץ.

חזרנו לליפובה 71 לביתנו, בלי אבא, בלי מזון, כמי שהחיים ניטלו מהם. שכנינו הפולנים והגרמנים שהתגוררו בלודז' האשימו את אימא שהחביאה את אבי.

לא האמינו לנו שהוא התגייס כדי להגן על פולין. למה שפרשיב ז'יד יעשה דבר שכזה?

איימו שילשינו עלינו לגרמנים אם לא נסגיר את אבא, מכיוון שנדרשו אנשים לעבודות הכפייה.

בבקרים הגרמנים סרקו את השטח בחיפוש אחר יהודים, והפולנים הצביעו על בתיהם. הגרמנים נכנסו ולקחו את הגברים, הכו אותם במוטות עץ ולקחו אותם לעבודה. אלה שמזלם שפר עליהם חזרו. מה עלה בגורלם של היתר לא נודע לעולם. למרבה המזל לא הלשינו עלינו – אפשר שמרחמים או אולי משכחה. את ימי הכיבוש הראשונים העברנו סמויים מן העין. הרעב החל להציק. הרעב הראשון שלי. השלטונות החלו לחלק מזון. התורים היו אינסופיים ולשם כך היה צריך לצאת מהבית. חלוקת הלחם החלה השכם בבוקר, אך התורים החלו להתארך כבר בחצות הלילה. אימא לא רצתה להשאיר אותי לבד בבית. פחדנו מאוד, אך נאלצנו להסתכן. היה צריך לחיות.

אמצע הלילה, אימא מלבישה אותי, עוטפת אותי בשמיכה ואנחנו יוצאים. אנו הולכים לאזור מרוחק, שבו איננו מוכרים. יש שם המוני אנשים. הם נדחקים, הם רומסים אחד את שני. ויש עוד שמונה שעות עד לתחילת החלוקה! ומי יודע עוד כמה שעות יעברו עד שנקבל פרוסת לחם, אם נזכה בכלל לקבל לפני שייגמר. השחר עולה. אני חצי מנומנם בין זרועותיה של אימא. מגיעה עגלה רתומה לסוסים וריח לחם טרי ערב חודר למעמקי בטני הריקה. בעוברה מולנו, מאובטחת בידי גרמנים, אימא מחייכת אלי. נפלא לראות אותה מחייכת לאחר זמן כה רב. אנחנו זזים, מתחילים להתקדם. חושיי קהו מהמתנה, מהעייפות ומהרעב. האנשים צועקים, הגרמנים דוחפים ולמשמע הנביחה "יודן ראוס", דמנו קופא בעורקנו. הפולנים אומרים לגרמנים לא לבזבז לחם על היהודים. כמה אנשים עם זקן היו הראשונים שהוצאו מן התור, נדחפים על ידי הגרמנים והפולנים. אחזו בהם בזקניהם והם הוכו עד שנותרו מוטלים ברחוב, שותתי דם. הפולנים צחקו וצעקו לעברם: "מספיק עוף אכלתם כל השנים הללו, עכשיו תורנו לאכול ותורכם למות מרעב. יודן ראוס!" הפולנים הכירו את היהודים מסביבתם והלשינו עליהם אחד אחד. גברים, נשים וילדים הוצאו מהשורה והוכו באכזריות. מוטלים על הארץ מחוסרי הכרה, מתבוססים בדמם, המשיכו לספוג בעיטות ממגפיהם המבהיקים של הגרמנים. אותנו לא זיהו. רעדנו. לא הסגירו אותנו. הצלחנו. אכלנו לחם. כן לחם, הלחם הראשון הספוג בדם. והמשכנו לחיות.

ככל שחולף הזמן, נהיה קשה יותר להשיג דבר מאכל. כשאזלו החפצים המעטים שיכלה אימא למכור, לא נותרה ברירה אלא להתייצב בתורים הארוכים,

תמיד במקומות שונים, כדי שלא נזוהה כיהודים. אימא לקחה אותי איתה. יצאנו בחצות הלילה והתורים כבר אז היו ארוכים. לא תמיד התמזל מזלנו. פעמים רבות אזל המזון לפני שהגיע תורנו. החזקים ביותר הגיעו תמיד ראשונים. הדחיפות היו נוראיות. איש לא כיבד את הזולת, על אחת כמה וכמה אם היה יהודי. הפולנים קיבלו על עצמם את האחריות "לנקות" את התור מזרים עוד לפני בוא הגרמנים, בפרט מאלה שהכירו אישית, ובקלות רבה אף יותר מאלה שנשאו את החותמת יהודי בזקנם ובמלבושיהם. הללו נענשו ובוזו יותר מכל. הם סולקו מבין השורות בבעיטות. אחרים, שהתמזל מזלם, ברחו כדי לחפש עוד תורים אינסופיים, לספוג עוד מהלומות. חסרי המזל נותרו מוטלים על הארץ. אלה לא זכו לאכול...אם נותרו בכלל בחיים.

בהמשך הגיעה העגלה, מאובטחת בידי הגרמנים. אם לבשו הללו מדים שחורים, גורלם של היהודים היה רע ומר. הם השלימו את העבודה שהחלו הפולנים. דומה שעשו זאת בעונג עילאי. הם ביקשו כידון מהחיילים הלבושים מדי זית והתמסרו לקיצוץ זקנם של היהודים.

כמה שהם צחקו!

הם היו מאושרים במשימתם, כפי שהייתי מאושר בשעה ששיחקתי עם היונה שהביא לי יום אחד הדוד גילק. יונה לבנה שאכלה מכף ידי, ואני לא הפסקתי ללטף אותה. עד שיום אחד פתחתי את החלון. לא יכולתי לראות אותה כלואה בביתי, חובטת בכנפיה כנגד הקירות. הבטתי במעופה, מתרחקת, עד שהפכה לנקודה נעלמה בשמים.

אימא אמרה לי שבחוץ שורר קור ושעדיף להיות בבית. אבל מה זה משנה? העיקר שהיונה עפה לחופשי.

כעת גוזזים זקן ועוד זקן, ופעמים רבות רק את מחציתו. כולם צוחקים. גם אימא צוחקת ומורה לי לעשות כמוה, שלא יגלו חלילה כי אנו יהודים. העליצות מרחפת באוויר. לא ייאמן כמה עוצמה יש בשערות זקנו של יהודי קשיש המתעופפות באוויר, שיש בכוחה להפוך שורה של מורעבים לאנשים עליזים.

צחוקה של אימא הוא לא הצחוק שאני מכיר. זוהי מעין עווית מאולצת של כאב ופחד. אני משתחרר מבין זרועותיה כדי להביט מקרוב כיצד חותכים זקן. נוכח המראה הנגלה לפניי אני מפסיק לצחוק ומכסה את עיניי. לצד השערות, הולכות ונושרות על הקרקע פיסות עור מדממות. למרות השוני בגווני שערות הזקנים הגוזזים, על הארץ נראה גוון אחיד: אדום של דם.

גם היום אכלנו לחם ואנחנו ממשיכים לחיות.

חווינו על בשרינו את מעללי הנאצים. סבא הרשל, אביו של אבא, נפל אף הוא קורבן ל"מבצע הזקן" של הגרמנים. יום אחד הוא הופיע בבית חבול ומגולח במחצית פניו. בעיניים דומעות סיפר לנו כיצד השפילו וביזו אותו הגרמנים, שתלשו באבחת כידון מחצית מזקנו, קילפו את עורו, ועלצו בצחוק אדיר על מעשה גבורתם. הוא הגיע הביתה כמת מהלך, נשכב במיטה ובילה בה את הימים הבאים בצום. לאחר מכן הוא גילח את שארית זקנו ועטף את פניו בצעיף. הזקן של סבא הרשל לא היה שיער בלבד. הוא היה סמל, גאוותו של יהודי מכובד שנרמס בידי המפלצת.

מצוקתנו גברה אף יותר כשהימים חלפו להם וטרם הגיעו בשורות מאבא.

סיפורה של אימא

הגיע היום הקדוש, יום כיפור, יום צום ותפילה. יהודים חוצים את הרחוב בדרכם אל בתי הכנסת. כשהגרמנים מבחינים בהם הם מאלצים אותם להניח עליהם את הטלית, להתעטף בה, להניף את ידיהם מעלה ולצעוד מולם בשורה. עבורם זהו שעשוע ובידור, דרך לספק יצרים אפלים.

במהלך השבועות הקרובים, הופיעו בכל עבר כרזות ועליהן הכיתוב: פור הונדה אונד יודן אינטריט ורבוטן כלומר: אסורה הכניסה לכלבים ויהודים.

חלפו שמונה שבועות מן הפלישה והיינו ממוטטים. הייתי לבדי עם בני וחשתי בדידות. כל מחשבותיי התרכזו בבעלי, בתהיות מה עלה בגורלו. חשתי מובסת. אף אחד לא היה מסוגל לעזור לי.

יום ראשון אחד, בשעה חמש לפנות בוקר, שמעתי דפיקות על דלת הבית. אלה היו אחי גילק וגיסי שמעון. הם מסרו לי מכתב קטן שבו נאמר כי בעלי בחיים ומוחזק בקוביצ'ין, בכלא, שבעה ק"מ מקרקוב. ללא דיחוי התחלתי לעשות כל שעולה על הדעת כדי לחלצו משם. תהיתי כיצד: כסף לא היה לי, ואיך אסע? כרטיס לקרקוב עולה 500 זלוטי ואף יהודי לא מורשה להראות את פניו ברחוב. אך לא ויתרתי. לויתי 650 זלוטי לנסיעה. השארתי את בני יחד עם הוריי ויצאתי מלודז' ביום שני בבוקר. הגעתי לרחוב אוגרודובה, לתחנת האוטובוס, מלווה באחי גילק. ראינו את האוטובוס שפניו לצ'סטוחובה, ובו במקום הוא סייע לי להסתנן לתוכו מבעד לאשנב קטן. בהגיעי, המשכתי בנסיעה עד לקרקוב ברכבת בלי לשלם עבור הכרטיס. בעת התשלום יש צורך להציג היתר מעבר, שלא היה ברשותי.

במהלך כל הנסיעה התמזל מזלי לא להיתקל בגרמנים, אך ברדתי מהרכבת ראיתי אותם, וגם את הפולנים שהשגיחו. מה לעשות? חיטטתי בכיסי ומצאתי נייר הכתוב גרמנית. בלי לחשוב פעמיים הוצאתי תצלום קטן שלי והדבקתי אותו אל הדף ברוק. צעדתי אל עבר המפקח הפולני. כשמסרתי את הנייר לידי, הוא העיף בו מבט, אך לא ידע לקרוא אותו, ותוך אנחת רווחה עמוקה הגעתי לקרקוב.

בלבוש עלוב מאוד, מצוידת בחבילות ושני סלים שהשתלשלו מכתפיי, הגעתי למרכז הקהילה היהודית. בכניסה השתרך טור של מאות אנשים. כל אחד ואחד ובעיותיו. חשבתי שאם אעמוד בתור ואמתין, אבזבז שעות רבות ויומי יחלוף לחינם. פניתי היישר ללשכה ושם סירבו לקבלני. הוצאתי דף שהבאתי מלודז' שבו היה כתוב כי בעלי הוא פועל עתיר ניסיון וחיוני בעבודתו. על המסמך היה חתום סטרבז'נסקי, מעסיקו, שהוסיף כי בלעדיו הוא איננו מסוגל להשלים את המכסה והוורמכט זקוק לו.

היה ברשותי מסמך חתום בידי הגרמנים, שהשגתי הודות לבני, בקומנדו הנאצי, בלודז', מקום שבו אף יהודי לא מעז להראות את פניו. מעשה שהיה כך היה. נעמדתי בתור כדי להיכנס אל הבניין יחד עם כמה גרמנים. ישבו שם כל הקצינים הבכירים. כאשר ראו אותי נכנסת עם בני בן הארבע בזרועותיי, לבוש בהידור, הם לא העלו בדעתם שהנני יהודייה. כשאמרתי זאת, פלט קצין נאצי לעברי צווחה שהרעידה את הקירות, אך כשהבחין בבני, שינה את יחסו ואמר לי להעמידו על רגליו. כך השגתי את המסמך. ביקשתי ממנו אישור כדי לנסוע ברכבת. הוא ענה כי הוא מנוע מלתת לי, אך אם רצוני בכך אוכל ללכת ברגל, המרחק היה רב למדיי.

בהציגי בקהילה היהודית את המסמך, הורה לי נשיא הקהילה לחלץ את בעלי מן הכלא ולנסוע לשם כך לקוביצ'ין, מרחק של כשבעה ק"מ מקרקוב. עליתי על עגלה רתומה לסוסים, במחיר של שבעה זלוטי. בהגיעי, ראיתי מעגל גדר תיל והמון רב. כל כמה מטרים ניצבו חיילים חמושים ברובים ובמקלעים. קבוצת אנשים התגודדה מחוץ לגדר התיל. כשהתקרבת אליהם שאלתי כיצד אוכל להעביר מזון לאחד האנשים שהיה בתוך המחנה. הם אמרו לי שאתמול הגיעה אישה שהביאה אוכל לאחיה ובעודה מוסרת לו אותו, הרגו אותה. הייתה זו שעת צהריים והביקורים, שארכו שלוש דקות בלבד, הותרו עד לשעה שש בערב, אך ורק לאנשים שהיה בידם מספר הבלוק. לא ידעתי זאת. היו שם ששת אלפים אסירים. חיפשתי דרך למצוא את בעלי מבין כולם...כתבתי לא מעט פתקים, שהשלכתי אל מעבר לגדר התיל, ועל כל פתק שהרים אחד האסירים, הייתי צריכה להשליך לו בתמורה חתיכת לחם.

השעה הייתה ארבע אחר הצהריים ולא היו בשורות מבעלי. התקרבותי לשומר בדמעות, כבר לא היה לי מה להפסיד. הראיתי לו את תמונת בני וביקשתי ממנו כי יתיר לי להיכנס. הוא ריחם עליי והתיר לי לעבור. בפנים התחלתי לחלק חתיכות לחם, כסף ופתקים עם שמו של בעלי. אנשים מלודז' זיהו אותי וקראו בשמי. ביניהם שני האחים קירש, מרחוב טרגובה 38, שבו גרו הורי בעלי. הם רצו לבעלי לבשר לו על בואי. כשבסופו של דבר נפגשנו בקושי זיהיתי אותו. הוא היה לבוש קרעים, מלוכלך, יחף, רזה. הוא נראה כמו פרא. פחדתי להתקרב אליו. הכניסו את שנינו אל תוך צריפון, שהיה דומה למלונה, רק גדול במעט, שם יכולנו לשהות יחדיו למשך שלוש דקות בלבד. תחילה מסרתי לו את כל החבילות שהבאתי איתי שהכילו בגדים, מזון ומסרק. הוא נבהל למראה האוכל. הרעב שם היה כבד כל כך, שהוא טרף הכול בן רגע. הוא לא שאל על איש, אף לא על בנו ועל משפחתו. אמרתי לו "אתה לא שואל על בנך?" והוא ענה לי "כן...יש לי ילד, ושמו יעקב". לקחתי חתיכת לחם בכוונה לתת לאחים קירש, והוא אחז בידי ובדמעות התחנן שלא אתן

להם, כי עם חתיכת לחם ניתן לשרוד במשך זמן רב. במילה אחת, הוא הפך לזר. אם הייתי מתעכבת עוד כמה ימים, כבר היה מאוחר מדיי. בחלוף שלוש הדקות, סילקו אותי. כשנפרדתי ממנו מילותיי האחרונות היו: "אל תדאג, תאכל הכול. מחר בבוקר אחזור עם עוד לחם ולא אצא מפה בלעדך".

לאן ללכת? מצאתי את עצמי באמצע שדה פתוח בלי שהכנסתי דבר לפי. צעדתי ארבעה ק"מ, עד שעליתי על חשמלית ונסעתי שלושה ק"מ נוספים עד שהגעתי העירה. ניגשתי שוב אל הקהילה בקרקוב. הנשיא שפירו הקדיש את זמנו לשחרור אסירים תמורת כסף רב, ואני, עם הסכום העלוב שהיה ברשותי, התיימרת לרכוש את חירותו של בעלי. את הלילה עשיתי בבית מכרים.

למחרת בבוקר קניתי שני קילו של לחם שחור, לבן לא השגתי, ובקבוק תה, ועליתי שוב על החשמלית לקוביץ'. השתרך תור ארוך של מאות נשים שרצו להיכנס למחנה. כדי להיכנס ולעמוד בתור התקרבותי לשומר ואמרתי לו בדמעות שיש לי ילד קטן שהשארתי בלודז'. בעודי שם אני שחה לאישה אחת כי היום אשחרר את בעלי בזכות קצין בדרגת אוברלויטננט שהיה טוב. כך המתנתי עד לשעה שש אחר הצהריים, שבה הצלחתי להיכנס אל המשרדים. כל אלה שהיו מאחוריי נשלחו הביתה. הם היו צריכים לחזור למחרת. פניתי אל האוברלויטננט וסיפרתי לו על כל שאירע לי, על הילד שלנו, ושבעלי צריך להרוויח את לחמו למחייתנו. הוא ענה לי כי בדיוק מאתרים אותו, משום שהמסמכים הדרושים לשחרורו, כבר מוכנים. הוא נתן לנו אישור יציאה. את הלחם הוא לא אכל, אלא חילק אותו בין האסירים. יצאנו במהירות מן המחנה לעבר קרקוב, שם הייתה לי כתובתו של רב שהתעניין בסיפורנו מאוד. הוא סיפק לנו קורת גג. כשקמנו בבוקר, שוב לא זיהיתי אותו. מנדל היה אדם שונה מהאדם שפגשתי אתמול. כל פניו היו נפוחות. זה היה יום שישי, שעות הבוקר, וחפצנו לשוב ללודז', לביתנו. מאחר שהיינו בעתות מלחמה והיה לנו ילד קטן, נתן לנו הרב היתר לנסוע בשבת. קנינו שני כרטיסים ועלינו על הרכבת. במשך הנסיעה, הוכו יהודים עד מוות, בלי סיבה. עמדנו על רגלינו כל העת, בין שני קרונות שזכו לשם "הרמוניה". הגענו לזבקוביץ'. הייתי כבר למודת ניסיון במראות של מצוד אחר יהודים והתאכזרות אליהם.

ביום שישי בערב לקחה אותנו אישה אחת אל מקום שבו נוכל ללון. היות שלא נותרו מיטות, ישנו על הרצפה. במקום הוצע מזון ותה. שתיתי רק תה כי לא היה לנו די כסף. היו שם שני גברים שסיפרנו להם על תלאותינו. הם נדהמו. הם רצו לקחת אותנו איתם עד לגבול הרוסי דרך נהר בוג. הם יעצו לנו לא לשוב ללודז', שם לא תצמח לנו שום טובה. אך כיצד נלך איתם כשבננו וכל קרובינו נמצאים בלודז'?

הרעיון היה יכול להיות לא רע אם היינו שם כולנו יחדיו. זה היה יכול להיות הפתרון המושלם למצוקתנו ולמצוקתם של כל היהודים.

עם עלות השחר שבנו אל תחנת הרכבת. גם הפעם נסענו בעמידה בין שני קרונות ה"הרמוניה". בהביטנו החוצה ראינו יהודים מוכים במוטות עץ ארוכים. למרבה המזל נסענו ברכבת אקספרס, ירדנו שלוש תחנות לפני לודז'. זה היה יום שבת, שלוש אחר הצהריים.

הלכנו מעל פסי הרכבת בכל המהירות כדי לא להיחשף. היינו ברי מזל, וכשהגענו הביתה נוכחנו כי כולם בריאים ושלמים. עלצנו על שובנו ועל האיחוד המשפחתי ונזכרנו בקורות אותנו כבחלום בלהות. סברנו לתומנו שהמלחמה הסתיימה. כעת תורו של בעלי לספר...

סיפורו של אבא

מהרגע שבו יצאתי מן הבית לכיוון ורשה, לא התאפשר לי לשוב על עקבותיי. כל הדרכים הופגזו בידי חיל האוויר הגרמני. במהלך היום נאלצתי להסתתר ביערות ובלילה להמשיך לצעוד. כך התרחקתי 15 ק"מ מוורשה. מתוך מאות אנשים, אחדים ניצלו, השאר צנחו פצועים או מתים. לפתע החלו המטוסים לתקוף. אני ועוד חמישה אנשים התחבאנו בתוך רפת. הספקנו לשהות שם חצי שעה כאשר הופיעו שני אנשים לבושי מדים, רכובים על אופנועים. מיד זיהיתי אותם כגרמנים והוריתי לשאר לצאת כדי שלא יחשבו אותנו בטעות למרגלים. הראשון שבהם, נשקו בידי, שאל אותנו: "אתם יהודים?" נוכח התשובה החיובית, השכיבו אותנו כשפנינו לקרקע וכפו עלינו להתחיל לכרות במו ידינו את קברנו.

רצה המזל והגיעה אליהם פקודה מלמעלה לסגת כמה ק"מ בשל תקיפת האויב. כך ניצלו חיינו. כשנוכחנו כי פולין נכבשה בידי הגרמנים ואין דרך להגיע לוורשה, החלטנו, כל השישה, לחזור הביתה. הדרכים שרצו חיילים שצחקו מאיתנו, אך המשכנו בדרכנו. מהמשאיות שוגרו עלונים בפולנית ובגרמנית, הקוראים לאזרחים להישאר רגועים בבתיים.

כך הגענו עד לפלניצה הסמוכה לוורשה ושם נשארנו עד רדת החשכה. נפוצה השמועה כי אנו חופשיים, שכל אחד יכול ללכת לאן שיחפוץ. אני המשכתי לחשוב על חזרה ללודז'. אחדים אמרו שכדאי לחזור דרך העיר שצ'ניביצ'ה, אחרים, דרך לוביץ'. בחרנו באפשרות השנייה. הספקנו להגיע לרווה מזוביצ'קה. לפתע נחסמה הדרך, הופיעו גרמנים במדים ולקחו אותנו למחנה מגודר. התחקור התנהל כך: "כל היהודים, צעד קדימה!" נשלחנו לעבודות כפייה למשך כל הלילה. בבוקר נלקחנו יחד עם עוד חמשת אלפים אסירים לעיר טומשוב, ללא מזון, ללא מים. אלה שניסו לברוח נורו למוות. כשהגענו לטומשוב, אנשים פרצו מן השורות. באותו רגע נמלטתי וכשהבחנתי בגרמני חמוש רודף אחריי נכנסתי לתוך בית של יהודים וחיבקתי את בעל הבית, כבן שנפרד מאביו. בראותו זאת, התיר לי הגרמני חמש דקות להיפרד. אחר כך שבנו יחדיו למחנה האסירים. העברנו לילה נוסף, ללא מזון. אלה שהלכו בלילה לחפש מים, נמצאו בבוקר מוטלים ירויים. אחר הצהריים הופיעו משאיות ואולצנו בכוח לעלות אליהן. נדחסנו 120 איש כמו בהמות למשאיות שתכולתן שליש מכמות האנשים שהועמסה עליהן.

כשהגענו ליעד עצרו המשאיות בחריקת בלמים בעוד דלתותיהן האחוריות נפתחות וכולנו נפלנו ארצה. אז הורו לנו הגרמנים, תוך מלקות, על הדרך שבה עלינו להמשיך ברגל. כך הם הובילו אותנו במשך שעות, עד למקום. הגענו לדיר נטוש.

נפוצה שמועה כי כל אחד צריך למסור חפצים בעלי ערך כמו שעונים, תכשיטים, כסף. הם הושלכו לרצפה לאלתר וכדי שאיש לא יעלה על דעתו לשמור ברשותו דבר מה, ספגנו עונשים אכזריים.

נדמה להם כי מסרנו מעט מדי דברי ערך והם האמינו שיש בינינו כאלה שהצליחו להחביא דבר מה, ולכן העינויים המשיכו באמצעות רגלי כסאות שהוטחו על ראשינו. אולצנו לעבור בשורה, אחד אחד, במרחק של חמישה מטרים זה מזה, ומי שצעד בחיפזון אולץ למען הסר ספק לעבור מחדש כדי לוודא שמסר את כל אשר עליו ולא חמק חלילה מעונש.

המבצע הניב מעל לעשרים הרוגים. בסופו, היינו צמאים כל כך שהתחננו למים. הגיעו כמה קצינים לקחת קבוצת אנשים, ואני ביניהם. הם אילצו אותנו לרדת אל מרתף, סגרו את הדלתות ובאמצעות צינורות, מבעד לחלונות, החלו להציף אותנו במים שהגיעו עד למותנינו. הוחזקנו שם 24 שעות ונשרפנו מהחום שהפיקו הגופים השקועים במים במשך זמן רב כל כך. נדמה כי המים בעבעו. כשהוציאו אותנו, שאלו הגרמנים: היו לכם די מים, הספיק לכם? כשחזרנו, קיבלנו כיכר לחם חצוי ל-12 איש. אחר כך שאלו אותנו הגרמנים מי מאיתנו רוצה לשתות קפה...כולנו נפלנו ברשת, שכן כיתרו אותנו ולקחו אותנו אל תחנת הרכבת. ושם, רק אחד מכל קבוצה הורשה ללכת להביא קפה, בעודו משאיר את כובעו ומעילו כערבון. סביב חמשת אלפים האנשים כרכו חבלים, לקחו אותנו אל הקרונות, דחסו בכל קרון קרוב ל-150 איש ונסענו ללוקנוואלד, 12 ק"מ מברלין. בהגיענו, הוליכו אותנו בעיר בשורה, בבגדים תחתונים. כילינו את זמננו בעמידה בתורים לחלוקת האוכל, שלוש פעמים ביום. כך היה במשך שלושה שבועות ולאחר מכן, לקחו אותנו שוב אל תחנת הרכבת שם קיבלנו כולנו כיכר לחם לכל אחד. הקרונות היו נעולים לגמרי ונסענו לכיוון קרקוב. כך היינו בהסגר במשך 11 יום. תארו לעצמכם מה התרחש שם. 11 איש מתו במהלך הנסיעה מרעב וטינופת. בקרקוב, כלאו אותנו למשך ארבעה שבועות של סבל נוראי. רצה הגורל כי בדרך מקרה נודע לאשתי שאני בחיים והיא חילצה אותי מן הגיהנום. הידיעה הגיעה אליה על ידי בן דודה שהיה קטין, ונשלח כמו כל הקטינים חזרה ללודז'. 26 באוקטובר 1939 סימן עבורנו את סופה של המלחמה, אך גם את תחילתה של האימה. לא יכולנו לשהות ברחוב ואף לא בביתנו.

ברחוב, היהודים נלקחו לעבודות כפייה תחת עינויים נוראים, ומבתינו, בסיוע הפולנים, שהצביעו על מקום מגורינו, בין כך ובין כך הוציאו אותנו ונלקחנו אל עבודות הכפייה, שמהן רבים לא שבו.

בהמשך גורשנו מעירנו, מלודז'. בלילות חילקו את השכונות, ומשפחות שלמות נשלחו לשטח חסות בעיר קילצה.

ברחובות, היהודים זוהו באמצעות הכוכב העשוי בד צהוב שאותו אילצנו אותנו לענווד, האחד מלפנים בצד שמאל והשני בגב בצד ימין. הגרמנים המשיכו לצוד יהודים לעבודה. פעמים רבות לקחו את אשתי לעבודות ניקיון עד לשעות הלילה. היא נשלחה לבתי ספר שהיו לא פעם ריקים מילדים, או לבתים פרטיים שהיו קודם בבעלות יהודים וכעת היו של גרמנים. הגרמנים הביאו מוויטוניה את כל בני משפחותיהם ללודז' וטינפו את הבתים בהנאה רבה. בפעם ההיא שבה הזדרזה לחזור הביתה מהעבודה בחמש וחצי אחר הצהריים בלי שהכניסה דבר אל פיה, היא ראתה שהיהודים עוזבים לגטו, משום שבלילה, כך נודע לנו, "ינוקה" השטח מיהודים. כל השכנים כבר עזבו. בני ואנוכי היינו לבושים, מוכנים ליציאה, ממתנינים לבואה של אשתי. העלינו את בננו הקטן על גבי המזחלת ופנינו לעבר הגטו. הרכוש היחיד שלקחנו היה הבגדים שלעורנו ושמיכה לכסות את בני. בדרך השתעשעו הצעירים הפולנים בהטחת כדורי שלג לעברנו. אם נשאר מישהו בביתו או הסתתר, הוא נורה למוות. וכך הותרנו מאחור את כל רכושנו וצעדנו אל עבר הגטו.

"אנקדוטה" של אבא

אבא מספר כי באחת הפעמים, בזמן הרדיפות, כאשר הגרמנים עסקו במצוד אחר יהודים לשם עבודות הכפייה, הם שלפו אותם מעיסוקיהם והצעידו אותם בטור אל עבר בית הכנסת של יהודי גרמניה בלודז'. הם העמידו אותם מול המקום, ושם פנה אליהם קצין אס.אס. בדברים:

"יהודים, אתם מאמינים באלוהים?"

"כן!"

"יהודים, אתם מאמינים כי אלוהים חזק יותר ממני? " השתררה דממה...
"אני נותן לכם שלוש דקות כדי לבקש מאלוהיכם שיציל את בית הכנסת הזו...ולא, אעלה אותו באש על כל יושביו."
חלפו שלוש דקות של תחנונים ויבבות. לאחריהן עלה בית הכנסת בלהבת ענק. אחדים הצליחו לחמוק, אך הרוב נשארו לכודים בפנים והפכו לאפר.
כך אוכלו בלהבות, המבנה על אנשיו וספרי הקודש שהיו בו, לקול מצהלות הגרמנים נוכח השפלתם של היהודים חסרי האונים...

זיסל'ה המתוקה שלי

אני נזכר בעצב, מבעד לעיניו של ילד בן ארבע, ברגעים שבהם אולצנו לנטוש את ביתנו בתוך דקות ספורות. המבוגרים היו טרודים במאמץ להציל כל מה שניתן על מנת לקחת איתם. חבילות הונחתו מבעד לחלונות כמו גם החבטות של הגרמנים והפולנים בניסיונותיהם למנוע זאת.

הם הלמו בקורות עץ ענקיות באנשים העוזבים את בתיהם, במטרה לעורר מהומה מוחלטת שתמנע מאנשים לקחת איתם רבים ממטלטליהם. כך נשאר הכול לפולנים, שהזדרזו לאכלס את הבתים הנטושים.

בעודנו צועדים, בדרך אל כיכר בלוצ'י רינק, הביטו בנו עוברים ושבים, ואם דבר מה מצא חן בעיני אחד הפולנים, הוא תלש אותו מבעליו בליווי חבטות הגונות, לשביעות רצונם של הגרמנים. הציבו אותנו בכיכר ומשם הגענו אל הגטו, לבית סבא וסבתא ברחוב דבורסקה 26, בסמוך לכיכר שהכרנו בשם "באלט". הבית כולו היה חלל אחד, עם כניסה בקצהו וחלון שפנה אל הרחוב. באותו חדר בודד, התגוררו הוריו של אבא יחד עם בניהם, נכדיהם ועם שלושתינו, גיהינום אמיתי.

כעבור ימים מספר עזבנו את בית סבי וסבתי ועברנו אל רחוב לימנובסקייגו 24 לחדר בקומה תחתונה עם חלון שפנה לחצר גדולה. גודלו של החדר היה כעוצמת הקור ששרר בו. לא רק שלא היה במה להסיק את התנור, אלא שלא היה תנור. ישנו שלושתינו במיטה אחת בודדה וכל רכושנו היה שני כיסאות ושולחן מפורק.

ימי הגטו היו אפורים ועגומים. את מרביתם ביליתי מסוגר לבד בבית. כשהוריי יצאו לעבוד, הם נעלו אותי מבחוץ, כיסו את החלונות בנייר שחור והדליקו אור קלוש, שבקושי האיר את החדר. החשכה ירדה הרבה לפני שובם, וכך העברתי את היום עם אור שבקושי הצליח להאיר את קירות החדר. זה היה עולמי במהלך התקופה הראשונה. השאירו לי חתיכת לחם, כדי שאבצע אותה לשניים או שלושה חלקים, ואוכל כמה פעמים במשך היום, אך בטרם נשלף המפתח מתוך הברית, כבר התחלתי לאכול ובטרם יצאו הוריי מן החצר כבר לא נותר ממנה כלום.

כעבור שעות אחדות התחלתי לחפש על הרצפה פירורי לחם, למקרה שנפלו כמה. כאשר שבו הוריי, הרבה לאחר רדת הערב, התחלף הרעב בכאב ובתחושת אי נוחות כללית. אך תמיד היה בכיסם דבר מה לתת לי. הם קיבלו במהלך שעות עבודתם מעט מזון, ומן המעט הזה שמרו דבר מה בשבילי.

לאחר שעברנו לגור יחד עם דודי מניה ומוטק בחדרון קטן שבקומה השנייה ברחוב זיילנה 9 השתנו חיי. הבדידות מאותם חודשים רבים, אותה הבדידות שבגינה התהלכתי בחדר הלוך ושוב פעמים אינספור, הגיעה אל קיצה. זיסל'ה, בתם הקטנה של דודי, זיסל'ה המתוקה, שהייתה כמעט בת גילי, מילאה את חיי. היא הייתה חברתי, אחותי, כל עולמי. תמיד הייתה שמחה ואהבה לשחק. פניה היו חייכניות למרות הרעב שצבט בבטנה. היא מעולם לא סירבה לשחק או לשוחח ויחדיו חיינו בתוך עולם דמיוני, ספוג אשליות. לבדנו היא ואני, כלואים בחדרון הקטן שהוא בקושי בנורה הזעירה עד כדי כך שגופינו אפילו לא הטילו צל על הרצפה. אור היום לא חדר מבעד לחלון המחופה נייר שחור.

הקור היה קשה מנשוא. את מרבית היום העברנו במיטה, באותה המיטה, כדי להתגבר על הקור. דמיינו במשחקנו כי אנו חופשיים וכי אנו משחקים בגן פורח, סופגים את קרני השמש על פנינו, שמש שהאירה את היקום כולו, אך הנייר השחור שעל החלונות מנע ממנה להגיע אלינו. ידענו שנינו כי כך זה צריך להיות, כי אין לנו זכות לחיים טובים יותר. בערבים הורינו שוחחו וסיפרו כל אחד בתורו כיצד עבר עליו היום. נודע לנו כי הגרמנים עורכים מצורים בגטו, מוציאים את כל הילדים ושולחים אותם אל מקומות בלתי ידועים.

בכל בוקר נפרדו מאיתנו הורינו כאילו זו הפעם האחרונה שנתראה, וכאשר שבו במהלך הערב, זה היה כאילו נולדנו מחדש. אך זיסל'ה הייתה שם איתי תמיד, בלתי נפרדת ממני, ומעולם לא אמרה לי "לא". לא היה דבר כלשהו שעלה בדעתי לעשות והיא סירבה. תמיד בעד, תמיד נכונה.

מדי פעם הגיע אחד מהורינו מוקדם יותר. אז התעוררנו לחיים, נחלצנו מן ההסגר, ירדנו בריצה במדרגות את שתי הקומות בן רגע והנחנו לעצמנו להתרוצץ בחצר עד שהיינו מותשים כליל. היה נפלא לנשום את האוויר הצח, לחוש את השמש המלטפת ולרוץ, להיחלץ מן החדר המחניק, מן האור שאינו מאיר ומן הרעב הדוחק. אותן שעות חירות ספורות העניקו לנו כוחות לשאת את ההסגר שנמשך שנים. זרקנו זה על זה כדורי שלג וקיפצנו. כעת הייתי משוכנע שהיונה שלי הייתה מאושרת. בכל הבקרים יצאו הורינו לפני עלות השחר, וכשפקחנו את עינינו, נתקלנו שוב בנורה עם סליל האור הקלוש שבתוכה, שלא חפצה להאיר.

חלון שחור...בטן ריקה. מסוגר שוב בתוך הכלוב שאורכו בקושי ארבעה מטרים ורוחבו שניים ובו שתי מיטות צרות, אחת לכל זוג, ועוד מיטה זעירה, שאותה חלקנו בינינו זיסל'ה ואני. ארון בגובה חצי מטר לאחסון האוכל שימש כשולחן, ולישיבה שימשו המיטות. הושאר לנו לחם לאכול במנות קצובות במהלך היום. חילקנו אותו על פי קול הצופרים במפעלים. בצפירה הראשונה תלשנו חתיכה

שבלענו כארוחה הראשונה של היום, לאחר מכן בצהריים, עם קול הצופר שדמה לשריקה ממושכת יותר, חתיכה נוספת. היינו צריכים לחלק את מזוננו כדי שיספיק לכל היום. כך זה היה בהתחלה אך במרבית הפעמים, הראשון מבינינו שפקח את עיניו העיר את האחר והסתערנו על המנה שלנו וחיסלנו אותה בבת אחת.

נעצנו מבטינו זה בזה בידיעה כי זה כל מזוננו עד הערב. כעת...רק מים. שתינו כל כך הרבה מים עד שבטננו התנפחה, אך הרעב המשיך להציק. כאשר נשמעו הצופרים של שעת הצהריים ואחר הצהריים, דמיינו במשחקינו שאנו אוכלים בעודנו לועסים רוק ובולעים מים. על הקופסא שהייתה בארון המזון אבא מעולם לא הניח מנעול. הייתה שם מכסת המצרכים שקיבלה המשפחה לתקופת זמן מסוימת, לעתים אפילו שבועיים, עד לחלוקת התלושים הבאה. לא נוסף לה אפילו פירור של לחם, או מעטפה ולו הזעירה ביותר של האבקות המרות נטולות הטעם שאיתן עשתה אימא פלאים. מה שהטריף עלינו את דעתנו היה גוש לחם שחור שגודלו לא עלה מעולם על מחצית כיכר לחם עגול. אך הוא היה מחוץ להישג ידינו. ידענו שהוא צריך להספיק לשישה אנשים, וכי מחר נקבל פרוסה נוספת מחולקת לשניים, לכל אחד. אינספור היו הפעמים שבהם פתחתי את דלת הארון ושאפתי עמוקות לקרבי את ניחוחו הנעים של הלחם, שמילא את בטני הריקה. זיסל'ה לא ראתה זאת בעין יפה. היא הייתה אומרת לי: "יום אחד לא תתאפק ויענישו אותנו." איזה פיתוי לנגוס למרות העונש. לא מפני הפחד מעונש עצמתי את עיני ברגע שסגרתי את הדלת, אלא כדי לא למעול באמון של הוריי. אני ידעתי כי מרבית ההורים נעלו את המזון על מפתח, ופעמים רבות השתוקקתי כי גם הוריי יעשו כן, שכן הפיתוי היה גדול מדי. ביום ההוא השתוקקתי לכך יותר מאי פעם כאשר הרחתי את הלחם השחור והבאתי אותו אל פי כדי לחוש אותו קרוב יותר. עד שנגעו בו שיניי ובלי משים הטביעו סימן בצורת פרסה על צדו של הקרום השחור והקשה. הרחקתי אותו מעליי.

ראיתי את עיניה של זיסל'ה נפערות לרווחה. היא אחזה את ראשה בידיה ואמרה לי: "מה עשית? עכשיו יענישו אותנו." הזעם תקף אותי ובלי לחשוב נעצתי את שיניי בצדו האחר, ויצרתי פרסה זהה נוספת. כדי לשמור על אחידות יצרתי שתי פרסות נוספות בצדדים. הושטתי את הלחם לזיסל'ה. היא בכתה אך סירבה לטעום ממנו. לא החלפנו מילה עד שהגיעו הוריי. נכנסו למיטה ושם נשארנו עד הערב. בארוחת הערב הוציא אבא את הלחם וכאשר נחשפו ארבע הנגיסות השתרר שקט. הם הביטו זה בזה ודודי מוטק זינק לעברנו. זיסל'ה רעדה ואני רציתי לזעוק שהאשמה שלי בלבד. אך לא יצא מפי הגה. הייתי משותק מאימה. רק שמעתי את קולו של אבא מרגיע את דודי ואומר לו בעודו מורה לו לשבת: כנראה שנכנס לבית

עכבר. נצטרך לשים מלכודת כדי לצוד אותו, ובהגישו לזיסל'ה ולי חתיכת לחם גדולה יותר מתמיד, הוא ליטף את ראשינו. לא שבנו לשוחח על הנושא. אותו עכבר לא שב לכרסם עוד בלחם.

את סבא וסבתא מצד אימא, שביקרנו בעבר מדי פעם, לא שבתי לראות יותר. לפני הכניסה לגטו הם נמלטו עם כמה מילדיהם לאזור החסות באופוז'נו כדי להימלט משם לרוסיה. לא שמענו מהם יותר. אחרי המלחמה נודע לנו כי הם מעולם לא הצליחו לצאת משם. ניצולים מאופוז'נו סיפרו כי סבי הרשל, סבתי מרים וכל המשפחה נורו שם למוות. בביתם של סבי וסבתי מצד אבי, הרשל ולא, ביקרנו לעיתים קרובות. ביתם, שבו גרו יחד עם ילדיהם עוד מלפני המלחמה, נכלל בתחומי הגטו.

בביקור האחרון מצאנו את סבי שוכב במיטה חולה. ממה שהצלחתי להבין משיחתם של המבוגרים, מצבו של סבי היה חמור מאוד. התקרבתי אל מיטתו לנשקו וללטף את זקנו הנהדר. נשארתי לשבת על מיטתו זמן רב. סבא התאמץ לחייך אלי אבל מצבו היה בכי רע. מדי פעם הוא הביט בידיו, תחילה בכפותיהן ולאחר מכן סובב אותן והביט בגבן. בקול רפה הוא ביקש מראה ובעודו מסובב את פניו לכל הכיוונים, בחן אותן בתשומת לב ונעץ בה את עיניו. מה ראה סבי? לבטח ראה משהו. רק הוא ידע. כל המשפחה, הבנים, הכלות, הנכדים, החברים והשכנים הביטו חסרי אונים באיש הדגול שהולך ודועך. הייתה לו שחפת, הוא נשם בקושי רב והיה כחוש כגפרור. לא היו בנמצא תרופות ואף לא חתיכת לחם יבשה כדי לתת לו. הוא מלטף את פניי, מחייך, אך לפתע שב ומביט בידיו ובפניו בחתיכת הראי ותוך אנחה הוא אומר: "כבר לא נותר הרבה, אינני מצליח להגיע, אך לא נותר הרבה". להיכן רצה סבי להגיע? רק הוא ידע. בכל פעם היה חוזר על אותן המילים, שעוררו לחשושים רבים בחדר. "בכל פעם נותר פחות", אמר, "אך הדרך קשה". כולם ידעו כי סבי הרשל דרכמן עומד למות, אך אני לא חשבתי כך. אני ראיתי אותו מאושר, פניו הקורנות תחומות בזקנו הנאה, שפעמים רבות כל כך משכתי להנאתי. סבא עמד לצאת למסע. כן, הוא עמד להפליג אל מחוזות טובים יותר, להותיר מאחוריו את כל האומללות, הרעב, הרדיפות. הוא עזב את הגטו ואת הנאצים שביקשו לקצץ את זקנו. הייתי משוכנע שסבא ידע מה הוא עושה וידע לאן הוא הולך.

הוא קורא בשמי, לי, לי הוא קורא, לקטן מבין כל נכדיו. נראה כי רצה לברך אותי. דווקא איתי הוא רצה להתחיל. אבא דוחף אותי לעברו. עיניו מביטות בי

כנפרדות, אני חש את ידו מונחת מעל ראשי וכמעין אנחה יוצאת מפיו הברכה. הוא מניע את שפתיו באיטיות, ובעברית, מתוך תפילותיו השגורות, הוא עוֹטף אותי בקדושת אמונתו. בלחש, רק הוא יודע את אשר הוא אומר, איש אינו מבין מילה, שפתיו ממשיכות לנוע, ידו על מצחי ועיניו הלאות נעוצות בעיניי. דממה. הוא מסיר את ידו, מביט בכולם לפי הסדר, מעיף מבט סביבו, לאחר מכן מפנה אל הקיר רק את ראשו, נאנח ולא זע עוד. מרחיקים אותי מעליו, מישהו דוקר את ירכו בסיכה, אחר מניח לו ראי מול פיו. אינני יודע מה הם עושים, אך אני יודע שסבא הרשל כבר אינו כאן איתי. הוא החל במסע שכה התמהמה, אך לבסוף הגיע. הוא כבר איננו, אך ברכתו נותרה חקוקה בנשמתי ובגופי. כעבור זמן קצר נפטרה גם בתו, דודתי השחרחרת, פייגל'ה, הצעירה והיפהפייה. היא קמלה מרעב.

רק סבא הרשל ופייגל'ה זכו להיקבר עטופים באדמת מולדתם בליווי ברכת רב וקדיש מפי קרוב משפחה. כך החלה משפחתי להימחות מעל פני האדמה. אנו שנותרנו לא היינו יותר מאשר צללים דוממים.

דוד חיים, אחיו של אבא, נשא לאישה בחורה צעירה שנותרה לבדה בעולם. כל משפחתה נלקחה אל תחנת הרכבת של מרישין, ומשם, מי יודע לאן. בירכתי הבית של סבתא היה חדרון זעיר ללא חלונות. מעין מחסן שבקושי נכנסה בו מיטה פשוטה. שם, במיטה, אני זוכר שראיתי את דודי חיים ואשתו במשך תקופה ארוכה. הם גמרו אומר לגווע שם, שניהם. אני נזכר בדוד חיים כשהובא לגטו: חזק, איתן, דומה מאוד לאבא. לבוש במדי הצבא הפולני, הוא בדיוק שב ממחנה אסירים גרמני. כאשר הם שוחררו, הפולנים שבו אל בתיהם, אך היהודים סולקו אל הגטו. הוא, בדומה לאבא, התגייס למען הצלת המולדת. כעת, צנום וחיוור כנר, ניזון מהמעט שיכלה סבתי לתת, הוא נכנע לגורלו יחד עם אשתו. עיניו היו שקועות ועצמות לחייו בלטו עד שהיה ניתן לראותן מבעד לעורו. אך הם המשיכו לדבר ולחייך לכל מי שהשתדל לשכנעם לצאת משם.

הם היו נחושים לסיים כך את חייהם, אך אפילו זה לא ניתן להם. הגרמנים הקדימו אותם. כל האזור נסגר ותוך דקות מספר הם נלקחו כמו כל העצורים אל התחנה במרישין, יחד עם סבתי. שמנו לב כי הם לא לקחו איתם דבר. הכול נותר במקומו. כלום לא השתנה בתוך הבית, פרט למשפחתי שנעלמה.

כבר מלאו לי שמונה שנים. יכולתי לקרוא במבטיהם של הוריי ובשתיקתם את גודל האסון שהתרגש עלינו. בנייניהם הריקים של המפונים אוכלסו בן רגע בידי אחרים שביקשו "לשפר את איכות חייהם". ולפתע, מבעד לחלון, היכן שעד לא

מכבר ראיתי את פניו של סבי המחייכות לעברי ואת פניהם של יקירי האהובים, ניבטו פנים אחרות זרות. פני שלד שמבטיהן ריקים, ושקיות שחורות תחת עיניהן. אחרי שלוש שנים של הסגר, רובן בחברתה של זיסל'ה, התחלתי אט אט לצאת, ונחשפתי למראות שענייני לא יוכלו לשכות.

למשך זמן קצר עברנו לחדר בקומה ראשונה שחלונו פונה אל חצר גדולה שבמרכזה בור מים. התגעגעתי נואשות לזיסל'ה, אבל בהמשך למדתי את הדרך אל ביתה. היא באותה עת המשיכה להיות בהסגר, אך אני למדתי להכיר את הגטו. למדתי כי לפנות בוקר הוציאו את אלה שמתו במהלך הלילה. ערומים הותירו אותם על המדרכה עד שעברה העגלה של ה"קדישא" לאסוף אותם. גברים לבושים בלויי סחבות משכו את העגלה. הם נעצרו, וביחד, האחד מהזרועות והאחר מהרגליים, השליכו את הגווייה שכולה עור ועצמות אל מעבר למעקה העץ של העגלה. כעבור מטרים ספורים הם חזרו על הפעולה. הם ערמו גוויות משני המינים ומכל הגילאים. מוטלים שם, ברחוב, כולם נראו לי זהים. סגולים, שרועים או מצונפים, כולם היו כחושים.

תחילה הבטתי בהם מתוך שמץ של סקרנות ועניין מאחר ששמעתי מהמבוגרים על ההליך הזה. לאחר מכן הפך הדבר ליומימי. חלפתי על פני הגוויות בלי להביט בהן אפילו. ושם בקצה הרחוב שמעתי את נקישותיהם האיטיות של גלגלי העגלה על המרצפות. משנפסק רעש הגלגלים הגיעו חבטות העצמות על קורות העץ של העגלה ואחריהן שוב הגלגלים...

נוסף על כך נודע לי כי לא היו גרמנים רבים בגטו. מי ששלט בפועל היו השוטרים שלנו. כאשר הופיעו הגרמנים זה היה במטרה לצוד אחר יהודים. ראיתי אותם. ראיתי אותם במסעות הצייד שלהם. הם היו יורדים מהמשאיות כמכונות בליווי צווחות האימה "ראוס", "שְׁנֵל", החוצה, מהר, שהדהדו ברחובות הריקים. הם נעזרו בשוטרים היהודים והוציאו כל נפש חיה שמצאו בבתים או במקומות המסתור. הם העלו אותם לחשמלית לעבר תחנת הרכבת במרישין. אך הגטו לעולם לא התרוקן.

גם ראיתי את חיים רומקובסקי, "הנשיא" שלנו, מקבל את ברכות השלום של העוברים ושבים כשעבר בדרושקה שלו, הרתומה לסוס, או כאשר נשא את נאומיו, מדבר במתק שפתיים אל ליבן של האימהות שימסרו את ילדיהן. הוא אמר שהילדים יישלחו אל מפעל לאריזת גפרורים. עבודה פשוטה שתזונה טובה בצדה. ראיתי את האימהות שנענו לקריאתו של "נשיאנו" רומקובסקי "מושיעם של ילדי הגטו", וליוו את ילדיהן הגוועים ברעב למרישין.

רחובות הגטו היו ביתי במהלך התקופה שבה חיינו לבד. מפתחות הבית היו ברשותי והתחלתי להיות עצמאי. הייתי הולך אל המפעלים, חיטטתי בפחים, ערכתי חיפושים בבתים הנטושים בתקווה למצוא מזון כלשהו. אוכל מעולם לא מצאתי. אך כן מצאתי כמה פריטים ששימשוני כדי להחליפם בטופי, סוכריות שמכרו ברחובות ילדים בבלויי סחבות. אפשר שבין הפריטים שמצאתי היו גם דברי ערך. אך...מי צריך דברי ערך כאשר הרעב צורב בקיבה.

אימא לא הרשתה לי לשוטט ברחובות ושלחה אותי אל החיידר. רבי יצחק לימד אותנו תורה. למדתי להתפלל ולהכיר את תולדות עמי, אך מעולם לא הצלחתי להבין את הפרק על עבודתנו במצרים. אלוהים הוציאני משם, מהמקום שבו אכלתי מסירים מלאי בשר, כדי לקבור אותי בגיהנום שהמוצא היחיד ממנו היה דרך מרישין.

הפעם הראשונה שבה שמעתי את המילה "ישראל", הייתה מפיו של רבי יצחק. ארץ שנתנני אלוהים, זבת חלב ודבש. לא הבנתי. לא הכרתי לא את החלב ולא את הדבש. עולמי סבב סביב צופר המפעל המכריז על צהרי היום כדי לאכול את פת הלחם שהשאירה לי אימא לארוחת הצהריים. לחם שפעמים רבות התכלה לפני שהגעתי אל החיידר; ופעמים אחרות כלל לא היה. כאשר קרה הדבר, ברוב הפעמים, הייתי ממלא מים בכד שבו רחץ רבי יצחק את ידיו, והייתי מערה אותו אל תוך בטני הריקה. מורי היה צופה בי, מנענע בראשו ומזין את עצמו בדיוק כמוני, במים!

בביתו של הרבי היו שני חדרי מגורים: הגדול, שבו למדנו שמונת התלמידים, והקטן ששימש חדר שינה לו ולאשתו.

בחדר הגדול היה תנור הסקה, ללא עצים, וכיור, שולחן ארוך במרכז ומצדדיו שני ספסלים קשים כל כך שהכאיבו לעצמותינו שבלטו מישבנינו. בראשו ניצבה כורסתו המרופטת של הרבי.

על גבי השולחן נערכו ספרים, ספרים רבים, אחדים ישנים כל כך עד שהתפוררו מעצמם.

ישוב שם, בזקנו הקצר והשחרחר, מלחלח ברוק את אצבעותיו הצנומות והרועדות, פתח ספר וסיפר לנו על ירושלים, חברון ואינסוף מקומות בלתי מוכרים. דיבורו היה כה חרישי שפעמים רבות קרקוריה של בטנו הריקה האפילו על דבריו.

רק כשהיינו מתפללים בבוקר, ראשו של רבי יצחק עטוף בטלית, התפילין מעל זרועו ומצחו, וגופו נע קדימה ואחורנית, נישא קולו ברור וחזק. הוא היה שוכח מהרעב, מהגטו. היה נדמה כי הוא מדבר עם אלוהים. הוא היה לאדם אחר. קומתו כמו גבהה. בתום התפילה היה מנשק את טליתו ומקפל אותה בתשומת לב, שב

ונצמד לכורסתנו ואומר: "פתחו את הספר בעמוד..." , והקור היה חודר אל עצמותינו
לשעות הבאות.

כשנבנו בתי החרושת בגטו לודז' חל שיפור במצבנו.

המצוד הגדול

אבא השיג משרה במפעל המתכת "מטאל רסורט" של חיימוביץ', ולכן היינו זכאים לתלושי מזון. גם אימא עבדה שם.

דוד מוטק התחיל לעבוד במאפייה ואשתו, מניה, בקואופרטיב לחלוקת מזון. משום כך הוחלט לשוב ולחיות יחד. המבוגרים העריכו כי כמשפחה גדולה אם נצבור את כל המזון, נחיה ברווחה יחסית. שבנו אל זיילנה 9 ואני שבתי אל זיסל'ה. שוב ביחד, אחותי הקטנטונת זיסל'ה ואני. שוב היינו למשפחה. היינו מאושרים. אלה היו הזמנים הטובים ביותר בגטו, עד שדודי מוטק חלה. חולה בגטו נחשב כמת. אני וזיסל'ה הבטנו ממיטתנו באביה ההוזה במיטה שממול. הוא גלגל את השמיכה ונשך אותה. הוא טלטל את רגליו ונאנק. הגיע רוקח לבדוק אותנו, אך כשראיתי אותו מקרב לפניו חתיכת ראי, נזכרתי בסבי הרשל. חיבקתי את זיסל'ה, היא לא הבינה מדוע. וכך, מחובקים, הסבנו פנינו אל עבר הקיר. כשפקחנו את עינינו בבוקר, ראינו את הנורה שהאירה קלושות ואת מיטת דודי מוטק ריקה. היינו רעבים! מאותו היום הפך אבא גם לאביה של זיסל'ה. היא הייתה בשבילי אחות של ממש. עורה של אחותי המתוקה והקטנטנה האפיר, היא קמלה מרעב. בתמימותה היא לא הבינה כי אביה נפטר. דודה מניה אמרה לה כי הוא הלך לעבוד בעיר אחרת, ודי היה בכך כדי להשיב את החיים למסלולם.

כשזיסל'ה חלתה בפערך, סוג של דלקת בקרקפת, אבא הוא זה שטיפל בה כל לילה, עיסה את ראשה בשמן מכוונת שהביא ממפעל המתכת, וגזר את שערותיה שנדבקו לפצעים. שבועות חלפו עד שחל שיפור במצבה. יכולתי לשוב אל החיידר של רבי יצחק, אך פניו לא היו כתמול שלשום. כעת הוא היה חלוש וזקנו הלבין והקליש. אף על פי שעוד לימד, ידעתי כי הוא מועמד בטוח לעגלה.

בשעות אחר הצהריים היינו נשכבים כדי להרוג את הרעב בכמה שעות שינה. אחדים על הספסלים ואחרים על השולחן. את הזמן הייתי מנצל לניקוי האבק מעל הספרים הענקיים שרבי יצחק שמר על המדפים, בניסיון ללמוד משהו על עמי. אבל לא הבנתי דבר, הכול היה כתוב בעברית. למרבה המזל היו כמה ספרים עצומים וישנים מאוד, עם אותן האותיות, שהצלחתי להבין את הכתוב בהם, משום שהיו כתובים ביידיש.

צללתי אל תוך עולם שבו פירושי התורה ומצוותיה נעשו נהירים. זוהר, קבלה, ירושלים, צפת ואינספור מקומות ודמויות חלפו בחטף מול עיניי, בלי שאבין הרבה. לעומת זאת את צעקותיו של הרעבע כאשר גילה אותי ואסר עליי לקרוא בספרים האלה, הבנתי גם הבנתי.

אשתו הייתה חולה מאוד. היא שכבה רוב היום במיטה ובקושי אכלה. הם קיימו את עצמם בעזרת המזון שהביאו הילדים כחלק מהתשלום עבור השיעורים, אך למרביתם כבר לא היה מה להביא. אף על פי כן המשיך הרבי ללמד, הגם שהשקיות השחורות שתחת עיניו הלכו ותפחו עד שעניו נראו בעדן בקושי.

במתחם שהיה מאחורי ביתו, כך אמר, גדל ירק בשם צ'וף, הראוי למאכל. עם הצופר של השעה עשר בבוקר, היינו יוצאים לדקות מספר וקוטפים כמה מן הירקות הללו כדי להכין מרק. כשנגמר הצ'וף אספנו כל דבר שצבעו ירוק. רבי יצחק היה מרתיח את העשב והיה טועם מן המרק בלוויית הקולות האופייניים לו, כאילו זה היה מרק עוף ואטריות שהוגש בשבת בזמנים טובים יותר. לא חלף זמן, עד ששקיות עיניו כיסו מחצית מפניו והעגלה לקחה אותו. אני שבתי ונבלעתי ברחובות הגטו. בשיטוטיי התחלתי להכיר כל פינה והכול שב לזיכרוני: המפעלים, הגשרים, האגם, הבית של רומקובסקי.

מאז שרבי יצחק עבר לעולם שכולו טוב, בעוד הוריי עובדים, עיסוקי היחיד היה לשוטט בתוך הכלוב האדיר המסורג ולהשקיף ממרומי הגשר בחשמלית הפולנית העוברת תחתיי, שלימינו שוכן בית הרעפים האדומים המטיל אימה "הקריפו", קרימינל פוליצייה.

ביקרתי קרובי משפחה או מכרים או פשוט שוטטתי ללא מטרה. יום אחד ביקרתי את דודה מניה, אמה של זיסל'ה, שעבדה בקואופרטיב ומה רבה הייתה הפתעתני להיתקל בקבוצת אנשים, שונים מאיתנו, שדיברו בשפה אחרת ולבושם מוזר. לא היה להם שום קשר אלינו. הם היו מסוגרים בתוך בניינים אחדים, מוקפים גדר ברזל גבוהה, מולם שער גדול, שבעדו יכולתי להחליף מילים מספר עם הילדים שהיו בני גילי. כך גיליתי את קיומם של הציג'ינג'רס, הצוענים. הם היו רבים מאוד. הילדים שיחקו בחצר שבין הבניינים, הנשים כיבסו את הבגדים והגברים הסתובבו הלוך ושוב באפס מעשה.

אינני יכול לומר בוודאות כמה זמן הם היו מסוגרים שם. בביקורי הרבים התיידדתי עם רבים מן הילדים שאיתם תקשרתי בפולנית, גרמנית ואפילו בידיש. אך בביקורי האחרון הכול היה שונה. מצאתי את השער פתוח. השכונה של הצוענים הייתה שוממת. דממה מעיקה שררה במקום. נדמה שהאדמה בלעה את המולת הילדים המצווחים במשחקהם.

כלום לא נותר, מאום.

בסופו של דבר, גם אנחנו לא היינו אלא כלום!

שבתי וראיתי את הגרמנים תולשים את הילדים מבין זרועות אמותיהן בעוד הגברים עובדים במפעלים. תמיד באותו האופן, בצורה מסודרת ומחושבת. הם היו

מקיפים גוש בניינים, חוסמים במשאיותיהם את הפינות, נכנסים אל הבתים, אל החצרות ואל הגגות בצעקות נוראיות שהחרידו את הנשים ועוררו את בכיים של הילדים.

לעיתים הוציאו את הילדים בלבד, אך אימהות רבות עלו גם הן על המשאיות כדי ללוותם. הנאצים לא התנגדו. תוך דקות נותר האזור מיותר ודומם. מקצת מהאנשים, שהצליחו להערים על הגרמנים והתחבאו במקומות מופרכים בעליל, החלו לצאת מהחורים, מביטים לאיטם לכל עבר כמהופנטים, בחיפוש אחר קרובי משפחה...אך אלה כבר היו במרישין, ומשם, מי יודע לאן נלקחו! למדתי לחמוק מן המצודים. שמתי לב שכשהגרמנים היו מפנים רחוב כלשהו, רחובות אחרים לא עניינו אותם. במרחק מטרים ספורים בלבד מהמצור אדם היה יכול לעמוד ולהביט במבצע ללא חשש.

באחד הימים הלכתי לבקר את אבא במפעל ובדרך כיתרו את כל האזור שבו נמצאתי. מבלי לחשוב פעמיים, זינקתי ונכנסתי אל תוך פיר מלא אשפה וצואה. היו שם ערימות של פסולת שהצטברה מזה זמן מה. ובשעה שמגפיהם של הגרמנים הלמו על האספלט, צללתי בקפיצת ראש אל תוך הרפש ואט אט נבלעתי בתוכו עד שנקברתי תחתיו, בלי לנשום. שעה שלמה נמשך המצוד. הזעקות מאמע, טאטע, רחמונעס וכל סוגי התחנונים לא הועילו לאנשים הללו. שמעתי את המכות, את הריצות ואת צחוקם של הגרמנים. לאחר מכן השתרר שקט. המתנתי עוד זמן מה והתחלתי להוציא באיטיות את הראש, אחר כך את אחת הזרועות, עד שיצאתי משם מאובן כולי, מנער מעליי את הזבל ואת ההפרשות שכיסו את בגדיי וראשי. אם אימא הייתה רואה אותי כך, לבטח הייתה מתעלפת. נכנסתי אל אחד הבתים שהתרוקנו, חיפשתי בין השרידים ומצאתי כמה בגדים. חשבתי שאני נקי, אך הצחנה המבחילה לא הרפתה ממני למשך כמה ימים. איבדתי את תאבוני והתחלתי להרגיש רע.

כדי למנוע ממני להמשיך לשוטט ברחובות, הביאה אימא הביתה מורה לעברית. האותיות והמילים היו דומות לאלה של רבי יצחק, אך ההגייה הייתה שונה. לעומת רבי יצחק, הלה דיבר אליי ישירות בעברית. היה שר לי שירים בשפה הזאת על ציפורים שעפות: "על חלון על חלון עמדה ציפור יפה, ילד רץ אל חלון ציפור יפה עפה". הם נכנסו לי מאוזן אחת ויצאו מהשנייה, ונראה כי גם לו. הוא חשב רק על צלחת המרק שנתנה לו אימא בתמורה. כשסיים לאכול, היה משאיר לי דף נייר עם שיר שעליי ללמוד, שהייתי מחביא תחת הכרית ושוכב מעליו. ראשי בער.

מכריזים על השפּרה, העוצר הגדול. איש אינו יוצא לרחובות. ישנה פקודה להסגיר את כל ילדי הגטו. תמיד הילדים. לשם מה נדרשו לבלונדינים בני השטן, לבושי השחורים, הילדים הצנומים, לבושי הסחבות והמטונפים?

אבא שכבר אז היה מאיסטר, מנהל עבודה, במטאל רסורט של חיימוביץ', השיג אישור לאשפז אותי בבית היתומים שהיה תחת חסותו של נשיאנו חיים רומקובסקי. הוא העריך שזה היה המקום הבטוח ביותר עבורי עד יעבור זעם.

המקום לא היה גרוע ואוכל היה די בשפע. התקבצתי שם יחד עם מאות ילדים מכול הגילים, שהיו כנראה ילדיהם של שמנה וסלתה של גטו לודז'. שוחחתי איתם. הם היו ילדיהם של שוטרים, מנהלי מפעלים ושל אנשים מ"הקריפו". זכינו ליחס טוב. המקום היה מעין גן עדן בתוך הגיהנום.

מבעד לחלון היינו רואים את הקומנדו הגרמני חולף יחד עם השוטרים היהודים ש"טיהרו" את הגטו מילדים. תחושת הביטחון שהשרה עלינו המקום יצרה את הרושם שהיינו בעולם אחר.

אני הרגשתי כמו חדש. הילדים פטפטו ושיחקו ביניהם, הם הוזנו היטב והיו נקיים. אני הרגשתי כמו יצור מכוכב אחר. לא השתלבתי בחברתם ולמען האמת, יותר מפעם חשתי בדחף להשתלשל מבעד לחלון ולשוב הביתה. אך ביום השלישי כבר לא הייתי מסוגל לצאת מן המיטה. קדחתי, ראשי היה סחרחר עליי, חומי עלה וכולם צחקו על עורי הצהוב. כאשר הבטתי במראה, גם אני צחקתי, אך מרוב בהלה. דמותי שהשתקפה נראתה ירוקה יותר מצהובה, ואם לא די בכך, רגלי הימנית התנפחה והכאב לא אפשר לי לעמוד עליה. בודדו אותי משאר הילדים והקצו לי מיטה בקצה האולם. כך חלפו להם חמישה ימים שבהם הייתי זרוק כמו כלב ליד בתי השימוש, איש לא התקרב אליי מחשש להידבק. ידעתי כי הוריי לא יבואו עד שיוסר העוצר. הם עברו את כל העוצר במפעל המתכת. שם ישנו ועבדו במשך היום. הם היו מוגנים. על זיסל'ה ודודתי מניה לא ידעתי דבר.

פעם ביום היו משאירים לי דבר מה לאכול לצד המיטה ומתרחקים בחיפזון. התגעגעתי לאבא ולאימא. אם לפחות זיסל'ה הייתה כאן...הייתי משוכנע כי אם המצב הזה ימשך עוד כמה ימים, מסעי הבא יהיה על העגלה.

בלילות בקושי הצלחתי לישון בשל חומי הבוער. דמיינתי כי מורידים את בגדיי ומשכיבים אותי עירום על המדרכה כדי שהעגלה תאסוף אותי בבוקר. ומה הלאה? האם זה היה הכול? בדמדומי אני רואה את עצמי הולך כמו סבא הרשל. בקרוב אצטרף אליו. אני רואה את שפתיו נעות בלאט. אני נזכר בברכתו. לפתע, כקפיץ, אני מתיישב במיטה. גרוני יבש. אני רוצה לבקש מים אך שום קול לא יוצא מגרוני. הצמא מכה בי. כולם ישנים, כל הבניין חשוך ואני משוכנע כי איש לא יקום לתת לי

מעט מים. בקושי עשו זאת במשך היום. לו רק יכולתי לרדת לשירותים...אך אין בי כוחות. מהרחובות עולים רעשי האופנועים והמשאיות של הגרמנים. הולכים ובאים, ועוצרים. עוצרים! דעתי מצטללת. הם עצרו! אני שומע את קולם, את ריצתם בקומה התחתונה. אני מזנק מהמיטה. כבמעשה ניסים אני חש את כוחותיי שבים אליי, 'אותי הם לא ייקחו, אני אומר לעצמי. אותי לא!' אני רוצה להמשיך לחיות ולשוב אל משפחתי. אני חייב להגיע לשירותים. חרישי, כחתול על ארבע, אני מגיע לשם, נכנס אל התא האחרון ובעודי תומך את גופי אני מכניס את ידי למים. הצמא אוחז בי ובשתי ידיי אני לוגם מים בטעם שתן כדי להרוות את צימאוני.

אורות הבניין נדלקים וכשאני נוכח מה שתיתי זה עתה אני מתמלא בחילה, אך מתחבא מאחורי האסלה מצונף ככדור, כרוצה להיעלם, שרק לא יראוני. אני שומע את צעקות ה"שנל, שנל, לוס, לוס", מהר, מהר, בואו, בואו. הם דמו לכלבי ענק. הם עולים במדרגות, אני כבר רואה אותם. דלת הכניסה לשירותים ממוקמת עשרה מטרים מהיכן שנמצאתי. הותרתי אותה פתוחה. בעוד ראשי תחוב תחת האסלה האחרונה, אני רואה אותם שולפים את הילדים מהמיטות. כך בבגדי השינה אילצו אותם לרדת אל הרחוב. ילדי הקומה התחתונה כבר היו במשאיות. ילדים אחדים מהקומה שלי לא התעוררו או שהתמהמהו. עקרו אותם ממשכבם ובדחף רצחני השליכו אותם מהחלון.

שמעתי את צחוקם המתענג של הגרמנים שהיו למטה, עולצים בכל פעם שהוטח ילד אל הרחוב.

מישהו פלט צעקה מלמטה, "מספיק, הכול מלא!", אחד שרלב את ראשו מהחלון וצעק חזרה:

"נשארו עוד 25 או 30 בקומה הזאת."

"רד, מספיק, לא נכנסים יותר", הלה עונה לו בצעקות.

אותו הרוצח שעד לפני דקה השליך את הילדים מבעד החלון, מלטף את ראשה של ילדה ואומר לה בחיוך: "שֶׁלֶפֶן, לכי לישון". כעת יכולנו לשוב אל המיטות. נשארתי במקומי בשירותים עד שנדם שאון כלי הרכב ונבלע במרחק. כמה קרוב זה היה הפעם! לולא העיר אותי סבא באותו הלילה, בטח הייתי עף כמותם מבעד לחלון.

המעטים שנותרנו חזרנו למיטותינו ולראשונה מזה זמן ישנתי בלי זעזועים. הרגשתי השתפרה. ישנתי עד ליום המחרת בלי להתעורר, עד עשר בלילה. כשפקחתי את עיניי, ראיתי את אבא לצידי.

הפנימייה נגמרה. שבת הביתה.

חלפו שבועות אחדים עד שהחלמתי לחלוטין וחזרתי לסורי.

אינני יודע מה נאלצו הוריי למכור כדי לתת לי לאכול ריבה, אך זה מה שרשם
הפּלֶצֶר כתרופה.
לא העזתי להתקרב לגרמנים לאחר מה שעברתי בבית המחסה. כבר ידעתי מה
מצפה למי שנופל לידיהם.

האבקות המרות

דודי יעקב, אחיה של אימא, התגורר בגטו יחד עם אשתו שיינדל ושני בניו, איציק מנדל ופּסֶל'ה, ברחוב אלכסנדר 50.

שני דודני היו גדולים ממני, פסל'ה הייתה קטנת הגוף ואיציק מנדל, היה מפותח מאוד לגילו. כולם אמרו שלכשיגדל יהיה ספורטאי. גם דוד יעקב עבד ברסורט של חיימוביץ', באותה מחלקה של אבא. למרות שהבין בצבע יותר מבמתכת ומכונות, הצליח אבא להציב אותו במחלקה שלו כדי לספק לו עבודה וכדי שיהיו קרובים זה לזה.

בטרם יתחילו לפנות את השכונה שבה גרנו, הלכנו שלושתנו אל ביתו של דוד יעקב, שנעל אותנו בתוך העסק לצבעים שהיה לו בביתו עד יעבור זעם. במשך כל היום היינו מסוגרים שם בחושך בשל החלונות המכוסים בנייר שחור. לא יכולנו אפילו לדבר כדי שאיש לא יחשוד כי יש מישהו בפנים. רק בלילה יכולנו לצאת אחד אחד כדי ללכת לשירותים ולחלץ את עצמותינו. חל איסור להחביא את אנשי האזור המפונה באזורים אחרים, בטוחים לעת עתה. כך אמר דודי לאבא. הייתי רדום למחצה כשאבא סחב אותי על גבו בשתיים לפנות בוקר ועברנו על גשר קוצ'יאָלְנָה. ניצלנו את הרגע שבו הגרמני שהיה בשמירה, לצד הביתן המפוספס, יערוך את הסיבוב בכיוון הנגדי, ואז ברגליים יחפות, נעלינו בידינו, חצינו במרוצה את גשר העץ. אם היינו נתפסים, לבטח היו יורים בנו למוות במקום, משום שבלילות היה אסור בתכלית האיסור להסתובב בגטו. בבוקר הגענו הביתה ואבא הלך ישר לעבודה.

כעבור זמן קצר הפסיקה אימא לעבוד במפעל ועברנו לרחוב בז'ז'ינסקה 36, פינת מרינרסקה. כל הדירה הייתה חדר אחד גדול בקומתו הראשונה של אחד ממכלול בניינים שבמרכזם הייתה חצר רחבת ידיים. באמצע החצר הייתה גינה ובסמוך באר עם שני גלגלים מסתובבים מצדיה, שסיפקה לנו מים. למתחם היו שתי יציאות, אחת לכל רחוב. הריהוט שלנו כלל שולחן, שלוש כיסאות, ארון ומיטה כפולה שבה ישנו שלושתנו. כבר חלפו להן יותר מארבע שנים.

אבא, בזכות היותו מאיסטר, קיבל מנת אוכל נוספת שכונתה בַּאִיֶּרְך, שסייעה מעט להתגבר על דלותנו. אך מרבית המצרכים שלרשותנו היו מעטפות נייר שהכילו עשבים יבשים כגון בצל, שום או קליפה של ירק או פרי כלשהו. היו להן שמות משונים אך טעמם היה מר כל כך שלא היה ניתן להכין מהם דבר מה ראוי למאכל.

אימא כינתה אותן "האבקות המרות". היינו מאכסנים אותן במדף העליון של הארון וכמותם הלכה וגדלה מיום ליום. די היה להריחם כדי להתחיל להתעטש. בימים שבהם דחק הרעב היה אבא עולה על כיסא וטועם על קצה לשונו את האבקות, לבדוק אם תימצא אחת אכילה. פעמים רבות היינו צוחקים שלושתנו משום שצפינו את התוצאה, כמו גם את הפרצופים שיעשה כשיטעם מהאבקות. בתושייה רבה היה מוריד איזושהי שקית ומנסה להפוך אותה לדבר ראוי למאכל. אימא הייתה עושה פלאים כשטיגנה פרוסות קולורבי מצופות באחת מאותן האבקות המרות. הטעם היה כה מבחיל, שכדי לבלוע היינו מדמיינים שמדובר במעדני מלכים, העיקר להכניס משהו לקיבה.

התחלתי לפקוד בתדירות רבה את המטאל רסורט ולהתמצא בעבודה של אבא. יחד עם חיים גולדמן הוא היה האחראי על ביתן שלם שבו מאות עובדים ואינסוף מכונות. היה לו שולחן עבודה משלו שעליו שרטט את המוצרים שדרשו הגרמנים לייצר בכמויות גדולות. דליים, מימיות, דודים ומוצרים נוספים, שאוחסנו והובלו באמצעות החשמלית שנכנסה עד לתוככי המפעל. גולדמן היה חבר של אבא. הוא היה נשוי ואב לתשעה ילדים שהתקבצו כולם בחדר אחד.

לעיתים היינו מבקרים אותו. הוא הוגיע את מוחו במחשבות כיצד להאכיל את משפחתו הגדולה. הוא היה נועל בארונית את האוכל תחת בריח, ורק הוא היה פותח אותה ומחלק פרוסת לחם לכל אחד. הוא היה גבוה, צנום ועצבני תמיד, אך אבא אמר עליו שהוא מומחה גדול. בביקור האחרון שערכנו אצלו מצאנו אותו שרוע במיטתו, הכרתו מעורפלת וגופו מלא סימני חבלה כאילו עברה עליו רכבת. בקושי זיהינו אותו.

אשתו סיפרה לנו בבכי שבאחד הלילות הוציאו אותו הקריפו מהבית ובמשך ימים מספר עינו אותו כדי שימסור תכשיטים, פרוות או כל דבר בעל ערך. מה כבר היה יכול חיים גולדמן למסור להם? מעונו היה כולו חדר אחד גדול עם שתי מיטות וכמה מזרני קש זרוקים על הרצפה שעליהם ישנו ילדיו, שניים שניים, שולחן ארוך וצר וכמה שרפרפים קטנים רעועים.

לא עבר זמן רב וחיים גולדמן התייצב יחד עם כל משפחתו במרישין. הוא קיבל 11 כיכרות לחם, אחד לכל ראש, והלך בדרכם של יהודי הגטו. לא שבנו לראותו.

(המפה של גטו לודז')

מלאך המוות

המשכתי לשוטט ברחובות הגטו ולחטט במיכלי האשפה הריקים, אולי מישהו במקרה שכח דבר מה. אבל בדרך כלל האנשים לקחו איתם את חפציהם עד האחרון שבהם.

אני וילדים אחרים מהחצר ברחוב בז'ינסקה הסתובבנו על הגגות שבשכונה, וכך הצלחנו מדי פעם לחמוק מהפשיטות של הנאצים שדלקו אחר הילדים. פעמים אחרות אימא החביאה אותי בין השמיכות במיטה מיד כשנשמעו נקישות המגפיים בחצר. למזלנו הם מעולם לא נכנסו הביתה לחפש אותי, אבל די היה לחוש בנוכחותם בסביבה כדי שדמנו יקפא.

בוקר אחד טיילתי עם שלושה חברים בני גילי על גג הבניין ממול, כשהופיעו הגרמנים וצרו על הרחוב. התחבאנו מאחורי הארובות דומם, וראינו כיצד במבצע בזק מוציאים אנשים מבתיים בצעקות ובמהלומות. מקצת האנשים פצחו במנוסה לגגות, הסירו מכסה ונכנסו לאחד ממקומות המסתור שהוכנו מבעוד מועד. גרמני אחד ראה אותם כנראה וחבריו איימו בצעקות על כולם לרדת ולהתייצב לפנייהם. משלא נענו, החלו לירות בכלי הנשק שלהם לעבר הגג ללא הבחנה. אחד המכסים נפתח, ומבעדו יצא אדם שגופו מנוקב הכדורים התגלגל לעבר קצה הגג. הירות נמשכו. רעפים אחדים התנפצו לרסיסים בשעה שצנח, אך הגרמנים המשיכו לירות עליו עד שהתרסק על הקרקע בחצר.

גרמנים אחדים הופיעו על גג הרעפים וחיפשו את מקומות המסתור. משגילו אותם, הם שלפו את האנשים בשערותיהם והחלו לגלגל אותם במורד הגג עד שלבסוף נפלו כמו שקים. זעקה, חבטה יבשה, דממה ובעקבותיה צחוקם של הגרמנים.

נצמדנו ללבני הארובות, משותקים. ילדים אחרים רבצו מטרים ספורים ממקום הימצאי, ברכיי צמודות, מאחורי ארובה גבוהה. ראיתי את הגרמנים מולי ומהצד ראיתי את אימא, שראשה ניבט בקושי מקצה החלון. אולם את הגרמני שנכנס לחצר, שחצץ בין אימא לביני, לא הצלחתי לראות. כששמעתי את צעקתו החדה: "למטה, מהר", שמטו ידי את אחיזתן מהארובה.

התגלגלתי עד שפת הגג. הצלחתי לבלום את הנפילה באחיזה בתעלת הניקוז שהקיפה את הגג. נותרתי כשמחצית גופי באוויר, מניע את רגליי בחלל, לופת את התעלה. הקצין הגרמני היה בדיוק מתחתיי וכיוון את אקדחו לעברי. החלקתי במורד המרזב כמו חתול עד לקרקע. האקדח ננעץ בדיוק במצחי. חשתי את הקור של כלי הנשק חודר לראשי. לשבריר שנייה עלה בידי לראות את אימא שכיסתה את פיה בשתי ידיה.

הבטתי בעיניו וחיפשתי בהן חמלה. העיניים הכחולות התבוננו בי בלי להניד עפעף. גם ידו לא זעה. אינני מצליח לחשוב. אינני יודע מה לעשות. אני בטוח שזה הסוף. עיניו הולכות ונפערות, וכשעווית על פניו, הוא אומר לי לאטו, בעודו מכוון אליי את אקדחו, "יהודי, אני שואל אותך פעם אחת בלבד, כמה יהודים יש שם למעלה, בגג?" אני חש את עורפי צמוד לקיר, ועל מצחי את מגע אקדחו שהולך ונלחץ אליי. בלי לחשוב על דבריי, אני נועץ את עיניי בעיניו ועונה לו: "הייתי לבד, שיחקתי עם חתול."

הוא מופתע, "חתול? עוד נשארו חתולים? לא אכלתם אותם עדיין?"

עיניו נודדות מעלה ואחר כך שבות ונחות עליי. אבל אני כבר מלטף את ידו. בידי השמאלית אני נוגע בנשק, בימנית אני מלטף את ידו ואת זרועו. שפתיי נושקות לאקדח, אני מסיט אותו ממצחי וממשיך לנשק את אצבעותיו ואת מפרק ידו. הזרוע האוחזת בנשק מונחת על כתפי, מכוונת לעבר הקיר ואני נצמד לגופו ולא מפסיק לנשק את מדיו השחורים. מישהו צועק לו מהשער: "אובר, סיימנו, הולכים!" הלה מרים את האקדח ומעביר אותו בשערי, כמלטף אותו. הוא מחזיר אותו למקומו. אני שומע את ה"קליק" של הנרתיק הנסגר וכשחצי חיוך על פניו, הוא מסתובב ומתרחק מבעד לשער עם הגרמני הנוסף.

אני רץ הביתה. אני עולה במדרגות בדילוגים, פותח את הדלת ורואה את אימא מעולפת, שרועה על הרצפה, לידה השכן ובתו, זו מעבירה מטלית רטובה על מצחה וזה טופח על לחייה. אימא נראתה כישנה שנת ישרים ואני הרגשתי שנולדתי מחדש.

אני עוד חי אף על פי שדיברתי, ליטפתי ונישקתי את "מלאך המוות".

כעת זכיתי להכיר אותו אישית. הוא לבש שחורים. עיני התכלת שלו קפואות, והוא מחייך בחצי פה.

כעבור ימים אחדים מלאו לי תשע שנים.

עד עולם זיסל'ה

הגטו כבר היה כמעט ריק. לא נשאר עם מי לדבר ואף לא עם מי לשחק. ואם לא די בכך, שני הדגים שלי שהכנסתי לצנצנת שהנחתי על אדן החלון, מתו. הם עלו לי חצי פרוסת לחם, אך שמש אוגוסט הקופחת חיממה את המים ומצאתי אותם צפים על בטנם.

התחלתי לשתול עגבניות ובצלים מפקעות אחדות וכמה זרעים. את הבצלים שתלתי על הגג ואת העגבניות מתחת לחלון. פעמים אחדות ביום הייתי הולך לבדוק אם כבר נבטו, וכאשר גדלו הצמחים בכמה סנטימטרים, הטלתי על עצמי את המשימה לשמור עליהם שלא ילקחו.

בשבועות הבאים לא יצאתי מן הבית. כל עולמי היה הבית והחצר. הפסקתי לשוטט על הגגות. אימא הייתה מפקחת עליי מבעד לחלון וקוראת לי בכל רגע. היא לא הסירה ממני את עיניה, שכן לצאת אל הרחוב משמעו ללכת בלי שוב.

בבוקר אבא היה הולך אל המפעל בקבוצה, עם היתר מיוחד כדי שהגרמנים לא יעצרו אותו. הגטו החל להתרוקן!

אל הבית באה שכנה מרחוב זיילנה שהצליחה לברוח ומספרת:

"לא נותר איש!"

זיסל'ה! לקחו את זיסל'ה ואת אימא שלה! אימא אחזה בתמונתן בידיה והחלה לבכות. שואלת שאלות ובוכה.

תחושה מרה אופפת אותי. אני מקשיב למתרחש כאילו מעבר לקיר. מחשבותיי נודדות הרחק משם. הנורה שאינה מאירה, החלונות המחופים בנייר השחור וזיסל'ה איתי לבד עם השעון המנגן, שמרוב האזנה נשבר לו הקפיץ. שנינו לבד באותו החדר שגודלו ארבעה מטרים על שניים. שתי המיטות ובאמצע הארונית עם האוכל. השנים שבילינו יחד חולפות בראשי. החיוך שלה, המשחקים, הפערך, מותו של דוד מוטק ועיניה שנמלאו בהלה כאשר נגסתי בלחם. הפצרותיה שלא אפתח את הארונית, כשרציתי להריח את הלחם, או הפעמים שהייתה מתגברת על רעבונה ומציעה לי חתיכה מהפרוסה שלה, שסירבתי לקבל, וזכר הארונית שמשכה אותי כבחבלי קסם משום שהכילה את הדבר שלו השתוקקתי יותר מכל – אוכל.

הארון הזה הוא שמחזיר אותי למציאות כשאני שומע שמדברים עליו.

השכנה מספרת שכשרוקנו את הבית בזיילנה 9, התחבאה דודה מניה עם זיסל'ה מאחורי הארון. משם שלפו אותם הגרמנים במהלומות. הן נענשו באכזריות על

שהעזו להתחבא. דודה מניה, ירדה אל הרחוב נושאת בזרועותיה את אחותי, את אחותי היקרה, מעולפת ומדממת.

אני מזנק אל עבר הדלת, איני מסוגל לחשוב על כלום. מונע משברון לבי ומסומא מזעם, אני רץ, חייב לראותה. ייתכן שאפגוש אותה במרישין. אני יורד במדרגות ורץ דרך החצר. אני שומע את זעקות השבר של אימא ולא מגיב. לא זה היה קולה הרגיל. כבר הזעקות הראשונות היו קורעות לב וככל שהמשכתי במרוצתי, הן הפכו לתחינות ויבבות. קריאות ה"יענקל, יענקל!" שכמו הגיעו מעולם אחר עצרו בעדי בסמוך לשער היציאה. ראיתי את אימא מטיחה את ראשה בשתי ידיה ואחר מושיטה אותן לעברי, כרוצה לחבקני. שכנים אחדים מפנים אליי אצבע מאשימה ואומרים שיום יבוא ואהרוג את אמי במעלליי. שתמיד אני גורם צרות!, "מתי תהיה א מענטש, בן אדם?", כך אמרו לי. אני חוזר באיטיות, מהדק את שיניי עד שלסתותיי מתאבנות, ומצטנף בין זרועותיה המושטות של אימא. היא מחבקת אותי כאילו לא ראתה אותי במשך תקופה ארוכה. כאילו שבתי ממסע ארוך.

אני רוצה לבכות, אך איני יכול. איני מסוגל לפרוק את שעל לבי. אך ראשי מתפקע, נשימתי כבדה וגוש חונק את גרוני. אני מרגיש כאילו פערו את בטני מחדש כמו הבעיטה מלפני חמש שנים. כעת זה לא הפולני, אלא חיית הטרף הנאצית שמשמידה את שאהבה נפשי. אני מנסה לעקור ממוחי את דמותה של זיסל'ה הקטנטונת שלי, מדממת וחסרת הכרה. אני רוצה לשמוע שוב את צחוקה ולחוש את ליטופיה שניחמוני מדי יום. לראות את חיוכה שהאיר כשאבא היה נותן לה חתיכת לחם. היא הסתפקה במועט כל כך. אני מתגעגע לשמחה שמילאה אותה כשפתחה את החלון ועיניה הוצפו אור. אני רוצה לשכנע את עצמי שהיא בסדר ושתוך זמן קצר נשוב ונתראה.

אני משוכנע בכך. אלך לראותה. לחבקה פעם נוספת. לומר לה שאני אוהב אותה. אני אפילו רוצה להיות מגורש אחת ולתמיד, לגמור עם כל המשחק הזה. שייקחו אותי יחד עם זיסל'ה. אבל...לאן? אני נרגע כאשר אימא מבטיחה לי כי נלך יחד עם אבא לזיילנה 9.

השתוקקתי לראות את חלקו האחורי של הארון, שהיה הדבר האחרון שראתה זיסל'ה בטרם נחשפה בידי חיית הטרף.

לא ידעתי לאן ללכת, לא יצאתי מן הבית, לא היה לאן. את הבצלים נטשתי על הגג מרוב פחד. טיפלתי רק בעגבניות. צפיתי מבעד לחלון בשכנים מצידה האחר של החצר מעלים חפצים ודוחסים אותם לחורים שברעפי הגג. שכן אחר עשה מחיצה כפולה בקיר על מנת להתחבא כשיגיעו הגרמנים. מקצתם שוחחו והחליפו ביניהם רעיונות בקול חרישי. אחר פער פיר ברצפת מעונו והצניע אותו תחת קורות הרצפה.

כל אחד חיפש אחר הפתרונות ולו המופרכים ביותר כדי לא להיתפס. החצר שלנו הייתה עולם ומלואו. אי בתוך עיר שוממה. ניתן היה להריח באוויר שמרגע אחד למשנהו יגיע תורינו. הקץ. הקץ למה?

עייפתי מלהיות לבד עם אימא המבוהלת, שהעבירה את מרבית היום בהצצה בעד החלון. בלילות, לכל קול רחש קטן, היינו מזנקים מן המיטה. במרחקים נשמע מקצב מהלומות מגפיהם של הגרמנים. היינו עוצרים את נשימותינו עד שהתרחקו. לאחר מכן השתררה דממה. אבא היה מודאג. הייתי רואה אותו שוכב בלילה בעיניים פקוחות, וזכיתי למנות גדושות של פינוק. אפילו נתנו לי יותר אוכל. אך אני רציתי לטעום עגבנייה, למרות שהן היו עדיין קטנטנות וירוקות. "עוד שבועיים הן יבשילו", אמר אבא. כרכתי למקל את הצמח שכרע תחת עומס העגבניות.

לא להביט לאחור

בבוקר ההוא, בשעה שהוצאתי מים מן הבור כדי להשקות את הצמחים שלי, ראיתי כמה חשמליות חולפות בצומת הרחובות ומיד לאחר מכן שמעתי קולות של אופנועים ומשאית בולמת בפראות בלוויית נביחותיו של גרמני מחלק פקודות. מגפיים. אותן המגפיים רצו ברחובות ואני רצתי הביתה. הגעתי חסר נשימה כמעט אל גרם המדרגות.

בהיטי לאחור כנפרד לשלום מהעגבניות שלי, אני רואה כמות אדירה של שוטרים יהודים מהגטו נכנסים מבעד לשער שמולי ומתייצבים בצד ימין.

בעד השער השמאלי נכנסים הגרמנים ומחלקים פקודות לפולנים, שמתחלקים לכמה קבוצות. לכל אחת מהן מתלווים גרמנים עם נשק. השוטרים חמושים באלות. 'זהו זה! הגיעה שעת', אני חושב בשעה שאני עולה הביתה. אני רואה את אימא מבשלת את "האבקות המרות" שלה. היא לא הבחינה בכלום. אני מספר על מה שראו עיניי ומפיה נפלט האוי!, אותה אנחה יהודית כל כך, שמהדהדת באוזני עד היום. היא נועלת את הדלת ומתחילה לפעול מיד: בזרוע אחת היא מרימה אותי ובשנייה היא חושפת את המיטה וכהרף עין אני מוצא את עצמי קבור תחת השמיכות בלי יכולת לנשום. אני מנסה להוציא את ראשי החוצה, אך היא תוחבת אותנו פנימה, מסדרת את השמיכות מבחוץ. היא מורה לי לא לזוז.

היא רצה אל עבר החלון ושבחה ומסדרת את השמיכות. אין לי אוויר. אני לא יכול לסבול את המחנק. במה זה שונה מהארונות של זיסל'ה? אני לא מסוגל לנשום ובמכה אחת אני משליך השמיכות לרצפה ונצמד לאימא. היא לא מתנגדת. היא אינה אומרת דבר. שנינו שרועים על הרצפה תחת החלון, לא מעזים להביט החוצה מפחד להיחשף.

בחצר אני כבר שומע את האנשים המוצאים אל הרחוב. מבעד למראת הארון הצמוד לקיר שממול אני רואה שמישהו נכנס אל תוך חור בתקרה. אני זז מעט לצד ובהרימי את הראש, אני יכול לראות חלק גדול מהחצר משתקפת מבעד למראה. אני שומע אותם עולים במדרגות. מגפיהם הולמים על מדרגות העץ, כמו דמי ההולם ברקותיי. אני שומע את פעימות לבה של אימא בשעה היא מאמצת אותי לחיקה. מנעול הדלת מסתובב פעם ועוד פעם בניסיון לפתוח אותה.

"עזרו לי!" נשמע קול ביידיש.

"שנל, שנל", צועק גרמני.

דלת השכן נשברת במהלומה. המנעול כבר לא מסתובב.

במיטה שרועה נערה חולה.
"את זאתי צריך לסחוב", אומר השוטר.
זו בתו של השכן שכבר כמה ימים חשה ברע. הם מתחילים להוריד אותה.
אני ממתין לראות כיצד נפרצת, בכל רגע, דלתנו. אנחנו יושבים על הרצפה
מובסים, מביטים במראה ובדלת.
אם לפחות אבא היה כאן, אומרת אימא בלחישה.
באותו רגע ממש, כמתוך ערפל, נבלע בתוך המראה, מצומק, אני רואה את אבא
נכנס מבעד לשער מלווה בשוטר יהודי – שיינובסקי.
"אבא בא, אבא בא", אני צועק ומכסה את פי בשתי ידי.
אנו שבים ומחפשים אותו בתוך המראה, אך הוא כבר איננו. אימא מביטה בי
בחמלה ומלטפת את שערי.
"שקט, אל תעשה רעש יענקל'ה", היא אומרת. "אולי הגרמנים שכחו מאיתנו."
אני לא יכול להתאפק, אני חייב לראות אותו בעיניים שלי, לא במראה. לא ייתכן
שטעיתי.
אני ניתק מאימא. היא זועקת ללא קול לא! לא! אבל אני כבר מציץ בעין אחת
מבעד לחלון.
"הנה הוא שם, אני רואה אותו! הוא כבר עבר את בור המים. הוא מקיף את הגינה
שבאמצע. עכשיו הוא קרוב לעגבניות." אני חוזר ונשכב ונעורה בי תקווה. אני נותן
נשיקה לאימא וזוחל אל הדלת. אינני פותח אותה עד שאני שומע את קולו של אבא.
הוא נכנס, מרים אותי באחת מזרועותיו ואומר: "בואו!"
השוטר נמצא איתו. אני מזהה אותו מהמפעל.
ביציאה אל החצר השוטר אומר:
"לכו לפניי בזרועות מורמות". אנו חוצים כך את החצר. עברנו בין כמה קבוצות
של גרמנים שהוליכו את האנשים אל עבר היציאה השמאלית. הובלנו על ידי
השוטרים בטבעיות כה רבה שחלפנו כבלתי נראים. כולם הלכו אל השער הגדול
השמאלי לעבר החשמליות, ואנחנו הלכנו והתקרבנו ליציאה שמולנו. בעוברנו
בסמוך לקצינים נאצים שנכחו בפינוי, השוטר שלנו דוחף אותנו בצעקות, "מהר,
מהר!" אבל הם לא טרחו להביט בנו. כולם צעקו, כולם רצו וגם אנחנו. כשעברנו
במעבר המוליך אל הרחוב, ההמולה נותרה מאחור, החצר המשיכה לגעוש, אך
הרחוב מן העבר ההוא היה דומם.
התחלנו לצאת אחד אחד, צמודים אל הקיר. בפינה השמאלית, כ- 30 מטר
מאחורינו, המו החשמליות אדם ובצומת הרחובות בז'ינסקה מרינרסקה, מעט יותר

קרוב אלינו, עמדו עשרות גרמנים במדים ירוקים, מסודרים בזוגות, רובים בידיהם, יחד עם כמה לבושי שחורים מהגסטפו, משוחחים ומעשנים.

"אל תביטו לאחור", אמר השוטר, "ואל תרוצו. תלכו לאט ותיצמדו אל הקיר." אני הלכתי ראשון, אחרי אימא, אבא אחריה והשוטר במאסף.

הרעש וזעקות האנשים הלכו והתעמעמו.

"אל תביטו לאחור, המשיכו, המשיכו."

כך הגענו עד לצומת ופנינו ימינה. דממה.

הכול היה נטוש. הגטו נראה כבית קברות.

נשמע רק קול צעדינו ונשימתנו הקטועה. התרחקנו בלי להביט לאחור, כקדמונו לוט ביציאתו מסדום.

מאחורינו המוות; מולנו התקווה: המפעל של אבא! פיסת החיים האחרונה בתוך גטו לודז'. המקום המה אדם. מצאו את דוד יעקב יחד עם שיינדל ושני דודניי, איציק מנדל ופסלה. כולם היו עם משפחותיהם, כמה אלפי אנשים. הלכנו אל עבר אגף עיבוד המתכות שבו היו המכונות.

על הרצפה היו מונחים מזרנים, והצרורות שהביא איתו כל אחד. זה היה ביתן שמידותיו 20 על 150 מטר בקירוב. הוא היה מלא אנשים והתמקמו ליד שולחנות העבודה יחד עם דודיי וילדיהם. משהו ריחף באוויר, אמרו שביבוב נמצא במשרדים של חיימוביץ' יחד עם צ'רנולה ושווינדט.

ביבוב! רק למשמע השם קפא דמנו. היה הוא בעליו ואדונו של הגטו. אומרים כי חיי כולנו בידיו. ואם הגטו חוסל זה היה על פי החלטתו. כעת הוא דן בענייננו יחד עם שני עוזריו והמנהל שלנו. הם אלה שמכריעים כעת מה יעלה בגורלנו.

ראשית נדודינו

מטאל רסורט הייתה בבעלותו של ביבוב וכך גם חיינו. כל העולם דיבר על גאולייטר ביבוב ועל בטריאבסלייטר חיימוביץ'. בסופו של דבר לא היה לנו רע שם. אוכל היה בשפע. קיבלנו קמח בכמות גדולה ואימא פצחה במלאכת הכנת אטריות משקיות של אבקת ביצים שאף מהן היה בשפע במחסן האבקות המרות. מעל לשולחן העבודה של אבא החלו נשים אחדות ללוש יחד עם אימא קמח לאטריות, לעוגות ולכל מה שניתן לעשות איתו. אכלנו לשובע וכעבור ימים ספורים העליתי בשר על עצמותיי. ראיתי סביבי פנים מחויכות. הרעב בן ארבע השנים הושקט. היינו בגן עדן.

הגברים עסקו באפסון המכונות ובאריזת כלי העבודה שהועלו אל החשמליות שהובילו אותם אל תחנת הרכבת. נאמר לנו שהציוד יועתק לגרמניה יחד איתנו כדי שנמשיך לעבוד שם. אבא זומן יחד עם מאיסטרים נוספים אל משרדו של חיימוביץ'. הבטריאבסלאיטר ניסה להרכיב רשימה של 500 איש לקחת יחד איתו. רשימתו הכילה קרוב ל-370 איש מן המפעל. כמעט כולם מאיסטרים על משפחותיהם ונגרים, סנדלרים, חייטים ובעלי מקצוע טובים. השאר, עד להשלמת מכסת ה-500, כללו את חבריהם, מפקחי משטרה, מקושרים למיניהם, אנשים שאיישו משרות בכירות בתוך הגטו. כולם היו רשומים כמומחים בתחום עיבוד המתכות יחד עם בני משפחותיהם.

500 איש. זו הכמות שייקח איתו ביבוב לגרמניה. ובתוך המפעל היו כ-2500 איש מלאי תקווה. היינו שארית הגטו. ניצלנו מן המצוד בידי אדם. היינו כולנו במקום המפלט אחרון, חדורי תקווה להמשיך, לעבוד ולהינצל יחדיו.

כעבור 12 יום נתלתה על הקיר, כגזר דין עבור אלו ששמותיהם לא הופיעו בה, "הרשימה". 501 שמות. הגורל הוכרע! כולם דהרו בשקיקה בחיפוש אחר שמותיהם. הפקודה הייתה: אלה ששםם לא ברשימה חייבים לעזוב את המפעל לאלתר. רבים בכו, אחרים פשוט קפאו על מקומם בזרועות שמוטות והביטו איש ברעהו.

אחרים, באגרופים קמוצים, דיברו על נקמה בחיימוביץ' בגלל 130 המקושרים. אך חוסר הוודאות והמצוקה הייתה נחלת הכלל. באות ד' הופיעו שלושה שמות: שלושת הדרכמנים, אבא, אימא ואני.

אך באות פ' לא הופיע פרידל, שם משפחתו של דודי יעקב. הוא ארז את חפציו ושב אל הבית בגטו יחד עם דודה שיינדל ושני בניהם. כמותם נטשו את המפעל קרוב לאלפיים איש.

השאר, על אף שלא כולם היו בין אותם 501, המשיכו להיות מסוגרים במפעל, משמינים מן האטריות ומהעוגות. כעת היה אוכל יותר מאי פעם. הפקודות לעזוב את הרסורט נשנו, אך איש לא זז, בתקווה שביבוב ייקח איתו את כולם. וכי מה היה להם להפסיד? כולנו ידענו כי יפלו לטרף בידי הנאצים ויילקחו למרישין. לפחות בפנים המפעל המשיכו לשהות כולם יחדיו ואוכל לא חסר. אבא סיפר לנו כי בראיון עם חיימוביץ' דיבר אליו המנהל כאל חבר ואמר לו ממורמר:

"מצבנו אינו טוב בהרבה ממצבם של אלה שאינם נוסעים איתנו. המכונות הועברו לגרמניה, אך עד שהמפעל החדש שם יוקם, לא יודעים מה לעשות בנו! הגטו חוסל, איננו יכולים להישאר כאן. קרוב לוודאי שישלחו אותנו לאושוויץ. נצטרך להמתין שם עד שהכול יהיה מוכן בגרמניה, לפני שנמשיך הלאה. אינני יודע כמה זמן נהיה שם...אך אני מבטיח לך דרכמן, כי אם נצא חיים מאושוויץ יש סיכויים גבוהים כי ניצל מהגיהינום."

מישהו מודיע לנו כי דודה שיינדל ממתינה לנו מצידה השני של גדר המפעל. אבא משוחח איתה ולאחר מכן הולך לחפש אוכל. הוא שובר לוח עץ מן הגדר המקיפה את המפעל ומעביר לה את המצרכים שהביא. דודתי מספרת כי ארבעתם מסתתרים במרתף חנותו של השכן גיל. בפנים יש מיטות ומים, וכעת עם המצרכים הם מקווים להמשיך להסתתר שם ולהמתין עד יעבור זעם. מה יעבור, מה? בחוץ, איני רואה דבר זולת הגרמנים ששומרים על המפעל. נראה כי אחד מן השומרים גילה אותה. נשמעות יריות. דודה שיינדל מסתתרת בין השיחים מבחוץ ואבא רץ אל עבר הביתן. באחד הימים ביקש אבא היתר להביא כמה דברים מן הבית; הוא לקח אותי איתו אחר צהריים אחד, אך קודם לכן עברנו דרך זיילנה 9. לא נותרה שם נפש חיה כדי לשאול על מניה וזיסל'ה. אפילו לא אחת! בפנים הבית הכול אותו הדבר; כל דבר במקומו. רק הארונית הפוכה.

לא היה זמן, מבט אחד מהיר, אנחה וגוש בגרון. כשהגענו אל ביתנו היה לילה. לא רציתי לעלות. לא היה אור. אבא עלה. החצר הייתה כגוב אריות. לא הצלחתי לראות את העגבניות שלי אך יכולתי לגעת בהן. הן היו גדולות כגודל אגרופי. רציתי לקטוף אותן כדי לקחת איתי, אך לא עשיתי זאת. כבר לא הייתי רעב. שבנו אל הרסורט. בחלוף שבועיים איני מזהה עצמי. נדמה לי כי גבהתי. פניי העלו צבע ורגליי וידי חסונות. אני מאמין כי בארבע השנים וחצי בגטו לא אכלתי כמו ב- 14 הימים האלה.

מגיעה הפקודה: "על כולם להתייצב, יחד עם מיטלטליהם ברחבת הכניסה של הרסורט". הקור מטפס במעלה עמוד השדרה ומסמר את שערותיי בשעה שאני סוגר את הפלֶצֶק, התרמיל שהכינה לי אימא, ששמי רקום עליו. בתוכו נמצאים חפציי: בגדים, שמיכה ואוכל.

בצעידה איטית ואילמת אנו פונים אל עבר רחבת הכניסה. מעמידים אותנו בחמישיות.

מולנו ניצבים האדונים שלנו; ביבוב, צ'רנולה, שווינדט וחיימוביץ'. הלאה מהם קצינים גרמנים נוספים, ובצד, שורה של חיילים.

דממה. אני חש ברעידותיי בשעה שהנאצים משוחחים בניהם. מתוך דחף לא מוסבר אני מנסה לעמוד על קצות אצבעותיי ולהבליט את חזי. אני מרים את ראשי ככל יכולתי, אני רוצה להימתח, להיות גדול יותר, להיות בלתי נראה... אך אני קטן כל כך והם כה גבוהים!

גרמני אחד צועק: "אָקְטוֹנֶג, זהירות!" הנביחה שלו, היוצאת ממעמקי בטנו השמנה מקפאיה את דמי ואני מפסיק לרעוד.

ביבוב נותן סימן לחיימוביץ'. הלה מתקדם, מוציא דפי נייר אחדים ואומר: כל מי שאקרא בשמו, יוצא מן השורה ועומד כאן, בצד הזה.

אלה שקוראים בשמותיהם יוצאים עם משפחותיהם אל המקום המצוין. באנדו 3, גז'בובסקי 3, דרכמן 3 וכך בזה אחר זה, בסדר אלפבתי, הוא כבר בוונגרוצקי... ולבסוף קורא חיימוביץ' בשמו שלו ומשלים את רשימת 501 האנשים.

זה הכול הָר גאוליטר הוא מסכם ומביט בביבוב בהרכנת ראש.

צ'רנולה מתקדם. כל אלה ששמם לא הוקרא חייבים לעזוב את המקום לאלתר. השומרים פותחים את השער, ובעוד הללו מתחילים לפסוע אל עבר היציאה, הם צועקים: "חיימוביץ', שירתנו אותך במשך חמש שנים כמו עבדים רק כדי שעכשיו תשליך אותנו לכלבים? עוד נתנקם בך, נקמה! נקמה!" הם זועקים מרה. שווינדט וצ'רנולה מתקרבים אליהם, מביטים בהם מזווית העין, כשידם מעל נרתיק אקדחם והאלף מתפזרים בחיפזון. תוך הרף עין לא נותר ברחבה איש.

השער שב ונסגר ואנו שומעים את קולות הריצה שנמוגים יחד עם בכיים של ילדי הגטו שהתרוקן מיושביו.

מעמידים אותנו שוב ומעבירים את הרשימה. לאחר מכן סופרים אותנו. אנו 501 איש בדיוק.

"פּוֹנְקֶטְלִיך, בדיוק", אומר ביבוב. "סְטִימֶט, מדויק."

מותירים אותנו ישובים על צרורותינו עד לשעות אחר הצהריים, דחוקים אחד לשני, בהמתנה לבואה של ההסעה.

מגיעות ארבע חשמליות ובאיטיות אנחנו מתחילים לצאת מן המקום, צולחים את רחובותיו השוממים של הגטו.

אני שומע רק את נקישות הגלגלים מהדהדות בגטו הריק. מבז'ז'ינסקה ומרינסקה אנחנו מתקדמים באיטיות אל הצומת שבו עצרו החשמליות לקחת את שכניי המגורשים. בשבריר שנייה, מבעד לשער, אני מצליח לראות את חלון ביתי פתוח. למטה נמצאות העגבניות שלי. אם לפחות הייתי טועם מהן...! מטרים ספורים הלאה אני רואה את אבא ואימא מביטים בחרדה דרך האשנב. "תראי", אומר אבא, "הכול פתוח, החלונות והדלתות נעקרו. לקחו אותם." דוד יעקב ומשפחתו לא הצליחו להסתתר מן הנאצים, הם נלכדו.

דרך השמיים

נותרנו רק שלושתנו. כולם הלכו באותה הדרך. וכעת הגיע תורנו. גם זיסל'ה הלכה בה. כולם. לא נותר איש. רק סבא הרשל. הוא נשאר בבית העלמין במרישין, אך ברכתו מלווה אותי. וכמו תיבת נח המתרוממת אל מעל למבול האימתני שנשלח בידי הבורא, תיבת ביבוב הולכת ומתקרבת לגיהנום, יציר כפיו של האדם.

בשעות בין הערביים הגענו אל תחנת הרכבת. מרישין המתה המון אדם. ים של אנשים! מקצתם מובלים בשורה בידי גרמנים, אחרים ישובים מעל צרורותיהם, היתר משוטטים כסהרוריים, חבילותיהם על גבם וילדיהם צמודים אליהם, ובצד ניצבים הקרונות. שורה אינסופית של קרונות משא עם דלת הזזה במרכזם. אני מצליח לראות את הקטר אך אני מבחין מרחוק בעשן. מורים לנו להישאר כולנו יחד ולא להתערבב עם האחרים. אנו נדחקים זה לזה בניסיון לא ללכת לאיבוד.

הגרמנים צועקים, פוקדים, מענישים, והאנשים, כעדר מאולף, מתחילים לעלות אל הקרונות. אחדים עוזרים לאחרים להעמיס את החבילות בדלת המרכזית, שנראית כלוע פעור הבולע את הנכנסים. הקרונות טרם התמלאו וידיהן המושטות של אלה שלמעלה מסייעות להעלות את אלה מלמטה. אחרים, בגובה הקרונות, נותרו תלויים, נדחפים על ידי אלה שלמטה, ונמשכים על ידי אלה שלמעלה. והגרמנים מפליאים במכותיהם.

אדם צעיר נרדף על ידי גרמני ואלתו של הנאצי מונחתת על גבו וראשו. הלה, בקפיצה זריזה מצליח לטפס על הקרון ונבלע בתוכו. הגרמני נוטש את טרפו, מבטו תר בחיפוש אחר שעיר לעזאזל כדי לפרוק עליו את שנאתו. הוא קרב אלינו. הוא נמוך קומה ומכוער, אפו ארוך ועיניו בולטות. הוא לבוש מכנסיים שחורים שנדחקו אל תוך מגפיים בוהקים ומעיל עור, שחור אף הוא. עיני הנץ שלו מחפשות, סורקות אותנו, מקפיאות את דמנו. הן מדלגות מאיש אל רעהו בחיפוש אחר קורבן.

מישהו חולף בריצה מאחוריו. הנאצי צועק "האלט!", יודה האלט!" הנבחר מתאבן מאימה ומנסה להסביר במלמול שהלך לחפש חבילה שנותרה מאחור. אך הנאצי אינו מקשיב. הוא ניגש לעברו באיטיות, עווית על פניו, ומבין שפתיו הדקות, תחת אפו הארוך, נפלטת נהמה. עיניו נפקחות, העווית הופכת לחיוך, ידו מתרוממת עם האלה, ומגובה רב הוא מנחית אותה על ראשו של היהודי שלבטח לא הבין כלל מה אירע לו. הלוח הכבד שאורכו יותר ממטר פיצח את ראש הקורבן לשניים וננעץ

באפו. הוא צנח בתוך שלולית דם, מוחו ניתז על הארץ. חמוש בלוח הספוג דם, הלך הרוצח לחפש לו קורבן נוסף.

נדחקו אחד לשני, מביטים זה בזה בדממה. זעקות כאב, רדיפות, מהלומות והשפלות נראו ונשמעו ברחבי התחנה כולה.

בהדרגה פחת מספרם של האנשים. הקרונות החלו בולעים אותם ודלתות ההזזה נסגרו בחריקה ובחבטה מתכתית של הברית.

העמידו אותנו בטור ונתנו לכל אחד מאיתנו לחם. אבא שמר את שלושת הלחמים בתרמיל. התחלנו לנוע אל עבר הקרונות. חיימוביץ' הלך מלפנים. לא הפרידו בין המשפחות ובאיטיות התחלנו לעלות אל הקרונות. אבא הרים אותי בזרועותיו, לאחר מכן את אימא. כך, נעזרים זה בזה, הלך הקרון שלנו והתמלא. אך זרם האנשים לא פסק. אלה שהתיישבו נאלצו לעמוד. בתחילה גופינו נגעו זה בזה, לאחר מכן נמחצו זה אל זה ובסופו של דבר היינו כולנו כגוש לכיד. אחדים החלו לצעוק, אחרים, שנשענו על דפנות הקרון בכו מכאב, משום שנמחצו אל קורות העץ.

הגרמנים הכו את אלה שנשענו על הדלת, מזנבים בהם להיכנס עוד פנימה, והמשיכו להעלות אנשים. היה חסר לי אוויר. ראשי נדחק בין הוריי. לא יכולתי לזוז. האנשים דחוסים, רמוסים וצועקים בבלייל קולות אחד. הדלתות החלו להיסגר בחריקת מתכת חלודה. השתררה דממה. אני שומע מעל הראשים חבטה ולאחריה עוד חבטה יבשה, קשה, סופית, של הברית. כעת הכול חשוך ומחניק. רק מבעד לאשנב קטן מוקף תיל דוקרני, בחלקו העליון של הקרון, מסתננים רסיסי אור ואוויר.

היינו כך זמן רב, נעוצים אחד בתוך השני.

מרחוק נשמעה שריקת הרכבת וכמעט בו זמנית התחלנו לנוע. הקרון מזנק קדימה בתנופה אדירה וכולנו מוטלים אחורנית. כאשר אני מצליח לאזן את שיווי משקלי הקרונות מתנגשים זה בזה. לאחר מכן עוד זינוק קדימה ואנחנו - הופ אחורה. אחדים נופלים ונרמסים. הזעקות בחשיכה מתערבבות בחבטות של הקרונות וזינוקי ההתנעה. אני חש תחת רגליי את חריקת הגלגלים על הפסים, שנותרים הרחק מאחור. המהירות הולכת וגדלה. הזעזועים פסקו ומתחילה תנועה גלית של כל המסה האנושית לפי תנודות הרכבת, שמאפשרות לאוויר דליל להסתנן מבעד לאשנב.

סוף ספטמבר 1944. ככל שאנו מתרחקים מגטו לודז' המילה אושוויץ חוזרת על עצמה בחשיכה. אחדים אומרים אשוויצ'ים. מבחינתי זה היינו הך. אני עייף. הדבר האחרון שאני שומע לפני שאני נרדם בעמידה הוא: אנחנו סגרנו את הגטו. מאחורינו נותרו רק חוליות הניקיון.

כעבור שעות אחדות פקחתי את עיניי. לקח לי זמן רב להיזכר היכן אני נמצא. כשחזרתי למציאות, חשתי בפי טעם מר ובאוזניי שמעתי את חבטת בריח דלת ההזזה. הייתי רעב.

אבא צבט חתיכת לחם. בלעתי אותו בבת אחת והרגשתי השתפרה. ביקשתי ממנו עוד, ביקשתי ממנו כיכר לחם שלמה, אך הוא אמר לי: "הגרמנים לא נוהגים לתת כיכר לחם שלמה לאדם, וכשהם עושים את זה, סימן שיעבור זמן רב עד שנקבל עוד אחת, לכן אנחנו חייבים לחלק אותה כדי שתספיק לכמה ימים."

ידעתי כי אבא צדק, אך הפעם רציתי לאכול את כל הלחם, מסיבה אחת ויחידה, רק משום שהוא זה שהחזיק אותנו ברשותו. בעד האשנב בצבץ כעת ירח בצורת בננה, מקוטע מבעד לתיל הדוקרני. הירח החל לרדת והשמיים נעשו בהירים יותר ויותר. כעת הם היו תכולים עם גוני כתמתם. הבטתי בשחר העולה וניסיתי לנשום את האוויר הצח שנכנס, בניסיון להתגבר על הדחף להקיא, משום שריחות הצואה בתוך הקרון היו בלתי נסבלים. דלי אחד בלבד היה לשימושם של קרוב ל-80 איש. אלה שהיו קרובים אליו השתמשו בו, אך הדבר נבצר מהרחוקים ממנו והם עשו את הצרכים בתוך בגדיהם.

האנשים החלו לאבד את סבלנותם, הם השתוקקו להגיע לאשוויץ... התנדנדנו כולנו יחדיו על פי תנודות הקרון. נסענו מהר מאוד. אימא העירה: "נדמה שהרכבת מכירה את הדרך בעל פה."

שעתיים לאחר עלות השחר פחתה מהירות הנסיעה. נקישות הגלגלים על הפסים הואטו, ונדחפנו מחוצים קדימה. הרכבת נעצרה בחריקת גלגלים פתאומית, אחר היטלטלה קדימה עד לעצירה מוחלטת.

מבחוץ נשמעו קולות בגרמנית וביידיש. בתוך הקרון, דממה. כעבור שניות מעטות אני שומע את דלת ההזזה נפתחת ואני יכול לראות את אור היום נופל על רצפת הקרון. לאחר מכן נשמעת הצעקה: "ראוס הונדה, שנל, שנל, החוצה כלבים, מהר, מהר."

מתחילים לרדת. לפני שהדלתות נפתחות לגמרי הגרמנים חובטים במקלות אדירים על דופנות הקרון בעוצמה, עד שהבהלה משתלטת על רובינו. לאחר מכן עולים שני גברים גדולי ממדים חמושים באלות, ובצעקה "לודז' קורוועס, זונות מלודז'", ביידיש טהורה, מתחילים להשליך את האנשים למטה. הם אווזים בהם בשערותיהם, גוררים אותם אל עבר היציאה ולאחר מכן בבעיטה, החוצה.

בניסיון לחמוק מהמהלומות והבעיטות, אנחנו קופצים מן הקרון אל צידו השמאלי של הרציף. ביציאה אנחנו נופלים אל תעלה לצד פסי הרכבת שנמתחו לאורך המחנה, ומטפסים עד למול גדר התיל. כאשר עליתי אל הרחבה והצלחתי

לעשות את צעדיי הראשונים בניסיון למצוא מקום בטוח, לנגד עיניי נגלה מחזה תעתועים מזעזע. בהיטי סביבי התקבל הרושם שאני ניצב מול מסך אינסופי. עד היום איני מסוגל למחוק את הרגע שבו גיליתי את אושוויץ II-בירקנאו בפעם הראשונה בחיי.

יש דברים שבחלוף הזמן התעמעמו מעט בזיכרוני, על אף שהיו בעלי חשיבות רבה בזמנו.

יש פנים שנותרו חקוקות בזיכרוני, בשל רשעותן ונחישותן לחסלני. אך הן החלו בהדרגה לאבד את חדותן ונעטפו בדוק של שכחה. את המכאוב, הסבל ובעיקר הרעב השתדלתי במהלך השנים להדחיק, במידה מסוימת של הצלחה, למרבה המזל. אך היקיצה באושוויץ II – בירקנאו, סימנה את קץ ילדותי ואת ראשיתו של הקץ.

עיניי אינן רואות מעבר לקצה שורות הבלוקים וגדרות התיל.

רבים לא הצליחו לעמוד על רגליהם בגלל מהמכות. דמם היה הראשון שהרווה היום את הרחבה עם הגעתו של הטורנספורט. איש לא סייע להם לקום. איש לא הביט לעברם. כולם ניסו לחמוק בריצה מהמכות. צמוד לאבא ולאימא, התרחקנו עד שהתייצבנו ליד גדר תיל שחצצה בינינו ובין הבלוקים שמתוכם החלו לצאת אנשים לבושים בבגדים שנראו כמו פיג'מות. תוך דקות ספורות התקבצו סביבנו מאות אנשים שלטשו בנו מבט. ראשם היה מגולח, חזותם כשל שלדים מהלכים ועיניהם השקועות נראו כנקיקים.

אחדים מאלה שמקרוב באו שאלו אותם "מה זה? מה קורה כאן?" הם החלו לצעוק עלינו כולם יחדיו: "מטומטמים! למה נתתם להם להביא אתכם לכאן? מכאן איש אינו יוצא חי! טיפשים, אתם נחשבים למתים!"

איש לא הבין אותם: אחדים אמרו שצריך לאשפז אותם בבית חולים לחולי נפש, משום שלבושם דומה לפיג'מה והם נראים משוגעים. ניסינו להתרחק מהם, כשמהצד השני הופיעו אנשים שנראו כשומרים, עם אלות ושוטים, והניסו במרוצה את מגולחי הראש.

נותרנו מול הגדר הנטושה, הלאה מהצרפים. אבא רצה לשוב אל הקרון לקחת את חפצינו, אך ראינו שהם כבר נפרקו אל ערימה גדולה לצד הקרונות. התוהו ובוהו היה מוחלט.

הרכבת נסעה אחורנית ונעלמה, עוברת בעד מה שנראה לי כשער מקושט, ובו זמנית, לאותו המקום נכנסה רכבת נוספת עמוסת אנשים, שירדו ממנה בצידם הימני של הפסים ותיכף ומייד החלו צועדים קדימה, אל עבר הארובות, נבלעים ימינה בשביל שבין שתי גדרות תיל. מה שנראה מצידה השני של המסילה היה זהה. במרחק נראו אינסוף בלוקים וגדרות תיל ועל כל קבוצת בלוקים חלש מגדל עם

זקיף. הלאה משם, בקצה הפסים ניצבו שתי ארובות וימינה משם ארובות נוספות שהאפילו על הזריחה בעשנן השחור.

אבא אמר כי זה נראה כמו בתי חרושת, אך לא ראיתי מבנים. מעל הבלוקים הזדקרו הארובות בלבד על עשנן שהעכיר את השמים.

הלכנו אחוזי ידיים בניסיון להישאר מלוכדים. כל קבוצתו של חיימוביץ' היינו יחד אך כבר לא מנינו 501 איש. אחדים מאיתנו לא שרדו. אושוויץ II – בירקנאו החל לגבות את קורבנותיו הראשונים.

ברכת שיצאה מלודז' היו עשרות קרונות בקר וכולן עמוסות בתושביהם האחרונים של הגטו. אנחנו תפסנו רק ארבעה או חמישה קרונות. יתר האנשים סודרו בחמישיות ונלקחו לסלקציה שבה הופרדו מהשורות כמה מהגברים החסונים והשאר נלקחו אל צידה הימני של המסילה והוצעדו ימינה בדרך תחומה בין גדרות תיל.

הטרנספורטים המשיכו להגיע. נוסעיהם אולצו לרדת באכזריות אל צידן הימני של המסילות. מקצתם נלקחו בזריזות ימינה דרך השביל ואחרים אל עבר קצה הפסים...

ים של אנשים וצווחות מחרישות אוזניים, וכולם באותה דרך, אל אותו הכיוון, תמיד ימינה ואל קצה המסילות; לכיוון "בתי-החרושת". השעות חלפו וקבוצתנו השתדלה להישאר מלוכדת.

כך, עד לשעות אחר הצהריים, המשיכו הטרנספורטים והגיעו בזה אחר זה, והאנשים עברו סלקציה: ימינה ושמאלה. רבבות יהודים הגיעו מכל מקום, אחדים דיברו הונגרית, אחרים, שפות שלא הכרתי, אך כולם שאלו בידיש אותה שאלה: "איפה אנחנו? מה זה?" ביניהם התרוצצו אלה שלקחו את צרורותיהם ואת כל הרכוש שהביאו. הם בקושי דיברו, רק העמיסו חפצים ולעיתים ענו, "אל תדאגו! הכול יהיה בסדר!"

חבטות, צעקות, השפלות וסלקציות. ראינו שאחדים מן המשלוחים התקבלו על ידי גרמני גבה קומה, צעיר. שמענו כי הוא רופא בשם מנגלה. עבורי הוא היה עוד גרמני, אך האסירים שעבדו ברציף הסלקציות היו מבוועתים ממנו. גם שאר הגרמנים התייחסו אליו בכבוד.

תורנו מגיע. חיימוביץ' פוקד עלינו להסתדר בשורה. גברים נשלחים לצד אחד. נשים וילדים לצד השני.

אני לוחץ את ידו של אבא וחש בלחיצתו שלו, גדולה, חזקה. אני לא רוצה ללכת עם אימא. אני רואה כי מרבית האימהות לוקחות איתן את בנותיהן ואת הילדים הקטנים. אני מנסה להתנתק מאימא. כבר מתחילים להפריד בינינו ואבא אומר: "אני

לוקח את יעקב. אימא מלטפת את ראשי ועם אנחת אוי, יענקל'ה!, מפרידים בינינו במכות אלה.

מופרדים, מעמידים אותנו בשורות של חמש. אנחנו מצמצמים מרווחים כדי לחמוק מהמכות.

מהצד של הנשים אימא צועקת אל אבא שלא ישכח את התרמיל שבו נמצאת השמיכה, כי בלילה כבר נעשה קר. אבא משיב לה בסימן, נוגע בראשו כאומר 'שמרי על ראשך!' אימא מבינה ואוחזת את פניה בשני ידיה.

בצעקות "שקט, יהודים ארורים", הגרמנים מתכוננים לקבלת הפנים.

מולנו גרמנים רבים לבושי מדים ירוקים ושחורים, דר' מנגלה ומנהלינו חיימוביץ', שהוציא מתיקו את "מכתב הברזל" והחל לקרוא בשמם של מעבדי מתכת אחדים. מנגלה שואל אותו "מי אתה?" חיימוביץ' עונה לו בעמידה זקופה: "אני מנהל המפעל ושמי חיימוביץ'".

"אתה יהודי?" שואל אותו מנגלה. "כן", הוא משיב לו.

בהרימו באיטיות את ידו עטוית הכפפה הוא מורה לו על השורה שבה עמדנו כולנו. "כאן אינך יותר מאשר וורפלוכטר יודה".

וגרמני אחר נוטל את הרשימה ומתחיל להקריא.

קוראים לנו אחד אחד. הנקרא בשמו ומספרו מתקדם ונסרק בידי כל הגרמנים.

לאחר מכן מורים לו בתנועת יד היכן עליו לעמוד, בשורה מימין או בזו שמשמאל.

שמו של אבא, שנחשב מאיסטר, נקרא בהתחלה. בלי להביט בו הרבה שלחו אותו אל השורה השמאלית, היכן שהיו הצעירים והחסונים. מרבית אנשי הטרנספורט היו אנשים צעירים ולא דלי בשר, בזכות הימים האחרונים בגטו שבהם לא חסר אוכל.

הקראת השמות נמשכה, אך מספרי היה גבוה, הייתי בין האחרונים וכעת הייתי לבד! מעטים היו אלה שנשלחו אל השורה הימנית. היו בה כבר קרוב ל-30 אנשים ביניהם ראיתי את אמו של חיימוביץ'. שם לא רציתי להיות!

כשמעתי את הגרמני נובח את שמי, זינקתי קדימה. בניסיון להאריך את קומתי, מתחתי את צווארי, אך עם תשע שנותיי בקושי הגעתי אל אבזם חגורתו של הגרמני שאחז ברשימה. הנאצים החליפו ביניהם מבטים והחלו לצחוק. דר' מנגלה התקדם, סרק אותי מלפנים ומהצד ולאחר מכן פנה אל האחרים, ובלי לעצור את צחוקו, אמר:

"מה דעתכם? גם הוא מעבד מתכות?"

עמדתי דום. מבטי הצטלב במבטו של מנגלה וכשהסיט את עיניו, על מנת לבדוק את הרשימה ולוודא את ה"מקצוע" שלי, פניתי שמאלה ובצעד איתן ומהיר הלכתי לכיוון אבא. כשהגעתי כבר שמעתי כי מקריאים שם אחר.

נצמדתי לאבא וזיעה קרה החליקה במורד גבי. הייתי קפוא ורעדתי. הבטתי אל תוך עיניו של "מלאך המוות" והמשכתי לחיות.

ללא דיחוי חדרתי אל לב לבה של הדבוקה האנושית. רציתי שלא יראוני. חששתי כי מבחוק, מן הצד, איזה אס.אס יוכל לחשוף אותי ולשלוף אותי משם. בתוך קבוצת האנשים ובקרבת אבא חשתי בטוח.

גיליתי שאינני לבד; היו שם באמצע עוד שני ילדים, ועוד שניים הגיעו לאחר מכן. כל אלה שהיו יחד עם אבותיהם עברו את הסלקציה הראשונית, אך מזלי לא שפר עליי: הייתי הקטן ביותר! ואם לומר את האמת, אפילו לי נדמה כי לא הייתי שייך. הייתי סרח עודף!

עשן מתוק

כשהסתיימה הסלקציה פצחנו בצעדה. תחילה הנשים ובעקבותיהם הגברים, באותה הדרך. אלה שהיו בשורה הימנית כבר החלו לצעוד לדרכם לפנינו. לא שבנו לראותם.

איש לא שאל, איש לא דיבר. נדמה כי איש לא רצה לדעת. בדממה צעדנו אל עבר גדר התיל. נדמה שאנו מתקרבים לבית החרושת, משום שהארובות נראו גדולות יותר. הגרמנים ליוו אותנו לאורך כל הדרך. לאחדים היו כלבים. אחרים, שנראו אסירים, אחזו באלות. הם היו אלה שקיבלו את פנינו. חצינו גשר קטנטן ונכנסנו מבעד לשער. מרחוק נשמעה מוזיקה, אבל לקחו אותנו היישר לארובות שמאחור. העשן השחור נפלט מעלינו. באוויר עמד טעם מתקתק ובעד הנחיריים חדר ריח של סמרטוט חרוך. לבסוף מורים לנו לעצור. אנו נמצאים ליד בניין עצום עשוי לבנים אדומות. מכניסים אותנו אל תוך חצר ושם משאירים אותנו כמה שעות. פוקדים עלינו להתפשט ולהותיר את כל בגדינו בערימה אחת. למחרת קיבל כל אחד חתיכת סבון. אמרו כי עלינו לשמור על ניקיון ולהתקלח. מיד נאספו בגדינו בידי אנשים גבוהי קומה וחסונים שעבדו במקום. קראו להם "קנדה". אבא אמר כי הם דיברו קצת יוונית ובולגרית.

מעט הלאה משם ראיתי אנשים ערומים אף הם שהלכו בזוגות או בשלושות בין גדרות התיל. מהצדדים הלמו בהם הגרמנים וזינבו בהם להיכנס לעשות מקלחת. הם נכנסו בקבוצות, לעיתים נשים עם ילדים ופעמים אחרות רק גברים. מרביתם נראו חולים או זקנים.

בגדיהם נערמו בכניסה לצריף גדול, שם נאספו מיידית בידי אנשי הקנדה. הכניסו אותנו אל שטח מגודר בסמוך לבית הלבנים ושם הושארנו זמן רב, עירומים כביום היוולדנו.

הבטנו זה בזה, עירומים. אחדים בכו, אחרים הפנו מבטם אל הקיר, כמתפללים. משהו הם ידעו. אני משוכנע כי גם אבא ידע משהו. אני לא הבנתי כלום. נדמה כי לא ידעו מה לעשות איתנו, אך בינתיים הניחו לנו לנפשנו. הייתי רעב ונזכרתי בלחם ששמרתי בתוך תרמילי לזמנים רעים יותר.

לנגד עינינו המשיכו לעבור בסך אנשים עירומים שנכנסו להתקלח. איש מהם לא יצא. הדבר עורר את סקרנותי. זה לא מצא חן בעיניי. היה משהו באוויר שעורר בהלה וגרם לבחילה.

אנשי הקנדה, התרוצצו הלוך ושוב, סוחבים בגדים וצרורות; הכול היה מתואם. אנשים באו, התפשטו, וכעדר דומם נכנסו אל המקלחת. זה היה כמו בית חרושת בעיצומו של תהליך הייצור.

הלילה החל לרדת, והמחזה אותו מחזה. כבר לא הקדשתי לו תשומת לב. גם לא הקדשתי תשומת לב לגרמני שהתהלך מעל גג המקלחות. שום דבר לא היה הגיוני או רגיל, הכול נראה כחלום בלהות.

התחלנו לקפוא ועשן הארובות כיסה את השמיים המאדימים בדמדומי השקיעה. כדי להיאבק בקור אני רץ, קופץ ורץ שוב מגדר התיל אל עבר הצריף, הלוך וחזור. בכניסה ישנם המון אנשים. אולי מחלקים אוכל! לא. זה לא אוכל. ישנו שם גרמני שמדבר וגועה בצחוק. אני מפלס דרך בין רגלי האנשים, אני רוצה לשמוע, אני רוצה לדעת. הוא מביט בי, הוא מביט בכולנו.

"כן, יהודים, כולכם פסולת, כולכם תלכו אל המדורה."

ישרפו אותנו? אני חש ששערותיי סומרות בקודקודי. אני חש דחף מטורף לברוח, אך ההוא ממשיך לדבר. "תוך זמן קצר לא ייוותר מכם איש". אני חושב שהוא רוצה להפחידנו ונוכח כי הוא מצליח, משום שכולם מביטים בו מוכי תימהון, אחדים רועדים, אני סבור לתומי שמקור, אחרים מתיישבים על הרצפה אוחזים את ראשם בין ידיהם. כשהוא מביט בקבוצה שבה נמצאתי, הגרמני קרב אלינו, מדיף ריח סיגר, ומתוך שפתיו העבות נפלט כיריקה המשפט: "יהודים ארורים; הביטו היטב", ובהצביעו על המקלחות אומר:

"רואים? מתוך הדלת הזאת אתם נכנסים ומתוך הארובה הזאת יוצאים".

אני מביט לעבר הכיוון שעליו הצביע. ראשי סחרחר עליי.

הוא ממשיך לדבר אל האחרים כנואם נאום, אך אני כבר לא שומע אותו. קולו מגיע ממרחקים וצחוקו מהדהד כנובע ממעמקי בור. באוזניי זמזום וראשי כמערבולת. אני מביט לצדדים. משתלט עליי דחף אדיר לברוח. אני אפילו מצליח לחשב בשבריר שנייה באיזה כיוון אני צריך להתחיל את המנוסה, אך איני יכול להסיר את מבטי מן הארובות.

מחשבתי הראשונה היא אימא! איפה אימא?

זיסל'ה: הזעם מציף אותי. האם שרפו את זיסל'ה?

הארובות הן כמו מגנט. אני חייב לעקור את עצמי משם. אני מפנה את מבטי ורואה את הגרמני עב הכרס מתענג על פטפוטיו. אי שם במרחק, וכאן, קרוב יותר, קבוצת נשים הולכות להתקלח בדממה.

אני רץ לעבר אבא, אני חייב לספר לו, לבטח הוא ימצא דרך לצאת משם. הוא חייב לדעת את האמת, או שמא הוא כבר יודע אותה? לא! לאבא תמיד יש פתרון.

לא גרמני, אותי לא תשרוף! ואני מתקרב אליו, תקווה מפעמת בי. אני רוצה לזעוק מרה, אך אני רואה אותו משוחח עם זר לבוש פיג'מה, גבוה וחסון, מהקנדה. אבא מרים אותי ואומר "רואה, וורובל? זהו יענקל'ה הבן שעליו סיפרתי לך". הענק מעביר את ידו האדירה על ראשי כמלטפני. שלוותי שבה אליי. טוב שיש מכרים. בוורובל טמון הפתרון, אני חושב. הם הכירו, שיערתי, מקודם, מעיירתנו, מגומבין.

הם משוחחים, בקול מאוד נמוך, כמלחששים, פניהם צמודות זו לזו.

וורובל שואל אותו: "מנדל: מי עוד יש לך כאן?"

"רק אשתי שרה ובני."

"היכן נמצאת אשתך?", "אינני יודע", אומר אבא.

"שם, רחוק יותר, ישנן נשים אחדות שנמצאות בהמתנה כל אחר הצהריים. אחר

כך אברר אם שרה ביניהן, ואראה מה אוכל לעשות למענה."

"וורובל: מה קורה? מה יעשו איתנו?" שואל אבא.

אני מתקרב על קצות האצבעות, שומע יותר את פעימות ליבי מאת דבריו. הם

מדברים זה לאוזניו של זה. אבא עירום, וורובל בפיג'מה שלו.

"אל תזוז מכאן!" הוא אומר. הוא יוצא בריצה וכעבור דקות ספורות אני רואה את

ראשו מזדקר מעל כולם וכובעו מפוספס כבגדיו. הוא שב עם משהו בידו. זה לחם,

לחם שלם! אבא בוצע אותו והוא כבר בדרך לבטני. הם ממשיכים לדבר.

"מנדל", הוא אומר, "אני רוצה שתדע, אין לך אישה ואין לך בן. שמור לך את

הלחם ושמור על ראשך. אתה חזק וצעיר. יש לך די סיכויים להינצל לעת עתה. הכי

חשוב שתיכנס אל המחנה. אם תיכנס אל תוך אושוויץ II – בירקנאו ותשיג עבודה,

ייתכן שתינצל". אני ממשיך לאכול. "אך שים לב טוב!", הוא אומר לו בהצביעו אל

המקלחות. "זהו אינו חדר רחצה לא, מנדל, זהו הגאס קאמר, תא הגזים". הוא דיבר

במהירות ואני אכלתי במהירות רבה יותר. אך הלחם נתקע לי בגרון ואט אט אני

מפסיק לאכול. הנגיסה האחרונה מסרבת להחליק.

"הגרמני שראית מטייל על הגג הורג אותם, אחר כך מוציאים אותם ומעבירים

אותם אל הכבשנים כדי לשרוף אותם."

לא הבנתי כיצד הגרמני יכול להרוג אותם מהגג. לא הייתה לכך כל חשיבות,

הבנתי כי הוא לא שורף אותם חיים. אני לא רעב יותר ואין לי היכן לשמור את

הלחם. כך אני נשאר כשוורובל הולך: עם לחם בידי האחת וסבון בשנייה, עירום,

ממתין בתור אל המקלחת. מעל לראשי נפלט עשן מתוק. העשן של אחיי בני עמי.

כעבור כמה דקות נכנסים הגרמנים. הענקים מתחילים לצעוק ובתוך המכלאה

שלנו מתחילה מהומה רבתי.

מעמידים אותנו בשורה ואנו מתחילים לצאת.

אני אוחז בידו של אבא. איש אינו מדבר. הצליל היחיד שנשמע הוא נביחות הכלבים וצעקות השנל, שנל, לאוס! של הגרמנים, ההולכים לצדנו.

קשה לי מאוד להסביר או לנתח כעת, לאחר שנים רבות, את רגשותיי ברגע ההוא שבו הלכתי "בדרכי האחרונה", הנתיב שבו צעדו אחיי אל מותם. הוא כונה "שביל השמיים", כפי שנודע לי בהמשך. אך אני חייב לנסות להסביר זאת בדרך כלשהי.

לא, פחד לא חשתי! כניעה, גם לא. אינני רוצה שמישהו יחשוב כי לא הבנתי, שלא ידעתי. נהפוך הוא. ראיתי הכול בבירור, לא היה בתוכי צל של ספק לאן מועדות פניי. ידעתי כי הולכים להרוג אותי בגז ולאחר מכן לשרוף את גווייתי במשרפה. ראיתי בגטו מתים רבים כל כך זרוקים ברחובות שכבר לא הפחיד אותי המוות כשלעצמו. אך לא הצלחתי לתפוס בשום אופן כי עתה הגיע תורי. הבטתי לכל עבר, כמחפש אחר משהו או מישהו שיוכל להיחלץ לעזרתי. עם כל עצירה, עם כל צעקה של גרמני, מבטי וכל תקוותי הופנו אל אותו המקום בציפייה כי יתרחש "משהו". אותו משהו שיחלצני מחלום הבלהות.

לא היו בי מועקה, עצב או בדידות. לא חשתי בודד. הייתי בין יקירי, הייתי חלק מרקמה אנושית שהלכה כולה באותו נתיב. כולם, כאחד, היינו חלק מגוש אחד וגורל משותף.

הרגשתי שכולם מגינים עלי. לא היה שום הבדל ביני ובין ההוא שמלפנים או ההוא שמאחור. כולנו יחד באותו כיוון, אל עבר אותו גורל.

בהדרגה הקשבתי פחות למתרחש סביבי: תקוותי הופנתה החוצה, לגרמנים. ציפיתי כי משהו יתרחש. רציתי כי משהו יקרה. הייתי משוכנע כי משהו יקרה. הייתה בי תקווה גדולה כל כך שאפילו לא שמתי לב כי המקלחות והארובות נותרו לימינינו ושאותנו לקחו בכיוון אחר, שמאלה, אל בין הבלוקים. הדבר נראה לי טבעי כל כך, כמו רצוני להמשיך לחיות. לכך הרי ציפיתי. לכך ייחלתי בכל מאודי. התקווה לראות שחר נוסף מילאה אותי עד לשד עצמותיי! החדווה לחיים מילאה אותי עד שכל עורי הצטמרר. רעדתי מאושר וחשתי שוב את בטני. את הלחם, שממנו לא הרפיתי את אחיזתי, חיסלתי בו במקום עד הפירור האחרון, שנותר דבוק לשפתיי.

הורו לנו לעבור למבנה לבנים, שם גילחו את ראשינו. לאחר מכן, באולם אחר, שבו והעבירו מכונה לגילוח השיער על מחצית ראשינו, מלפנים עד לאחור, והותירו מעין פס מגולח אף יותר באמצע. הם כינו אותו לאוס שטראסה, רחוב הכינים. הריצו אותנו ונפלתי אל תוך בור מלא חומרי חיטוי. משו אותי והמשכתי במרוצתי.

כאשר הכניסו אותנו אל המקלחות – שיצאו מהן מים – הבטתי בכל הנוכחים שם והתחלתי לצחוק. כולם צחקו. הבטנו האחד בפניו של האחר, רזים, קפואים

ומגולחים. לא צחקתי עליהם; צחקתי בגללם ובגללי. צחקתי בגלל מראם והם בתורם צחקו למראי. הייתי מאושר שאני חי. לא רציתי להיזכר עד כמה קרובים היינו אל המוות, או לחשוב אפילו שבשעה הזאת כבר יכולתי ליהפך לאפר. חשתי את ידיו של אבא מסבנות את גבי, את חום המים; את מגעם החמים של היתר, והתהוו בי כוחות מחודשים להוליד תקוות חדשות, לחזות בזריחות חדשות. הביטחון בהיותי בחיים קנה שביתה בקרבי. יעשו מה שיעשו חיות הטרף, אני אמשיך לחיות. זה יהיה הניצחון שלי. להיאחז בחיים בציפורניים ולא להרפות עד שאנצח אותם ואשרוד.

שם החל מאבקי ברוצחי אחיי, ניצחוני על רוצחיה של זיסל'ה. התחלתי להיערך לקרב על חיי נגד תעשייני המוות. הם לא ידעו זאת, וכלל לא העלו זאת על דעתם, אך זה עתה התרחשה מפלתם הראשונה ואני זכיתי בניצחוני הראשון: חיי!

בגיהינום

בצאתנו מן המקלחות שוב העמידו אותנו בשורה והשליכו לעברנו בגדים שהדיפו ריח חומרי חיטוי, נוקשים ומפוספסים, כמו הבגדים שראינו בכניסה, כובע וקבקים עם סוליית עץ. הבגדים שקיבלתי היו גדולים ממידותיי וכרכתי אותם סביבי פעמים מספר כדי להתגונן מפני הקור. אבא קיבל חליפה שחורה, מעין טוקסידו מהודר. ענק ואלגנטי. זרו על גופינו אבקה לבנה בשעה שהועברנו לאגף אחר שנראה כמבוך אינסופי וחזרה אל המכלאה שהיינו בה קודם. משם יכולתי לראות שהעשן לא יצא רק מן הארובות, שכל האדמה בערה.

במקום עבדו אסירים יהודים שהיו אחראים על המקלחות. כשראו אותי נשאו אותי על כפיים והעבירו אותי מיד ליד, מנשקים אותי כאילו הייתי ספר תורה, ואמרו: "תראו, תראו: ילד! ילד חי!" הם השתוממו ונדהמו כיצד ייתכן שהתגלגל לשם ילד, הרי גורל כל ילד יהודי היה המקלחות: תאי הגזים ולאחריהם הכבשן. לא הסתייגתי אמנם מתשומת הלב שהורעפה עליי, אך לא רציתי להתבלט. לא רציתי שהגרמנים יראוני. הניסיון לימדני שמוטב להיות סמוי מן העין, להישאר קרוב לאבא במרכזה של הקבוצה ולא לעבור את גובה המותניים של המבוגרים. התחלנו לצעוד וכבר הלכה השמועה שהנשים הלכו למה שכונה ציגינר לאגר, מחנה הצוענים.

המקום נראה מואר כבאור יום: אלומות אור עצומות סנוורו והבליטו את גדרות התיל והצרפים. מבין הערפל בצבצו מגדלי השמירה ומקבץ הבלוקים נראו כרוחות רפאים. השעה הייתה קרובה לחצות הלילה ונוצר הרושם כי כל אושוויץ הוא מדבר שממה. כאשר הלכתי או כאשר נלקחתי למקום כלשהו, שרטטתי במחשבתי את הדרך חזרה כדי שאוכל לשוב אל נקודת המוצא. גם מהצעדה של אמש לעבר הארובות, נותר בי חקוק כל פרט ופרט. תמיד ידעתי היכן אני נמצא וכיצד לעלות אל הנתיב חזרה. בתת מודע וכדרך מילוט, נצרתי בזיכרוני את הפרטים עד האחרון שבהם על מנת שאדע לעלות על הנתיב הנכון. אך לא הפעם. איני יודע מהי הסיבה, אך איני זוכר דבר מהדרך עד לבלוק שלנו. לא את הכיוון, לא את המרחק ואף לא כמה זמן נמשכה ההליכה. הייתי מותש, האורות סנוורו אותי. במצב ערפול החושים שהייתי שרוי בו, יותר מכול הציק לי שלא ידעתי כיצד לצאת, לא הכרתי את הדרך, ולא ידעתי היכן אני נמצא. חשתי תלוי בחלל הריק, ללא קרקע מוצקה תחת רגליי.

נכנסנו לבלוק מספר 4. נאמר לנו ששמו של הקאפו שלנו יאנק, ושנישן על דרגשים שמיועדים לחמישה אנשים, אחד על השני, בכמה קומות. כאשר רציתי

לשכב לישון התברר שהמיטות התחתונות כבר תפוסות. כך טיפסתי עד למיטה העליונה ונשכבתי על מזרן קשה שהדיף ריח ריקבון. הייתי צריך לשרבב את ראשי החוצה כדי לא להקיא. בעודי חושב נפלה עליי תרדמה. אינני מצליח אפילו להיזכר על מה חשבתי. ראשי היה סחרחר ומשהו התחיל לטייל על גופי. בהתחלה חשתי דגדוג, אך אט אט התחלתי להרגיש מעין עקיצות. זעתי בכל הכיוונים, רדום למחצה, כדי להיפטר מהמטרד, ללא הצלחה. אם נפטרתי מהם בצד אחד של גופי, הם תקפו בצדו השני. אחר כך שמעתי בחשיכה כי לכולם אירע אותו דבר. הם זזו והמיטה הזדעזעה תחתם. הם אמרו: "כינים! ועוד איזו כמות!" חשתי אותן מתהלכות על עורי. בתזוזות מהירות ניערתי אותן מגופי, אך במהרה התעייפתי, הן גברו עליי. הייתי עייף כל כך והן היו כה מורעבות, שדבר, אפילו לא המזרן המבחיל לא מנע ממני לישון עד עלות השחר. השחר הראשון בציגינר לאגר, בבלוק מספר 4 של יאנק.

הצעקות הצרודות: "אָפּעל, מפקד" העירו אותי. לא ידעתי היכן אני, לא הצלחתי לחשוב בצלילות הדעת. בחוץ המולת בני אדם, והצעקה המשונה הזאת אפעל. בעצלתיים החלו שוכני הבלוק מגיחים מרבצם. מלמעלה יכולתי לראות את ראשיהם הקרחים עם הפס במרכז, וכאשר נזכרתי היכן אני שבתתי והנחתי את ראשי על המזרן המזוהם.

לפתע נפתחה דלת הבלוק ונכנס גרמני עם כמה קפואים ולקול צעקות, החוצה יהודים! אני מזנק מן המיטה ורץ לעבר היציאה, יחד עם היתר, לצד מה שנראה כמעין "ארובה", ש"הושכבה" לאורך הצריף.

בחוץ אני מנסה לסלק מעליי את הכינים הללו שלא עוזבות אותי במנוחה. הן בכל הצבעים ונדמה כי הן נעוצות בבשרי. בכל פעם שאני מצליח להיפטר מכמה מהן, מופיעות אחרות במקומן.

מעמידים אותנו בחמישיות והגרמני פולט נאום רצוף גידופים, שאחדים מהם טרם הכרתי. לאחר מכן יאנק מסביר על החוקים והמשמעת. מי שלא ימלא אחריהם ישלם בחייו לאלתר. זאת הבנתי די טוב מכיוון שהסביר בפרטי פרטים. מי שלא יציית לא ייצא חי, הוא יישרף. הוא חזר על דבריו פעמים רבות כל כך שכבר חדל להטיל עליי אימה. פרט לכך, היה בי רצון עז לציית בכול. לרוץ עם הישמע הפקודה הראשונה ולא להשפיל מבט כשיבזו אותי. מטרתו להמשיך לחיות וזו הדרך היחידה להבטיח זאת. כמה מהר למדתי!

אחר כך ערכו לנו לאוס אפעל, בדיקת כינים!

"לך יש כינים", אמר הקאפו, "להתרחץ". למי לא היו? כך עבר הזמן עד לצהריים.

הכניסו אותנו לבלוק, כדי להוציא אותנו בשורה ולבדוק אם עדיין יש כינים.

בצהריים העמידו אותנו מול חבית עץ גדולה לחלוקת מרק, אך לא היה לי במה לקבלו. אבא שתה את המרק מכובעו ואני רציתי להגדיל את המנה וקיפלתי את חלקו התחתון של מעילי המפוספס כדי ליצור מעין סיר. וכך, ככלב ליקקתי אותו, ואפילו העברתי את לשוני על הבד לפני שהמעט שקיבלתי ייספג בבד ויישפך על הארץ. היה יותר מרק על מכנסיי הענקיים משהצלחתי להערות אל בטני. הורו לנו לעמוד למפקד ולהתפשט על מנת לעבור בדיקת רופא, רוסי, משבויי המחנה. גרמנים אחדים הופיעו ואחד מהם הורה לנו למסור את כל חפצי הערך שהיו לנו. הוא העביר לקאפו גיגית לאיסוף, כדבריו, של כל היהלומים, הזהב והכסף שהיו ברשותנו. איש לא זז. הוא נהם: "יהודים מכונמים. זוהי ההזדמנות האחרונה שלכם, אם אתם רוצים לחיות".

הבטתי באבא ויכולתי לראות כי החביא תחת זרועו משהו שנראה כמטבע כסף מהגטו. בלי לומר מילה הורדתי מאמתי טבעת זעירה, שאני בטוח כי הייתה עשויה מפח ובמבט מתחנן אל אבא, השלכתי אותה אל תוך הגיגית. אבא עשה כמוני עם הכסף מהגטו, בעודו משגר לעברי חיוך. הבטנו זה בזה וחשתי שנפל דבר בינינו, אבא הבין אותי וריצה אותי, לא כפי שמרצים ילד אלא מישהו שיודע את אשר הוא עושה: גבר.

"אין יותר?", אמר הגרמני, "זאת עוד נראה!"

הבדיקה החלה. הייתי רגוע; לצאת ללא פגע מסיטואציה שכזו היה גם כן סוג של ניצחון. עירומים, מבטינו מופנים קדימה, לא ייחסתי חשיבות יתרה לגרמני ששלף בכפפתו השחורה את איברו הלבן והחל להטיל עלינו את מימיו. הוא התהלך בירכתי השורה שלפנינו והשפריץ שתן על העכוזים והרגליים העירומות. הקאפו קורא לו. מישהו ליד אבא החביא תחת כף רגלו סכום כסף. הלה פורק את זעמו על האומלל. מטח חבטות, דם ניתז והוא נלקח משם. פריטים אחדים נופלים על הארץ, הנאצי מחייך ופוקד על זה עם הגיגית לאסוף אותם. הכול מסתיים, אנו שבים אל הבלוק, אני חש בטוח יותר, כאילו בחלוף יום אחד בלבד הייתי בעל ותק באושוויץ.

אני שב אל מזרני המזוהם. מוטב להיות שרוע מעליו מלשהות בחוץ, חשוף לבלתי צפוי. המזרן מבהיק מטינופת והקש שבתוכו נראה יותר כאבק. לא ניתן לנוע מעליו יותר מדי מפני שכל תזוזה פתאומית מרימה מתוכו עננת אבק וכינים.

במרכז הבלוק הייתה מעין...איני יודע איך לכנות זאת, אף איני יודע מה זה היה. אנו קראנו לזה דְּעֵר קוֹיְמֵעֵן, הארובה, שטח מוגבה כדי מטר שהתפרס לאורך כל הבלוק שמעליה נהג לעמוד גרמני נמוך, שמן ומכוער. מכנסיו, הגדולים ממידתו, שהיו דחוסים לתוך מגפיו, יצרו צורת שק מצחיקה על אחוריו. בכרסו המזדקרת

ושתי ידיו המשולבות מאחורי גבו על השק, הוא התהלך לאורך ה"ארובה" והטיח בנו גידופים: "וורפלוכטר יודן, הגיע קיצכם, אתם המשלוח הבא אל הקרמטוריום. היהודים נולדו על מנת להשרף". בקולו הצווחני והרם הוא המשיך להזין אותנו בארס הקטלני שלו. כך במשך שעות. כאשר חלף תחת הדרגש שלי בקושי כבשתי את הגיחוך, ולמראה ראשו האדמוני, הקרח והשק התלוי לו מאחור, הייתי צריך לשקע את ראשי בתוך המזרן כדי להחניק את צחוקי. רק כאשר התרחק יכולתי לירוק את האבק והכינים. למרות הכול, היה נעים להיות מסוגל לצחוק בתוך בית החרושת למוות.

כאשר כבו האורות בתוך הבלוק השתררה דממה. בחוץ, במרחק, נשמע כלב נובח, מפקד של אסירים עובר בעצלתיים. לא רציתי לחשוב אפילו לאן לוקחים אותם. רק בבוקר המחרת גיליתי שהבלוקים הסמוכים היו מאוכלסים אנשים שונים שבדומה לנו הם בוודאי שואלים את עצמם מה זה? היכן אנחנו נמצאים?

רק אז הצלחתי להבין שהללו נלקחו לדרכם האחרונה. אל "דרך השמים". וכאשר האנשים משוחחים על כך בהבעה של ייאוש, אני מנסה לא להקשיב. אני משתוקק לחשוב על משהו אחר. אני לא רוצה לדעת. אך מאוחר מדי ואני כבר יודע. כל מחשבותיי נתונות לשאלה כיצד להסתנן לתור כלשהו של חלוקת אוכל. היום, לא משנה מתי אני חייב להשיג יותר מרק, גם אם אצטרך לאכול אותו על בגדי. אני את הדרך הזאת כבר עברתי בהגיעי לאושוויץ, ופנינו שמאלה. אם אצטרך לעבור אותה פעם נוספת, אני בטוח כי יפנו אותנו ימינה. מוטב לא לחשוב כי יובילו אותי קדימה, לעבר המקלחות, לעבר הגרמני שבג, לעבר מותי.

בשעות שבהן הניחו לנו לנפשנו ללא השפלות וחרפות, הייתה לנו הזדמנות לשוטט במחנה והשתדלנו תמיד לא להתרחק יתר על המידה מהבלוק שלנו.

אבא נפגש עם מכרים מן הגטו והללו הופתעו בראותם אותי אוחז בידו. אחדים פקחו את עיניהם בתימהון, אחרים אחזו את ראשם בין ידיהם. "כיצד זה ייתכן, מנדל? כיצד הצלחת? בנך כאן, בתוך הגיהנום, ובחיים!"
הם הביטו בי כעל דבר יוצא דופן.

הם העבירו את ידם על פניי וליטפו את גבי, הם קראו לאחרים מתוך הבלוק והודיעו להם כי ישנו ילד נוסף בתוך לאגר הצוענים העצום באושוויץ. אך כעבור רגע התענן מבטם, הבהלה שבה והציפה את פניהם והתוגה מילאה את עיניהם. הם שוחחו עם אבא והתעוררה בי התחושה שביחס אליי הם כמו מדברים על משהו ארעי, משהו שישנו כעת ואחר כך איננו. כשסיפרו לאבא כי ראו את ילדיהם ונשותיהם בדרך לתאי הגזים, חשתי כי האדמה נפערת תחת רגליי. הם ניחמו את אבא, שיהיה חזק שכן לדבריהם הוא נענע בין ידיו ילד מת. על כל פנים הם שמחו

בי, העבירו אותי מיד ליד וחיבוקיהם העניקו לי את התחושה כי כל אחד מהם מחבק את ילדיו המעלים עשן בכבשן. גבר גבה קומה מחבק את אבא. הוא בודד, לא נותר לו איש עלי אדמות. את ילדיו מסר לידי רומקובסקי, כששעה להבטחותיו בגטו לודז' ואשתו נשרפה מיד עם הגיעם לאושוויץ. הוא סיפר לאבא כי החזיק מעמד במשך שבועות רק כדי לחזות ברגע שבו הנשיא, "ראש היהודים" מגיע לאושוויץ. הוא אווז בפראות בידו של אבא וכמעט בגרירה מורה לו על הרצפה, לצד כמה מדרגות המוליכות אל הכניסה לצריף.

"רואה, מנדל? כאן! כאן, במקום הזה בדיוק ראיתי אותו!", הוא ממשיך לדבר באגרופים קמוצים, כובש מבטו בקרקע, "כאן מנדל! בעבור ילדי, שני ילדי הקטנים, בעבור אשתי, הוריי ואחיי. כך צעקתי לחיים רומקובסקי, כשהפלנו אותו על הקרקע והתנפלתי עליו עם מקל של מטאטא שנעצתי בצוואר העלוב שלו. כך המשכתי לצעוק לו והוא התנדנד מצד אחד לשני, עד שלא שמע אותי יותר, עד שהוציא את לשונו והכחיל". הוא גונח ובניסיון להירגע אומר: "כעת כבר לא אכפת לי למות, יותר מזה, אני רוצה למות! חשבתי כי הנאצים יהרגו אותי אחרי כל זה, אך נראה שעשיתי להם טובה והם השאירו אותי בחיים. כך השארנו אותו; יושב על המדרגות, מבטו נעוץ במרחק, עיניו מקובעות בנקודה כלשהי בחלל".

שבתי אל הכינים שלי, אל הגרמני עם השק, אל הבטחותיו להשמידנו. הוא כבר לא שעשע אותי כל כך. כבר לא צחקתי כמו בפעם הראשונה. קולו נשמע בכל פעם מרוחק יותר. בעיניים פקוחות הבטתי בתקרה של בלוק מספר 4 של יאנק וחשבתי על כל אלה ששכבו שם, במקום שלי, על אותו מזרן רקוב, וכבר אינם. כמה שפכו את דמעותיהם בעבור יקיריהם שנשרפו, אך ורק כדי ללכת בעקבותיהם? בטרם נרדמתי עוד פקפקתי אם אשוב לראות את זריחת החמה מעל הגיהנום החדש שלי, שכן אושוויץ II – בירקנאו היה הגיהנום בהתגלמותו, שאין מילים לתארו! חשתי אותו, נשמתי את אווירו, דרכתי על אדמתו, אך על מנת להיות מסוגל לתארו במילים, יידרשו ממני חיים שלמים בלי שאצליח למצוא ולו מילה אחת שתתאר אותו! לא אוויר נשמו שם אלא מוות!

לפנות בוקר, בהישמע הצעקה הצרודה אפעל לא רציתי אפילו לחשוב היכן אני נמצא. כרובוט יצאתי בריצה לספירה ולבדיקת הכינים. כשראשי כמו לוח חלק, ניסיתי להבין מה אני עושה שם ומדוע. למה היו צריכים לשרוף אותי? לא הבנתי מדוע בדקו אם יש לי כינים אם בכל רגע אני עלול להילקח אל תאי הגזים. או שמא רצו לשרוף אותי בלבד בלי הכינים? לא ידעתי לאיזה צד עלי להפנות את צעדיי כדי להתחיל את היום. שורה של גברים נייערה אותי ממחשבותיי. "אוכל! מחלקים אוכל!"

הם לא היו מהבלוק שלי אך רצתי לשם כברק, מתקין את כותנתי הדביקה כדי שאוכל לצקת עליה מעט ממה שחולק. שוב נעורה בי התאוה להמשיך לחיות, להמשיך להיאבק נגד חיית הטרף ולא ראיתי דרך טובה מזו, מחיפוש אחר אוכל כדי לא לאבד כוחות, ומלהוגיע את מחשבותיי בשמירה על הדבר היחיד שנותר לי: חייה!

מפגש לא צפוי

במהלך היום מודיעים לאבא כי מחפשים אחריו, שמישהו שאל עלינו. פנינו למקום. כשנוכחנו בזהות השואל, התחלנו לרוץ לקראתו בזרועות פתוחות. דוד יעקב, אחיה של אימא היה באושוויץ, בחיים. חיבוקים, שאלות, דמעות. הוא לא מצליח לכבוש את הפתעתו בראותו אותי. הוא אוחז בראשו ומביט בי בעיניו שחישבו לצאת מחוריהן:

"כיצד זה ייתכן? אלוהים אדירים!", הוא אומר ופורץ בבכי, "כיצד זה ייתכן? כיצד עשית זאת מנדל? איני יכול להאמין למראה עיניי. בנך בחיים!"
הבכי חונק אותו ובמילים מקוטעות מיגון הוא מספר כי שיינדל ושני ילדיו הקטנים, דודני, פסל'ה ואיציק הופרדו ממנו ברציף, עם הגיעם לאושוויץ, ובשעה שהוא המתין במכלאה שבה היינו גם אנחנו, הוא ראה אותם נכנסים אל תאי הגזים. "הרגו אותם מנדל", הוא נאנק, "שרפו אותם!" ובתנועה של השלמה הוא נאנת, "הם כבר אינם, הם כבר אינם..."

אבא לא מדבר, רק מקשיב. מה הוא יכול לומר לו? הוא מצמיד אותי אליו בחוזקה. כמה טוב להיות יחדיו. דוד יעקב מפקפק בסיכוי שלנו לצאת בחיים מהגיהינום הזה. הוא לא מפסיק להביט בי. עד היום אני משוכנע כי לא אותי ראה אלא את ילדיו, אך הם כבר לא היו, הם צעדו בדרך האחרונה, "דרך השמיים", דרך הארובה.

חשתי אי נוחות למראה דודי הסובל כך. סיפורו הותיר בפי טעם מר ותחושת ריקנות בבטן, אך לא למשך זמן רב. כבעיצומה של סערה משתוללת החלו האנשים לרוץ לכל עבר, מבוהלים, נתקלים זה בזה. אלה שנפלו נרמסו. הגרמנים רצו אחריהם והכו אותם. הם דלקו אחריהם כאילו היו חיות. זרם אנשים מפריד בינינו, דוד יעקב נגרר בידי ההמון לעבר צד אחד ואנו אל הצד הנגדי. ממרחק, יעקב ואבא צועקים זה אל זה:

"שמור על עצמך, אולי נצא בחיים".

"שמור גם אתה על עצמך", צועק אבא.

הוא נעלם ולא שבתי לראותו.

מאחורי הבלוק הצלחנו להיחלץ מן המערבולת האנושית, ובריצה הגענו אל בלוק מספר 4, "מעוננו", שלמרות הכול, העניק לי תחושה של מקום בטוח יחסית בתוך מחנה המוות.

על דרגשי ניסיתי להיפטר מהתמונות שהתרוצצו בראשי, אך הן שבו ועלו. ככל שניסיתי להירדם ראיתי את זיסל'ה ביתר בירור בעיני רוחי נכנסת אל הכבשנים

אינסוף פעמים. הבטתי מטה, לעבר "הארובה", לעבר הנאצי האדמוני עם השק, זה שירק מילים ספוגות מוות. שפתיו הפשרניות והשמנוניות לא חדלו מנוע. אך אני רק את זיסל'ה ראיתי, את אחותי הקטנה, רזה ועירומה, נכנסת אל תא הגזים. מתהפך מצד לצד, אכול כינים, חזרתי בדמיוני אחורה בזמן, אל העבר שנראה כה מרוחק. במאמץ רב ניסיתי לדלות ולו רגע אחד של אושר! משהו שימחק את התחושה המרה שבקרבי, משהו שימלא את החלל שנפער בי. ניסיתי להיאחז במשהו שינטע בי תקוות וכוחות. אני מדמיין את חיוכה של אימא. כמה אני זקוק לה! אך בחרתי באבא.

הגטו, זיסל'ה והחדר החשוך ההוא. אני רואה אותה מדממת ואני שב לראותה נכנסת אל תא הגזים. לא! אם אפשר בשינוי בטח אמצא משהו שיחלץ את מחשבותיי מן המקום שבו אני נמצא. רצוי כמה שיותר אחורה בזמן, לפני הבעיטה שפוצצה את בטני, לפני שגיליתי כי אני יהודי. אני רואה בעיני רוחי את היונה הלבנה שלי עפה לחופשי. אני פתחתי לה את דלת הכלוב. האם זה היה הרגע שאותו חיפשתי? אך כעת אני הוא הכלוא.

לנגד עיניי אני רואה את משפחתי. אנו מסבים לשולחן בערב שבת בביתם של סבי וסבתי. סבא הרשל על זקנו מחייך לעברי. אני מושך לו בו וחש את חיבוקו. אני מוגן יותר. אני נוגע במצחי במקום שבו הניח את ידו כשבירך אותי לפני מותו. זהו זה! ברכתו מלווה אותי, כמובילה אותי ביד, מרחיקה אותי מן הסכנה. אני מזנק מהדרגש. כמובן, זה חייב להיות זה! אם לא, כבר מזמן היו הורגים אותי.

"אל תצא", אומר לי אבא, "לאן אתה הולך?"

"אל תדאג", אני משיב לו, "אני הולך לחפש אוכל. אתה לא זוכר מה שאמר לך חיימוביץ'?" שאלתי.

"למה אתה מתכוון?"

"הוא אמר שאם נצא בחיים מאושוויץ יש לנו סיכויים טובים להינצל. ואני רעב." הוא רצה לעצור בעדי, אבל כבר הייתי בחוץ, חומק מהגרמנים, מן הכלבים, מן הקפואים, מחפש תור לחלוקת אוכל.

ככל שמלבושי נעשה מלוכלך ודביק יותר, המרק ערב לחכי יותר.

היינו כמה ילדים במקום ההוא. כל אחד מהם היה צמוד לאביו והיה חשוף לאותה הסכנה. התראינו מעט, למרות שהיינו באותו הבלוק. היו גם ילדים אחרים בני 14 עד 16, אך הם כבר נחשבו למבוגרים. אלה שאני זוכר היטב, משום שהייתי איתם בקשר בהמשך היו: וונגרוצקי, בנו של התבניתן, הוסטיק, בנו של הנגר, בנדו, בנו של האחראי מחסן, גז'בובסקי, בנו של החשמלאי, ליבר, בנו של הסנדלר, ובנו של שוריק, שהגיע מישראל שבועיים לפני המלחמה יחד עם הוריו ואחותו. הם באו

לביקור. היה להם אח בלודז' והם נכלאו בגטו, יחד עם כל היהודים. ולבסוף אני, בנו של מנדל המאיסטר. יצרנו קבוצה מופלאה, מעבר לכל היגיון. שבעה ילדים שטרם מלאו להם עשר שנים, נושמים את אוויר הציגייןר לאגר של אושוויץ; ואני הייתי הקטן מכולם.

לפנות בוקר מעמידים אותנו שוב למפקד, כמתוך הרגל. לאחר הלאוס אפעל הכפוי עמידתנו נמשכת זמן רב. בקרב הגרמנים מורגשת תזזית. הם הולכים ובאים תוך צעקות והם רבים מכרגיל. משהו מרחף באוויר. חל שינוי בקצב. בשאר הבלוקים הסתיים האפעל, באחדים מהם חולק קפה, בעוד שבאחרים המשיכו האנשים להתהלך באיטיות כמוכי ירח, ללא כיוון מוגדר, בניסיון לשרוד יום נוסף באושוויץ, חומקים מן המכות או מגחמותיו של איזה רוצח, שמסיבה עלומה, או במקרה, או רק משום הילוכם או מבטם או חולשתם או חזותם החולנית, או סתם בעבור היותם יהודים, פורק עליהם את זעמו, במטרה לגרור אותם לשורה של אלה שפוסעים לאטם אל עבר הארובות. באושוויץ הצליחו לשרוד יום נוסף החזקים ביותר. ואנו, עומדים בחמישיות, בתווך, בלי נוע.

גרמני מתקרב וצועק: לפנות שמאלה ולצעוד. לִיִּנְקְס, לִיִּנְקְס, אחת, שתיים, מכתוב את צעדינו בקולו הצרוד. פקודותיו לפתוח ברגל שמאל הצליפו כשוט, ואנו צעדנו כרובוטים. צעדנו בלב ההמון של אושוויץ. כולם מביטים בנו כמשתתפים בצערנו. גרמנים עם כלבים ענקיים מלווים אותנו. התרחקנו "ממעוננו", מהבלוק של יאנק, מהמזרן השורץ כינים.

האם הגיע סופנו? האם תאי הגזים הם התחנה האחרונה? אני שומע מוזיקה. אני מפנה את מבטי לשם ואיני מאמין למראה עיניי. כמה אנשים, מגולחים כמונו, בחליפות הפסים שלהם, מנגנים מנגינה יפהפייה. תזמורת באמצע הגיהנום.

המנצח עוקב אחרינו במבטו. האם הוא יודע לאן מועדות פנינו? אני מנסה להיזכר אם בהגיענו כבר עברנו משם, אך אינני מסוגל. איני מצליח להתמצא במרחב שבתוך אושוויץ. כאן לא קיימים מושגים כמו כיוון ומרחק. נדמה כי הכול חוזר על עצמו. אני משוכנע שלא אוכל לחזור בכוחות עצמי, אף לא לבלוק שלי.

לינקס, לינקס, אני מנסה להביט אל עבר הארובות, אך איני רואה אותן ואני נרגע קמעה. אני פוסע לצד אבא באמצע החמישיות. תמיד באותו הכיוון, קדימה. לאן? חלפנו בעד שער והמשכנו באותו הכיוון. כבר אין אנשים סביבנו. נראה כי יצאנו מאחורי בלוקים אחדים אני רואה עמוד עשן עולה השמימה וחש את לבי צונח לרגליים. אני מתקשה ללכת. אין לי כוחות. אינני רוצה להמשיך, ועוד פחות לשם,

אך הגרמני ממשיך לצעוק, שמאל, שמאל ואני ממשיך לצעוד ביתר שאת, שמאל ימין שמאל.

באותו הרגע חזרה אליי התחושה מהיום הראשון, כאשר צעדתי אל עבר הארובות. שמעתי רק את מהלומות קבקבי העץ המהדהדים בהכותן בקרקע. נדמה כי כולם צעדו על רגל אחת. הרגל הימנית לא נשמעה אך השמאלית הלמה בעוז לפקודת הלינקס, לינקס. כאשר התרחקנו מן הבלוק האחרון, שבתתי לחיים כשלנגד עיניי התגלה מהיכן יצא העשן.

השריקה הצווחנית של הקטר וענני האדים שפלט בצידיו שלפו אותי מההלם וחום גופי שב אליי. הטור נע מהר יותר, כולם הלכו במרץ. הם חייכו ושפשו ידיים.

”אנחנו הולכים מפה!”, אמרו, ”השבח לאל, ניצלנו!”

שמחתי הייתה שלמה כאשר ראיתי לצד הקרונות את שורת הנשים. שם היו אמותינו, ואימא ביניהן.

הציבו אותנו בחלקה הקדמי של שיירת הקרונות. ניסיתי לשרבב את ראשי מהשורה כדי לראות את אימא. הייתי בטוח כי ממקומה היא עושה אותו הדבר, כפי שעשו כולם. הצלחתי לראות כמות אדירה של ראשים מגולחים, מבצבצים ונכנסים חזרה לשורה. אזרתי מעט יותר אומץ, התכופפתי, התגנבתי כחתול בין אנשי השורה הראשונה ויכולתי לראות במרחק, לשבריר שנייה, את אימא. זינקתי אל אבא ובעודי מחבק אותו אמרתי לו: ”ראיתי אותה אבא! ראיתי אותה! היא שם באמצע”. גם אבא ראה אותה ורגשותינו גאו לראשונה מאז שהגענו לאושוויץ.

פוקדים עלינו לשתוק ולעמוד דום. כולם מצייתים בחיוך.

ארבעה גרמנים פוסעים מול המפקד. אחד בעל מדים שחורים. אני שומע את המילה טוֹיִיטְנֶקּוּפּ, גולגולת. הוא גבוה, בלונדי – הוא מזכיר לי את הגרמני שהעמיד אותי מול הקיר באיומי אקדח, ההוא שצחק בחצי פה. אך הלה לא צחק!

מולנו גרמנים רבים עם כלבים, ליד אותה הרביעייה שמשאירה אותנו לעמוד. הם מתקדמים בעצלתיים, נועצים את מבטם בכל אחד ואחד. הם עוצרים. זה שלבושו שחור מסמן ליהודי אחד מבוגר וכמתוך אנחה אומר לו:

”אתה בא איתי.” הלה יוצא מן השורה ונותר עומד מנגד, חסר הגנה ועירום. הם ממשיכים ללכת. נשמעות רק טפיפות שביבי לשוניות המתכת בסוליות שהולמות בחצץ.

הם שבים ועוצרים. הדבר חוזר על עצמו. מוציאים עוד אחד שנראה חולה.

”אתה בא איתי”, אומר בעדינות הנאצי לאיזה אדמוני.

האיש אינו יוצא. הוא מתחנן אליו, הוא מפציר בו, הוא מראה לו את זרועותיו.

”אני בריא וחזק, הָרְ קומנדנט”, הוא מייבב, ”אני מסוגל לעבוד”.

הגרמני אפילו לא מזכה אותו במבט, הוא מסמן לחבריו והללו מוציאים אותו במכות מן השורה ומעמידים אותו לצד הנידונים.
חולים, זקנים, אדמוניים ואלה שהרכיבו משקפיים הועמדו בחזית.
אותו הדבר חוזר על עצמו עם הנשים.
הם קובצו בשורה. הם מתחילים ללכת, בכיוון שממנו באנו. הללו כבר ידעו לאן מועדות פניהם, וגם אנחנו ידענו.
הם הופקרו, דינם נגזר, הם הופרדו מהטרנספורט של המפעל.
מתיבת הנוח שלנו!

נתנו לנו חתיכת לחם והעלו אותנו אל קרונות הבקר. לאחר המהלומה המתכתית של דלת ההזזה בהיסגרה, וההתנעה האלימה, יצאנו לדרך. מבעד לחרכים, בין קורות הקרון, יכולתי לראות חולפים מולי שורת הבלוקים וגדרות התיל של אושוויץ, את מגולחי הראש עם הפיג'מות שלהם, את מגדלי השמירה של הגרמנים, את הגיהנום! יצאנו מבעד לשער מקושט וראיתי לנגד עיניי שדה ירוק, עצים ובעלי חיים מהלכים על ארבע. נשמתי בכל כוחותיי את אוויר החירות שהסתנן מבעד לחרכים. מול עיניי חלפו שורות של בתים, אנשים שרעו את עדריהם. עיניי לא שבעו מהמראות.

היציאה מאושוויץ II בירקנאו

אני מזנק בבהלה. רכבת חולפת בנתיב הנגדי. הקטר ולאחריו הקרונות חולפים ברעש גדול סמוך לראשי. אני מתרחק מהחרכים ומתיישב על הרצפה. רכבת נוסעת בנתיב הנגדי, לכיוון אושוויץ. אני מדמיין את הקרונות העמוסים ביהודים שתוך רגעים ספורים יושלכו מהם בבעיטות וישאלו את עצמם: היכן אנחנו? מה זה? ולאחר מכן יילקחו אל תאי הגזים ויישרפו שם. כמה ילדים צריכים להיות בטרנספורט הזה? איני רוצה לחשוב בכלל. הם נכנסים, אך אני יוצא. בטרם יחלוף היום רבים מהם ייצאו בעד הארובות כעשן מתקתק.

אבא מתיישב לצידו. אנחנו מחליפים חיוכים. "אבא", אני אומר לו, "אתה זוכר מה שאמר לנו חיימוביץ'. אני משוכנע שניצל", אני אומר לו, בשעה שאני מכניס ידי אל תוך בגדי, בחיפוש אחר חתיכת לחם. הוא עושה כמוני. אנחנו צוחקים כשאני מנער כינים אחדות שחולקות איתי את לחמי. ובלי לחשוב אנחנו אוכלים אותו בבת אחת. איני שומר דבר, הכאן והעכשיו הם החשובים! המחר? מי יודע היכן אהיה מחר! נשכבנו על רצפת הקרון. אני מנסה להירדם, לנוח. אני מרגיש טוב. אני מאושר על שיצאתי ממחנה הגיהנום. אני אפילו לא רוצה לחשוב היכן הייתי, אף על פי שאני יודע גם יודע. אולם איני יודע לאן פנינו מועדות. זאת אדע מחר, ואני יודע כי מחר אחיה. ניצחתי! לא הצליחו לשרוף אותי!

היש גרוע יותר מ"מחנה הצוענים" של אושוויץ? ואם קיים משהו כזה, איני יכול אפילו להעלותו בדעתי. אך אני כבר מחוצה לו. אני מתרחק במהירות ועל מנת לשכנע את עצמי אני שב ומביט בעד החרך ורואה שדה ירוק, יערות ובתים החולפים בשורה לנגד עינינו. אני רואה את העשן המסתלסל מתוך ארובות הבתים ומנסה שלא להיזכר. לא! זהו עשן אחר, של בישול, אימא שמכינה את ארוחת הערב לבני משפחתה שממתינים סביב השולחן לטעום מן האוכל.

'די! אני צועק בתוך תוכי. 'תירדם כבר!' אני עוצם חזק את עיני ומניח את ראשי על רצפת הקרון. תנודות הגלגלים מפריעות לי. אנו נוסעים מהר. מתרחקים מן המוות והולכים לעבר ה...מה זה חשוב?...

אני עייף וחושב על מה שאוכלים הפולנים בבית עם הארובה. אני נרדם מתנודות הקרון ובאוזניי המנגינה הקצבית של המסילות.

טלטלה עזה מעירה אותי; עצרנו. אני פוקח את עיניי ולא מצליח להתמקם. בקושי אני מצליח לעמוד, כל גופי דואב מהרצפה הקשה ומהטלטולים.

אבא עוזר לי. הגיע הבוקר, הוא אומר, ואני רואה בתוך אפלולית הקרון את אור הזריחה מסתנן לו מבעד לחרכי הקורות.

"אתה רוצה לאכול?" הוא שואל אותי. אני לא עונה לו. אינני יודע מה לומר לו, הרי אין מה לאכול.

"קח", הוא אומר, "תאכל", הוא מושיט לי חתיכת לחם. "שמרתי פרוסה מאתמול". חלקנו את הפרוסה עד הפירור האחרון והרגשתנו השתפרה.

"במהלך הלילה העברנו שעות ארוכות בעמידה", אומר אבא, "הרכבת התעכבה עשרות פעמים ואחר כך המשיכה בנסיעתה".

"תמיד באותו הכיוון?" אני שואל אותו.

"כן, לא חזרנו אחורה."

"זה טוב אבא, כך אנחנו מתרחקים יותר ויותר מאושוויץ."

"טוב?" הוא חייך, מתוח, "נקווה לטוב".

"החשוב מכול הוא שאנחנו ביחד", אמר, בדיוק כשדלת ההזזה נפתחה במכה. שמש חיוורת באופק שלחה קרניים אל משקוף הדלת ומשב רוח מקפיא מילא את חלל הקרון. הגרמנים ניצבו, כלי נשקם מכוונים לעברינו.

איש אס.אס חבוש כובע שחור התקדם לעברנו ובצעקת "יודן, ראוס, יהודים, החוצה", נבעטנו משם כשגבנו אל הקרון.

הרגשתי כי סוף המסע הגיע.

מכיוון שלא ראיתי גדרות תיל, ואף לא מבני מגורים, חשבתי כי יחסלו אותנו בו במקום. היינו בשדה פתוח, במרחק נראתה חורשה, אך לא היה סימן חיים בארבעת כיווני השמיים. הנאצי פילח אותנו במבטו, שהקפיא אותנו יותר מן הרוח הקוטבית שחדרה לעצמותינו. לבסוף אמר: "בקרונן שבו אמצא שְׂיִסָּה, חרא, היהודים החזירים שהיו בו ייענשו".

איזו הקלה חשתי! אם הנאצים "מתעסקים בקקה", סימן כי נישאר בחיים. לא הצלחתי להבין אותם. הם דאגו להיגינה שלנו, לכינים שלנו, גזרו את שערינו וריססו אותנו בחומרי ניקוי או קוטלי חרקים. לשם מה? מה הניע אותם לשמור בדקדקנות על התברואה? לשם מה דאגו בחולניות להיגינה? שמא כדי למות בתאי הגזים צריך להיות נקי? יהודי נקי הוא חומר בערה טוב יותר? האם חיינו שווים פחות מההיגינה שלנו?

איזה הבדל תהומי בין חיות הטרף האלה ובינינו.

הם, חצי אלוהים, הבלתי מנוצחים, הנעלים, כובשי העולם, חיפשו שייסה בקרונות ואני, עושה את המרב כדי לחיות שעה אחת נוספת. חייכתי בקרבי פנימה, משום שבנשמתי החלה להיחצב התחושה שאביס אותם.

החיפוש מתחיל. הגרמנים, נשקם בידם, חולפים מקרון לקרון, צועקים בגרון ניחר, "היאר, ראיין! כאן, נקי, היאר, נישט! כאן, לא". עד שלבסוף במרחק אני שומע, כאילו הייתה זו צעקת ניצחון, "היאר די שׂווייַרִי!, כאן יש טינופת".

בחיוך, הנאצי פונה לשם בצעד נוקשה, מלווה בכמה לובשי מדים ירוקים. מגפיו נוקשות בקצביות על החצץ, כאילו שבצעדתו תלוי ניצחוננו של הרייך השלישי.

מכות האלות וקתות הרובים נחתות על גופי העור והעצמות שצונחים ארצה, ובעקבותיהם הבעיטות שמזרזות אותם לקום. אנחות ונביחות כלבים, ולאחר מכן יש לעלות שוב לרכבת שמזנקת בקפיצות וממשיכה בנסיעתה. גופינו מוטחים אל קירות הקרון עד שלבסוף אני חש תחת רגליי את נקישות הגלגלים על המסילות והשמחה מציפה אותי. אנחנו ממשיכים ומתרחקים מאושוויץ. אני בטוח כי כל מה שמצפה לנו, רע ככל שיהיה, עדיף על הגיהנום שהותרנו מאחורינו. ואולי לא? אך לעת עתה לא הייתה לכך חשיבות. חשיבות רבה יותר יש לשאלה מתי נקבל אוכל.

אנו נעצרים, מורדים מן הרכבת ומועלים מיד על רכבת קטנה יותר, שנראית כמו רכבת צעצוע. הקרונות קטנים יותר ונטולי גג, הקטר זעיר והמסילות הרבה יותר צרות. אנחנו עומדים בתוך הקרונות כשפלג גופנו העליון בחוץ. כאשר הרכבת מתחילה לנוע, הרוח הקפואה חותכת בבשרנו. כאשר אנחנו חולפים באיזו עיירה, הגרמני שמשגיח עלינו מורה לנו להתכופף על מנת שלא יראונו.

ההגעה לשטוטהוף

אנחנו הולכים ומתקרבים אל יער גדול. לעינינו נגלה שלט ארוך: "לאגר אין וואלד", מחנה ריכוז ביער. פעם נוספת אני שומע בפי האנשים את המילה שטוטהוף.

המשכנו להתקדם בינות לעצים אדירים שבקושי הותירו מקום למעבר רכבת הצעצוע. האוויר נקי וקר. ריח יער, ניחוח עצים, שמש הסתננה מבעד לצמרות העצים. הלוואי שלא תסתיים לעולם הנסיעה האיטית ברכבת בלב השלווה והרוגע. לא רציתי לדעת מה נמצא בקצה המסילה. לא רציתי להגיע. עצמתי את עיני והנחתי לשמש להצליף עליי קלות מבעד לענפים. לא חשתי רעב ולא קור, רק רציתי להמשיך כך. לא רציתי להגיע, לא רציתי לפקוח את עיני. לא רציתי לראות מה יש מאחורי העצים.

אני מרגיש כי אנו נדחקים קדימה, הרכבת מתחילה להאט את נסיעתה והשמש מכה במלוא העוצמה על פניי, העצים נותרו מאחור וכאשר אני פוקח את עיני אני רואה רק גדרות תיל.

שוב גדרות תיל, והלאה מהן, הבלוקים, הבלוקים האפורים של שטוטהוף. ראשית לוקחים את הנשים, שצועדות אל עבר שער הכניסה, ואנחנו הולכים בעקבותיהן. התקדמנו במה שנראה כרחוב ראשי, משני צידיו הבלוקים, והלאה מהם שורה של עמודי תלייה. לא נראים אנשים רבים ואלה שאנו רואים אפילו לא מסתכלים עלינו. איני יכול להסית את מבטי מגרם המדרגות המוביל לגרדום, שגובהו שני מטרים בערך, ומעליו, קורה חזקה עבה וארוכה, שממנה משתלשלים חבלי התלייה. שורה ארוכה של חבלים מתנוודדים ברוח הקפואה של אוקטובר 1944. לאחר המעבר מול הגלעד המקברי, פנינו שמאלה, אל "רחוב צדדי" ושוכנו בבלוק השני של אותו ה"רחוב".

הבלוק היה עשוי עץ ולו שתי כניסות, שחילקו אותו לשניים. אנחנו נכנסנו מהשנייה, בסמוך לגדר תיל. זה יהיה מעוני החדש. בלוק מספר 13 של שטוטהוף. יד ביד עם אבא, כבר למודי ניסיון, תפסנו את מקום המרבץ האחרון. מהמרבץ שבסוף דילגנו, קפצנו אל הגבוה ביותר, לפני שייתפס בידי אחרים. יש שפע של מקום לכ-250 הגברים של הטרנספורט.

חפצנו להיות רחוקים ככל האפשר מן הכניסה. להיות סמויים מן העין, רחוק מהקפואים ומהגרמנים. אך הדבר לא היה אפשרי. על כל פנים לא רצינו להיות קרובים אל הדלת מכיוון שאלה שיימצאו שם יהיו הקורבנות הראשונים של... של כל דבר! הם היו טרף קל יותר ותמיד שימשו לקח ודוגמא, הם היו בהישג ידם של

התליינים. אני נצמד לאבא ואנחנו מנסים לנוח ולשכוח מהרעב. בכל רגע יוציאו אותנו משם על מנת להסביר לנו את הכללים והחוקים של שטוטהוף. יותר מזה לא ידענו. אני כלל לא רציתי לדעת. רק רציתי להישאר שם צמוד לאבא. מיד חשתי שמזרן הקש הקשה שורץ כינים. הן התחילו לטייל על גופי, מתערבבות באלה שהבאתי מאושוויץ. נדמה כי הן חוררו את עורי. לפתע נשמעה הצעקה "ראוס יהודים מלוכלכים, חזירים, שנל!" אותה המנגינה. העמידו אותנו בחמישיות והכול חזר על עצמו. האפעל הידוע, הנאום של הקאפו. הם היו שניים, האחד מבוגר יותר, פוזל, עיניו גדולות, זה היה מקס. זה שדיבר הציג את עצמו בשם קרול. הוא איים, גידף והשפיל.

כל זאת כבר לא השפיעו עליי כמו בהתחלה. מילותיו כבר לא הותירו כל הד, לא הלמו בי כבימים הראשונים. הכול נראה כמיניאטורה בהשוואה לאושוויץ. אפילו לא הבטתי בעיניו כבתחילה. הבטתי בו אך לא ראיתיו. הקשבתי לו לכאורה, אך לא שמעתי.

עמדתי בשורה הראשונה ומאחורי, אבא. תמיד השתדלתי שלא ייעלם מטווח הראייה שלי. לא הייתי יודע מה לעשות בלעדיו.

"אכטונג! הקשב". הצעקה שנדמה כי יצאה ממעמקי מערה, שלפה אותי משרעפיי.

אני מביט מזווית העין לשמאלי אל עמודי התלייה. ראיתי אותם מתקרבים בהילוך אטי, כבר מרחוק שמעתי את הדהוד סוליות המגפיים. אחד מלפנים, גבוה, זקוף, מאחור שניים נוספים ובעקבותיהם רבים מהם, עם כלבים, אותם כלבי שמירה אדירים שרצועותיהם אחוזות בידיהם עטויות הכפפות.

ברכיי רעדו משום שידעתי כי אלה הם אדוניי. הם יחליטו אם אמות או אמשיך לחיות. הגרמנים עם הכלבים נעמדו מלפנים והבלונדי החל לספור אותנו. ברכות, כסופר בלחישה הוא החל מתהלך בין השורות באיטיות מפליאה, נוגע בידו בראשון בכל חמישייה ובוחן את ארבעת הנותרים. עם 22 רך הוא מניח את ידו על כתפי, נעצר, מביט באבא, באחרים וממשיך 23, 24...מפריח לחלל האוויר ניחוח בושם ערב. ברכיי מפסיקות לרעוד, כאילו ה'מוות המבושם' לא הבחין בקיומי. הוא ראה אותי, ואף נגע בי ולאחר מכן המשיך הלאה. עקב גילי וקומתי הנמוכה הרגשתי נטע זר בין המבוגרים. לא הייתי שייך לשם. הייתי קטן מכדי להישאר בחיים. או אולי גדול מכדי למות? הייתי צריך להיבלע במשרפות באושוויץ. אבל תחת זאת הייתי כאן והנאצי ספר אותי. נדרשתי לו להשלמת מספר האסירים שברשימתו והשתייכתי לקבוצה. הייתי חלק ממהו. היה לי מקום בשורה, חשתי שייכות למשהו וחשתי חלק מכלל הגברים, יחד עם אבא וכל השאר. ידעתי כי גורלותינו הצטלבו, ואפילו

חשתי שמחה על היותי שם, עד כדי כך שלא הפריעה לי הכינה שבאותו הרגע תלשה פיסת עור בגבי בלי שאוכל להתגרד.

הספירה תמה, הכול כשורה, הכול מצוין ברשימות. הסמל שומר אותן בתיקיה שלו. לא חסר איש. האס.אס נעמד מולנו ובעדינות, באדיבות הוא מדבר אלינו לאט בגרמנית פשוטה ומובנת, אנושית כמעט. הוא מסביר כי מצבנו יכול להיות נוח מאוד אם נמלא אחר כל הוראותיהם של הקפואים, וכי איש לא יאכל אם לא יעבוד, ואם הכול יתנהל כשורה, תוך זמן קצר ייתכן שנוחלף בתמורה לאסירים גרמנים הנמצאים בידי הרוסים. במעין עווית במקום חיוך, ובברכת יום טוב רבותי, הוא מתרחק עם פמלייתו לעבר עמודי התלייה. אכטונג! עמוד דום, כובעים הורד. עד שנעלם.

עם רדת הערב שוחררנו כדי להתייצב בשורה ולקבל את הארוחה הראשונה בשטוטהוף. לא הייתי זריז מספיק, הייתי אחרון כמעט, סמוך לגדר התיל שהפרידה בין המחנה שלנו למחנה הנשים. יכולתי לראותן מסתדרות בשורה בדיוק כמונו, אימא ביניהן.

הבחנתי כי היא קפואה מקור. היא עטתה שמיכה, אך חיוכה הפציע אליי מרחוק, בשעת בין הערביים הקרה. אורותיו הראשונים של הזרקורים הלבינו אף יותר את החול שהפריד בין שני המחנות, שנחצו על ידי גדר תיל חשמלית שחיברה בין מגדלי השמירה הגבוהים. בעודי מתקדם לעבר האוכל, נופפתי לה בידי והיא השיבה לי בחיוך, עד שיצאה מטווח ראייתי. אך די היה לראותה כדי לעשותני מאושר. ידעתי כי היא שם, בצדה השני של גדר התיל האינסופית. גדר התיל שאיש לא העז להתקרב אליה מפחד להתחשמל. קרובה ורחוקה כל כך... היא, שהעניקה לי את חיי, הייתה שם, מוקפת נשים מורעבות. דאגתי לה אך המשכתי להתקדם. חיפשתי את אבא והשתוקקתי להכניס משהו לקיבתי. אני לא מאמין למראה עיניי: פרוסה גדולה של לחם ועוד אחת של נקניק. אימצתי אותן בחוזקה לחזי והלכתי אל הבלוק כדי לאכול בישיבה על מיטתי, המקום היחיד שבו יכולתי לשבת. זה היה המקום היחיד שאליו השתייכתי. אני יושב עם אבא, מתכוון להתענג על ארוחת הערב, או נכון יותר על ארוחת הבוקר, הצהריים והערב שלי. בחוסר זהירות אני מניח את האוכל שלי על השמיכה השורצת כינים כדי להיטיב את ישיבתי. כשאני רוצה לקחת אותן, ידי מרימה פיסת שמיכה בלבד. בחוסר אונים אני מחפש את הלחם בכל המיטה. לשווא. הוא איננו. אין כלום.

באפלולית הבלוק אני שומע לעיסות. כולם אוכלים חוץ ממני. אני יודע כי מישהו אוכל את הלחם והנקניק שלי. בייאושי אני רוצה לתלוש את שערותיי. זעם אין אונים מציף אותי, גם שערות אין לי.

אני אוחז בין ידי את ראשי הקרח והקוצני, ומרגיש בין אצבעותיי בשיירת הכינים החוצה את ראשי מהמצח אל עבר העורף.

זה הדבר היחיד שיש לי. אבא נוגע בכתפי. "מה קורה? מה יש לך?", אני מתבייש לומר לו, המילים אינן יוצאות מגרוני. אני מתמלא זעם על החובבנות שהפגנתי. עולה בי רצון בלתי נכבש לבכות, אך עיניי יבשות.

הוא שם לב. קופץ. "תגיד לי מי זה היה?" הוא מביט לכל עבר, אך לא ניתן לראות מעבר למיטה. "קח", הוא אומר. "במזל לא גמרתי את הלחם". חלקנו אותו בינינו. שתי נגיסות ואני מלקק את אצבעותיי בחיפוש אחר פירור כלשהו. אני מגשש שוב בידי על כל המיטה. לשווא. באגרופים קמוצים אני מפלס דרך בין האנשים, מגיע אל המקלחות וממלא את בטני במים הקפואים היוצאים מתוך צינור הגומי.

אני יודע כי מישהו יישן טוב יותר ממני הלילה. מישהו שהלחם שלי מחמם את קיבתו. באשר אליי, הוא פתח לי אופקים חדשים. הוא לימד אותי אורחות חדשות. הוא לימד אותי להיאבק על קיומי באמצעות חוקים חדשים. בעודי הולך ושוקע בשינה, צמוד אל אבא, רקמתי אלפי תוכניות לעתיד. המחר הצית את דמיוני.

המאבק לחיים

יום חדש בשטוטהוף. ציפיתי לעלות השחר כדי להעמיד עצמי במבחן. הייתי חייב לעשות זאת על מנת להמשיך לחיות. המילה גניבה כבר לא הייתה טאבו עבורי, אלא חלק מתוכניותיי. לא משנה מי הקורבן, ובלבד שלא איאלץ לעמוד בתורים האינסופיים לחלוקת האוכל. רציתי משהו משלי, להיות אדון לגורלי, ויהי מה! כבר לא חשוב מה יהיו התוצאות. הייתי משולהב מכיוון ששכנעתי את עצמי שכבר לא אחווה יותר רעב. אני חייב זאת לעצמי אם ברצוני לנצח את החיות האלה. שקעתי בתרדמה, מאושר מהחלטתי.

לא הספקתי לחמם את רגליי הקפואות וכבר הקימו אותי אל האפעל. היה חשוך וקר, אך האדונים השתוקקו לדעת שכולנו שם, שלא חסר מישהו חלילה. עומדים בחמישיות, נביחות כלבים, נקישות מגפיים, והמבושם שב וספר אותנו.

במהרה הסתגלתי להרגלי הגיהנום החדש. הועסקנו כל היום וחלק מן הלילה באפעל האינסופיים, בספירות החוזרות ונשנות ובנאומים על שמירת הסדר וכיבוד החוקים, שלאחריהם הוצבנו בשורה כדי לקבל דבר מה לאכול. לפנות בוקר, לאחר ספירת השחרית המוכרת הסתדרנו בתור לקבלת קפה שבקושי כיסה תחתית של פחית קטנה. ארוחת הבוקר הזאת נמשכה עד לפני הצהריים, אז כבר הביאו את ארוחת הצהריים ונעמדנו לקבל כף של משקה דלוח חסר טעם. בין בלוק לבלוק ניצבו חביות עץ שלתוכן נמזג המרק בשעה שעמדנו בתור לקפה, ולאחר מכן הן כוסו בברזנט שנועד לשמור על חומן והושארו כך עד לשעת החלוקה, שהסתיימה בשעות אחר הצהריים המאוחרות.

בהמשך העמידו אותנו בתור לארוחת הערב, שהייתה הארוחה החשובה ביותר של היום וכללה חתיכת לחם. הפרוסה הזאת, הפּוֹרְצֵייה הייתה הארוחה העיקרית, משהו קשה שהכנסנו לפינו ושבזכותו הרגשנו כי יש לנו שיניים, שהעניק תחושה של אוכל ממשי. משהו קשה, משהו בעל ערך, עד כדי כך שהפורצייה הפכה למטבע חליפין עיקרי במחנה.

הכול נמדד בפורצייה. שני תפוחי אדמה היו שווים חצי פורצייה. בצל אחד, פורצייה שלמה. בשטוטהוף בגד נסחר במחיר הבלתי נתפס של שלוש מנות לחם.

לפני כניסתנו לבלוק, שבו וספרו אותנו. לעיתים ירד עלינו טל קפוא במשך שעות. לא חשתי את עצמותיי כשם שלא חשתי את עקצוצי הכינים. התרגלתי אליהן. הן היו חלק ממני!

במהרה גליתי שהדבר היחיד שעניין את הגרמנים היה נוכחותי באפעל. לאחר מכן אם אכלתי או לא, זה היה עניין שלי בלבד. בימים הראשונים מרוב פחד לא

התרחקתי מבלוק מספר 13, אך במהרה חשתי כי העור נדבק אל עצמותי, כי בדומה ליתר, הידלדלו כוחותי. התחלנו להיראות יותר שלדים מבני אנוש. הקילוגרמים שהעליתי בשבועיים האחרונים בגטו כבר נעלמו. לגימות אחדות מן הקפה המר ולגימות נוספות של מרק חסר טעם גרמו לאחוריי להיעלם. כשנגעתי בהם נתקלתי בעצמות אגן הירכיים. גיליתי שאם לא אגמור עם התורים האינסופיים האלה, במהרה אנטוש את העולם הזה, ולי היו תוכניות אחרות. אני רציתי לחיות. אני צריך לנצח אותם.

‘מה כבר יכול לקרות?’ חשבתי, ‘העיקר להיות חזרה בזמן לאפעל.’

בשבועות הראשונים בשטוטהוף החלו לצוד אסירים לעבודות פרך מחוץ למחנה. בשוכם הם נשאו, צרורים בשמיכות, רבים שמתו ממכות ואחרים, שכוחותיהם הדלים לא עמדו להם. אבא נשא אותי בזרועותיו בתואנה שאני חולה. למרבה המזל קאפו כזה או אחר חס עלינו ואישר לנו להישאר יחד. הדבר עשה רושם במשך הימים הראשונים, אך במהרה נחשפנו ואבא סופח לעבודות החוץ.

בראותי את אבא ניצב בשורה שצועדת לעבר שער המחנה, חשתי כי נותרתי לבד בעולם. אני והכינים שלי, הלאוס שטראסה שלי ובטני הצבה מרעב. כבר לא חשבתי יותר. זו הייתה החלטה של רגע. התפזרנו אחרי האפעל בדרכנו אל חלוקת הקפה ואני מצאתי את עצמי הולך לכיוון הנגדי. כל הזמן היתה בי כמיהה עזה לדעת מהיכן הביאו את האוכל, ולשם שמתו פעמי: המטבח. היה הוא שם. כמה בלוקים הלאה, אך מעולם לא העליתי בדעתי כי הוא יהיה מאובטח כל כך.

שני קפואים עצומים עם אלות בידיהם היו על המפתן והסתובבו, כמטיילים בפארק, יחד עם שני זוגות של אס.אס בלוויית שני כלבים כל אחד מהם.

האם בזבזתי לשווא את כוחותיי הדלים במסע בן חמש מאות המטרים?

בעודי חולף על פני בלוק המטבח אני נוכח שחמקתי מעיניהם של הקפואים והגרמנים, שלא הבחינו בי. חלפתי קרוב כל כך אליהם שיכולתי לשמוע את נשימות הכלבים ואת החרחרורים העולים מגרונם כאשר מושכים ברצועתם.

צמד אס.אס הולכים לכיוון אחד והצמד השני לכיוון הנגדי והם נפגשים תמיד באותו המקום בבלוק כדי לשוחח או להצית סיגריה. היה לי שפע של זמן! מה עוד היה לי לעשות? לשוב אל הבלוק לחלוקת המרק? המשכתי לעבור שם פעם ועוד פעם, לאחר מכן התיישבתי מעט רחוק משם. הכול חזר על עצמו.

חישבתי כי מקום המפגש הבא של האס.אס יהיה מול הדלת, מקום עמידתם של הקפואים, ממול למקום שבו הייתי באותו רגע ואז...ואז מה? לא תכננתי זאת, אך ברגע שהלך כל זוג לדרכו, פצחתי בריצה מטאורית אל עבר אחד החלונות שבמרכז הבלוק, נצמדתי בזינוק אל המשקוף ובגרמנית, שהייתה יותר יידיש, אמרתי תוך

יבבות: "מיינה ההארן, רבותי, רחמונעס! רחמנות, רחמנות, אני מת מרעב". ומאחר שלא הייתי מסוגל עוד להחזיק מעמד מרוב המאמץ נפלתי ארצה. הדבר הראשון שרציתי לעשות הוא להימלט כל עוד רוחי בי. אם הגרמנים היו מגלים אותי שם הם היו משליכים אותי לכלבים ובמקום לאכול משהו, הייתי אני הופך לדבר מאכל. ואני ידעתי היטב כי כלבים אלה היו נקמניים. אבל מה זה רגע נוסף אם בכך תלויים חיי? "אה קינד, ילד", אומר מישהו מפנים. הוא משליך דרך החלון משהו חם וחלקלק שאני מצמיד אל חזי ומכניס לתוך כותנתי המפוספסת, ופוצח בריצה אל עבר הצריף שמנגד. ריח חזק של בשר ומרק ממלא את נחיריי. בפינה הראשונה, חסר נשימה, אני בולע חתיכת בשר נהדרת עם שומן. פי מתמלא וקיבתי חמימה. תודה, למי שזה לא יהיה. תודה שנתת לי פיסת חיים, פיסת עתיד. על שהחלטתי כי חסל סדר העמידה בתורים ולמדתי לפעול בכוחות עצמי.

שבתי על אותה פעולה, עם הפוגות, בכל פעם בחלון אחר של המטבח. התוצאה הייתה יוצאת מן הכלל, עד כדי כך שהצלחתי לשמור משהו לאבא בשובו מן העבודה. הותרתי את הפחד מאחור. כלל לא חשבתי על הסכנה שאליה נחשפתי.

כשחזרתי לבלוק מספר 13, חשתי נבדל מאנשי הרסורט שהמשיכו לעמוד בתור למרק. הגרמנים המשיכו להנחית מכות כדי לשמור על הסדר, הכלבים המשיכו להתנשף במשיכת רצועתם, משתוקקים להשתחרר כדי לשסע את גופו של יהודי ביש מזל כלשהו, והקפואים חילקו מים עכורים, שצוננו על ידי הרוח הבאלטית. בשקט חמקתי לתוך הצריף, אספתי שמיכות ממיטות אחדות והתכסיתי כליל בשמיכה שלי. נותרו עדיין שעות רבות לחלוקת הלחם ולא רציתי להחמיץ אותה. הפורצייה חשובה מאוד. כמו כסף במזומן, ערכה היה רב.

בימים הבאים התוודעתי לאלפי דרכים לפשוט יד. לא תמיד שיחק לי המזל. פעמים רבות נאלצתי להימלט כדי להציל את חיי, כשקאפו או גרמני שהיה אחראי על מטבח של אחד ממחנות אסירי מלחמה לא יהודים, רודף אחרי ברחבי שטוטהוף. הגעתי אל הגבולות המרוחקים ביותר של המחנה במטרה לספק לעצמי מזון. הכרתי את כל הפינות וכל הדרכים, את ה"כיכרות" וכל נתיבי המילוט האפשריים למקרה הצורך. פעמים רבות נאלצתי לרוץ, לברוח, לצלול תחת בלוק, לגחון כנחש, כדי לצאת מן העבר השני ולהמשיך לרוץ. מסוכן במיוחד היה ליפול לידי האוברשרפיהרר וידו האוחזת בשוט. כינינו אותו די בָּטש, השוט. הוא לא היה אדמוני, אך פניו האדימו כששנאתו ניכרה על עורו, והוא רדף ברצועתו הארוכה כל מי שנקלע לדרכו. נמוך ורזה, נרגן, הוא נהג לנופף בשוט תוך הילוך איטי כשל נמר במארב הבוחר את קורבנו. זריז ומהיר, עיניו חסרות המנוחה יוצאות מחוריהן, הוא חצה את ים היהודים השלדיים שאינם מסוגלים לשאת את משקלם גופם. אני

משוכנע שאיש מהם לא היה מסוגל לרוץ יותר ממטרים ספורים. הם היו גמורים, מצומקים, החניכיים הנפוחות שלהם חשפו שיניים ארוכות מעטות ורקובות. כאחוז אמוק ובצעקת "יודה האלט, יהודי עצור", הוא זינק כנשוך נחש תוך הנפת שוט, והמנוסה החלה. הכול נפוצים לכל עבר, מבועתים, חומקים מן השוט המשסע את הבגד יחד עם העור. אך "השוט" כבר בחר את קורבנו. כולם עוצרים, מלבד הצייד הנאצי והיצור האומלל שנבחר על ידו. המרדף קצר, המאבק אינו שקול. המרחק מתקצר. השוט מצליף וחג בסיבוב מוזר מעל ראשו של האס.אס ונורה כחץ לעבר גופו מוכה הרככת של הקורבן, מתלפף סביבו פעמים אחדות במעין חיבוק קטלני החותך את העור נטול הבשר ומתיז דם על כותונת הפסים. "השוט" מייצב את עמידתו על החול, מניף את שוטו כשולה דג מן המים בחכתו, ומשחרר את קורבנו בהיפוך קומי. בחיוך הוא מתהלך סביב הניצוד המתפתל מכאב על הקרקע, מבקש רחמים. לא!! במבטו של התליין אין ולא היו רחמים במהלך התקופה שאני מכיר אותו ובזמן שעוד נותר לי לשהות במקום הזה. הוא לא מכיר את משמעות המילה. ייתכן שמאוחר יותר, ביום הדין הוא ינסה להסביר כי לא הבין את המילה רחמונעס בידיש. אפשר שיאמינו לו, אפשר שיזכו אותו בטענה כי מילא את חובתו, כי בסך הכול מילא אחר ההוראות. אך לא אני! בהמה שכמוך, אני מרשיע אותך, אני סולח אף לא לרגע על מעשיך. יהיה עונשך אשר יהיה, אני מוסיף עליו, משום שאינך מתקרב אפילו לדרגת בן אנוש. לא נבראת בצלם, רק בדמותך, חיית טרף. לא עצרת. לא הרווית את צמאונך לדם במכה הראשונה אלא המשכת לפצוע את קורבנך בשוט עד להשחתת צורתו, עד שנטלת ממנו את הדבר היחיד שנותר לו – חייו. עוד חזיר שהמילה רחמים נותרה תקועה בגרונו באנחה האחרונה שנפלטה מפיו. עוד חזיר יהודי מת! ועיניך כבר מביטות סביבן, תרות אחר הקורבן הבא, שלא יאחר להגיע.

כל היום, בכל פינה בשטוטהוף עיני תרות אחריו. היכן שלא יהיה, אני חייב להימצא בכיוון הנגדי, אם ברצוני להמשיך לנשום. וכמה רציתי! בחלוף הימים הלכה אמנות פשיטת היד שלי והשתכללה. לא תמיד שיחק לי המזל. פעמים רבות איימו עליי ורדפו אחריי בצעקות.

"אל תשוב לכאן יותר שנורר. לך לקבץ נדבות ולגנוב במקום אחר." לגנוב? עד עכשיו מעולם לא גנבתי, רק רציתי לעורר אהדה כדי שישליכו לעברי חתיכה של דבר מאכל. אך במהרה הבנתי. מדוע לא לגנוב? העונש יהיה זהה אם יתפסוני. לגנוב או לפשוט יד משמעו להמשיך לחיות. המטרה מקדשת את האמצעים. החשוב מכול היה להשיג משהו לחמם בו את הגוף ולא לשטוף את מעיי ב"מרק התורים". כל דלת הייתה יעד ראוי להיכנס דרכה בלאט בלי להיראות, להכניס לתחוב לבגדים את הדבר הראשון שאראה ולצאת בריצה. והיו תוצאות! מחסני המזון, המטבחים של

האזורים השונים, בעיקר הבלוקים של אסירי המלחמה, בצידו השני של המחנה, שקיבלו חבילות מהצלב האדום, היו אלה שפקדתי לעתים תכופות. המזל האיר לי פנים ותעוזתי הלכה וגברה. הלכתי והתחזקתי. תמיד השגתי דבר מה שבלעתי מיד בסתר מפחד כי ייגזל ממני, אך מעולם לא החמצתי את חלוקת הלחם. הלכתי ואספתי מספר פורציאס, הלחם שהיה כמזומנים מרשרשים, ושימש אותי לסחר חליפין.

בלתי נתפס ככל שיהיה, גיליתי בשטוטהוף משהו שניתן להגדירו כמרכז סחר, או בורסה, או שוק, או...איני יודע כיצד לכנותו, אך האמת היא שהיה ניתן להשיג שם הכול. מעין כיכר "פלצל", בין בלוקים אחדים ועולם ומלואו של אסירים שהציעו להמיר כל מה שרק ניתן להעלות על הדעת. הם היו מתהלכים ומדקלמים בקול נמוך משפטים כגון: "אני מחליף שני גזרים בתפוח אדמה אחד", "חולצה בזוג גרביים".

"יש לי לימון, מה אתם נותנים לי תמורתו?" "כובע בתמורה לפורצייה".

לא ייאמן! היה שם מכול וכל. החשוב ביותר היה להחזיק משהו שניתן להמרה. מאות אנשים מתהלכים בעצלתיים, מציעים להמיר משהו במשהו אחר. אפילו זהב ומטבעות מכל הסוגים, אך ערכם היה נמוך יותר. מי צריך תכשיטים או מטבעות? מי יכול לאכול עם זה? ערכה של פרוסת לחם היה גבוה מערכו של צמיד עשוי מאותה מתכת צהובה, ועם פרוסה היה ניתן להשיג אפילו בצל בגודל נאה! הסתובבתי בין האנשים, לומד ומחכים על ערכו של כל דבר, בשעה שדחסתי לתוך הפיג'מה המלוכלכת פורציס אחדות של לחם, יבשות אמנם, הגם שלא איבדו מערכן, קשות ככל שהיו.

אבא היה שב מן העבודה מאוחר מאוד. מה גדולה הייתה שמחתנו לשוב להיפגש באפעל ולהשתחל למיטה שורצת הכינים. למרות העייפות והמכות שספג בעבודה, שוחחנו וסיפרנו אחד לשני את תלאות היום. אבא עבד קשה מחוץ למחנה. הם נלקחו אל היער לעקור שורשים מעצים עצומים שנכרתו קודם לכן. העבודה הזאת הייתה מעל לכוחותיו, המזון היה מועט, והגרמנים אילצו אותם בצליפות שוט לעקור את השורשים מהאדמה הקפואה. לא היה יום שבו לא שבו עם כמה מתים. הניחו אותם במקומם בשורה לספירה באפעל ולאחר מכן הם נלקחו למשרפת הגופות. דייקנות מעל הכול. הספירה הייתה חשובה. חי או מת, עומד או שרוע על השלג חולה, איש לא רשאי להיעדר. עד מה דייקנים היו הנאצים! וכמה עדין היה המבושם כשספר אותנו! כמה קרה היא המיטה. חלפו כמה שעות והרגליים מסרבות להתחמם. אולי אוכל לי פרוסת פורצייה לפני השינה? "אבא", אני לוחש לו: "קח!" "מאיפה?", הוא שואל אותי. "תאכל!" ושתי פורציות נבלעות. אני נותר שוב ללא "הון", עני, אך נרדם חבוק עם אבא. מחר, טוב, מחר נראה, מגיע יום חדש.

העגלה שחלפה כל בוקר עמוסה לחם טרי משכה אותי באפי. כאחוז דיבוק הבטתי בה חולפת מדי יום, ושאפתי את הניחוח הערב שמילא את האוויר והתנדף עם התרחק העגלה הרתומה לשני סוסים. אלפי עיניים מורעבות עקבו אחריה, הראשים המושלדים כרכרו במסלול נסיעתה, ונאנחו כאשר נבלעה במרחק, בים כותונות הפסים והראשים הגלוחים.

ידעתי לאן פניה מועדות, וגם ידעתי כי משם בלתי אפשרי לגנוב. המחסן היה מאובטח מאוד ודי בניסיון כדי להמר על חיך, או ליפול טרף לכלבים. ההזדמנות היחידה הייתה במהלך נסיעתה. אך כיצד? גרמני אחד אחז במושכות והשני, חמוש, שימש כמאבטח. התקווה כי תיפול איזו כיכר לחם עקב הטלטולים הייתה אפסית וגם אם כן, האם אני הוא שאזכה להרים אותה?

פעמים רבות רצתי אחרי העגלה בתקווה, אך כוחותיי הדלים לא עמדו לי להדביק אותה ונפלתי אל הארץ, שם נותרתי שרוע באפיסת כוחות זמן רב.

גם באותו הבוקר רצתי מאחורי העגלה: היא נעה לאט מכרגיל וריח הלחם הטרי משך אותי אליה קרוב יותר ויותר. כשמוחי הצטלל, מצאתי את עצמי תחת הברזנט שכיסה את הלחמים, עוקר לחם אחד מארגז העץ ותוחב אותו אל בין בגדיי ומבלי לחשוב, בשבריר שנייה, משליך את עצמי מטה, ולאחר כמה גלגולים ומכות, ממשיך לרוץ, אך הפעם בכיוון הנגדי.

עד היום הזה איני מצליח להאמין כי עשיתי דבר שכזה. איני מצליח להעלות בדעתי איך הייתי מסוגל לעשות זאת ואני בטוח שים האנשים שהקיפו את העגלה, כולל הגרמני שהיה מעליה, לא שמו לב למתרחש. מי היה מסכן את ראשו בטירוף שכזה? אין מה לחשוב על כך אפילו! גם אני לא ממש חשבת, מכיוון שלו הייתי חושב לא הייתי זוכה לאמץ לחיקי לחם שלם. אך לחם זה שברשותי היה סכנת מוות. הייתי צריך להעלימו מהר ככל האפשר. הייתי צריך למצוא מקום טוב, מקום מבודד, ובית השימוש היה מקום שכזה. ישוב מעל טבלת העץ, מתחתי בור עם טונות של צואה, אכלתי בחיפזון ותוך דקה ליקקתי את אצבעותיי עד הפירור האחרון. הפחד והעייפות השכיחו ממני כי חיסלתי לפחות 20 פורצייס ועוד לא חלפה מחצית מן הבוקר! ביציאה עוד הספקתי לשתות קפה חצי פושר, והצטרפתי לאחרונים בתור, שנוצר כבר לפני שעות מספר.

כל מכריי החלו ליהפך לשלדים שלא ניתן לזהותם. הרעב, הקור ועבודת הפרך עשו בהם שמות. הם נפלו כזבובים ונותרו כך עד שנאספו ונלקחו למשרפות. אם מישהו נפצע או חלה הוא נהפך לקְלֶפְסֶדְרָה, מת מהלך. זה היה החוק! הקלפסדרה מת או שהוצא מן השורה ונלקח אל "הלְזֶרְט", בית החולים של שטוטהוף, שממנו לא הייתה דרך חזרה.

האנשים הביטו זה בזה בדממה, בהבנה שבשתיקה. כולם ידעו כי התקווה להישאר בחיים הייתה קלושה, אך עשו את הבלתי אפשרי כדי לשרוד יום נוסף בהמתנה בתורות האינסופיים לדבר מה חסר ערך תזונתי, בעמידה באפעלים הארוכים מנשוא או בעמידת דום בהוצאות להורג, חולקים כבוד אחרון בראש גלוי למוצאים להורג, שכבר נגאלו מסבלם. גם הגרמנים, שלמרבה האירוניה כיבדו בעמידת דום את קורבנותיהם.

הקור צרב. כסותנו הייתה עורנו וכותונת הפסים שלא רק שלא חיממה אותנו אלא נדמה שאף ציננה אותנו. מעל הראש המגולח נחבש המוֹצָה שהיה כובע עגול, גם כן מפוספס, ורגלינו היו נעולות קבקים הולנדיים עם סוליית עץ, שהשלג דבק בהם בחוסר אחידות, והתהלכנו איתם כברווזים. השלג דבק תמיד בקבוק אחד יותר מבשני, וכאשר הפרשי הגבהים מנעו מאיתנו להתקדם, נאלצנו לחלוץ אותם כדי להיפטר משאריות השלג, אך בצעד הבא, באופן בלתי נמנע, הוא שב ונדבק לעקב.

כך עסקו מרבית האנשים במלאכה זו אם חפצו לזוז ולהגיע אל מקום כלשהו. מיום ליום נעשה הרעב כואב ובלתי נסבל. כל גופי דאב והקור נדמה איום אף יותר. האנשים נפלו בכל מקום, למודי תלאות, מחלות וטינופת, בהשלמה עם מה שנראה כגורלנו. התקווה לצאת בחיים מהגיהנום הלכה והתפוגגה מיום ליום. רבים נפלו באפעל ואחרים, אמיצים יותר, שמו קץ לייסוריהם בהיצמדם לגדר התיל החשמלית שהפרידה בין מחנה הגברים למחנה הנשים.

המשכתי לפשוט יד והמשכתי לגנוב היכן שרק התאפשר לי. אבא עודד אותי להמשיך לעשות זאת למרות הסכנה שארבה לי.
"יש לך משהו? נשאר לך משהו לאכול? לך ותשיג משהו לאכול לפני שנשבוק חיים!"

זו הייתה הסיסמה ששיננתי: לשרוד, לעשות כל שניתן כדי לא להגיע לאפעל שרוע על השלג.

אך האפעל מבחינתי היה צרה צרורה.
דקות ספורות לאחר שחטפתי מחלון אחד הבלוקים צנצנת אדירה של מרק רותח שבקושי הצלחתי לסחוב, הדהדה בכל המחנה צעקתם הארורה של הקפואים:
"אאפעל! אאפעל!" ואני כאן... הרחק מבלוק 13.

האנשים החלו להגיח מן הבלוקים כדי להסתדר בחמישיות, ואני עם אוצר שכזה בין ידיי, ולא הצלחתי להכריע האם להיפטר ממנו, או לבלוע מעט מרק ולצאת בריצה לקראת המבושם, או...אין מה לחשוב על כך אפילו! אימצתי את הצנצנת אל חזי, וכך, כשהמרק נשפך על בטני עברתי את כל הדרך ממחנה אסירי המלחמה עד שהגעתי אל מאחורי השורה של אבא.

אני מפלס את דרכי ורץ קדימה להניח את הצנצנת על הארץ בסמוך לבלוק ושב ומתמקם לפני אבא.

משם יכולתי לראות כי המבושם ופמליית רוצחיו כבר החלה את הספירה מטרים ספורים לשמאלי.

הוא עומד מולי, כל גופי רועד, בעוד המרק שנשפך על כותונתי קופא, יחד עם דמי: הוא נוגע בכתפי, מביט במרק, מביט בי, מניד בראשו וממשיך לספור עד הסוף. הבעיה היחידה כעת היא כיצד להגיע לפני האחרים אל האוצר שערכו לא יסולא בפז. בטרם הוא מסיים לומר: "התפזרו", הצנצנת כבר בידי, בעוד אבא מסוכך עליי כדי למנוע מהשאר לחטוף אותה. כעבור כמה שניות, על הדרגש שורץ הכינים, לא נותר אלא להעביר את הלשון על תחתית הצנצנת. אף על פי שהמרק כבר קר, הצלחתי לחמם את כל גופי. נצמדתי אל אבא ושקעתי בשינה עמוקה בידיעה כי מובטח לי יום נוסף.

תנור ההבטחה

הדבר היחיד שהקרין והפיץ חום היה גופנו והשכלנו לנצל זאת! תוך קריאה "תנור, בואו נעשה תנור" דבקו האסירים זה בזה. הגופים הרזים נדחקו לכדי דבוקה אנושית שהורכבה מעשרות או מאות אנשים. הם חלקו ביניהם את האוויר שנשמו והתענגו על החום שהפיצו הגופים. החלק הנחשק ביותר היה האמצעי. שם שרר חום יותר מבשוליים ושם היה ניתן לדבר בלי שהדברים יגיעו לאוזניים זרות. "הרוסים קרובים, תאמינו, אנחנו ניצל", אמר אחד. "כשניקיתי בביתו של אחד הגרמנים", אמר אחר, "יכולתי לשמוע ברדיו כי האמריקאים הם אלה שיצילו אותנו, הם כבר קרובים, אנחנו נשרוד".

נציל את עצמנו, היה נושא השיחה היומי. התקווה מעניקה כוחות, מסייעת להקל על הרעב, להפיג את הטעם המר בפה ולהסיח מעט את הדעת מיקירי המתים, שנמחו מהעולם בשריפה או בתלייה על ידי חיית הטרף. כמה טוב לשמוע שוב ושוב על הישועה הקרבה בסיבובי בין ה"תנורים" השונים.

כוחותיי שבו אליי וחידשתי את פשיטותיי בחיפוש אחר דבר מאכל ולאחריהן נכנסתי ל"תנור" כדי לא לקפוא. בבטן מלאה נעים אף יותר להיכנס לתוך ה"תנורים". התענגתי על חומם ונטענתי בתקוות לישועות עד שהייתי נרדם בעמידה.

ה"תנור" היה מתפרק בדרך כלל בבת אחת. או שהייתה זו שעת חלוקת האוכל, או שהיו אלה אלותיהם של הקפואים או פשוט קרבנות של "השוט". כך או כך, בשבריר שנייה נפוצו כולם לכל עבר.

החוק היה ברור: "קודם בורחים אחר כך שואלים".

הייתי מציית לו ופוצח בריצה ללא שהיות.

כאשר הרחתי סכנה, הזמן והמרחק היו האומדנים החשובים ביותר עבורי. הדרך הקצרה ביותר, המהירות המרבית, וכמה שיותר רחוק. לא טרחתי מעולם להיזכר במקום או בסיבה לבריחתי. הייתי עסוק בעכשיו. עיניי מעולם לא חדלו להתרוצץ לכל הכיוונים בכל מקום שבו נמצאתי, ופעמים רבות, באופן אינסטינקטיבי וללא סיבה נראית לעין, נטשתי מקום כלשהו בזריזות רבה, כאילו תת המודע שלי ראה או קלט דבר מה בלא ידיעתי. בטחתי בו. זרם מקפיא שהיה חולף בעורפי, מחליק במורד עמוד השדרה וסומר את שער קרקפתי, היה בבחינת פקודה. היכן שלא הייתי, נטשתי את המקום במהירות הבזק, נדחף בידי אותו כוח פנימי שיותר מפעם אחת

הציל את חיי. אין לי צל של ספק שכך היה, והרי הנני כאן כדי לכתוב את הסיפור הזה.

הזנתי את גופי במה שהצלחתי לקבץ או לגנוב ועודדתי את רוחי ב"תנורים" אפופי התקווה, בעודי שומע את האנשים מנחמים איש את רעהו ומרוממים זה לזה את מצב הרוח והכינים מצדן מקפצות מגוף לגוף. אך ה"תנור" שבו מצאתי את עצמי כעת היה שונה. האווירה בו הייתה אחרת. באוויר נשמע לחשוש חרישי שריחף בחלל וחדר לקרבי כזמזום עדין.

היססתי. התבונה וההיגיון אמרו 'ברח! זה לא תקין, משהו קורה כאן, אל תשאל שאלות ותסתלק!'

למען האמת רציתי להסתלק מן ה"תנור" הזה, אך דבר לא דחף אותי לפעולה. החוש השישי שלי לא שידר אות סכנה, הוא למעשה חדל לתפקד וכוח בלתי נראה אך מוחשי בין אנשים הדחוקים זה לזה, החל דוחף אותי לאט אבל בטוח, אל לב ה"תנור".

אני מפלס לי דרך ולא מתקשה, כבפעמים קודמות, להגיע אל המקום המיוחס, במרכז, שם לבטח נמצא הסוד! כך אני חושב. אני מבקש סליחה ומפנים לי דרך, פעמים אחרות מסייעים לי, דוחפים אותי אל עבר המרכז. "אה קינד, ילד", הם אומרים, ואני מתקדם. אני צועד קדימה ולראשונה אני מחפש נתיב מילוט. אני רוצה בכול מאודי להגיע לשם, יהיה אשר יהיה הדבר, אני חייב לראותו ולברר מהו. לא יכולתי להאמין למה שראו עיניי. במרכז ה"תנור" מעגל ריק שקוטרו כמטר ושם ניצב לו, כמי שהגיח מעולם אחר, יהודי שגילו מופלג, זקנו לבן, חיוור כשלג, אוחז בידו ספר תפילה, או תנ"ך, או איני יודע מה, באותיות עבריות, האותיות של רבי יצחק, ומתפלל, בשפתו של רבי יצחק, בשפתו של סבא הרשל. הוא קורא משפט בקול עמוק, ברור וצלול, איטי ומובן, שאפילו אני הייתי מסוגל לחזור עליו, וחברי ה"תנור" עונים לו במלמול סתום.

תוך כדי כך אחרים מניחים על מצחו ועל זרועו השמאלית למשך שניות ספורות – תוך דקלום מילים אחדות, - שתי קופסאות שחורות עם רצועות עור. מיד הם מתירים את הרצועות מן הזרוע ומורידים מהראש את הקופסא השנייה ומתחילים להעבירה לבא בתור וכך, בזה אחר זה, כולם עושים כמוהו בעוד קולו העמוק של הזקן נענה על ידי המיית ההמונים. התנור חי ונושם והתפילין הם חלק ממטען זיכרונותיי. פעמים כה רבות ראיתי איך משתמשים בהם, אך כבר לא זכרתי היכן. כל רצוני היה להישאר שם ולהביט בעיניו של הקשיש עטור הזקן. גם הוא הביט בי. עיניו היו לאות, מיוסרות, אך שלוות ולמרבה הפליאה הרעב לא ניכר בהן, על אף שהוא מורגש בכל הגוף.

"ואמרו אמן" היה המשפט האחרון שאמר. הוא מנשק את הספר, סוגרו ושב ומנשקו. אני מביט בו כמאובן וחש את זרועו הגרומה על כתפי.
"זוג אמן, אמור אמן", הוא סח לי, "אמן", אני אומר, ולאחר מכן בקול חרישי יותר אני חוזר ואומר אמן.

הוא גוחן וזקנו נוגע קלות בפניי.
"מה שמך?", הוא שואל כחוצב כל מילה באבן.
"יענקל", אני עונה לו ולא מסיר ממנו את מבטי. הוא מניח את שתי ידיו על כתפי.

"יעקב, אם תינצל ואני משוכנע בכך, אתה תחיה, אל תשכח שיש לנו ארץ, ארץ ישראל שמה, ואתה חייב להבטיח לי כי תלך ותתיישב במקום זה. מבטיח לי?"
"אני מבטיח", אני עונה לו, ולא חדל להביט בעיניו, המתוקות כעיניו של סבי.
"אתה תראה את ארץ ישראל למעני, למעני."

לא שבתי לראותו. ה"תנור" התפרק, אני נותר לבדי והולך לאטי לעבר בלוק מספר 13. איני חש בסכנה כלשהי משום שאני מלווה בעיניו העמוקות, בזקנו הלבן, בתפילין שלו ובארץ ישראל שלי, המובטחת, ובפניו המחייכות של סבי הרשל וכך אני שוקע בשינה.

כתמיד, קיבתי ריקה והקור פילח את עורי, חדר לעצמותיי ושיתק את רגליי. ככל שחיטטתי בין בגדי, לא מצאתי ולו פירור אחד של לחם. נמצאתי רחוק מהבלוק שלי, בניסיון שווא להשיג אוכל. ביומיים האחרונים המזל לא האיר לי פנים וה"מחסנים" שלי נותרו ריקים, וגרוע מכך, קיבתי. לעמוד שוב בתורות היה הדבר האחרון שהעליתי בדעתי. רק עצם המחשבה שאקפא שם במשך שעות כדי לקבל מעט מים עכורים, היפכה את מעי, אך לא הצלחתי להשקיט את רעבוני וכל גופי כאב.

כאשר הוסר הברזנט מסיר המרק, האדים שפלט ריחפו מעל גג הבלוק וריח אוכל חם חדר לאפי וחלף בגופי מכף רגל ועד ראש. מי הם אלה שזכו לקבל מזון סמיק ומהביל כל כך? בשעה שהם הסתדרו בתור נוכחתי שלא מדובר ביהודים. הם דיברו שפה אחרת והיחס שקיבלו מן הגרמנים לא היה חייתי כמו זה שאנחנו זכינו לו.
זאת, יחד עם הבשר שהיה תחת עורם הצביעו בבירור שהם היו אסירי מלחמה, לא קלפסדרה כמונו, אך מה זה ענייני? הייתה שם חבית ענק מלאה מרק סמיק, והתייצבתי בשורה הראשונה עם המְנַשְׁקָה מאלומיניום בצורת סיר בידי, חושב לעצמי שאני מסוגל לבלוע את כל המרק בגמיעה אחת. וכך היה. אילצוני לבלוע אותו בבת אחת. הגרמני קרא את מחשבותיי ובן רגע הניף אותי באוויר ביד אחת

והחזיק אותי גבוה. "יהודון, אתה רוצה לשתות מרק? הוא כולו שלך!" ובשעה שהוא קרב אל הסיר, ראיתי מתחתי את כל האנשים, אחדים מתלחשים, אחרים מחרישים וגרמנים אחדים מתפקעים מצחוק בשעה שהקפואים מפלסים להם דרך בדחיפות כדי לא להחמיץ את המחזה.

הוטלתי כאבן ותוך רגע לא ראיתי יותר דבר. הס הושלך. הייתי בעולם אחר. עולם דביק וחמים. נמוגו הצחוקים והרעשים, גם האור התפוגג. הייתי מעולף למחצה בעיסה הצמיגה. נדמה לי כי צפתי בלי שום מאמץ. הרגשתי טוב ולא היה לי קר, יכולתי להישאר כך שעות. ומדוע לא? רק הייתי צריך להמשיך, בלי להתנגד, היה לי כל כך נעים...לא עוד קפואים עם אלות, לא עוד צעקותיהם של חיות הטרף ולא נביחותיהם של הכלבים. והחשוב מכול לא אדע יותר רעב.

אז צללתי עד לקרקעית: המהלומה גרמה לי להתעשת. רציתי לפתוח את הפה כדי לנשום ואת העיניים כדי לראות, והמרק חדר לכל החורים בגופי. כקפיץ נתמכתי על ארבע גפיי, לאחר מכן על שתיים וניסיתי לעלות מהקרקעית. הצלחתי להוציא את הראש, לירוק שאריות מרק ולמלא את ריאותיי באוויר. האור הגיע אליי במעומעם מבעד לעיניי המגירות נוזל. אך קרקעית החבית הייתה כמו ג'לי. אני מחליק ונופל שוב על גבי, הרגליים מושכות אותי מטה וראשי נחבט בקרקעית.

אני מנסה לחזור על הפעולה הקודמת. אני נעמד על ארבע ומנסה שוב להתרומם. אני מאבד נעל, אך אני יכול לנשום. כשאני נופל בפעם השלישית, אני מנסה לשווא למצוא את הנעל, אך אין לי אוויר. יותר מכל אני משתוקק להגיע אל דופנות החבית. לבסוף אני מצליח להיעמד על רגליי ואני משליך את גופי קדימה בזרועות מושטות ונצמד לשולי הקדרה, גורר את גופי לשם, ובזינוק אני בחוץ.

בקושי אני שומע את צחוקם של השומרים, ועוד פחות כשאני מתנער והמרק זולג מאוזניי. אני רואה הכול במעורפל ובלי שהיות פוצח בריצה למקום פחות הומה אדם. אני כבד וחלקלק, ובקושי יכול לשאת את משקלה של הפיג'מה הספוגה במרק, אך אני ממשיך לרוץ בעוד הנעל השנייה נותרת דבוקה לשלג. רגליי נצרבות מן הקור, אך בגדיי ממשיכים להפיץ אדים.

מחוץ לטווח הסכנה, אני מתיישב על מדרגה באחד הבלוקים. ריאותיי צורבות ואני מעסה את רגליי המאובנות מן השלג.

בעודי מנסה להתאושש אני חש יד מחליקה על גבי ולאחר מכן ליקוק אצבעות, ואחריו אחד ועוד אחד וכהרף עין הם כבר רבים, היהודים השלדיים שעורכים לעצמם סעודה בליקוק בגדיי ואפילו ראשי. איני מביע התנגדות.

"תאכלו יידן, תאכלו", אני צועק, "יש לכולם".

אני אפילו נעמד, מרים את זרועותיי ומסתובב לאטי.

"תאכלו יידן, תמשיכו לאכול". ובשעה שהם מוצצים אותי כמו סוכריה, אני מרגיש גוש בגרון, אני נחנק. אני רוצה לבכות, אך עיניי יבשות. כבר בדרך אל בלוק מספר 13, אל מעונו, מרבצי ומזרני השורץ כינים, חליפתי המפוספסת, רכושי היחיד עלי אדמות, הולכת וקופאת, מאבדת את גמישותה והופכת למעין פח המתכופף לקצב צעדיי. בקושי הצלחתי להסיר אותה כדי להיכנס מתחת לשמיכה, להתחמם ולהיפטר מהגוון הסגלגל שקיבל גופי במהלך הדרך. אך הנזק כבר נעשה. כל עצמותיי כואבות, בעיקר בעמוד השדרה. לא הייתי מסוגל לעמוד על הרגליים. הזעתי וחום מחניק עטף אותי. הבלוק הסתחרר סביבי ונדמה כי דבר מה נעוץ לי באמצע הראש. עם כל צעד, עם כל תזוזה חשתי כאילו פוערים לי את הקרקפת.

אך האפעל היה קדוש לגרמנים. בשעת האפעל יש לצאת ולהתייצב במקום המיועד לך. לא הייתי מסוגל!, הפעם לא הייתי מסוגל! עם כל צעד שעשיתי התפוצץ משהו בגולגולתי והרגשתי מחסור באוויר. אני שב למרבצי, אך איני מספיק לעלות ואני כבר שומע בחוץ את צעקותיהם הצרודות של הקפואים הקוראות לאפעל. איני זוכר הרבה מאותו רגע של ערפול חושים, אך אני יודע כי נכנסתי למיטה התחתונה ושם נשארתי עד שהרימוני, עטפוני בשמיכה, נשאוני החוצה, והניחוני בשלג במקום המיועד לי. אבא, שהיה מאחוריי הרים אותי והשעין אותי עליו. כל גופי היה כגומי.

"מה קורה? מה יש לך? הענישו אותך?"

"זה היה ה'שוט'?" יענק'ל, יענק'ל. מילותיו מפציעות ממרחקים. חשתי את פיו על אוזניי, אך מילותיו הדהדו כמגיעות ממימד אחר. כמבעד למסננת אני שומע את קול צעדיהם הקצביים של המגפיים הנוקשים על השלג. שבע, שמונה, תשע... המבושם עובר ונוגע בכתפי, והספירה ממשיכה. דייקנות, תמיד דייקנות. בל יחסר איש. מת או חי, הוא חייב להיות במפקד. ואני הייתי. ההייתי באמת? אינני זוכר דבר. מתוך טשטוש חושים, עולמי השחור השחיר אף יותר עד שכבה כליל. הייתי מוטל חסר הכרה במשך יומיים. כאשר שבה אליי הכרתי, גופי שקל טונות, לא הייתי מסוגל להזיז אצבע. לא הייתי במרבצי. העבירו אותי אל המיטה הראשונה, סמוך לכניסה ואבא, לצידו, מחה את פניי בסמרטוט. הוא אמר לי כי מאז שנפלתי למשכב הוא לא קיבל רשות להשגיח עליי ולא מש ממני לרגע.

"אל תדאג יענק'ל. הכול יהיה בסדר. יש לך דלקת ריאות, אך מצבך משתפר." האומנם? גבי חישב להישבר, ראשי התפוצץ והחום שרף אותי. השתדלתי לחייך, כדי להראות לו כמה אני שמח שנשארתי בחיים. אך שרירי פניי לא נענו לי.

אפעל, שוב אפעל. צעקתם הארורה של הקפואים. לעזאזל הגרמנים והדייקנות שלהם. כל צעד שפסע אבא, שנשא אותי החוצה, כמו ניפץ את גופי לאלפי רסיסים. ושם הוצבתי שוב, חש את ליטופה המקפיא של הרוח הבלטית על גופי המגיר זעה שהתגבשה ושיתקה אותי עד לשד עצמותיי, חותכת בבשרי, אך הייתי חייב להיות שם. מה היו עושים הגרמנים בלעדיי?

קלפסדרה – מת מהלך

ביום הרביעי הסתיים אישור המחלה של אבא. הייתי אבוד! לא חשתי שיפור במצבי, נהפוך הוא, הרגשתי חלוש יותר. תרופות לא היו בנמצא. המקום היחיד שבו הייתי יכול לקבל טיפול היה במרפאה, הלְזֶרְט. להיכנס לשם במצבי משמעו לצאת בעד הדלת האחורית כגווייה. הייתי קלפסדרה מושלם, מת מהלך. הייתי קלפסדרה שאפילו לא מסוגל להתייצב באפעל ומשום כך הייתי הקלפסדרה בה"א הידיעה. לפנות בוקר לאחר האפעל, אבא לא מפסיק לדבר אליי.

"יענק'ל. אל תשכח: בשום אופן אל תיתן שייקחו אותך ללזרט. תנסה לעמוד באפעל. הנה הפורצייה שלך, תחלק אותה לחתיכות כדי שתספיק לך לכל היום. מישהו יביא לך משהו חם לשתות, אבל אל הלזרט אל תסכים שייקחו אותך." הבטחתי לו והוא נלקח לעבודה מחוץ למחנה. את האפעל הבאים, ארוכים ככל שיהיו העברתי בשכיבה על השלג, מחמם בגבי הבוער את אדמתה הקפואה של שטוטהוף. כמה חסר לי חיקו של אבא להשעין עליו את מה שנותר ממני!

כך הייתי מוטל עוד ימים אחדים על יצועי השורץ כינים ונשלפתי מערפולי רק כאשר הוציאו אותי אל האפעל. ריח טבק חזק הכה בנחיריי. פקחתי עין ויכולתי לראות את מקטרתו ולאחר מכן את עינו היחידה הקרה, מביטה בי ישירות בלי מצמוץ, או תזוזה, נעוצה בעיניי עד שהחיוך התפשט על פניו. מקס, הקאפו שלנו, ישב לצדי, קרוב כל כך, שהבל המוות שלו ערסל את פני. זה היה הסוף. מקס מעולם לא פספס! כל אימת שמישהו גסס הוא התענג על כל תזוזה ועל כל עווית שהסגירה את פריחתה של הנשמה. ככל הנראה כעת הגיע תורי. לא היה בי צל של ספק שסופי קרב. לעיתים הוא היה קם, יוצא החוצה, רק על מנת לחזור להתיישב לצדי ולמלמל: "יעקב, יעקב, אתה חולה מאוד, אך בקרוב מאוד תהיה בסדר". ידעתי שהוא צודק! משהשביע את תאוותו המטונפת לחזות במותו של מישהו, לא חלפו שעות ספורות והלה נלקח אל המשרפות – זאת ידענו כולנו. השתדלתי לשמור על עיניי עצומות, אך לא יכולתי מכיוון שידעתי כי הוא נמצא שם. איני יודע מה דחף נכנס בי, אך האמת שגם אני רציתי לראותו, משום שכל עוד ראיתו, זה היה סימן שאני עדיין בין החיים.

עם כל תזוזה כואבת של גבי, התרחבה עינו ועל פניו הפציע חיוך מבחיל. הוא העניק לי את מלוא תשומת הלב שכן לא רצה להחמיץ שום פרט ממותי. חלף לו לילה, יום נוסף ועוד לילה. התחלתי לראותו גם בעיניים עצומות. האם דמותו היא הדבר האחרון שאראה בעולם הזה? האם אגיע לעולם הבא בטרם מלאו לי עשר שנות חיים? חיים? איזה חיים?

כמה חסר ערך חשתי! לא היה מי שיעזור לי, לא היה מי שיושיע אותי. אבא עבד מלילה עד לילה, לפעמים ראיתי אותו, לפעמים לא. אימא הייתה בצידו השני של גדר התיל.

היא כן הייתה יכולה להציל אותי! כבר זמן רב כל כך לא ראיתה...עד שכמעט שכחתי ממנה...זיסל'ה, אחותי המתוקה, המשחקים שלנו, הליטופים שלנו והסודות שלנו, חולפים במוחי בהבזק של רגע. אפילו פניו של סבי הרשל מרחפות לנגד עיניי, ידו הגוססת המברכת אותי ואותו יהודי לבן זקן עם האָמֶן שלו וההבטחה שלי, ארץ ישראל שלי. מה הטעם לכל זה? הזעם מציף אותי. כל המאבק על חיי, כל הסכנות מתמצים בהשגת חתיכת לחם ובהמשך מלחמת הקיום שלי נגד חיית הטרף. כל קרב ההישרדות יורד לטמיון משום שאני שרוע בלי יכולת לזוז. חשתי את דמי בוער בי. רצייתי לשבת, לצעוק לשומר האופל שלי שיילך לכל הרוחות וכאחיזה אחרונה בעולם הזה, לגדפו, לקללו ולהכותו עד שיבלע את מקטרתו המסריחה. אך הדבר נותר בגדר מחשבות, לא הצלחתי להניע ולו שריר אחד. לא נותרה בי טיפת כוח. הייתי מסוגל בקושי לפקוח את העיניים ולחוש את הזיעה הקרה שעל מצחי חודרת לתוכן. משהצטללה ראייתי הצלחתי לראות מישהו שלא הכרתי: גבוה, בלונדי ובעל פני מלאך. הלה רכן אל מיטתי בדממה. למראה תגובתי הוא מוציא באיטיות מטפחת מכיסו, מתכופף ומוחה את פניי. הוא שואל אותי בגרמנית קלוקלת, "מה שמך?"

"יענק'ל, יענק'ל' אני רוצה לצעוק לך, אך שום צליל לא יוצא מפִי.

הוא מביט לכל עבר ובעודו מכניס את ידו אל כיס בגדו, הוא מוציא משהו, תוחב אותו תחת השמיכה, סמוך לידי. "קח", הוא אומר בלחישה, "אבוא שוב". אפילו את צעדיו המתרחקים איני שומע. איני יודע מה הוא נתן לי, אך אני לופת אותו בכל כוחותיי, כרוצה להיאחז בחיים.

מקס, היכן מקס? הוא איננו, אך ידעתי כי לא יאחר לשוב. אסור לי לבזבז זמן. מה זה?

במאמץ אני פותח את החבילה ובתוכה אני רואה מספר קוביות סוכר עטופות. אחת אחרי השנייה אני בולע אותן, חש בפי את המתיקות הנשכחת, שמפיגה מעט את כל המר שכרסם בי. הרגשתי השתפרה, אך הנה מגיע שוב מקס המבחיל, מתיישב לצדי עם מקטרתו, העווית האופיינית שדומה לחיך, ועינו השתומה.

אני מתקשה להביט בעיניו ולשאת את מבט המוות שלו. אך משהו השתנה. כעת היה לי בן ברית והוא לא ידע זאת. הייתה זו הברקה מטופשת, אך מה כבר היה לי להפסיד? סימנתי לו להתקרב ובנימוס רב הוא שואל אותי:

"מה רצונך יעקב?"

"אני צמא, אתה יכול לתת לי משהו לשתות?"

הוא מופתע, קם, נון יה, ווארום ניכט? כאומר מדוע לא? כך יתארך אף יותר התענוג. לא יכולתי להאמין למראה עיניי אך "מלאך המוות" מגיש לי ספל גדול של תה חם ונדמה לי שאפילו ממותק קלות. מכאן ואילך איבד מבטו את גונו המקברי, כבר לא הייתה בו העוצמה שגרמה לי לראות בו את השתקפות קברי. משהו השתנה, אך הוא תמיד שהה בקרבת מקום, לוטש בי את עיניו. איני יודע כמה זמן חלף, אולי מספר שעות, לא יותר, ושוב אני חש כי מניחים לי תחת השמיכה חבילה, כפולה בגודלה מהקודמת, בעודי שרוי עדיין בערפול חושים. לא הצלחתי לראות איש. השומר הבלונדי שלי הסתלק בחשאי, כשם שהגיע. הוא אפילו לא המתין שאודה לו. הדבר חזר על עצמו במשך יומיים נוספים. אכלתי סוכר ושתיתי את התה של מקס. חשתי כי כוחותיי שבים אלי ושמחתי גברה מכיוון שמקס כבר לא בילה בישיבה לצדי. ניצחתי אותו!

כעת הצלחתי לראותו בבירור. הוא היה לבוש כאסיר מלחמה, גבוה מאוד וצנום. כבר הייתי מסוגל לשבת במיטתי. חייכתי אליו. רציתי לנשק את ידו, אך הוא לא הסכים. הוא רק אחז בחוזקה בידי וחיך. הוא שלף מתוך עטיפת נייר פחית שימורים ונתן לי ללגום חלב מרוכז עם אורז, שטעמו מתוק כמו טעמה של החירות. "מה שמך?" הוא שאל שוב. אמרתי לו את שמי.

"תקשיב היטב יעקב, שכן יותר לא אוכל להגיע לכאן. שים לב. אני גר בבלוקים של אסירי המלחמה, אינני יהודי. אם אתה רוצה שאמשיך לעזור לך אתה צריך ללכת לשם, לבלוקים. בוא כמה שתרצה, אבל לבד ואל תספר לאיש." ובאומרו זאת הלך והשאיר לי את חיוכו, לחיצת ידו החמה ומנה הגונה של חיים.

בלי להמתין הרבה, עשיתי כמיטב יכולתי כדי לקום וגררתי את עצמי לבלוק שלו, ששכן בצידו השני של המחנה, רחוק מהבלוק שלי. הוא לא השיב את פניי ריקם. בכל ביקור הוא הושיב אותי לשולחן ונתן לי קדרה ענקית של חלב מרוכז עם אורז, מתוק וחם. קיבתי הייתה כמו בור ללא תחתית. הסירים חוסלו כבמעשה קסמים, והוא, עם חיוכו הרחב, ישב מולי ודחק בי לאכול עוד ועוד, נהנה לצפות בי אוכל ואוסף כוחות.

הוא סיפר לי על מולדתו ועל משפחתו. איני יודע אם מושיעי היה מנורווגיה או שוודיה מכיוון שחמשת חושיי היו מרוכזים בסיפוק רעבוני שלא ידע שובע ואני בקושי זוכר מה שסיפר לי. כאשר הפסקתי לאכול, יותר בשל עייפות מאשר מחוסר חשק, רציתי לשים משהו בכיס בשביל אבא, אך הוא לא אפשר לי.

"בשביל מי אתה לוקח את זה?" שאל אותי. לא יכולתי לשקר.

"לאבא שלי, שסובל מרעב."

"אתה יכול לאכול אם אתה רוצה, אבל אתה לא יכול לקחת איתך כלום."

ביקרתי אותו פעמיים ביום והוא מעולם לא סירב לי. היה לו חלב מרוכז בשפע ששלחו לו בני משפחתו ומצרכים נוספים מהצלב האדום. לטוב לבו לא היה גבול. תמיד שאל אותי לשלומי, ושמח להיווכח כי אני חש בטוב. הוא גירד את ראשי והציע לי עוד אוכל. כעבור ימים אחדים התחזקתי ויכולתי להאט את קצב האכילה. אפילו נדמה כי צבע עורי כבר לא היה אפור כקודם. אך לכל הדברים הטובים יש תוחלת חיים קצרה בשטוטהוף. בתוך זמן קצר הוא כבר לא היה שם!

אסירי מלחמה אחרים תפסו את מקומו בבלוק. ככל שאני שואל, איש לא יודע דבר ואני אפילו לא יודע את שמו...אני מחפש אחריו בכל מקום, אך לשווא. לבטח העבירו אותו למחנה אחר או מי יודע לאן. איני יכול להודות לו, אפילו איני יכול לומר לו כי רוחב לבו הציל את חיי. כן, ידיד נפש יקר, אני רוצה שתדע כי אתה הוא זה שהשיב לי את נפשי. השבת לי את כוחותיי כדי שאוכל להמשיך להיאבק בחיית הטרף, ומעל הכול, השבת לי את האמון באדם. למרות שלא היית מבני עמי, היית אחר, בלונדי שונה מאוד מכל אותם רוצחים שעסקו בהשמדת אחיי בני עמי. בזכותך חשתי כי לא הכול אבוד. השבת לי את התקווה. אני מקווה ששרדת ואם לא, אתה ממשיך לחיות בזיכרוני.

לראשונה לאחר מחלתי נעמדתי מול גדר התיל כדי שאימא תראה אותי, ועינינה יצאו מחוריהן. היא הושיטה אליי את זרועותיה וכמלטפת אותי, ליטפה את עצמה כדי להביע את חיבתה. בקושי זיהיתי אותה, היא הייתה מצומקת, צנומה ונראתה קטנה יותר. התקרבנו באיטיות לגדר התיל שהפרידה בינינו, ואז הצלחתי לשמוע את קולה: היא רק אמרה את שמי, יענקל', יענקל'ה. איך שהייתי מחבק אותך אימא, הייתי ממטיר עלייך נשיקות ולא הייתי עוזב אותך לעולם! קרובה ובו בעת רחוקה כל כך. צעד אחד נוסף והייתי מתחשמל על גדר התיל.

היא ראתה שאין לי נעליים ושרגליי עטופות בסמרטוטים וניירות, ואמרה לי: "אל תדאג יענקל', עוד יומיים יהיה לך זוג נעלי עור. חסרות לי שתי חתיכות לחם כדי לשלם תמורתם ואשליך לך אותן מעל גדר התיל".

"אימא, מה עשית? ספרי לי", "התחייבתי לתת שבע פורצייאס יענקל'ה, וחסרות לי עוד שתיים כדי לקבל את הנעליים שלך. לא מוכנים למסור לי אותן לפני שאתן את כל המנות. עוד יומיים ולא יהיה לך יותר קר ברגליים."

ראשי הסתחרר. הייתי בטוח שאימא לא תצליח לשרוד, שהיא עשתה מאמץ על אנושי. מזה עשרה ימים שהיא חוסכת מחצית מלחמה, ומשמעות הדבר... טוב, ידעתי היטב מהי המשמעות.

נפרדתי מאימא. חשתי זעם וחוסר אונים. כוחותיי לא אפשרו לי עדיין להמשיך להתרוצץ. השגתי מזון רק בעמידה בתורים.

אבא שב לפני האפעל האחרון והלכתי לישון איתו במיטה, לאחר שניערתי מעליי את הכינים. סיכמנו כי ביום המחרת ננקוט בטקטיקה חדשה. וכך היה. אבא נהנה מיום חופשי להשגיח עליי לאחר החלמתי מהמחלה. הוא נשא אותי בזרועותיו והלכנו אל צידו השני של המחנה, מקומם של האסירים הלא יהודים. אבא סחב אותי ואני העמדתי פני מעולף ונאנחתי. אחדים מהם התקרבו. "מה יש לילד?" שאלו. הוא מאוד חולה ואין לי מה לתת לו לאכול, אמר אבא בשפל קול. "אלוהים יעזור לכם", אמרו רבים מהם, וברחמנות ליטפו את גבי כמנחמים אותי. אך אני נזקקתי לעזרה ראשונה. אחד מהם תחב את ידו לכיס והניח בידי פיסה קטנה של דבר מה. מחצית לאבא ומחצית לי. מתקרב אחר ואני שב ונאנח. אולי עם זה יהיה לי יותר מזל. בשעות הבוקר המאוחרות נתקלנו באחד שנראה כענק. בזווית העין יכולתי לראותו וחששתי שמדובר בקאפו. אם כך הוא, הניסיון שלנו יסתיים במקרה הטוב במלקות.

"מה יש לילד?" הוא שאל בקול צרוד.

חשתי כי אבא רועד ומפחד לומר שאני חולה ולכן רק אמר: "הוא רעב!", והרים את ראשי. אני העמדתי פני ישן, אך הבחנתי כי הוא מחטט בכיסו. אז הזדקפתי מעט כדי לראות מה הוא מוציא משם. "קח", הוא אומר לי ומושיט לי נייר, "זה הדבר היחיד שיש לי, שיהיה לך בהצלחה", והמשיך בדרכו. זו הייתה פיסת נייר ורודה שגודלה 10 סנטימטר. אבא קורא: 'שווה ערך לחופן גזרים'.

הענק טוב הלב העניק לי דבר נפלא. אך מי ייכנס לתוך מחסן המזון של הגרמנים כדי לקבל לא פחות מחופן גזרים? זו אמורה להיות מנה לסיר מרק שלם.

הרעיון לא מצא חן בעיני אבא ופסלנו אותו על הסף, אך בשעה שחזרנו לבלוק 13, צרב הנייר את ידי בעודי לופת אותו בחוזקה בתוך כיסי.

"אל תחשוב אפילו ללכת למחסן!" אמר לי אבא. "אחר הצהריים נמשיך לקבץ,

אולי יהיה לנו יותר מזל". מה מזל? הרי יש לי בכיס משהו כמו 10 ק"ג גזר!

"בוא, נלך לעמוד בתור למרק. זה יחמם אותנו קצת". אנחנו נעמדים בתור,

אך בראשי ים של גזרים.

ברחוב הראשי, רחוב הגרדומים, חלפו קומץ יהודים וככל שהתקרבת אל שער הכניסה למחנה בקרבת מגורי הגרמנים, הידקתי את לפיתתי על פיסת הנייר שבתוך כיסי. הגרמנים נראו בכל עבר, נכנסים ויוצאים ממה שנראה כמו משרדים. שאלתי את עצמי אלף פעמים מה אני עושה שם? הייתי בתוך לוע הארי. בעיני רוחי ראיתי את עצמי סב על עקבותיי ופוצח בריצה, אך רגלי משכו אותי קדימה. שם היה הבלוק ומבעד לשער ראיתי ערימה ענקית של גזרים, אך נותרתי מאובן למראה שני גרמנים עם כלביהם הלפותים מעורפם, תופסים מחסה מן הקור בתוך המבנה. מדוע לא שמעתי בקול אבא?

רוץ, רוץ! פקדו עלי כל חושי, אך רגליי היו מקובעות לשלג. "בוא הנה, חזיר קטן", אמר אחד הגרמנים, ושם יכולתי לראות את המלתעות של כלבו, שפתח את לועו וחשף שני טורי שיניים לבנות שביניהן נפלטו אדי נשימתו. הוא עמד על רגליו האחוריות, אך הגרמני אחז בו בחוזקה. "בוא הנה, שנל!", הוא שאג. אני מוציא את הנייר, מנסה ליישרו ובעודי מושיט לו אותו בידי השמאלית, אני מרים את ידי הימנית ומנסה לצעוק חזק, אך יוצאת לי שריקה מפוחדת. "הייל היטלר!"

"וואס, קליינר שוואיין, מה אמרת חזיר קטן?" לאחר שהשתעלתי פעמים אחדות, אני חוזר על הצעקה, ועם קצת יותר מזל יוצא לי הייל היטלר! חזק.

הם מסתכלים אחד על השני ומתפוצצים מצחוק. "מה אמר החזיר, הייל היטלר? וואס?" אמר אחד מהם, "הייל היט...? הו, הו" והוא פורץ בצחוק גרמני קלסי עד שזולגות לו דמעות. אם האימה לא הייתה משתקת את כל שריריי, אני חושב שאפילו אני הייתי צוחק!

"מה קורה שם?", צועק גרמני נוסף שיושב ליד מכתבה. עכשיו אני באמת אבוד עוד אחד, וקצין! "החזיר הקטן אמר..." אך לא סיים את המשפט מפני שתקף אותו הצחוק. "מספיק!" הוא צעק עליהם. הוא מסמן לי להתקרב. "מה אתה רוצה?" הוא אומר בחצי קול, בלי להביט בי אפילו. אני מושיט לו את הנייר בעמידת דום וזרועי הימנית מונפת. הוא מביט בי מזווית עינו ומחייך. "איני יודע כיצד הגעת עד לכאן, אך נייר זה מזכה אותך בחופן גזרים." הוא מטביע עליו חותמת ואומר לי: "לך אל הספק שם, הוא ייתן לך את הגזרים ושלא אראה אותך יותר".

אני רוצה להודות לו, אך בהינף יד הוא ממלמל, "לוס, לוס שנל, לך, לך מהר, גנב קטן".

המחלק מביט בי ולאחר מכן בקצין, שמניד בראשו ונוקש באצבעותיו לאות כן. הוא מושך בכתפיו. "איך תיקח איתך את כל הגזר?" אני מתיר את מכנסיי הענקיים ואומר לו "כאן!" הוא מרים מלוא החופן גזרים עליהם, רטובים ומלאי בוץ ומערה אותם לתוך מכנסיי. בקושי יכולתי לזוז. חילקתי אותם בין שתי רגליי מלפנים ומאחור, ואחזתי את המכנסיים בשיניי וכשידי האחת מלפנים והשנייה מאחור. יצאתי מבעד לשער כמו צב. כאשר חלפתי על פניהם של שני הגרמנים רציתי לשוב ולברכם לשלום בברכה שעוררה את צחוקם ושהצילה את עורי, אך מפחד כי ייפלו לי המכנסיים רק חייכתי לעברם והתנודדתי מעט, אך גם זה הוכח כיעיל, משום שכשהתרחקתי משם יכולתי לשמוע מתעמעים לו את פרץ צחוקם הגרמני האופייני, "הו, הו, הו. וונדרבר, יוצא מן הכלל".

שעונים זה על זה על החול, בסמוך לגדר התיל שחצצה בינינו ובין מחנה הנשים, בלענו אבא ואני מחצית מהשלל, מחייכים זה לזה בעוד הגזרים נעלמים כבמופע קסמים.

שינינו חרקו מהאדמה שדבקה בגזרים שלא נוקו, אך טעמם היה טעם גן עדן. לפתע, מעברה השני של גדר התיל אנו רואים את אימא, עטופה בשמיכה ולרגליה קשורות פיסות נייר כדי להתגונן מפני הקור. קרובה ורחוקה כל כך. זעירה, מצומקת, אך בעיניה עמדה אותה המתיקות בכל פעם שהסתכלה עליי.

"לא, לא!" צעק אבא, אך הגזר הראשון מתעופף מעל גדר התיל לכיוון אימא.

"אם יראו, יענישו אותך. יחשבו כי גנבת אותם. לא יהיה מה להסביר ולמי."

על מה שנחשב גניבה, העונש הוא סדרת הצלפות בכבל עופרת, בליווי זרם מים קפואים במקלחת, אך אם הפשע נחשב חבלה, הדרך לחבל התלייה הייתה בטוחה. על כל פנים הגזר הראשון אפילו לא הגיע לידיה של אימא. היא הייתה מאוד איטית, רגליה לא נענו לה ונשים אחרות, זריזות יותר אספו אותו ובלעוהו. ניסיתי לזרוק לה קרוב יותר, אך התוצאה הייתה זהה, כמה נשים קפצו בצעקות, אוחזות זו בבגדי זו עד שהגזר נעלם ומיד הקיפו את אימא כדי לתפוס עוד אחד לפניה, כצפוי.

אימא סימנה לי בידיה שלא אזרוק יותר. בצער השתכנעתי כי סיכוייה לתפוס גזר אפסיים. ניסיתי לאכול אחד, אך הוא נתקע בגרוני. היה פתרון אחד ויחיד, אך הוא דרש זריזות. אני חוצה שני גזרים ומתרחק כ-30 מטר ימינה. אני רואה כי הנשים מעברה השני של הגדר עוקבות אחריי, וזה טוב. אני קרוב מדיי אל המגדל של הגרמני, אך מה זה משנה? מזה זמן מה שהגרמני ממילא מביט במתרחש.

"הנה זה בא!" אני צועק בשעה שארבעה חצאי גזרים טסים באלכסון מעל גדר התיל, הרחק מאימא, מדרבנים את כל הנשים למרוץ דורסני. בלי להביט אפילו אני רץ בחיפזון עד שאני נמצא מול אימא ואחד, שניים, שלושה גזרים נוחתים לרגליה. היא מצליחה להרימם ותוחבת אותם לתוך השמיכה שלה.

אימא מחייכת, אבא מחייך, אני מרים את עיניי לעבר המגדל של הגרמני האוחז בידו מכונת ירייה ורואה שגם הוא מחייך!

את שאר הגזרים המרתי בשלושה בצלים "רזים". למרות כעסו של אבא ועל אף שגם אני החשבתי את עצמי מטומטם וסוחר גרוע, הקלו הבצלים על כאבי השיניים והצריבה בחניכיים.

חרף תשישותי חידשתי את הרפתקאותיי. עליי להמשיך לחיות. עליי להיות נוכח באפעל. הקלפסדרות חיו על זמן שאול. אם אתה נראה כמו קלפסדרה אתה מסומן ואז, אין ספק שבאפעל שגרתי, באפעל תמים של 5 בבוקר יורו לך: "קום מיט, בוא איתי", וזה הסוף!

כולנו ידענו זאת, וגם ה"מסומנים" שהלכו בדרך ללזרט, בית החולים שלנו. ידענו כי משם אין דרך חזרה, למעט מקרים ספורים, יוצאים מן הכלל, אחד מתוך מאות שהיה שב, את השאר לא ראינו יותר.

אחד מאותם מקרים יוצאי דופן היה אבא.

מחצית מפניו קיבלו לפתע צבע ארגמן, כמו בערה שפשטה בהן מלחיו עד אוזנו. אני נזכר כי הוא אמר תמיד שיש לו "שושנה" בפנים. המילה א רוייס לא אמרה לי דבר אך אבא סבל בשקט והסתיר את פניו באפעל, משום שלא רצה כי יראו זאת, ובטרם תתגלה השושנה לגרמנים, הוא התייצב על דעת עצמו בלזרט להיבדק על ידי רופא.

אבא לא השתייך לקבוצת ה"נבחרים", הוא פשוט התקרב אל הרופא, אף הוא אסיר מלחמה, בבקשת עזרה. הוא סיפר לו כי יש לו בן קטן במחנה. כי הגיע רק לקבל תרופה משום שהוא חולה. למשמע דבריו, הפריד אותו הרופא, שלבטח לא היה יהודי, מהיתר, דחף אותו אל עבר החלון, נתן הוא לו טבליות אחדות של פירמידון ואמר לו: "קח את זה וקפוץ מן החלון ואל תעצור עד שתגיע אל הבלוק שלך". הוא הציל את אבא. אני חב לו לא רק את חייו של אבא, אלא גם את חיי מפני שבלי אבא לא הייתה לי כל זכות להמשיך להשתייך לטרנספורט של אנשי המפעל וגורלי היה נחרץ. כבר לא הבאתי תועלת לגרמנים, הייתי הופך לשמלץ, בזבוז, ואת השמלץ יש לשרוף. בזאת כבר נוכחתי באושוויץ.

הייתי הופך לשמלץ כמו אותם 500 הילדים הליטאים שזה עתה הגיעו לשטוטהוף והיו זרוקים על החול לצד גדר התיל, ממתינים להחלטה על גורלם. כבר אדבר איתם

אחר כך, לעת עתה הם לא עניינו אותי. מלאי המזון שלי אזל והיה עליי להתאמץ להמשיך לחיות בלי לפתח תלות בתורים. כשהייתי בסמוך למטבח, נתקלתי באנשים רבים שפשטו את ידם. הם התקבצו מול הדלת והחלונות, נאנקים מרעב, מבקשים רחמונעס, שיזרקו להם דבר מה. כשנזרק לעברם משהו, הם הסתערו עליו, נאבקו ביניהם בכוח, והחזק ביותר, שזכה ב"שלל", בלע אותו בו במקום, לקול צחוקם הרם של הגרמנים שעמדו עם כלביהם בקדמת הבלוק. צחוקם הדהד למרחוק יחד עם נביחות כלביהם. ידעתי כי כל עוד הם צוחקים, אין סכנה, ולמרות זאת לא התקרבתי יותר מדיי. אין טעם להילחם עם יותר מדי אנשים, אבל ייתכן שייפול קרוב אליי משהו ואוכל לצוד אותו לפניהם. בצעדי חתול ובלי להסית את מבטי מן הגרמנים קרבתי באיטיות עד לדלת שהייתה במרכז הבלוק. לפתע לא נשמע עוד צחוקם הרועם של הגרמנים, אלא רק נביחות הכלבים. שערותיי סמרו. בן רגע חשתי את הזרם המטפס במעלה גבי לעבר עורפי, ומסמן לי: - רוץ!!!

כמו קפיץ, אני סב למחצה על עקביי ונמלט. מאחוריי רצים פושטי היד שהיו בסמוך למטבח, ובעקבותיהם הכלבים, כלבי ציד אדירים שהגרמנים שחררו מרצועתם כשעייפו מצחוקם. הייתי ביתרון של כ-30-40 מטר לעומת היתר משום שפצחתי במנוסה לפניהם. הכלבים לא הדאיגו אותי, משום שהקורבנות הראשונים יהיו האחרונים לברוח. הכול היה מחושב היטב ברגעים הראשונים. לא הייתה זו הפעם הראשונה שבה רצתי במקומות האלה, אך דבר מה השתבש. אני הוא זה שכשלתי, כוחותיי בגדו בי. לפתע חשתי כי ריאותיי ננעלו, האוויר סירב להיכנס או לצאת, חזי בער ורגלי שקלו טון. אם דלקת הריאות לא הרגה אותי כשהייתה צריכה לעשות זאת, עתה הייתה לה הזדמנות שנייה. בייאושי ראיתי את כולם חולפים, את חליפות הפסים שלהם מתרחקות. תקוותי כי אחדים יוותרו מאחורי, נכזבה. רק הכלבים היו מאחוריי. לא היה טעם, הכול היה אבוד. כבר הפסקתי לרוץ והייתי מקובע לחול הקפוא של שטוטהוף, ממתין להבל פיהם של הכלבים מעליי. רציתי לזעוק זעקה אחרונה, רציתי לזעוק שמע ישראל!!!, אך ריאותיי היו חתומות. הייתי דומם כמוט הנעוץ באדמה. אני חש את מגעו הקל של הכלב הראשון החולף כחץ לצידי, ומיד אחריו את נשימתם הכבדה של יתר הכלבים הרצים בעקבותיו. והטבח מתחיל. אני רואה מבעד לעיניי הפקוחות את החול הקפוא מתחמם בדם ונצבע בגוון ורדרד שמאדים מרגע לרגע. הכלבים, המאומנים היטב, קורעים את עורם דל הבשר של הקורבנות עד לחשיפת עצמותיהם. הם נוהמים ומנערים את עורפיהם הנוקשים בעודם מקיזים דם לכל עבר. אלה שלא ניצודו נסו לכל עבר, אך שבעה או שמונה יהודים נקרעים לגזרים. אחד מצליח להיעמד ומנסה להתרחק מלועו של הכלב, אך לשווא, כלב אחר מניח לרגע לקורבנו הנוסף ומסתער עליו. איני רוצה

להיות שם, זה הגיהינום בהתגלמותו! בלי להשמיע רחש ובאיטיות מרבית אני גורר את עצמי אל מתחת לבלוק. תחילה נשמעות זעקות, לאחריהן אנקות וכאשר אני יוצא מן הצד השני אני שומע רק את נשימתם הכבדה של הכלבים. ממקומי מתחת לבלוק אני רואה את מגפיהם של הגרמנים, שקרבים בעצלתיים לחזות בסיום ה"מלאכה". באותו רגע אור מאיר בתוכי ואני מפנים את הערך העצום שבמעשיי: בכל פעם שחלפתי לצידם, הייתי משליך לעברם באקראי, חלק מן הפורצייה שלי. באותם רגעי בלהה, זכרו הכלבים מי דאג להם וחלק איתם את הדבר היחיד שהיה ברשותו, חתיכת לחם. הגרמנים, כפי שכבר נוכחתי בפעמים אחרות, היו מלטפים אותם ונותנים להם דברי מתיקה כפרס על מילוי תפקידם. ייתכן שמצפונם נקי, היות שאת הפשע ביצעו הכלבים. אך אל תטעה גרמני, הרוצח הוא אתה ואיש זולתך!!

בתוך תוכי פחדתי מהכלבים פחד מוות, הם היו אכזריים ומורעבים ונראה כי הדבר ששנאו יותר מכול בעולם הזה היה יהודים, אולי בגלל הריח הרע שנדף מאיתנו. כל עוד הכלבים היו קשורים ברצועתם, אחוזים בידי הגרמנים וקרובים אליהם היטב, לא ריחפה על ראשינו כל סכנה. הבעיה הייתה כאשר שחררו אותם, כמו ביום ההוא סמוך למטבח. או אז שיסעו הכלבים את קורבנותיהם לגזרים. לא הייתה דרך להתחבב עליהם. בקושי התקרבותי מטרים ספורים אליהם וכבר נדמה שהשתוקקו לקרוע אותי לגזרים.

היות שתמיד הסתובבתי קרוב למקומות שבהם היה מזון, עוררו בי הכלבים זיכרונות מרים, ואף יותר כאשר הרימו את שפתיהם וחשפו טור כפול של שיניים שביניהם נפלטו אדי נשימתם. אף על פי כן, ובמחשבה מטופשת שביום ביש מזל אוכל להינצל ממלתעותיהם, השלכתי לעברם פעמים רבות חתיכת לחם, שנבלעה בבת אחת, בעוד הגרמנים מביטים בי כעל משוגע. כאשר סיפרתי זאת לאבא, הוא ענה לי: "אני לא יודע אם לנזוף בך, אם לצחוק או לבכות".

הילדים מליטא

עוד לפני שנקראו להתייצב לאפעל כבר הבחנו בהם. הם היו רבים, מאות ילדים, וכמעט כולם בני אותו גיל. אחדים מהם עמדו ומרבייתם שכבו על הארץ בסמוך לגדר התיל שחצצה בינינו ובין מחנה הנשים. החשיכה הייתה כמעט מוחלטת, וניתן היה להבחין רק בצלליותיהם באור הקלוש שהסתנן מבעד לחלונות. מפעם לפעם פילח אור הזרקור החזק של הזקיף את גופם. הם נראו קטנים, קולם הגיע אלינו חלוש, מעומעם בשל המרחק וצעקותיהם של הקפואים. צרחות האפעל נשמעו חזק יותר ממה שניתן להעלות בדמיון והלמו באוזניי. הן הטריפו את דעתנו. החשוב ביותר בעולם ברגע זה היה האפעל.

הקפואים התרוצצו, צעקו והכו כהכנה לבואו של המבושם, אך מחשבותיי היו נתונות לילדים. בעמידת דום, מבטי מופנה קדימה במשך הספירה האינסופית, הבטתי לעברם, בחנתי אותם בזווית העין, מנסה לנחש מה לעזאזל עושים ילדים שגילם נע בין עשר לחמש עשרה בחולות שטוטהוף. איש לא חסר, הכול היה כשורה. כך וכך עומדים, כך וכך שרועים וכך וכך מתים. כולנו היינו שם והכול תאם עם התוכנית שהקאפו הגיש למקס, מפקד הבלוק והלה למבושם. בתום הפעולה אנו מזדרזים להתייצב בתור לקפה ואני יוצא בריצה אל הילדים. נפגשתי איתם בחשיכה והתחלתי להפיז אותם בשאלות. היידיש שבפיהם הייתה שונה משלי, הם היו מליטא. כולם היו בנים, לבושים היטב וניכר שהוזנו לא רע. ההבדל בינינו לבינם היה עצום. כמה תמימים הם היו! היה נדמה לי כי אני מדבר עם זאטוטים למרות שכולם היו גדולים ממני. הם סיפרו שהוריהם נשלחו למחנה עבודה בפולין בעוד שאותם החזיקו בגטו זמן נוסף וכעת קיבצו אותם כדי להחליפם ב...אותו סיפור, אותו שקר, אותה מהתלה. על רבות משאלותיהם לא השבתי. הם לא ידעו הרבה, הם לא היו מבינים וייתכן שלא היו מאמינים לי. אם אחד מהם היה שורד שלושה חודשים כמוני במחנה ריכוז והשמדה, ייתכן שהיה מסוגל לחשוב ולהסיק מסקנות כמוני. עד אז מוטב להם שימשיכו לשגות באשליות. לא אני הוא זה שנבחרתי לחלצם מתמימותם ולהסביר להם לאן נקלעו ולהיכן יילקחו.

לא מכבר הם הובאו מן הגטו, הם היו טריים ומוכי הלם, ואיני מאמין כי הספיקו אפילו לעכל את ארוחתם האחרונה. עם עלות השחר יכולתי לראותם טוב יותר, שמנמנים ולבושים היטב, נעולים נעלי עור וחבושים כובעי עור שחלקם הפנימי מרופד בפרווה. אל המבוגרים הם לא הורשו להתקרב. אבל ממילא היו הכול טרודים בענייניהם. את החזקים יותר הוציאו אל מחוץ למחנה לעבודות הכפייה, החלושים

יותר עמדו בתור למרק המבחיל של הצהריים, או פשוט עסקו בניעור הכינים מעליהם בפינה כלשהי ואני, טוב, מנסה כרגיל להשיג משהו לאכול, או להמירו בדבר אחר. כששבת לבקרם בצהריים החלפתי עם אחד מהם ששמו היה זהה לשמי, אך הוא ביטא אותו במבטא ליטאי יאנקאל'ה, שתי פורציס בכובע עור מרופד פרווה עם כיסויי אוזניים. ברגליים חמימות ויבשות, ובראש חבוש הרגשתי מלך העולם. הרוח הקפואה לא תחדור יותר לאוזניי ולא תשתק לי את המוח. אפילו ניהלתי משא ומתן עם אחד בשם מוישל'ה על סוודר צמר, אך עבור זה הייתי צריך לשלם מחיר גבוה יותר. כך פצחתי במבצע גיוס מספר פרוסות לחם גדולות. המילה פורצייה הייתה עדיין זרה עבורם. הם לא קיבלו מזון והמעט שהביאו איתם אזל. ידענו כי בכל רגע ירכזו אותם כדי להוציאם מן המחנה, אך לא ציפיתי כי הדבר יתרחש מהר כל כך! וגם לא יכולתי להעלות בדעתי כי אימצא ביניהם!

כיתרו אותנו ופצחו בצעקות ובמהלומות. קומנדו של גרמנים שלא הכרתי הופיע לפתע, והובלנו בריצה כעדר לאורך גדר התיל, אל עבר היציאה מהמחנה. רציתי להימלט, צעקתי כי אינני שייך לקבוצה. איש לא שמע אותי, זה לא עניין אף אחד. נגררתי עם כולם בבלי צעקות ומהלומות אל מחוץ למחנה, לנגד עיניהם של מכריי ושל אבא שחישב לתלוש מראשו את השערות שלא היו לו. המתנתי להזדמנות, שלא נקרתה בדרכי, והנה אנו כבר חולפים על פני שער היציאה ומתחילים להקיף בריצה את המחנה אל עבר הרכבת שהביאה אותנו לשטוטהוף ושבוודאות מוחלטת הייתה משיבה אותי אל הגיהנום של אושוויץ. העמידו אותנו בשורה כדי לעלות לקרונות. גרמנים עם כלביהם נראו בכל עבר. מה כבר יכולתי להפסיד? או לפצוח בריצה ולחטוף כדור בגב או...מוות תמורת מוות, החלטתי להמר. התנתקתי מן השורה, יצאתי בריצה, אך לכיוון אחר. פניתי בריצה היישר אל עבר הגרמנים. או ליתר דיוק אל עבר רם הדרג מבניהם, זה שעל חזהו התנוסס מספר המדליות הרב ביותר. למרבה המזל הם לא היו מהירי תגובה. בטרם היה להם סיפק לעכב בעדי, כבר ניצבתי מולו, כשידי מורמת ובגרונני הצעקה המושיעה "הייל היטלר!" הלה סימן לרודפי בידו השמנה, ובחיוך שאל אותי מה רצוני. הוא הרים את ידו השנייה כדי לבלום כל תגובה ושב ושאל אותי "וואס ווילסט דו, קליינר יודה, מה אתה רוצה יהודי קטן?" שבתתי על הצעקה "הייל היטלר!", שמילאה אותו נחת וברוב השראה הוא שיגר מבט לעבר פקודיו המתפוצצים בצחוק.

הימרתי על ראשי, ובלי להוריד את זרועי הימנית התחלתי לדבר אליהם בגרמנית סבירה. הסברתי לו את מצבי, שאני האופטלינג, אסיר ותיק במחנה וכי אני משתייך לבית החרושת של הר ביבוב, שאני מעבד מתכות חיוני לרייך ולתהילתה של גרמניה וקינחתי בהייל היטלר.

"קליינר יודה, מהו הדבר החשוב הזה שאתה עושה?" חשתי את נשמתי צונחת אל רגליי. מה אשיב לו?

והלא בתשובה זו תלויים חיי.

אני צריך לומר לו משהו חשוב, חשבתי על משהו שירשים אותו כדי שימשיך לחייך, משום שאם יפסיק לחייך בטרם ישיבני אל המחנה, זה יהיה הסוף שלי. עד היום הזה איני יודע מהיכן עלה בדעתי הרעיון. הפחד והקור לבטח הפכוני לשוטה אך לא הצלחתי לחשוב על דבר אחר. עליי להשתמש במשהו שניתן לראות, משהו שניתן לגעת, משהו שימושי, משהו... "ביטה, הר אוברשטורמפהירר", זו הייתה הדרגה הגבוהה ביותר שהכרתי, וכך כיניתי את אדון חיי.

"ביטה הר, התואיל בטובך להרים את רגלך ולהראות לי את סוליית המגף?" בהישענו על גרמני אחר ובלי שיחדול מצחוקו, הוא מרים את מגפו ושם הייתה טמונה ישועתי. "זה מה שאני מייצר וואס? את הלשוניות בנעליים של חיילי גרמניה המהוללת אני מייצר. אני עושה את החורים ועושה אותם מהמתכת הטובה ביותר כדי שקולם יישמע חזק והנקישה תהיה כמו שצריך כשהם עומדים דום כדי להריע הייל היטלר!"

"ומה אתה רוצה?", הוא שואל ומרצין, ודמי קופא. ואני בקול נמוך יותר, כמבקש חמלה, לוחש "איך וויל ליבן, אני רוצה לחיות". "נון לוס" בנחרה הוא מצביע לכיוון המחנה. פעם ועוד פעם אני מרכין את ראשי לאות תודה וטס כחץ מקשת לעבר שער הכניסה. אני נופל כל מספר צעדים ורץ בזיג-זג כדי להימנע מאפשרות שכדור תועה יפגע לי בעורף. הדבר מעורר עוד יותר את צחוקם של הגרמנים, שהלך והתעמעם מאחוריי. אני שב ונכנס בשערי גן העדן של שטוטהוף, שם לפחות יש תקווה להמשיך לחיות לצד אבא. במרחק אני שומע את שריקת הצופר של הרכבת המתרחקת על משאה: חיים צעירים, שיש לעקור מן העולם הזה באופן השפל ביותר שנהגה במוחות החולניים ביותר שנבראו. לא כולם הועלו על רכבת הצעצוע, מקצתם הוכנסו למבנה קטן ממול לקרונות.

המפגש המחודש עם אבא כמוהו כלידה מחדש, תחייה. אך נפל דבר בינינו. בתוך שעות ספורות הזדקנו. אני איבדתי פרק נוסף מילדותי וראשו הכסוף של אבא, על אף הזמן הקצר שחלף, הלבין עוד יותר. אך היינו שוב יחדיו.

לאחר מכן נודע לנו כי הילדים לא נלקחו לשום מקום. הם פשוט הוכנסו לתאי הגזים של שטוטהוף ומשם היישר לקרמטוריום שמימין. כך גיליתי שהגיהינום שלנו לא היה מחנה ריכוז בלבד אלא גם מחנה השמדה.

לא היה לו במה להתקנא באושוויץ II – בירקנאו.

המירוץ להשרדות

אני חוזר לשגרה, למאבק ההשרדות היומיומי, למרוץ הנצחי להשגת דבר מה למלא בו את מעיי ולניסיונותי לחמוק מקפואים וגרמנים. עם כל יום שעובר אני צובר יותר ניסיון ומבין יותר ויותר את שיחותיהם של המבוגרים כאילו הייתי אחד משלהם, אך אני נועז הרבה יותר. למרות הסכנה איבדתי את הפחד. התהלכתי בביטחון כי שום דבר רע כבר לא יאונה לי. אחרי הגטו, אושוויץ ומנגלה, שטוטהוף הוא משחק ילדים. על כל שעל יכול לצוץ גרמני שעשוי לקטוע את חיי, אך יצאתי ללא פגע מכל כך הרבה היתקלויות, שאני משוכנע כי גם בפעם הבאה איחלץ בלי קושי ומצב רוחי היה מרומם. התהלכתי ונשאתי בלבי תמיד את התקווה לגאולה. בקרב המבוגרים המילה הייתה כמו שבועה, סיסמה. כאשר רצה מישהו לתת תוקף לדבריו, הוא הוסיף כנשבע "כך נינצל, אני בטוח". במילה אחת ויחידה: גאולה, היה טמון הכוח להעניק חיים, להושיע ומעל הכול לטעת תקווה ואמונה. אמונה שבה נאחזנו בכל הווייתנו, או במה שנותר ממנה. אמונה שחישלה אותי מבפנים, עם כל יום שחלף, עם כל פעם שהשבעתי את רעבוני במשהו שבזזתי או קיבצתי, עם כל יהודי שנרצח, או מת מרעב, ושאני לעומתו המשכתי לחיות. לא אוכל להכחיש, כשם שאיני יכול להבין, אך שימח אותי כי אחר הוא שמת ולא אני. בשעה שאחר התפתל על חבל התלייה לנגד עיניי, חשתי שאני לעומתו כן אזכה לגאולה. ללא האמונה בישועה לא היה כל טעם להמשיך לחיות בגיהנום ההוא.

באחד הימים נשמעו דיבורים שצ'רנולה הופיע והשמועה עברה בינינו במהירות הסילון. כולם אמרו "צ'רנולה חזר, ראינו את צ'רנולה! ניצלנו". צ'רנולה מסוגל בכלל להצילנו? האם מבן דמותו של השטן הזה תבוא הישועה? לא הצלחתי להבין זאת, אך אפילו רוחו של אבא הייתה מרוממת. "יענקל", הוא אמר לי, "צ'רנולה יוציא אותנו מכאן. הוא הגיע להוציא אותנו משטוטהוף כדי לקחת אותנו אל בית החרושת בגרמניה".

בן רגע נדמה כי כל מאוויינו ותקוותינו לצאת מהמקום הארור היו למציאות. האנשים החלו לאסוף את סמרטוטיהם כמתכוננים למסע לגן עדן, אם לשפוט לפי הבעת האושר על פניהם. האמת שגם אני נדבקתי באופוריה הקולקטיבית... לאסוף את סמרטוטיי? לא היה מה לאסוף, את כל אומללותי נשאתי עליי. השאלה לאן ייקחו אותנו חסרת חשיבות. כל מקום, נורא ככל שיהיה, עדיף על גיהנום שטוטהוף.

לא ייאמן, אך פוקדים עלינו ללכת. צעדנו אל עבר היציאה. אני רואה את הנשים מעברה השני של גדר התיל כבר מסודרות בחמישיות, צועדות לאותו הכיוון. הפנים

מחויכות, הצעדים נחושים יותר, כאילו שבו אלינו לפתע כוחותינו. כאילו שכל אחד מאיתנו שמר במקום סודי כלשהו בגופו מאגרי אנרגיה שישמשו אותו לצאת מן האופל.

בעודנו ניצבים לצד קרונות הרכבת אני רואה את אימא בקצה השורה של הנשים, בקרונות האחרונים, מוכנה לעלות עליה.

זו ההזדמנות שלי אני חושב: אך קולו של אבא קטע את מחשבותיי. "יענק'ל, לאן אתה הולך? חזור הנה", צועק אבא, אך קולו מגיע אליי מרחוק, משום שאני מתחת לקרונות הבקר שלנו, אני כבר באזור של הנשים, מחפש את אימא. כמה זמן לא חיבקתי אותה!

נצח עבר מאז שחשתי את ליטופיה. אפילו קצת שכחתי את תנועות גופה, וכמה היא חסרה לי! הייתה לי הזדמנות יחידה במינה להשלים את החסר. ידעתי כמובן שאני מסכן את עצמי ברוב טיפשותי. דווקא ברגע מאושר כל כך של עזיבת שטוטהוף, יכולתי להרוס הכול. אבל מה אכפת לי? אני שומע שמישהו צועק "פֶּרָאו דרכמן, פראו דרכמן, הבן שלך כאן". אני הולך בעקבות הקול ורואה אותה מקרוב, באמצע השורה, מביטה בי בעיניים קרועות לרווחה כלא מאמינה. היא מרימה באיטיות את שתי ידיה ומושיטה אותן לעברי. "יענק'ל" היא לוחשת בקול צרוד ואנו מתמזגים בחיבוק רך, כמו השלג היורד, כמו הדמעות הזולגות מעיניה על ראשי המגולח. היא לא אומרת כלום, אך ידיה מחליקות על ראשי, פניי וגופי, כמזהה אותי, כמגלה אותי מחדש. "כמה קטן ורזה אתה!", היא אומרת בנימה של טרונייה, בעוד ידיה אינן חדלות למשש אותי.

זה היה הכול. מתחילים לזוז, ואני בלי אומר חומק מידיה, סב על עקבותיי, מנסה לאתר את אבא שגם הוא החל לצעוד. לבסוף אני רואה אותו. אני מתקרב אליו ומתחיל לצעוד לצדו. מבטו לא מצא חן בעיניי, הוא על סף רתיחה. "אתה תהרוס הכול", הוא אומר לי בשפתיים קפוצות, יום אחד ידוגו אותך כמו דג מלוח ויחסלו אותך כמו כלב. דווקא עכשיו? לא מצאת רגע אחר להוציא לפועל את שיגעונותיך?" אני מושיט לו יד לעלות לקרון והוא לוחש באוזניי, "ו...מה שלום אימא?" התמקמנו בפינה, היכן שהיה מעט קש על הרצפה. לקול חבטה הדלת נסגרת ולאחריה הצליל היבש של הברית, וזעזוע עצום של התנעה, אות כי יצאנו לדרך. עוד כמה טלטולים והשריקה הצווחנית של צופר הקטר שכמו מכריזה "הננו לוקחים את היהודים לגיהנום אחר" שולפים אותנו משטוטהוף.

כעבור קילומטרים אחדים אנו נעצרים בפתאומיות שלאחריה דממה. החום בתוך הקרון מחניק. הסטתי מעט את הקש שעל הרצפה בחיפוש אחר סדק בין לוחות הקרון כדי לנשום אוויר צח. המרווח בין הלוחות היה גדול דיו, שהצלחתי לתחוב

לשם את האף, אך במקום אוויר צח הגיעו אליי אדי עשן שנפלטו מן הקטר שהיה בדיוק מלפנינו. חשתי מחנק, עיניי דמעו, אך בתוך הקרון היה גרוע אף יותר, לא היה ניתן לנשום כלל.

כשהתחלנו לנוע יכולתי לנשום בעד הסדק הסודי אוויר צח אך ספוג אדים ולמרבה המזל הוא לא רק השכיח ממני את הרעב, אדרבה, הוא גרם לי לתחושת מלאות עד כדי רצון להקיא. רק צעקותיו של אבא החזירו אותי למציאות: "קום משם, עד מתי תישאר זרוק שם? אתה תמות! בוא, יש לי חתיכת לחם, תאכל". לא הייתי רעב, הייתי כשיכור. הרגשתי כמו על שולחן הניתוחים כשצריך לספור עד עשר. הפסקתי אפילו לחשוב. טוב לי כך, ראשי ריק וקיבתי מלאה. הבטתי מבעד לחריץ בפה פעור וראיתי את הפסים חולפים תחתיי, לפרקים לאט ולפרקים מהר כל כך שהם נדמו כפס אחד. איני יודע כמה זמן חלף מאז שעזבנו את שטוטהוף. התעוררתי רק כשהרכבת נעצרה. היא עמדה זמן רב ואני הבטתי במסת האנשים כמבעד לערפל.

"יענק'ל, יענק'ל, קום, אתה רוצה למות?" אבא ניער אותי. למות? מדוע לא? אפילו הגלגלים המחליקים על המרווחים שבין הפסים עשו רעש שנשמע כמו טוט-טוט (מוות, מוות). איני יודע כמה זמן הייתי כך, אך חלף לו יום, לילה וכמעט יום שלם נוסף. כאשר נפתחה הדלת לראשונה, יכולתי לראות עולם ללא פסי רכבת. כאשר ירדנו התנוודדתי כפוסע על עננים. רק אחרי שהצלחתי להקיא את שלא אכלתי, התחלתי לדרוך על קרקע מוצקה ושבתי אל המציאות. התחנה הייתה עצומה. רכבות בכל עבר, חיילים הולכים ובאים ו"אנשים", הרבה אנשים, לא כמונו, אלא אנשים "אמיתיים" חלפו לצדנו בלי להביט בנו כמעט. אנשים עם מזוודות, עם ילדים, אנשים שנפרדו אחד מהשני ואנו, שם בתווך, לא שייכים. שכרות העשן שלי כבר כמעט התפוגגה ורציתי ללטף כלבלב שאחז ילד בן גילי. ילד עם כלב משלו, כלב שלא אולף לעקור מעיים. אך הוא קרא לכלבו, ואני הייתי לבוש בפיג'מה המסומנת K-L גדול על הגב.

פסענו בדממה אל עבר היציאה מהתחנה וכך נכנסנו לדרזדן. הלכנו באמצע הרחוב, גוררים רגליים. עיניים נלטשו לעברנו, לעיתים בסקרנות ופעמים אחרות בחיוך, שלא היה ממש חיוך, אלא סימן לשביעות רצון. היה בי הרושם כי ראו בנו מעין נגע וכך הרגשתי. מה לנו ולמקום הזה? כמה יפה הייתה דרזדן על בתיה המקושטים, הפרחים בחלונותיה, המונומנטים שלה, האנשים מן השורה המביטים בחלונות ראווה עם ילדיהם הצוחקים. כמה אפל היה כל זה עבורי. אין זה עולמי, לא השתייכתי למקום הזה, דבר מכל אלה לא היה שלי. רק הזעם שהחל מציף אותי

ופשט בכל עצמותיי היה שלי, כשם ששלי הייתה כל האומללות שהזדחלה במעלה גופי.

עצרנו מול שער ברזל שהוביל אל חצר של בניין גדול משמאל. נכנסנו לפי התור, בשורות של חמש, אל חצר רחוב שְׁנֶדְוּוּר 68. מיד עם היסגר השער מאחורינו חזרתי אל המציאות. הייתי כלוא מחדש. בחוץ אותו עולם זר ומופלא, ואני בתוך, בתוך מה?

כאשר החלו הגרמנים לסדר אותנו בשורות תוך צעקות, בפרצופיהם רוויי השנאה ומבט המוות שלהם, שבתי ונזכרתי במצבי. המקום היה שונה, אך גודל האסון דומה. הסימן הטוב ביותר לחזרתי לחיים היה תחושת הרעב ובו ברגע ניסיתי לאתר את המטבח או את המחסן, או כל מקום שיאפשר לי להמשיך את מלחמתי הפרטית להישרדות.

שיכנו אותנו בקומה העליונה, בחדרי השינה. בצד אחד, אגף הגברים ובשני, הנשים. באמצע היה המשרד וחדר השינה של חיימוביץ' ומשפחתו, מסדרון ומעלית. בקומה שמתחת היו בתי המלאכה של הפחחות, מקום עבודתו של אבא וכן מגוריהם של הגרמנים ושל המהנדס בראון ומשפחתו. המעלית לא עצרה בקומה הראשונה ורק לגרמנים הייתה זכות להשתמש בה. המקום היה סודי וחסום בפנינו, ועבדו בו אנשים מבחוץ שאיתם לא היה לנו כל מגע. בקומת הקרקע, כלומר, המובילה אל היציאה לרחוב, היו משרדיהם של הבכירים, של ביבוב וצ'רנולה. זהו הדבר היחיד שאני זוכר. קומה זו משכה אותי אך ורק משום שניתן לראות ממנה את הרחוב. ניתן היה לראות מבעד לדלת, שהייתה פתוחה בדרך כלל, מעבר למדרגות אחדות, גן קטן ושער שהוביל אל מדרכה, שעליה הלכו גרמנים, אנשים פשוטים, אנשים "נורמלים", אנשים שאני בספק אם ידעו מה בעצם מתרחש תחת אפם. למרות הדלת הפתוחה, עמדה בינינו חומה בצורה. הרחוב היה מחוץ לתחום. זו המציאות שלי והם...מהלכים להם על המדרכה. לא הייתי מתפלא אם אותם אנשים היו גורסים שחלום הבלהות, הפשע הנורא שבוצע נגד בני עמי, ההשפלה לדרגה הנמוכה ביותר שניתן להעלות על הדעת, הרעב שניקב את קרביי, אינם אלא פרי דמיון חולני. אני מאשים אותם על חוסר ידיעתם, אף איני מאשים אותם על קוטן אמונתם. אך אני כן מאשים אותם, בהחלט, על חוסר רצונם לדעת, שכן מי שלא רוצה לדעת, רחוק מלרצות להאמין.

בת היענה יכולה לטמון את ראשה באדמה ולחשוב שכשם שאין היא רואה איש, איש אינו יכול לראותה, אך האדם? כן, האדם, מהיותו הומוספיאנס, חתר תמיד להגיע רחוק יותר, להתעלות מעל אופקיו הצרים, באמצעות המדעים, הפילוסופיה.

אפילו עלה בידו להסביר את מושג האל, לאחר גילוי. אך איני יכול להסביר לעצמי בשום אופן כיצד אותו אדם מרשה לעצמו לא לרצות לראות, לא לרצות להאמין! כזה הוא בן האנוש, בוחר הוא אחד ודוחה את האחר ובמרבית המקרים אינו בוחר להיטיב עם עצמו, כי אם להרע לזולת.

במרתף היה ממוקם המיכון הכבד וגם המטבח! כשם שהאיר לי המזל פניו תמיד, שובצתי לעבודה לצד מכונה ענקית שייצרה תרמילים לקליעים קטנים, ומאחר שבמשמרת הלילה נתנו מנת מזון כפולה, התייצבתי לצד המפלצת שבלעה את גילי התיל דרך פיה ופלטה מבטנה כמות אדירה של תרמילי מוות.

דרזדן הייתה גן עדן בהשוואה למה שעברנו עד כה. העבודה הייתה קשה, אך התנאים היו חלום של ממש. היחס כלפי מי שעבד היה מכבד יותר וככלל אנושי יותר. נהנינו ממיטות אישיות ומים חמים, גן עדן של ממש! אוכל דל, ללא ערך תזונתי, וחסר טעם, אבל אוכל אחרי הכול. אדם היה מסיים 12 שעות עבודה והיה חופשי לישון, להסתובב באזורים שונים בבניין ומפעם לפעם להיפגש עם אשתו.

במשמרת הלילה, נוסף על מנת האוכל הנוספת הפיקוח רופף, הגרמנים נעלמים לשעות רבות כדי לישון בסתר, וגם אני ניצלתי אותן לשינה. גילי התיל נערמו אחד על השני עד פי שלושה מגובהי. הייתי מטפס מעליהם, מחליק בחור שבמרכזם עד הקרקעית ונח עד שנגמר גליל התיל שהזין את המכונה, אז היא הייתה נעצרת במכה יבשה. אחת ממשימותי הייתה להודיע לאחראים על הגלילים, על מנת שיעמיסו גליל נוסף ויחברו אותו למכונה. לאחר מכן הייתי לוחץ על הכפתור הירוק והמפלצת הייתה שבה ובולעת את התיל. החלק החשוב ביותר בעבודתי היה להכניס את היד מלמטה, למקום שממנו יצאו התרמילים הבוערים, שחרכו את כף ידי, לאסוף אחדים מהם ולהכניסם אל תוך מכונה הידראולית, בלי שהבנתי לשם מה, להוריד מנוף ולוודא ששלושת השעונים מציינים מצב מסוים. אם לא אזו מהמקום שבו היו אמורים להיות, סימן שהתרמילים היו מושלמים. אלמלא כן, הייתי צריך לעצור לאלתר את המכונה בלחיצה על הכפתור האדום ולהודיע לטכנאי כדי שישנה את גודל התרמיל. פעמים אחדות במשך הלילה גרמני או מהנדס היו מסיירים בין שורת המכונות וכל אחד מאיתנו נדרש לשלוף שלושה תרמילים מן המכונה שלפניו לשם בדיקתם במכונה ההידראולית. אם במקרה השעונים לא היו מכוילים היטב, כלומר התרמילים היו פגומים, לא הייתי רוצה להיות במקומו של ביש המזל. רעש הסטירות והחבטות שספג גבר על שאון המכונות. מעולף למחצה הוצא משם האומלל, ובהמשך הואשם בחבלה מכוונת. אם התמזל מזלו לשרוד את 25 צליפות תיל העופרת שספג לנגד עיניהם של 500 אסירי בית החרושת, הותר לו לשוב אל

מקום עבודתו, כולו חבוט וכחול. למזלי, במכונות שעל פעולותיהן השגחתי יצאו תרמילים מושלמים, אך מה יקרה אם המכונה תפשל פעם?

מזלי היה יוצא מן הכלל וגם איכות עבודתי, שכן במקום לבצע בדיקה בכל חצי שעה הייתי מבצע כל חמש דקות, וגם זה לא הניח את דעתי. רציתי לסייע למזלי משום שאני לא הייתי שורד את 25 צליפות תיל העופרת המשולש. לשם כך אספתי כתשעה תרמילים מהמושלמים ביותר, מתוכם שלושה נשאתי תמיד בכיס הימני, שלושה בכיס השמאלי ושלושה בתוך המכונה, סנטימטרים ספורים מן המקום שבו היא פלטה אותם לכף ידי.

כשפיקחו על הייצור הנחתי לתרמילים שהרגע יצאו ליפול ובמקומם לקחתי שלושה משלי, הזמינים ביותר, בדרך כלל מהכיס הימני. הנחתי את היד תחת המכונה, שבתתי והוצאתי אותה, נושף על כף ידי כהוכחה לטריותם, רצתי על עבר המכונה ההידראולית, ולמראה חיוכו שבע הרצון של הגרמני נוכח שלמותם של התרמילים נשמתי לרווחה. אני משוכנע כי התרמילים שיצאו מתוך המכונה לא סייעו רבות לגרמנים במאבקם נגד העולם, ואותה תחושה שהעלתה על פניי חיוך אז גורמת לי לחייך עד היום.

פעמים רבות גברה עליי העייפות במשך משמרת הלילה ופעמים אינספור עבדתי כאוטומט, רדום למחצה, בדרך כלל מורעב. הייתי כל כך מורגל לתנועות, שחזרתני עליהן לעיתים מתוך שינה במשך היום, מכניס את ידי תחת מיטתי כדי לשלוף את הקליעים שחרכו את ידי. לאחר מכן הייתי מכניס אותם ל"הידראולית" ושב ונשכב לקול צחוקם של הנוכחים באולם השינה.

"שוב פעם יענק'ל מוכה ירח!" אמרו. "לא מספיק לו לעבוד במכונה, הוא ממשיך לעבוד במיטה". ולמה שלא יצחקו? ההרגל ליווני במשך חודשים רבים. רעש הגיהינום במרתף והידיים הצורבות היו חלק בלתי נפרד מחלומותיי בהקיץ.

לילה אחד היתל בי הגורל. מתוך ערפול החושים שבו הייתי נתון, פעמים רבות לא ידעתי אם אני ישן או עובד וכאשר לחצתי פעם אחת על הכפתור האדום בעוד המכונה פועלת, קיוויתי בכל מאודי שהדבר התרחש במהלך החלום, אך לא כך היה. השקט שהשתרר בכל המפעל קרע את אוזניי. הכול נדם. המפעל כולו נותק מזרם החשמל. מרחוק נשמעו הצעקות והגידופים של הגרמנים. הכול היה שרוי באפלה. החשכה הייתה סמיכה כל כך, שלא הצלחתי לראות את ידיי שגרמו לאסון. 'מזה אתה לא ניצל יענק'ל', אמרתי לעצמי. 'זה הסוף שלך!' מרוב עלטה התחלתי לראות כוכבים כחלחלים נגד עיניי והשקט הכאיב לאוזניי. רחרחתי את המכונה שלי, אך היא לא הדיפה ריח שרוף, מכאן שהנזק לא היה מקומי. הנתיקים המרכזיים שהיו בכניסה לבניין קפצו, ומבעד לסורגי חלון המרתף יכולתי לראות את אורות הפנסים

של מתקני התקלה. במשך מחצית השעה שבה היינו שרויים בעלטה נאנחתי בהקלה. הם לעולם לא יוכלו לגלות את הסיבה לחבלה. לבטח יחשבו כי אירעה תאונה. אך כאשר חזר האור, והעמידו אותנו בחמישיות קלטתי את גודל טעותי. עמדנו שם, כל עובדי משמרת הלילה ומולנו כל צמרת המפעל. חיימוביץ', חיוור כסיד והאוברשפיהרר, אדום כסלק. ביבוב עמד בצד ותחב את חולצתו לתוך מכנסיו והיו שם גם כל הגרמנים שהשגיחו עלינו יחד עם צוות אס.אס. חדש מדרזדן, שמנה גם נשים: הרטה הגדולה והרטה הקטנה.

בקול שכמו בקע מתוך משפך האוברשפיהרר שואל באיטיות:

"מי זה היה?" דממה. ברכיי רועדות ואני בקושי מצליח לנשום. כמה חפצתי לא להימצא שם! אך הנני שם, נטוע במקומי, בשורה הראשונה, על שום הייתי הנמוך ביותר. אני חושב לעצמי, אולי ישאירו אותנו על הרגליים כל הלילה כעונש, אולי לא ייתנו לנו לאכול היום או מי יודע...? אולי יעבידו אותנו כפליים ולאחר מכן יורו לנו לנקות את הרצפות. איש לא יוכל לגלות את הסיבה למה שאירע, לא הגרמנים, ולא עמיתיי לעבודה. רק אני ידעתי כי הייתה זו אצבעי האומללה שלחצה על הכפתור השגוי. בסך הכול כפתור, במקום הירוק או הצהוב... הייתי צריך להניח את אצבעי דווקא על האדום, והנה אנו עומדים לפתחו של אסון.

"דקה! אני מקציב לבוגד לצעוד צעד קדימה. אם לא יעשה כן, אני בוחר חמישה אסירים שיספגו 25 צליפות על הגב ולאחר מכן חמישה נוספים, עד שהאחראי לחבלה יתוודה."

רציתי לצעוק, אך לא יכולתי. גרוני יבש, פי נותר ללא רוק, ולשוני דבקה לחיכי. "אתה, אתה ואתה, ושניכם מאחור, צאו מן השורה ותתפשטו." חמשת חסרי המזל החפים מפשע יצאו מן השורה תוך הפצרות ותחנונים בשפל קול "זה לא אנחנו, אנחנו חפים מפשע" זועק אחד, "אני אפילו לא עובד במכונות אלא במטבח!" גרמני אחד אוחז בעורפו וגורר אותו נשנק למחצה אל עבר הקורבנות האחרים.

זה היה יותר מדי! נטול תעוזה, כנוע, צעדתי צעדים אחדים קדימה עד למרחק של מטר מהרטה הגדולה. "אתה? יאקוב. זה היית אתה?" היא שואלת אותי. הדבר היחיד שעלה בדעתי לעשות באותו רגע היה להסיר את כובעי ולהרכין את ראשי. הגרמנים הביטו האחד בשני, בחצי חיוך. נראה כי השבתתי להם את השמחה.

לראשונה ביבוב פוצה את פיו: "כולם מלבדך", הוא מצביע עליי, "חזרו לעמדותיכם". הוא עושה חצי סיבוב ופורש ואיתו מרבית הגרמנים.

"אתה, כלב תחש, כעת תשלם על החבלה", הוא צועק בקולי קולות ומגדף אותי, בגרמנית וביידיש. הקול של חיימוביץ' מרעים בעוצמה. הוא מאיים עליי באצבעו,

מנופף באגרופו בפרצוף הכלב שלו. "שששש..." מהסה אותו הרטה והאוברשפיהרר רוכן, מקרב את פרצופו האדום אל פרצופי.

"אני רוצה לדעת מה אירע כדי לתת לך את העונש המגיע לך." לא הצלחתי להפריד את שפתיי זו מזו ולשוני דבקה לחיכי. הדבר היחיד שעשיתי היה להשחיל את ידי המשומנת לידה של הרטה ולהוביל את שניהם אל אולם המכונות, או ליתר דיוק אל עבר המכונה שלי. שם הצבעתי על חטאי בלוח הכפתורים והסברתי את הסיבה לטעות שביצעתי.

"מדוע?" שואל האוברשפיהרר, "תמיד היית עובד טוב. מדוע?"

מה כבר יכולתי להפסיד? או שאדבר או שזה הסוף שלי. סיננתי בין שיניי: "מחסור באוכל", "מה?", איני שומע אותך, הרם את קולך." "אוכל, אוכל. אני אוכל מעט ולא מספיק לי מה שנותנים ואני מרגיש רע, אין לי כוחות לעבוד 12 שעות, יש לי סחרחורות."

"אוכל? הלא אתם אוכלים כמו חזירים, בשטוטהוף אכלת יותר טוב?" הוא רוטן. אני מכניס את היד לתוך הכיס ומוציא חתיכת לחם מטונפת "הנה מה שנשאר לי לשמונה השעות הבאות. הייתה לי סחרחורת ולחצתי בלי כוונה על הכפתור השמאלי." האוברשפיהרר והרטה מחליפים מבטי תדהמה והוא מאיים עליי בצעקות "אתה נשאר כאן לעבוד ואני הולך לראות אם מה שאתה אומר נכון". הוא וידא שאמת דיברתי. עובדי המטבח לקחו לעצמם את הנתחים הטובים ביותר ולנו נתנו את השאריות. איני יודע מי מהם שילם על כך, אך אני כן יודע שהחל ביום ההוא המרקים היו סמיכים יותר והפורצייה גדולה יותר, ומעל הכול יחסי עם הרטה הגדולה הפכו למלבבים עד כדי כך שהיה לה יד בהישרדותי, למרות שהיא גם חשפה אותי לסכנת מוות.

הרטה הגדולה

המראה שהתגלה לנגד עיניי היה נהדר וההרגשה לא פחות. מתחתי מעט את צווארי אחורה, סובבתי את ראשי, ומתחתי נפרשה דרזדן, מוארת ושקטה. נדמה כי העולם התהפך, השמיים פרושים לרגלינו והעיר ברקיע. זה המראה שנגלה לי בעודי נתלה מזרועותיה של הרטה הגדולה מצידו החיצוני של חלון אולם השינה של הנשים בקומה הרביעית. לא ייאמן! אבל מצאתי את עצמי במצב הזה, מסכן ברוב טיפשותי את מה שנותר ממני כדי לשעשע את הרטה. וכמה שהיא נהנתה. הייתי תלוי בחסדי המזל: לעיתים תלוי מזרוע אחת, בפעמים אחרות משתיהן ולעיתים מהרגליים. תלוי באחיזתה של הרטה לאחר שהשליכה אותי באוויר. "הופ!" אמרה, "למעלה!" והועפתי לגובה לא מבוטל, על מנת להיקלט בזרועותיה לאחר מכן בכל תנוחה שהיא. אם הזריקה הייתה מוצלחת, הייתי נופל היישר אל בין זרועותיה ואם יצא לה עקום, היא עשתה כל מאמץ לתפוס אותי בחוזקה באחת מגפיי, למזלי, תמיד בהצלחה. לעיתים אחזה בי ממפרק היד ונדמה כי עמדה לשמוט אותי, אז התרחב חיוכה המאושר, עיניה ברקו והיא הייתה מרוגשת. כשתפסה אותי הייתי מקבל חתיכה גדולה יותר של לחם כפרס. אני יודע בוודאות כי לא חשתי כל פחד. ראשית, משום שהיה לי אמון מלא בהרטה, שהייתה אישה חזקה, גבוהה, חסונה וגורל רבים מאיתנו היה בידיה. עבורי היא הייתה כל-יכולה. לא היה דבר שעמד בפני רצונה. הרטה הייתה הרטה והיא הייתה גדולה ואימתנית.

שנית, משום שלא יכולתי להרשות לעצמי להפסיד את הגמול, מעיי המו מרעב. כשקיבלתי חתיכה גדולה של לחם יכולתי לחלוק אותה עם אימא, שלא הספיק לה המזון הדל שקיבלה. וכאשר מנת הלחם הייתה כפולה ומרוחה בריבה, בכלל לא היה אפשר לעמוד בפיתוי. אני מודה ומתוודה כי הפעם הראשונה וכך גם השנייה, היו בפקודתה של הרטה, אך מכאן ואילך, אני הוא שחיפש אותה והציע לה לשחק. כאשר היא סירבה מפאת חוסר זמן או מסיבה אחרת, נעצבתי ולפעמים כעסתי. הייתי אובססיבי, ואם לומר את האמת נמשכתי אל תחושת החירות שחוויית בהיותי תלוי כך וזו הייתה הסיבה השלישית. חירות, שקט, להימצא מחוץ לבית החרושת בגובה רב, הכול מתחתי, ואני מביט בעיר הענקית, מרחף באוויר. בהתאם לתנוחת נפילתי היה מראה השמיים והעיר, כשאני אחוז בידיה של הרטה הגדולה, הכל-יכולה. מה כבר היה יכול לקרות לי? ועוד שילמו לי.

היו דרכים נוספות להשתעשע בנו. לבני הבליעל האלה קסם להעלות אותי על כיסא, להעמיד את 500 האסירים בחמישיות בחצר האפעל ולאץ אותי להנחית עליהם פקודות: "מוצן אב! כובעים הורד. עמוד דום. עמוד נוח. שמאל, ימין". אני,

בקול של תרנגול מורעב נותן פקודות ל-500 אנשים, הוריי ביניהם, וכולם ללא יוצא מן הכלל, כולל חיימוביץ', אולצו למלא בדקדקנות אחר כל פקודה העולה על רוחי. כשרציתי כעבור דקות ספורות לשים קץ להשפלה, סובב לעברי האובר את ידו עטוית הכפפה, ופקד "עוד, עוד". מצוקתם של אחיי המושפלים הותירה בי תחושה מרה בבית החזה. מה שהיה בתחילה חידוש, 500 איש שסרים למרותי במעין משחק ששעשע את כולנו, פינה את מקומו במהרה לעצבות שהחלה לכרסם בי. קולי נשמע כציוץ בחצר הדוממת וחסרות הכובעים והרגליים על הקרקע עם מילוי פקודותיי הלמו חזק יותר ויותר בראשי. צערי גבר והפך לשנאה ללא גבול כלפי הפרצופים האדומים, השמנים ומדושני העונג שעל צווארוני מקטורנם התנוססו ראשי התיבות המבחילים של האס. אס.. למרות המרירות הגדולה שחשתי נוכח השפלתם של בני עמי, סירוב למלא את רצונם החולני היה כמוהו כסירוב לחיות. גוש נוצר בגרוני ונמלאתי רצון עז לבכות.

קשריי עם הרטה נשאו פרי גם בעבודה. אף על פי שחיימוביץ' המשיך לכנותני יִמְנִיק (כלב תחש) הוא שלף אותי מן המכונות והפך אותי לשליחו האישי. זה היה מצוין משום שבמשרדו, כמו בחדרו, אגר החזיר יותר אוכל משהיה במטבח. משפחתו ממילא לא סבלה רעב, ולעומת בית ספר כמו שטוטהוף, זה היה משחק ילדים לדלל מעט את תוכנו של ארון הקיר בלי שישים לב. תמיד התרה בי תוך איום, שאם יחסר משהו, "אתה ואך ורק אתה תבוא על עונשך". הוא התכוון ל-25 המלקות בכבל העופרת.

"אדוני המנהל", אמרתי לו בשפל קול, "אני? אתה יכול להיות רגוע ולתת בי אמון, אני אינני גנב, אני נשבע לך בביבוב". סיימתי את דבריי ויצאתי, מכתבו בידי, לקול צחוקו.

מעטים מאוד אם בכלל אהדו את חיימוביץ'. ראינו בו משתף פעולה עם הנאצים. היו לו חברים ספורים בלבד, קבוצת מקורבים קטנה שניצלו את קשריהם איתו. מכאן והלאה הסתובבתי בחופשיות ברחבי בית החרושת, לוקח מכתבים אל משרדי הגרמנים בקומת הקרקע ומהם לחיימוביץ'.

אינספור פעמים, בעלייה או ירידה במדרגות, הצטלבה דרכי עם איזה גרמני, והייתי מחויב לתת לו זכות קדימה ולברכו לשלום, בהסרת כובעי ובהרכנת ראש. בתחילה קפא דמי ממשב הרוח הצונן שעלה מהם בעת שחלפו לידי, אך לאט לאט התחלתי להתרגל אליהם והם אליי, משום שיותר מפעם, בהסירי את הכובע, הם גירדו את ראשי בחיוך, "מה שלומך יאקוב?" שאלו אותי לעיתים. אך לא כך עם ביבוב. במחיצתו חשתי כי רגליי איבדו מכוחן ונדבקו אל המדרגות. הלה כבר הכיר אותי בעקבות החבלה שלי במכונות. בכל פעם שהצטלבו דרכנו הוא צבט

באצבעותיו את לחיי, מעשה חריג ומתמיה גם יחד, ובלי לומר מילה המשיך בדרכו. אותה יד, של המחסל מלודז', הצובטת ברכות את לחיי הרזה, סמרה את עורי, משום שידענו כי אותה יד עצמה, זו שליטפנתי בעדינות, הייתה גם זו שהורתה על השמדתם של מאות אלפי אנשים ונתנה את הפקודה לשרוף בכבשנים את ילדי גטו לודז'. אך זו הייתה אותה יד עצמה שהתירה לי להצטרף לאבא בסלקציה של המפעל, ביום שבו עזבנו את הגטו בדרכנו לאושוויץ.

יד המוות וההשמדה הפכה, צחוק הגורל, לידי המושיעה. ביבוב היה בעלינו, האדון על חיינו. באופן כלשהו הקרבה אליו נסכה בי תחושה כי הסכנה רחוקה, למרות שדי היה במראהו ובמגעו כדי שנשמתי תפרח.

הרומן שלי עם הרטה נמשך אך נעשה שולי יותר. כבר לא הייתי זקוק לה כקודם כדי לנשום מעט חירות מבעד לחלון. עיסוקי החדש העניק לי הזדמנות לחוות את החירות בכוחות עצמי. הדלת הראשית של המפעל הייתה תמיד פתוחה, וכשיצאתי מן המשרדים לא יכולתי לעמוד בפיתוי לשרבב את אפי מגרם מדרגות היציאה. תחילה בחשש, אך בהמשך...מה יכול לקרות לי שלא אירע עדיין?

דילגתי על מדרגה אחת ולאחריה על עוד אחת, חציתי את הגינה הקטנה וכבר מצאתי את עצמי עומד בכביש, מביט בעוברי האורח שחלפו ברחוב שנדוור. הם מצדם לא טרחו להביט בי. נמלאתי אושר ותעוזתי הובילה אותי להלך על הכביש, עד לפינה. אחרי כן שבתי כחדש, חופשי וטעון כוחות עצומים להמשיך לחיות. איני יכול להכחיש כי יותר מפעם חלפה במוחי המחשבה להמשיך ללכת, להיבלע בין ההמון, אך תמיד שבתי. אחרי הכול חשתי נטע זר בין הגרמנים של דרזדן. משום כך שבתי אל יקיריי, לאבא לאימא, לאנשיי. כוחה של התקווה לגאולה היה טמון בהיותנו כולנו יחד. והתקווה החלה לקרום עור וגידים, היה ניתן לחוש בה כאילו ריחפה באוויר. הגיהנום לא ימשך לנצח. הגרמנים שראיתי ברחוב כבר לא היו נפוחים כקודם, בלתי מנוצחים, כמו האלים. כעת מבטיהם היו שונים והברק בעיניהם דהה. הם נראו מכוונסים בעצמם וסובלים. בלבושם דבק רבב ואפילו היו ביניהם אנשים שהתלבשו ברישול. על החיילים במשאיות שעצרו מעת לעת ניכרו סימני עייפות וראשי רבים מהם היו חבושים. משהו עמד באוויר וכששוחחתי על כך עם אבא, או עם מישהו אחר, הבחנתי כי בעיניהם הופיע ניצוץ מלווה בחיוך של תקווה. נשמנו שמחה רק למחשבה כי סופה של חיית הטרף קרב!

אך האם כך היה לאמתו של דבר? או היה זה חלום? כך או כך, משהו החל להתרחש, משהו החל להשתנות.

ידענו כי הגרמנים סופגים הפגזות אוויריות אדירות במקומות אחרים. אינספור פעמים הבהילו אותנו הצפירות אל מרתף הבניין והקשבנו למטוסים החגים

בשמיים. רעש מחריש אוזניים ומתמשך חלף מעלינו למשך דקות ארוכות. לאחר צפירות ההרגעה שבנו למציאות. חיית הטרף הייתה פצועה, אך הרעל שלה עדיין היה קטלני. חשנו חוסר וודאות באשר לגורלנו כשיקיץ עליה הקץ. כל עוד המפעל ימשיך לעבוד ולייצר יש תקווה להמשיך לחיות. אך אם מסיבה כלשהי תהיה עבודתנו חסרת תועלת, בוודאות מוחלטת מצפה לנו הקרמטוריום. לא אני המצאתי זאת, כך הם אמרו. אם עבודה כלשהי לא הייתה מוכנה בזמן, אספו את כולנו בחצר והסבירו לנו מפורשות, בקול נמוך ועדין שאם יישנה הדבר יחזירונו לאושוויץ. צילו של אושוויץ לא עזב אותנו לעולם, נשאנו אותו בקרבנו תמיד. הגיהנום שעברנו עלול לארוב לנו בעתיד. האפעלים בחצר נמשכו. סדר מעל הכול! הגרמנים גם המשיכו לקיים להנאתם אסיפות עונשין בגין איזה סורר שספג הצלפות בשוט העופרת. חולצתו של הקורבן הוסרה והוא הונח על בטנו על גבי שולחן ושם, לעיני כולם וללא שום חמלה, פילח הכבל את גבו הכחוש, שהתיז פרץ של דם על השולחן. גרמני אחד ספר את הצליפות, האחר הצליף והשולחן רעד תחתיו עם כל מהלומה. לבנו שתת דם עם הקורבן. העינוי היה מסתיים על פי אות מצד האובר או הקצין התורן. כמה אנשים נשאו את המוכה מחוסר הכרה אל המרפאה. אך לעיתים האפעל לא הסתיים שם, ובהצגה חל מפנה, פרי מוחות חולניים במיוחד. אחד הגרמנים היה מתקדם ובקול אדיב מורה לאחד מאיתנו לצעוד קדימה בעודו אומר לו: "בשם הפיהרר, בשם הרייך השלישי, ביבוב, וכולי, וכולי, גרמניה חולקת לך כבוד ומעניקה לך כשי זוג משקפיים לשיפור ראייתך", ומגיש לו את המשקפיים כאילו היו מדליה. בר המזל היה משתחוה בהכרת תודה לקול מחיאות הכפיים של היתר. מציאות או חלום בלהות? כיצד להסביר זאת? כולם מוחאים כפיים ומחייכים בעוד שתי נשים שוטפות את הרצפה ומנקות את השולחן מהדם שניגר עליו רגעים אחדים קודם לכן.

שנה חדשה 1944-1945

אחד הרגעים המשמחים ביותר בדרזדן היה יומה האחרון של שנת 1944, 31 בדצמבר. הותר לנו לארגן מסיבה לכבוד השנה החדשה והחשוב מכול היה איחודנו, אבא, אימא ואני במפלס החצר באגף השמאלי של המפעל. לבנו עלץ. ישבתי בין הוריי, אימא מלטפת אותי ומחבקת בכל כוחה, דמעות גיל מציפות את פניה. היא צחקה ובכתה חליפות בעודה שולפת מבין בגדיה צנצנת שחורה קטנה, ובתוכה שלושה כדורי בשר קטנים, שלוש קציצות רזות ויבשות, שחיסרה מארוחותיה למעני. זו הייתה מנת הבשר השבועית ובשעה שהגישה לי אותה היא לא הפסיקה לבכות. "תאכל יענק'ל", היא אמרה "תאכל". היא הייתה מאושרת, כולנו היינו.

"מדוע את בוכה יהודייה"? נשמע קול מעלינו. כחומה בצורה ניצבה מולנו הרטה הגדולה, נרכנה לעברה של אימא והנחיתה לה סטירת לחי מצלצלת שכמעט התיקה את ראשה ממקומו. מחצית מהקציצה נתקעה לי בגרון, לא לבלוע ולא להקיא. לא יכולתי להוציא הגה, בקושי יכולתי לנשום אבל היה לי חבל להשתעל ולירוק את הבשר. היא שבה והרימה את ידה, אך לא הנחיתה אותה שנית "איזו סיבה יש לך לבכות? מדוע את בוכה? כל עוד אתם בחיים יש לכם תקווה לצאת מכאן." היא מתיישבת לצידנו ובנימה אנושית יותר מספרת: "בעלי נהרג בחזית הרוסית ובני נקבר יחד עם כל בני משפחתי בהפצצות בברלין. לך עדיין אין סיבה לבכות. אני זו שאמורה לבכות". שקט משתרר. אני מצפה שהרטה תבכה, אך היא לא עושה זאת. לקציצה השנייה טעם גן עדן, היא כבר לא יבשה, טעמה כטעם התקווה.

כולם החלו לרקוד לצלילי תזמורת מסרקים עם נייר. שיא הקרנבל היה הופעה של מישהו מחופש לדוב שרקד וקיפץ סביב כל החצר, בעודי בולע את הקציצה השלישית והאחרונה. הגרמנים השקיפו על המחזה ושוחחו ביניהם. הם התקשו להבין את פשר התנהגותנו. חגיגה בלבו של הגיהנום, בעוד המוות נושף בעורפנו, קולות צהלה, ריקודים ונגינת מסרקים והדוב שלא חדל לקפץ ולשמח את כולנו. כך הוא העם היהודי, וכך נגלתה לי אימא! עם הבוכה משמחה, ושר את תלאותיו. ניתן לסכם זאת כך: מאושר למרבה הצער.

ביום המחרת חזרנו לשגרה. העבודה הייתה קשה, המכונות לא עצרו מפעולתן 24 שעות ביממה והמזון הידלדל. נדמה כי לגרמנים עצמם לא היה די מזון. אבא יצר תנור על מנת לחמם את כלי הריתוך ששימשו אותו בעבודתו. רק הוא היה בקיא דיו כדי להגות רעיון מעין זה. בפנים שרר גיהנום של פחם ואש שהתאבך מבעד לארובה החוצה. באמצע הייתה דלת להכנסת כלי הריתוך ומעליה שתי כיריים מרכזיות.

בעד הכירה האמצעית נראו הלהבות, אך הצדדית, כלומר הגדולה, שצורתה חישוק, הייתה הסוד שלנו: עליה איש לא ידע, רק אבא ואני! כאשר נפתחה יצאו ממנה אדים מהמים שהכילה. היא הייתה הקדרה שלנו, הדרך הסודית שלנו לבשל. היא הייתה בנויה כך שאפילו האדים שנפלטו ממנה התחברו לפתח היציאה של הארובה, שפנתה החוצה. כעת נותר רק להשיג מזון כלשהו כדי להכניסו בפנים. לעיתים היו אלה תפוחי אדמה אחדים שנעלמו באורח פלא מחדרו של חיימוביץ'...ופעמים אחרות, דבר מה שמצאתי בפח הזבל של הגרמנים או של המהנדס בראון. בדיוק שם הוא היה מונח! ראש של עוף עם נוצות והכול, סימן טוב. אני תוחב את ידי עמוק לתחתית, מוציא את הרגליים, המעיים וחתיכות אחדות של עוף לא מבושל. אני מכניס הכול לכיסי, לאחר מכן אני ניגש ומניח הכול על שולחן העבודה של אבא.

הוא פוער את עיניו. "אוי, יענק'ל, זה יהיה מרק עוף אמיתי." ובלי אומר הוא אוסף את כל אוצרנו ופונה אל השירותים. הוא שב כשהכול נקי, מצויד גם במלח ותפוח אדמה. "שים לב שאיש לא יראה", הוא אומר ופותח את הכירה הגדולה, ומיד שב וסוגר אותה כשהכול בתוך המים. המרק שלנו, "נזיד העוף" שלנו מתבשל במהירות מעוצמת החום האדיר הנפלט מחלקו המרכזי של התנור. יש צורך להוסיף מים פעמים אחדות כדי שהמרק לא יתאדה לגמרי. בכל פעם שפתחתי בעזרת וו את הכירה הבוערת, הסתנן לו משם ניחוח ערב של מרק עוף. נראה כי לא רק אנחנו הרחנו אותו. גם הגרמני שחלף באותו רגע בחצר בסמוך לנו. הוא נעצר כהלום רעם, וככלב ציד הרים את ראשו ורחרח בכל עבר. "נון...יה יה יה יה", אמר, בשעה שהתכופף לבדוק את התנור. אבא ואני נדרכנו. הוא המשיך בעבודתו ואני עשיתי עצמי מנקה את כלי העבודה. הגרמני התהלך סביב התנור שוב ושוב ופתח את הדלת הקדמית, התחתונה. אש ועוד אש. הוא סגר אותה במהירות עקב החום האדיר. "אתה, בוא הנה", הוא צועק לאבא. מה קורה כאן? הוא מרים את הכירה העליונה, "אתם מבשלים וזוהי חבלה מכוונת". אבא לוקח בידו וו עשוי מתיל ומרים את הכירה המרכזית. הלהבות מתרוממות לגובה מטר ויותר.

"סגור, סגור!" הוא רוטן, "אתה רוצה לשרוף אותי?" המכסה שב למקומו, וכך אף לבנו. הגרמני עושה סיבוב נוסף ומתרחק בעוד אבא קורץ לי בעינו. "שפוך עוד מים, מהר" הוא אומר, "לפני שלא יישאר כלום".

את כוס המרק החם האחרונה עם חתיכות מעיים קטנות, אני לוקח בחשיכה, קרוב לחצות, אל אולם השינה של הנשים. החשיכה כמעט מוחלטת, אני מוצא את אימא במיטתה לצד נשים אחדות. "אימא", אני לוחש לה, "תתעוררי, אימא. יש לך

כאן מעט תה, אל תאמרי דבר ותשתי אותו מהר". "תה, בשעה כזו?" היא שואלת בפיהוק.

"שתי מהר ואל תעשי רעש."

היא שותה לגימות אחדות ונפלט מבין שפתיה אוי! אדיר. אנחה...אוי! יהודי כל כך, שהיה בכוחו לעורר את כל אולם השינה. אך הנשים כנראה היו עייפות מדי, חוץ מזו שבמיטה הסמוכה. "פראו דרכמן תני לי בבקשה לגימה קטנה של תה..." אני כמעט צועק לא! אך אני מתקרב לאימא ובחירוק שיניים אני אומר לה, "אל תוציאי את הכוס מן הפה עד שתתרוקן". "פראו דרכמן..." לוחשת שכנתה, אך הכוס כבר בידי. אני מלטף את שערותיה של אימא ומתגנב כחתול חזרה לחדרי. אני נרדם וישן שנת ניצחון. אבא עובד בלילה, למשך שבוע. אני בטוח כי מחר הוא יהיה שמח על מעשיי, על אף שיתרעם על תעוזתי.

בינתיים יחסיי עם חיימוביץ' החלו לעלות על שרטון. הגרמנים, כולל ביבוב, התייחסו אליי טוב יותר...האם זה היה משום שהבחין כי גנבתי ממנו אוכל? נוסף על השליחויות הוא הטיל עליי משימות מופרכות. הוא היה שולח אותי אל המטבח כדי לבדוק ולדווח לו על העובדים ועל הנפקדים. אם כבר ניקו את חדרי השינה ומי עבד ומי חמק מעבודה. דיווחיי היו תמיד חיוביים, כולם עובדים, כולם נוכחים. האמת היא כי אפילו לא טרחתי לברר. אני לא מוכן להיות העילה למתן עונשים. חיימוביץ' חשד בנאמנותי כלפיו. לא הכול יכול להיות מושלם כל כך. נוסף על כך צריך לספק לגרמנים איזה בידור וראייה כי חיימוביץ' ממלא את חובתו. "עכשיו ימניק, הקשב היטב", הוא צועק עלי, "בדיוק עברתי באולמות השינה וראיתי שם אנשים מתחבאים כדי להתחמק מעבודה. אתה עולה מיד ומשנן לעצמך את השמות של כל הבטלנים, ואל תבוא להגיד לי שאין שם אף אחד, אני ראיתי אותם במו עיניי מסתתרים בין המיטות. אם הגרמנים רואים אותם שם, אני נושא באחריות על אי ביצוע העבודה". חשתי לכוד ולא היה מנוס זולת לעלות אל הקומה העליונה, להיכנס אל חדר השינה ולברך את כולם לשלום. היו שם יותר מעשרים איש, נחים במסתור, מכורבלים בשמיכות השורצות כינים כדי להתגונן מפני הקור. אני נכנס שוב אל משרדו של חיימוביץ', הוא נוטל עיפרון ונייר, ומתרווח בכיסאו. "נו?", הוא אומר לי, "קדימה, מי?"

"אחיק!" אני אומר לו, מסתובב ויוצא משם בצעד נמרץ. זו הייתה הפעם האחרונה שאותו משתף פעולה פנה אליי בדברים. חשתי במבטו רווי השנאה, אך לא פחדתי ממנו. אני הוא זה שהרטה אחזה תלוי מהחלון בין שמיים לארץ ואני הוא זה שביבוב צבט בלחיו. חיימוביץ' לא היה שווה יותר ממני, עוד חזיר יהודי, ואם לא די בכך, חזיר משתף פעולה. לכולם היה איזה חשבון תלוי ועומד איתו, עוד מלודז'

בסלקציה בחצר המפעל, כשהחליט מי ייכלל ברשימת ה-500 ומי יילך אל תאי הגזים. היו רבים מבינינו שבני משפחותיהם לא זכו להתלוות אליהם. הם הגיעו איתנו באותו טנספורט לאושוויץ, אך לא הרחיקו מעבר לארובות משום שלא היו ברשימתו של חיימוביץ'. הלה לחיים והלה למוות. אני הודיתי למזלי הטוב, אבל אחרים...הללו יתבעו ממנו דין וחשבון בתום המסע.

אחרית הימים

חודש פברואר בפתח והמכונות לא פסקו מרעשן המחריד. מכונות ליטוש הקליעים לא חדלו מסיבובן והמטוסים לא הפסיקו לשייט ממעל. פעמים אחדות במהלך היום והלילה ירדנו אל המרתף לקולן של צפירות האזעקה. העלטה הייתה מוחלטת פרט לזרקורים העוקבים אחר המטוסים שחלפו במבנה סגור מעל ראשנו, ומעת לעת נשמע רעם האש נגד מטוסים.

נאמר כי אלה האמריקאים או האנגלים. אז היו הגרמנים מתאיידים כבמטה קסם. להם היה בונקר עמוק יותר, בטוח יותר. לא ראינו אותם עד שנשמעה צפירת ההרגעה המציינת את סופה של ההתקפה. הם היו מגיחים מן הבונקר במבטים רוויי שנאה ומאלצים אותנו במכות ובצעקות לשוב עבודה. אם הצפירה הייתה ביום, הייתי יורד אל המרתף, אך לאחר שנכנסתי למיטתי בלילה, אף אחד לא היה שולף אותי משם בעד שום הון שבעולם. כל המטוסים שבעולם וכל הצפירות העולות ויורדות של דרזדן נשמעו ואני המשכתי לישון.

"יענק'לה", אמר אבא, "תורנו עוד יגיע, בוא, רד איתי".

"תן לישון", עניתי לו ובפעמים אחרות: "רד אתה, אני כבר בא". הסתובבתי לצד השני והמשכתי לישון לקול מנגינת מנועים ואינספור מדחפים שהגיעה מן השמיים. אלה הם מושיעיי. מה לעשות, אני ידעתי כי ביום מן הימים מושיעינו יהיו עלולים לכתוש גם אותנו.

באותו היום באמצע פברואר ירדנו כהרגלנו למרתף פעמים אחדות בשל האזעקה. לקול צפירה עולה ויורדת עזב כל אחד מאיתנו הכול כפי שהוא ורץ אל המרתף, אנו במדרגות והגרמנים במעלית. למעלה נותרו רק החולים מהמרפאה שלא היו מסוגלים לנוע בכוחות עצמם משום שכאשר נשמעה הצפירה נפוצו כולם לכל עבר בניסיון להגיע בהקדם האפשרי למרתף, כאילו היה המקום הבטוח ביותר בעולם. הוא היה כמו קבר. לא הרגשתי בטוח להיות כלוא מתחת לבניין, בידיעה כי בקומה הראשונה יש חומרי נפץ. כולם אמרו שאם יהיה פיצוץ בקומה הראשונה, מחצית דרזדן תעוף.

נרדמתי קרוב לעשר בלילה במיטתי, עייף מלרוץ במדרגות במשך כל היום, כאשר צווחה השיבה אותי אל המציאות. שוב צפירות. אבא מזנק ומתלבש במהירות. מהומה, כולם רצים אל עבר המדרגות, רומסים אחד את השני בנחיל אדם שנבלע במדרגות בדרך אל המרתף. נותרנו אבא ואני.

"קדימה יענק'לה, קום! קדימה, רד איתי".

"אני כבר בא, אני כבר בא", אני לוחש לו בחשיכה, שכן כל האורות כבו. "רד אתה ותמצא את אימא", אני אומר לו, אפילו לא שומעים את המטוסים. "רד מיד", הוא אומר לי ויוצא בריצה. אני מסתובב לצד השני, מכסה את ראשי בשמיכה ושוקע בשינה מתוקה.

איני יודע כמה זמן חלף עד שאבא שב ומנער אותי. "יענקל'ה, אני אומר לך בפעם האחרונה! כולם למטה. תתלבש מהר. המטוסים כבר חגים מעלינו. הם לא מסתלקים. הפעם אתה חייב לרדת", הוא מצווה עליי. "טוב, טוב. אני כבר בא, רד, אני כבר בא." אני מנסה לחפש את בגדיי, ממשש תחת הכר, וסקרן כתמיד, מסיט הצידה את הנייר השחור שמחפה את החלונות. המראה שנגלה לנגד עיניי מותיר אותי פעור פה. בחוץ נדמה כי אמצע היום. כדורי אש נפלו מן השמיים, בהירותם סנוורה אותי. נדמה כי השמיים בוערים. מאופק לאופק, למלוא רוחב העין, שררה בהירות שאין לתארה במילים. אני עומד במקומי בחשכה, תולש חתיכת נייר שחור להאיר את החדר כדי שאוכל למצוא את בגדיי, אך אינני מספיק. החלונות עפו עם הנייר השחור, הבהירות שבחוץ הציפה את כל החדר ושטפה אותי יחד עם זרם שברי זכוכית שהתעופפו לכול עבר. כעת נשמע הפיצוץ. ועוד איזה פיצוץ!

נידפתי כנייר. נעול נעל אחת, את השנייה לא מצאתי, זינקתי מהמיטה אל עבר היציאה מאולם השינה. בחוץ התהפך כל העולם באוויר, המטוסים ריססו את העיר. בחפזוני לרדת נכנסתי אל המעלית, סגרתי את דלת ההזזה, אך כבר לא היה חשמל במפעל. בשעה שאני חוזר אל המסדרון כדי לרדת במדרגות, אני כמעט עף באוויר מן ההדף שנגרם מגוש האש הנוזלי שנחת על מיטתי. ארורים, שרפתם את בגדיי. אך האש לא נותרה שם, היא התפשטה בכל הקומה, ליחכה את שאר המיטות וכעת התקדמה לעברי. כאשר נשמע הפיצוץ השני כבר לא הייתי שם. צללתי בקפיצת ראש במדרגות, והתגלגלתי כלפי מטה, לקול הפיצוצים, בולע את העשן שחדר מבעד לכל החלונות.

בין קומה לקומה עצרתי אך ורק כדי להמשיך להתגלגל, ובלי לדעת כיצד, הגעתי אל המרתף עירום למחצה וחבול. נדמה כי גופי התפרק, דיממתי מכל צד, אך הייתי שלם. אבא, שחיכה לי, אסף אותי אל בין זרועותיו והניח אותי לצד אימא עם כל ההמון הנשנק. הצטנפתי בין רגליו של אבא, בשעה שאחדים קראו "שמע ישראל", ואחרים בכו, נאנקו או התפללו. אני נדחקתי אל אבא ועשיתי במכנסיים עם כל פיצוץ. תחילה הפיצוצים היו שרירותיים, כלומר, הפצצות נפלו בכל עבר, אך תוך זמן קצר, הם הפכו סדירים. מטוס חג בגובה נמוך מעלינו ובהתרחקו נשמע רעש הפצצה שהטיל במעופו. הפיצוצים המרוחקים התקרבו אלינו בקצב שהלך והתגבר.

הבניין הסמוך עף בחתיכות, שלנו היטלטל כמגדל קלפים. לאחר מכן התרחקו הפיצוצים ופינו דרך לאתנחתא שהעניקה לנו הזדמנות להקשיב לקונצרט ההפגזה על דרזדן. בהמשך חלפו מטוס נוסף ועוד אחד ועוד אחד, הטילו שורת פצצות שהתפוצצו מעל ראשינו, ונבלעו לאחר מכן במרחק.

נותרנו בחיים, אך הנה מגיע עוד מטס והרגשנו פצצות אחדות שפוגעות בבניין. הבטתי בתקרת המרתף, ממתין שתקרוס מעלינו בכל רגע, אך לא אירע דבר. היינו שם שלושתנו חבוקים כבשר אחד והדבר העניק לי תחושת ביטחון. אך עם המטס והפיצוצים שבעקבותיו שנדמה כי מגיעים קרוב אלינו, הרטבתי שוב במכנסיים. בן רגע, כאילו כיבה מישהו מכונה, השתררה דממה. שמענו רק את המטוסים המתרחקים, וברקע רעש של אש נגד מטוסים. זה היה הכול. דממה. לא יכולנו לנשום, נדמה כי בחוץ העולם בוער, ונאלצתי לבלוע עשן שריפה.

הגרמנים הופיעו, סתורי שיער ומבועתים. הם דיברו אלינו ברכות ובאדיבות. "אלוהים יעזור לנו. כולנו בחיים, הכול יהיה בסדר, במהרה נצא כולנו בשלום", הם דיברו אלינו כמנחמים את עצמם, אסירי תודה על כי נשארו בחיים. תענוג היה לראותם כך, כעת כשכולנו באותה קלחת. קיצי היה קיצם. חלקנו את אותו הגיהנום עם חיית הטרף.

הדממה הייתה כמעט מוחלטת והופרעה רק עם שיעולינו או עקב פצצה כלשהי שהתפוצצה אי שם. לא יכולנו לנשום. העשן חדר מבעד לחלונות המנופצים, מלווה באורו הבוהק של האוד המוצל שהיה כעת העיר דרזדן. נוסף על כך התחלנו להרגיש את החום הכבד מנשוא של השריפה שחדר מבחוץ. התבשלנו פשוטו כמשמעו. אחדים נעו לעבר היציאה מהמרתף, חולפים מעלינו. אבא בלי אומר הלך בעקבותיהם ואני, בלי לחשוב, הלכתי מאחוריו.

העשן היה סמיך כל כך שאימא, שישבה על הרצפה, אף לא שמה לב שיצאנו. בקומת הקרקע כשהתחלנו לעלות לקומה הראשונה אבא הרגיש שאני בעקבותיו. "הישמר לך", הוא צעק, "אל תבוא אחריי, חזור לאימא. אנחנו הולכים למחסן המזון, לבדוק אם אפשר להביא משם משהו לפני שהבניין יתלקח". למען האמת הבניין כבר עלה באש. גלי להבות ירדו מהקומות העליונות בשאון גדול, בלוויית האפר שצנח על ראשינו. הבהירות סנוורה אותנו, אך העשן היה סמיך כל כך שאבא נעלם מטווח ראייתי. "אבא", צעקתי, אך הוא כבר נעלם בקומה שמעליי, נבלע בעשן ובלשוונות האש. עמדתי שם לבדי, קצר נשימה, חסום על ידי חומת אש. ירדתי מדרגות אחדות בחיפוש אחר חלון שפונה לחלקו הפנימי של הבניין כדי לנשום אוויר צח. כשרבבתי את ראשי ראיתי כי הבניין היה כלפיך בוער. כל החלק העליון היה בלהבות. לשונות האש התרוממו באוויר ונגררו למרחק רב במשב רוח מזעזע. נדמה

כי סופת הוריקן משתוללת בחוץ. מעל הבניין נראתה אש שהתרוממה לגובה רב, לבטח מבניינים אחרים וחבטות הרוח העזות טלטלו את העולם כולו. הבניין שלנו השמיע קולות חריקה בהסתער עליו הרוח. היינו בעולם אחר. כאשר חלפה לנגד עיניי גווייה -קרוב לוודאי של אישה- עטופה בלהבות, שנפלה מן הקומה האחרונה והתרסקה על רצפת החצר, סבתי על עקביי ונסתי בחזרה אל המרתף.

מהחולים במרפאה לא ניצל איש. אותה האישה הייתה בוודאי היחידה שחיפשה פתח יציאה ממקום כלשהו, אך צנחה מהחלון כאוד בוער.

כעבור כמה דקות הגיע אבא, משתעל כולו.

"קחו, הבאתי משהו", אמר ונתן לחם אחד לאימא ואחד לי. לחם גדול! מהלחמים השחורים, כבד אך קשה כאבן, שחום מן האש. הוא היה חרוך עד כדי כך שהנגיסה הראשונה בקושי הצליחה לבקוע את הקרום המר.

"ואתה? איפה הלחם שלך?" שאלתי אותו.

"קח", אני אומר לו, "תחתוך לך ותאכל איתי".

"לא, לא. תאכלו אתם, את הלחם שלי נתתי לאחד מהאחים קרול והוא מוריד לי

אותו מיד."

"שכח מזה אבא", אמרתי לו בפה מלא, "אף אחד לא מחזיר לחם".

"חוץ מזה", הוא התפרץ לפתע, "אני כבר לא רעב". הוא אמר זאת בהשלמה, בשעה שהלחם שנגסתי בו נתקע בין שיניי. אני מוציא אותו מהפה, חניכיי מדממים ממגע האבן. דממת מוות. לא ייתכן! הנה הם שוב! אימא פוקחת את עיניה לרווחה אך לא מפסיקה לאכול, ושם, במרחק אנו שומעים שוב פיצוצים שמרעידים את רצפת המרתף. הם קרבים והולכים בשיטתיות, הם חולפים מעל ראשינו ומטילים את מטען המוות שלהם. פעם נוספת!

הפצצות ניתכות מעלינו כגשם. אנחנו שומעים מטוסים בגובה רב ואחרים שחולפים מעל הבניין וממטירים פצצות בקו אנכי לעברנו. השריקות וההפגזות שמגיעות ממרחק הולכות ומתקרבות. נדמה כי יתפוצצו מעל ראשינו, ואנו נושמים לרווחה כשקולות השאון מתרחקים.

אימא לא מפסיקה לאכול. אבא נשען על עמוד, מביט בנו ועושה סימן בידו,

כאומר: "זהו זה, מזה אנחנו לא יוצאים!"

אני רואה את אימא אוכלת ומתיישב לצידה. בחיפזון גדול יותר מקודם אני מתחיל לאכול את הלחם שלי. חתיכות גדולות, גדולות במיוחד, כמעט בלי ללעוס, נבלעות בתוך קיבתי העשנה. נדמה כי הפיצוצים שטלטלוני, סייעו לי לבלוע מהר יותר.

אבא מביט בנו מופתע. "אני לא מאמין", הוא אומר, "אלוהים אדירים איך אתם יכולים לאכול ברגע הזה? אינכם רואים כי זה סוף העולם?"

אני מושיט לו חתיכת לחם, אך הוא מניד בראשו לשלילה. הוא מניע את שתי ידיו מעלה ומטה, מתיישב לצידנו ולא מפסיק להביט בנו. הוא מניד בראשו בחיוך.

"תאכל, אבא, תאכל. אותי לא יתפסו על קיבה ריקה. אם זה הסוף, אני לא רוצה למות מורעב." אימא מחייכת ולא מפסיקה לאכול. אני פוצע את פי ואת גרוני עם הלחם הקשה, ובין נגיסה לנגיסה, בין שריקה לשריקה, בין פיצוץ לפיצוץ, אני יורק דם אך ממשיך לאכול בשעה שהכול מסביבי מתפורר לאבק.

לסתי כבר מכווצת ואני מתחיל להתהלך במרתף. כולם יושבים על הרצפה, נשענים על עמודים או על הקירות. אני עולה על ספסל כדי להביט החוצה מבעד לחלון מסורג. לא ניתן לראות הרבה. בחוץ האש משתוללת, חתיכות של אני יודע מה עפות כברק, ככדורי אש במהירות מסחררת. שורה רצופה של חפצים בוערים מתעופפים כאילו היו חסרי משקל. אף הצלחתי לראות, בלי לתפוס זאת עד היום, מעין עגלה גדולה או משאית, או עצם דומה, שרוף למחצה, שהתקדם לאורך הרחוב, צבר לפתע מהירות מסחררת ומול עיניי התרומם באוויר ונעלם מעל מה שנותר מהבניין שממול. לא יכולתי להאמין למראה עיניי ועד היום אני מתבייש לספר על כך באוזני מישהו, אך זו האמת לאמיתה. ההיה זה מראה אמיתי או הזיה פרי דמיוני? אין לי ספק שהרכב התעופף באוויר מכוח ההוריקן השטני שהשתולל שם בחוץ, שעקר ממקומו גם את הגרמני מהבית הסמוך למפעל.

זה היה בית יפהפה עם עיטורים בכל הצבעים, שפע פרחים בחלונותיו. באחת מפנינותיו היה צריח עגול שהתנשא לגובה שתי קומות. שם, במרפסת, בתוך הצריח, עמד תמיד גרמני שעקב במשקפת אחר המטוסים החולפים מעל דרזדן.

ראיתו יושב שם, בעיצומה של ההפגזה, באותה תנוחה כתמיד, האש חולפת מעליו ומתחתיו. בהבזק של שנייה לא ראיתו עוד. הצריח ומחצית מן הבית קרס בהינד עפעף. אפילו לא הצלחתי להבחין בפיצוץ בעיצומו של הקונצרט מחריש האוזניים של יתר הפיצוצים. כן ראיתי את כדור האש שחלף עם הרוח, בלי להותיר דבר על כנו. חזרתי והתיישבתי לצד הוריי כדי לסיים לאכול את הלחם, אך הפחד כבר חלף. האמת היא כי לא רק שלא חשתי פחד, לא חשתי דבר. הייתי ריק, עייף ולא חשתי רעב.

פניי בערו מן החום ועיניי דמעו מן העשן. אינני מבין איך הצלחתי לנשום. נותרתי על הרצפה לצד אימא, התקשיתי לעכל את כל מה שאירע בשעה האחרונה, כשם שהתקשיתי לעכל את הלחם-אבן שניקב את קיבתי. בעיצומו של החלום בהקיץ, השתררה מסביב דממה.

הייתי עייף וכמו ריחפתי באוויר, עד שנדמה כי פסקו ההפגזות. 'אני עומד למות', חשבתי, בעודי מנסה לזוז, ללא הצלחה. בינות לעשן הסמך הבחנתי בתנועות אנשים שנעו הלך ושוב ואני מוטל שם כבד כעופרת. לפתע הונפתי באוויר. הייתי בזרועותיו של אבא ומילותיו הגיעו אליי מרחוק.

"יענק'לה, מה יש לך? תזוז. הכול מאחורינו. קדימה, בוא נלך לחלון. אני אנסה לעקור את הסורג כדי שנוכל לצאת מכאן".

יחד עם אימא ואנשים נוספים אנחנו מתקרבים אל החלון החסום והם מתחילים להלום בו כדי לעקור את הסורגים. הם דופקים במוטות ברזל וכלי עבודה בכל הכוח, אך אני לא שומע ולו רחש קל ביותר. הדממה שבתוכי מוחלטת. חשתי שריקה עזה מהדהדת בראשי, וכאב חד בבטן. אבא עמל דקות אחדות עד שהצליח לעקור את הסורג, וכאשר הסתובבנו המרתף היה ריק לגמרי. כל שאר האנשים יצאו מצד אחר, ונותרנו שם שלושתנו לבד. הבטנו האחד בשני כשלושה מטומטמים, אך אבא התעשת והניף אותי באוויר וליתר דיוק השליך אותי החוצה מבעד לפרצה. בחוץ אני רואה את אימא נהדפת בידי מרגמה ולאחריה אבא יוצא מהמקלט. מצאנו את עצמנו באמצע הרחוב. והמראות...חלום בלהות לא ייאמן שאין לתארו במילים, נותר צרוב בי כמכוות אש, כמו דרזדן.

העיר בערה. לא חלקה התחתון כי אם הקומות העליונות. כל הבתים, למלוא רוחב העין, נראו כפתילי ענק, כנרות שזכרתי מילדותי המאושרת, לפני שהכרתי את הקצבים צמאי הדם. נרות של שבת ושל חג. למטה כבר לא נשבה רוח, רק ממעל התמזגו להבות הנרות. באוויר עמד ריח נקי יותר ושניתן לשאוף לריאות, אך שם למעלה הגיהנום עטף אותנו. כל העיר נראתה מוקד אש עצום. כל דרזדן הייתה גיהנום מיתי.

כעת מופיעים הגרמנים ופוקדים עלינו להביא שמיכות מאיזה מחסן בחצר, וכך, עטופים בהן, התחלנו לצעוד ברחובות העיר לעבר פאתיה, כנמלטים מסדום. הלכנו אחוזי ידיים, בטור אחד ארוך כדי לא להתפצל. שעות ארוכות ארכה הצעידה. גשם דק הגן עלינו מפני חום הלהבות, גשם שהושיע אותנו, אך לא היה בכוחו לסייע לכבות את הדלקה שהותרנו מאחור עם עלות השחר של יום חדש.

ככל שהתרחקנו ראינו רק את העשן המיתמר באופק עד שהפך לענן מרוחק, תלוי אי שם, כרקע ציורי לשדות הירוקים ולנחל, המלווה אותנו בזרימתו הנינוחה. צעדנו באיטיות לצד אפיק הנחל. הפנים בוערות, הידיים מלאות יבלות והעשן טרם יצא מריאותינו.

חרש חרש, בעודי הלום למחצה עקב סיוט ליל הגיהנום, ניחתה עלינו הפורענות הגדולה ביותר מאז הגיענו לדרזדן, כפי שעלה מהדיבורים ספוגי היגון סביבי:

"נותרנו ללא קורת גג וללא עבודה. זה עלול להיות סופנו. כעת נהיה חסרי תועלת עבור הגרמנים. איבדנו הכול". היה גם מי שאמר כי לבטח אנו בדרך אל אתר השמדה. איננו מועילים במאום, איננו שווים כלום, זה היה הלך רוח של מרירות והשלמה עם הגורל. כל גופי דואב, צעדתי כסהרורי ברגליים קפואות, ללא נעליים, ללא בגדים, חבול ומלא יבלות, אך עדיין היו ברשותי השמיכה והראש שעל כתפיי, על שערותיו החרוכות. ההגנה הטובה ביותר מפני הקור הייתה ידיהם של אבא ושל אימא שאחזו בי משני צדדיי. כאשר התרחב הנחל והפך לאגם התיישבנו בסמוך למבנה שהתגלה כמנסרה. לראשונה יכולנו לנוח בישיבה על העשב הקפוא.

כל המבטים הופנו אל עבר הכתם האפור המרוחק שנותר בחלל האוויר. הוא בקושי נראה באופק. דרזדן אמנם לא נראתה, אך נשמעה. לפתע קם הכול לתחייה. שוב הפיצוצים העמומים והרחוקים שהגיעו עד אלינו כרעידת אדמה. הענן השחור הפך לענן אפור נוסף שהחל להיתמר באיטיות אל על בשמי פברואר האדמדמים.

גרמנים אחדים טיפסו על גג המנסרה והשקיפו לכיוון ההוא במשקפת, מנידים בראשם בייאוש. לא הבנו את המצב לאשורו, אך היה ניתן לראות כי חלק זה של העולם מתפוצץ ומתנפץ לרסיסים. בסביבות עשר בבוקר השתרר שוב שקט. הענן האפור התיישב על מה שנותר מהעיר היפה ביותר שראיתי מעודי עד כה. אם אחרי ההפגזה הלילית נותר במפעל משהו על תלו, לבטח לאחר ההפגזה האחרונה, לא נותרה בדרזדן אבן על אבן. בלילה העלו אותה באש, אך בבוקר נדמה כי טחנו אותה עד דק. נראה כי ההפגזה האחרונה כיבתה את השריפה.

האופק התבהר ואנו היינו מופקרים לגורלנו.

נשארנו שם לשארית היום והעברנו את הלילה בתוך המנסרה. בחלק התחתון היו המכונות והקורות. בקומה הראשונה הייתה מעין גלריה עם מעקה שתפסה שלושה רבעים משטח המבנה, שהיה עצום. "שיכנו" אותנו בחלק העליון, זרוקים על הרצפה אחד ליד השני.

מותשים ומורעבים, שקענו בשינה. מבעד לדממה שהשתררה הסתנן רעש הפיצוצים וריח חרוך. חלום הבלהות מליל אמש גרם לי להתהפך מצד לצד על משכבי.

לא הותר לאיש לצאת. שירותים לא היו, וגם לא מים ואוכל והאנשים עשו במכנסיים, פשוטו כמשמעו. ריח אבק השריפה מיום אתמול הפך לריח של חרא. אבא קם ואמר לי: "אני לא יכול יותר להתאפק, אני הולך לחפש מקום ריק להתרוקן!" אני שומע אותו מתוך שינה. בצאתו הוא השאיר חלל ששימש אדם אחר לאותה המטרה בדיוק. עוד קצת והוא עושה עליי! אבא שב בלאט.

"מה זה?" הוא שואל בשעה שהוא נשכב מעל דבר לח וחמים. "נראה שהצטלבת בדרכו של מישהו ולשניכם היה אותו רעיון. אתה השתמשת במקום שהוא השאיר ריק והוא השתמש בשלך."

אלמלא העייפות, הרעב והכאב שבבטני הייתי פורץ בצחוק גדול, אך תחת זאת, יצא לי רק חיוך, עווית. אני שב ומחבק את אבא ואנחנו נרדמים על ערימת צואה טרייה, חמימה ולחה. מזל שהרצפה הייתה מכוסה בנסורת והיה לנו נוח וחמים יותר. היינו כגוף אחד.

פירנה

בבוקר התחדשה הצעדה באותו הכיוון. עברנו מול כמה בניינים גבוהים, אך כאשר חלפנו לצידם נוכחתי כי מדובר רק בקירות חיצוניים, מבפנים היו הם חלולים לגמרי. כל היום, בדומה ליום אתמול, לא בא מזון לפי. עם רדת הערב סטינו מן הכביש ופנינו שמאלה למעין סוללת עפר בשדה של ממש, סמוך לצומת המוביל אל עיר בשם פירנה, שממרחק נראו בתיה הראשונים. זה לא היה מחנה ריכוז, או מחנה השמדה, לא היו שם ארובות ואף לא גדרות תיל. למעשה לא היה שם כלום. פירנה הייתה הכלום בהתגלמותו, שם ותו לא. רק צריפים אחדים ושער עם עמדת שמירה, שדרכו נכנסנו. מעט מעלה שם, באמצע סוללת עפר שהעפילה לעבר השביל, שכנו המשרדים ומגורי הגרמנים, ומעט הלאה משם ניצב מגדל שמירה נוסף. היו שם הרבה אנשי אס.אס, עם סמל הגולגולת ומדים בשלל צבעים. אך אנו היינו תחת השגחתם של הגרמנים שלנו. הם העמידו אותנו לספירה, פקדו, הכו, הכניסו והוציאו מהבלוק. יתר הנאצים הביטו בנו בשוויון נפש מלמעלה ואף לא טרחו להביט בנו כשחלפו מעלינו בדרכם החוצה.

בלוק הייתה דלת אחת, בחלקו הקדמי, ולא היו בו מיטות או מזרנים, ולא זגוגיות בחלונות. הוא היה מחולק לחדרים משני צידיו באמצעות מסדרון שהסתיים במרכז הצריף ודלת בצדו השמאלי. מאחורי הדלת נפרס "חדר הנשים", עד לקצהו. זה היה מעוננו החדש. הקור ייבש את העצמות והרעב ייבש את המוח. אני הייתי עם אבא בחדר השמאלי, תחת החלון הפתוח, כך שהרוח הקפואה חלפה ממעל בלי להקפיאנו, הלמה בקיר ובדלת שמולנו והסתננה מתחת לדלת שחסרו לה 20 סנטימטר כדי להגיע לרצפה. כך העברנו את מרבית הזמן, מוטלים על הרצפה, דבוקים אל הקירות כדי לא לעוף ממשב הרוח.

בחוף היה טוב יותר מבפנים, אך לא התירו לנו לצאת. במסדרון פסע לו הלוך ושוב האוקראיני איוון, גורילת ענק מצויד ברובה ארוך, מוצלב על גבו. האישור ללכת לשירותים היה מותנה במצב רוחו של איוון. אם התחשק לו, הוא אישר, אם לאו, הוא הדף אותך חזרה אל החדר עד שהיית מתפתל מכאב, מוטל במקפיא עד לאפעל הבא. פעם ביום העמידו אותנו בחוף למפקד ונתנו לנו משהו לאכול. אינני זוכר עד היום מה אכלתי בפירנה. אבל אני כן זוכר שחיסלתי את מה שזה לא היה עוד לפני שהגעתי אל פתח הבלוק.

לגרמנים לא היה מה לתת לנו, לא היה מטבח ולא היה אוכל חם. הנאצים ארגנו קבוצת אסירים, ואבא ביניהם, שהלכו אל העיר לחפש אוכל. הם יצאו דרך השער לפירנה, אך לא הגיעו רחוק. המטוסים הקדימו אותם ותוך שניות ספורות שכך הרעד וענן אפור נראה באופק.

אבא שב אל מקומו לצידי בלי לומר מילה, בעוד המטוסים חגים מעלינו בנחרתם המוכרת עד זרא. הצלחנו לזהות מתי הם שבים ריקים, קלילים, שאז שאונם היה עדין יותר. המשימה בוצעה, אך הארוחה טורפדה.

השגתי זוג נעליים, חתיכת יוטה ופיסת שעוונית, ואלה היו רכושי עלי אדמות, ירושה מאנשים שמתו מרעב ומתלאות. כך העברנו את הימים, מוטלים על רצפת הבלוק, חבוטים מהרוח הקפואה שחדרה מבעד לחלונות נטולי הזגוגיות והסתננה תחת הדלת בשריקה שהופרעה אך ורק עם רעש צעדיו של איוון הענק, שהלמו על קורות רצפת המסדרון הרופפות. שם, בקצה ושמאלה, היה החדר שרציתי לבקר בו בכל מאודי, אך נאסר עלינו – וְרָבוֹטוֹן, הכול היה אסור. שם הייתה אימא והיא הייתה חולה. חולה מאוד. מזה ימים שלא ראיתה באפעל, אך להיכנס אל חדר השינה של הנשים היה אסור. הנאצים עוד היו עלולים להפסיד במלחמה אם הייתי נכנס לשם, ואם היו מעלים אותי בחכתם...הייתי משלם בחיי.

אסור להיכנס!, אסור לצאת!, לדבר, ללכת, לעמוד או להתיישב. אסור ללכת לשירותים פרט לשעה שנקבעה, וכשכבר הלכנו, אסור להשתהות יותר מדקה. הכל וורבוטון...האנשים החלו לגווע לאטם מסבל ומרעב של ממש. פירנה הייתה הלא כלום בהתגלמותו.

באותו לא כלום לא היה מה לגנוב או לשנוורר. התגעגעתי לדרזדן, למפעל, לעבודתי ולפח הזבל של הגרמנים, שבו היה ניתן למצוא דבר מה לאכול. התרפקתי בערגה על הרפתקאותיי בשטוטהוף, שהיה גן עדן לעומת המקום הזה, ועל חומו של המרק שלתוכו אולצתי לצלול עד שחסר לי אוויר לנשימה. זכר טעמו פשט בכל אבריי.

כעת לא הייתה לי, כמו אז, איזו פורציית לחם בין הכינים. רק כינים היו לי. אך הקול הזה שאני שומע במסדרון, מסתנן מתחת לדלת, הלם באוזניי. בזינוק אני מתעשת, דורך על כל המוטלים על קורות הרצפה הקפואות ומנסה להגיע עד לדלת. אותו הקול המוכר, עם החיוך השטני שהתפשט על פניה בעודה מעיפה אותי מבעד לחלון ולאחר מכן לופתת אותי ביד או ברגל. הרטה. הרטה הגדולה. הייתי חייב להגיע אליה. משהו דחף אותי לזרועות הנאצית ששיחקה בגורלי כילדה עם הצעצוע החביב עליה. אני צועק: "הרטה, הרטה!" ואפילו מעז לדפוק בעדינות על הדלת. היא שואלת את איוון "מי קורא לי?" ואני שב וקורא בשמה.

"פראו הרטה...ביטה, בבקשה" הדלת נפתחת ושם, מולי, מופיעה הרטה במלוא הדרה, מרשימה במדיה הירוקים. נדמה כי מביטה בי מהתקרה. בלי להוציא הגה היא אוחזת בי בעורפי ומוציאה אותי משם עד למסדרון, מתקרבת אל האוקראיני עם הרובה הארוך ואומרת לו: "זה בסדר, אתה יכול ללכת, אני מטפלת בזה". זה, כלומר בי. היא מניחה אותי על רגליי לצד דלת חזית הבלוק, מקומם של הגרמנים בלבד, נעלמת בתוך החדר ויוצאת לאחר מכן מבעד לדלת הקדמית. "יאקוב, גש הנה" היא פוקדת עליי בתנועת ידה השמאלית, בעודה מסתירה את ידה הימנית מאחורי הגב. אני הולך לעברה, איטי, חשדן. מה אני כבר יכול להפסיד? כלום. לא נותר כלום, גם לא פחד.

"קרוב יותר", היא אומרת לי, אני כבר במרחק חצי מטר ממנה. "קרוב יותר, עוד" היא חוזרת. אני כבר מריח את מגפיה. "עוד". אני דבוק אל חצאיתה, אני יכול להתקדם יותר; אני יכול לזוז אף לא סנטימטר נוסף. והיא שבה ואומרת לי "קרוב יותר, יאקוב". מה כבר יכול לקרות? אני מחבק את רגליה וטומן את ראשי ביניהן. אפי, פרצופי, נדחקים בינות לאיבריה המוצנעים, ולראשונה בחיי אני מבחין בניחוח השופע של איבריהן האינטימיים של הנשים.

אני נותר כך זמן מה, עד שהרטה מרחיקה אותי משם ומעבירה מול אפי פרוסת לחם מרוחה בשפע של ריבה.

היא מתכופפת מעט ואומרת לי: "תאכל יאקוב, תאכל מהר, כאן ושאישי לא יראה אותך. תגמור מהר ותשתוק". מי בכלל יכול לדבר? פי נמלא מעדן ואפי נמלא ניחוח אישה! המפגש עם הרטה שינה את מזלי והשיב לי את התקווה להמשיך לחיות. הדבר שב ונשנה פעמים אחדות ופילס לי דרך לבקר את אימא.

מצאתיה מוטלת על הרצפה, אכולה ובווערת מחום, זעירה. שערה הלבין. אך בראותה אותי הפציע על פניה חיוך וזרועותיה חבקו את גופי בעודה מלטפת אותי ומבטאת את שמי, יענק'ל!, אוי יענק'לה! האוי הטיפוסי המיוסר.

מה יכולתי לעשות למענה? מאום!

הרטה לא אפשרה לי לשמור חלק מהלחם לאחר כך. שם, לנגד עיניה הייתי צריך לבלוע אותו בשלמותו, ושאישי לא יגלה.

אימא הייתה קלפסדרה, מוכנה ומזומנה למסעה לעולם הבא. אך בפירנה זה לא היה מצב מסוכן מדי, לא הרגו אף אחד בשל כך.

האנשים מתו בכוחות עצמם, פשוטו כמשמעו.

הגוויות לא הועלו באש, לא היה במה והיכן לעשות זאת. הן פשוט הונחו על שמיכה וארבעה מאיתנו נשאו אותן אל השדה לקבורה. אפילו הגרמנים הסירו את כובעיהם לאות כבוד. איזה עידון שטני דחפם לעשות זאת! משל היה מדובר במוות

טבעי, ולא בפשע. טווח הגילים בקבוצה שלנו נע בין גילי עד לשנות הארבעים. אנשים צעירים שמתו מרעב, סבל ומחלות, ללא תרופות, ללא סיוע וללא חמלה, שנרצחו במלקות או במהלומות שהונחתו ללא סיבה רק מתוך גחמה באפעל, או בתור לאוכל, למען סיפוק יצריה של חיית הטרף, שהפגינה כך את עליונותה. הפצעים לא הגלידו, הזיהומים כרסמו בבשר החי עד שהקיץ עליו הקץ. אם לא הרגו אותנו בו במקום, הם גרמו למותנו בטווח הקצר, כמעין פשע בשלט רחוק.

עם זאת נראה כי לא חפצו לחסלנו כליל, מסיבה כלשהי הם החזיקו אותנו בפירנה. יום אחד אפילו חילקו פירמידון לריפוי מחלות, כך אמרו לנו. מה אני צריך אספירין? הם היו בשביל אימא. היו שלושה בסך הכול, שלה, של אבא ושלי, ונתנתי לה אותם, עטופים בנייר מלוכלך, לרפואתה.

הרוח הקרה לא הפסיקה לחדור והקפיאה את אלה שנמצאו סמוך לחלונות. כך חלפו להם ימים אינסופיים, במכאובי רעב שפשו בכל הגוף נוסף על כאבי העצמות מקורות רצפת הבלוק הקשיחות והקרות, שם היינו שרועים מרבית שעות היום. לא זו בלבד שפירנה הייתה לא כלום... גם אני הייתי לא כלום!

בחלוף הימים התירו לי לנוע בחופשיות. יכולתי לצאת החוצה ולהסתובב "במחנה". מעל הגבעה חלף כביש רחב שלא ברור אם הוביל למקום כלשהו, וחצה אותו כביש רחב יותר, שהוביל אל העיר פירנה. "החור" שלנו היה תקוע בזווית שנוצרה בהצטלבות שתי הדרכים. יכולנו לשמוע את הרעש שהפיקו הרכבים שנסעו בכביש הגדול, אך לא יכולנו לראותם, משום שהם חלפו מעבר למדרון, מקום מגורי סגל הגרמנים של פירנה.

כ-50 מטרים מן הצומת הוצב שער הכניסה שאובטח בידי חייל שהתהלך לפני הביתן המפוספס או ישב וקרא. השומרים לא היו משלנו, הם השתייכו למשמר המשרדים שבגבעה. הם לא הפריעו לנו ולא התנכלו לנו, ולמעשה אפילו לא טרחו להביט בנו. אנו היינו בשטח המישורי, בצריפים הרעועים, פסולת שאין חפץ בה, ממתנינים לראות מה יעלה בגורלנו. פעמים רבות יכולתי להתקרב אל השער ואפילו לצאת החוצה למרחק מטרים אחדים, בחיפוש אחר איני יודע מה. עשיתי עצמי מחפש משהו על הארץ כדי להתרחק צעדים אחדים הלאה ולנשום מעט מאוויר החירות. מעת לעת הרים הגרמני את מבטו כדי להביט בי באדישות ושב לעיתונו. לעיתים העזתי להרחיק מעט יותר וחשבתי לי...מדוע לא להמשיך ללכת? מדוע איני מותיר מאחורי את הסבל, את התלאות? הייתי צריך להמשיך ללכת בלי להביט לאחור. בכל זאת שבתתי על עקבותיי, עד שהגרמני התרגל אלי. הוא כבר לא הביט בי אפילו. הוא יודע שאני שם. פרט לכך, לאן כבר יכולתי ללכת? הייתי שלד עצמות, לבוש ברישול ומטונף. בדרזדן היה לי הרבה יותר קל להיעלם כאשר יצאתי אל

הרחוב של המפעל וגם אז לא ברחתי. אבא היה שרוע על רצפת הצריף ואימא משולה למתה, בצד השני. לא יכולתי לעשות זאת, אך הטיול הלך ושוב בנתיב החופש השיב את נפשי. לעיתים התרחקתי, עד שהצריפים נעלמו מעיניי, נשמתי את ניחוח העצים, אך שבתי, תמיד שבתי אל יקיריי. כאשר נכנסתי דרך השער, הגרמני הביט בי באדישות. הייתי חלק מהנוף.

משהו מתרחש שם בפנים. משהו שהחמצתי. האנשים ניצבו בחצר, סמוך לצריפים. גרמנים רבים צעקו, ובחזית, אחד מהם עם רשימה בידו, הקריא את שמות הנבחרים. אני רץ לעבר אבא ותופס את מקומי באפעל "מה קורה, אבא?" "אומרים כי אחדים מאיתנו שבים לדרזדן כדי לשקם את מה שנותר מהמפעל. אמרו לנו כי כאשר הכול יהיה מסודר, יישלחו לשם כל היתר."

הגרמני שממול ממשיך לקרוא שמות והנבחרים רצים אל עבר הצריף בחיפוש אחר חפציהם ולאחר מכן מתחילים להסתדר בקבוצה מולנו.

"מנדל דרכמן", שואג הנאצי ואבא מצמיד אותי חזק לרגלו, לאחר מכן רץ, מביא את בגדיו ומתייבש שם, בצידה השני של תעלת המים לצד יתר הנבחרים והם מתחילים לצעוד לעבר השער. חשתי אבוד, מיואש. אני רוצה ללכת איתו, מה כבר יכול לקרות? איני חושב פעמיים, אני רוצה להיות לצידו, מדוע לא? כאשר הם חולפים קרוב אלינו, בדחף של רגע אני מזנק כדי לדלג מעל תעלת המים שבמקום. אני באוויר אך איני מגיע אל צדה השני. התעלה רחבה מדי או שכוחותיי דלים מדי. סדקתי את מעטה הקרח הדק, שקעתי כאבן במרכזה ונותרתי קבור עד לחזה, בתערובת של בוץ, מים וקרח, משותק מקור. סייעו לי לצאת משם. הייתי מגוחך, לא חשתי את גופי, הקור ביתר אותו לגזרים, אך הזעם אין אונים שהציף אותי רק גדל בראותי את אבא יוצא מבעד לשער ונעלם לשמאלנו, בכיוון העיר פירנה.

כולם שבו ונכנסו לבלוק והחצר נותרה שוממה ושקטה. באיטיות הלכתי למקומי כדי לפשוט מעליי את בגדי הקפואים והרטובים, ולייבש את עצמי מעל חתיכת היוטה שלי, אך שם ציפתה לי צרה צרורה אחרת: כל חפציי נגנבו. מקומי ברצפה תחת החלון היה ריק. כלום! היוטה, חתיכת השעוונית וסמרטוטים אחדים שבהם השתמשתי כדי להגן על רגליי מפני הקור, סמרטוט נוסף שבו השתמשתי כמגבת ויריעה נוספת ששימשה אותי כשמיכה - הכול נעלם. בגדיי הטובים ביותר עם נעלי העור שלי והכובע עם בטנת הפרווה נשרפו בהפצצה. אל המרתף שבתי כמעט עירום. מהמעט שהצלחתי להשיג לא השאירו לי כלום! חזרתי למקומי על הקרשים הקשים, סוחט את בגדיי כדי לייבשם מעט. הורדתי אותם אחד אחד והצטנפתי. גופי היה חם יותר ללא הבגדים. שבתי ולבשתי אותם, אכול כולי מעצבות ומזעם. חשתי נטוש ונבגד. פעמים רבות הלמתי באגרופי ולאחר מכן במצחי על הרצפה הקפואה,

בודד ואומלל. 'מה הטעם להמשיך' חשבתי, 'לא מוטב לשים כבר קץ לכל זה? לא עדיף לעבור מתרס?' הלוואי שיכולתי לבכות! אך לא! הדמעות היו זרות לי. על הרצפה הקשה, שהתחממה מעט מחום גופי, שקעתי בנמנום כשרוי בתוך ערפל. מחשבתי נודדת ובהבזק של זיכרון חולפים לנגד עיניי כל יקיריי, סבי, דודי, זיסל'ה אחותי הקטנה היקרה. אבא מחייך אלי כשהוא מניף אותי בזרועותיו, אימא מאכילה אותי ושרה לי את שיר ה...אימא!, אני מזנק, אימא נמצאת כאן, ליד, מוטלת על הרצפה.

"איוון, בבקשה, אני חייב ללכת לשירותים." האוקראיני הענק פותח לי את הדלת, ובלי להביט בו אפילו, אני מתעופף לעברה של אימא. דבקנו זה בזה בחיבוק. הרי היא הסיבה הטובה ביותר להמשיך לחיות. להמשיך להיאבק על קיומי, לא להפסיד במלחמתי נגד חיית הטרף.

בכל הזדמנות ניסיתי להיפגש עם הרטה במסדרון, כדי לזכות בדבר מה לאכול. במרבית הפעמים לא נחלתי הצלחה, אך מדי פעם היא נתנה לי משהו שנאלצתי לבלוע מולה. הודות לה יכולתי לשמור משהו מהמזון שחולק בתור כדי לחלוק אותו עם אימא. הימים חולפים להם ומצבי הביש נעשה לשגרה. נדמה כי קורצתי מחומר שמסתגל לכל מציאות.

לילה אחד חדר הקור לעמוד השדרה שלי ורציתי להניע מעט את גופי. ביקשתי לצאת לשירותים. למזלי פתח השומר את הדלת, ומי ששכב שם בסדק זז מעט כך שיכולתי לחלץ את עצמות רגליי הקפואות. הייתי מאובן והרגשתי רע. עשיתי תנועות אחדות, הלכתי לשירותים, שתיתי מעט מים והרגשתי השתפרה מעט. בשובי לחדר שמתי לב שהדלת נפתחה בקלות, שכן מי ששכב שם קודם כבר לא היה במקומו. חשיכה מוחלטת. אני הולך ודורך על הישנים. איש לא נע. איש לא מתאונן. אני מגיע אל מקומי מתחת לחלון וקופא במקומי. מי שרבע ליד הדלת תפס את מקומי המועדף. אני מנער אותו מעט "קום משם, קום, זה המקום שלי." אין תגובה. אני מנער אותו מעט יותר חזק, "זוז מפה ותחזור למקום שלך." "לך מכאן צוציק לפני שאני מעיף אותך", הייתה תשובתו, בעודו הודף אותי בידו. אני מתחנן אליו, "לפחות תזוז קצת כדי שגם אני אוכל להיכנס". הוא שב והודף אותי ואני נופל על מישהו, שבתורו דוחף אותי ואני נופל שוב על מישהו אחר, כמו כדור פינג-פונג. הייתי מוקצה, כל העולם חפץ להיפטר ממני. 'אני אל הדלת לא הולך', אני חושב, 'זה יהיה הסוף שלי'. בקושי הצלחתי לסבול את הקור במקום שלי...אם אשכב מתחת לדלת לא אזכה לראות את אור הבוקר. כך, תוך דחיפות אני נופל שוב על "אויב". אני אומר לו "אם אבא היה כאן, לא היית עושה את זה", ואני מנסה להידחק בינו ובין השכן שלי. אני שב ונדחף...אך הפעם נצמד אל ידו בידי השמאלית, בשעה

שהימנית נתקלת בראשו. פעם נוספת אנחנו מתגוששים. איש אינו מתערב. רק הוא, אני והדממה של הבלוק הקר והאפל. אני סופג חבטות, אך ממשיך וממשיך להכות עד שהוא מניח לי. זועם ומייבב הוא מאיים עליי בשעה שהוא מתרחק על ארבע ממקומי. "זה לא נגמר, מחר אני כבר אטפל בך. אני אקבור אותך. אף אחד לא יציל אותך." עד שהשתררה דממה. הוא שם, ואני כאן.

איומיו לא מטרידים אותי כהוא זה. אני שב ומניח את ראשי על רצפת הצריף הקרה, כל גופי דואב מהמכות שספגתי ממנו וידי מדממת מהחבטות שאני הנחתתי עליו. נאבקתי על חיי ולראשונה נאלצתי להשתמש בכוח כדי שאוכל להמשיך לחיות. פשוטו כמשמעו. נאבקתי כדי להגן על חיי והראיה המשכנעת ביותר לכך הייתה שהשכם בבוקר חולצה גופתו הקפואה, הוכנסה לשמיכה ונקברה באדמה הקפואה של פירנה. לגרמנים לא היה אכפת אם זה הוא או אני, יודה אחד פחות. זולתי למי עוד היה אכפת?

חזרה לדזון

חלפו שבועיים ולא שמענו דבר לא מאבא ולא מכל הבחורים ה"חסונים" שנלקחו על מנת לשקם את המפעל בדרזון. היינו בסך הכול שמלך, די שייסה, כפי שכינו אותנו הגרמנים.

אימא אמרה כי לפחות אבא יישאר בחיים וינצל משום שמכאן, מפירנה, לא ייוותר איש. לפחות אחד מאיתנו יוכל לספר את שעוללו לנו.

אפילו הגרמנים נראו עייפים מהמשמעת הקפדנית שכפו עלינו ואפשרו לנו לצאת מן הצריף, להתהלך מעט ולהתחמם מקרני השמש. העברתי את מרבית היום עם אימא ומצבה הוטב. עם המעט שיכולתי לתת לה, ליטופי ושלוש "גלולות הפלא" של הפירמידון, חל שיפור קל במצבה, והיא אפילו התרוממה מן הרצפה, אבל הוא עדיין היה בכי רע!

הייתה לה מעין מורסה בבית השחי השמאלי שטופלה באמצעות קומפרסים של רטיות לחות. מחצית פניה היתה לבנה כשלג ושדופה, ומחציתה השנייה אדומה ונפוחה כבלון. בקושי היה ניתן לזהותה. נחמתה הייתה כי אבא בסדר, והיא חזרה ואמרה שכל עוד אבא עובד בדרזון יש תקווה כי נילקח לשם.

קוראים לאימא. "פראו דרכמן, בואי מהר, תראי". אני יוצא בריצה אל עבר החלון והמראה שנגלה לי הוא כחלום. אני פונה לעברה של אימא ומחבק אותה בצעקת גיל.

"מביאים את אבא! אבא כאן!" "אוי וויי!", היא אומרת לי ומזדקפת כדי להיטיב לראות. כעת אנחנו אבודים. אם מחזירים את אבא לפירנה, לבטח קרה משהו, אבא בוודאי עבר עברה כדי להיענש כך.

אני מנסה לנופף לו לשלום מן החלון, אני יודע כי הוא רואה אותי בזווית עינו, אך כאילו כלום הוא ממשיך ללכת לעבר המתחם העליון של הגרמנים, מלווה ברובהו הטעון והשלוף של האטינגר, גרמני שהשתייך לחיל האוויר והועבר אלינו לאחר שנפצע.

הוא נבלע במשרדים, ונשמתנו תלויה על בלימה כמחשבת לפרוח מן הגוף. מנסים לנחם את אימא, אני יוצא כדי לנסות לדלות מידע או לפחות לראות את אבא, אך אסור לעלות לשם. זהו מקומו של הקומנדו הגרמני, בסיס צבאי קטן שמזדקר מעל מצוקתנו. כל העיניים נשואות לשם. אבא מוכר היטב ואהוב מאוד. אחדים התקרבו לעברי וליטפו את ראשי "אל תדאג יענקל'ה, הכול יהיה בסדר". מה צריך להיות בסדר? מה אבא עושה שם למעלה כשרובה מכוון לעברו?

חלפו כמה שעות, אינסופיות, והנה אבא יוצא יחד עם האטינגר. מכניסים אותו אל הצריף וסוגרים אחריו את הדלת. דבקנו זה בזה בחיבוק אמיץ. נצמדתי לחיקו. "אימא, מה שלום אימא" הוא לוחש באוזני. "בוא, אני אומר לו, נלך לראות אותה". "אפשר להיכנס?" "כן, אפשר, כבר לא משגיחים עלינו כל כך".

במסדרון לא היה איש. נכנסנו אל חדר הנשים והיא הייתה שם, שרועה על הרצפה. התחבקנו שלושתנו, נשטפים בדמעותיה של אימא. "מה קרה, מנדל, מדוע החזירו אותך לגיהנום הזה?" "הכול בסדר, שלושתנו הולכים מכאן. אני לא יודע מתי בדיוק, אבל אנחנו יוצאים מכאן! תראי, יש לי כאן אוכל שנתנו לי בדרזדן לדרך." הוא מחלק אותנו לשלושה חלקים ואנו עורכים סעודה עם פרוסה גדולה של לחם ואפילו חתיכה גדולה של נקניק. כעבור זמן מה אבא שב אל חדרנו וכולם מתקבצים סביבו. "מה קורה מנדל, מה אתה עושה כאן?" כולם ממלמלים יחדיו, לאחר מכן משתררת שתיקה.

"הכול בסדר" אומר אבא "בקרוב מאוד נשוב כולנו אל המפעל, תוך זמן קצר נתחיל לעבוד שם מחדש". לא כל הבניין נהרס, רק הקומות העליונות. המכונות שבמרתף לא ניזוקו.

משב רוח רענן נכנס בלבבות, חיוכים וחיבוקים ותקוות חדשות. הלילה יורד ואין חדש, אבא לעת עתה הוא אחד מאיתנו ואפילו ישן איתי על הרצפה הקפואה. כולם כבר ישנים, רק הכלבים נובחים בחוץ וקולו של אחד הגרמנים שובר מעט את הדממה הרועמת. איני יכול לישון, וגם אבא אינו ישן.

פרצופינו דבוקים זה לזה. איני יכול לראות את פניו, אך אני שומע את נשימתו. באוזני נשמעת לחישה, כמשב רוח קלה. "יענק'לה, אתה ישן?" "לא" אני משיב חרישי אף יותר. "תקשיב טוב" הוא אומר לי. תודיע לאימא שתכין את כל חפציה, שתרוקן את כל כיסיה, שלא תיקח עליה דבר חוץ מהבגדים. מחר שלושתנו הולכים מכאן, ואתה, עושה כמוה". "אל דאגה" אני אומר לו "כל מה שיש לי נמצא עליי. כבר אסביר לך אחר כך". וכך נותרנו דוממים. עם עלות השחר אני יכול לראות את עיניו, שכמו עיניי, לא נעצמו במשך כל הלילה.

יצאנו אל האפעל ואל חלוקת התה העכור ופרוסת הלחם, שבלענו בעמידה בו במקום, כדי לשוב לחדר, אך לא מניחים לאבא ולי להיכנס. לוקחים אותנו תוך דחיפות אל אחד מהמשרדים במסדרון שדלתו נפתחת לעבר המשרד הסמוך. אני יכול לראות את אימא עירומה למחצה וכשאני מסיט את מבטי, אני רואה את אבא בולע דף נייר, שנעלם בפיו כמו חתיכת לחם. לא הבנתי דבר. שני גרמנים הפשיטו אותנו והאטינגר, שישב לצד המכתבה, הביט בנו.

בודקים את בגדינו, גופינו, פינו ואפילו את עכוזנו, מחפשים דבר מה שנעלם ממני. אני שומע סטירת לחי ואת אימא פולטת יבבה. נכנסת גרמניה, בידה דבר מה שהיא מוסרת לנאצי.

הוא מביט בזה ואומר "נון יה, זה רק פירמידון" אך נאסר להחזיקו שלא לשימוש. הוא משליך אותו למאפרה, והם ממשיכים לשוחח ביניהם. אימא המסכנה השתמשה רק בשתי כמוסות פירמידון ושמרה את השלישית לזמנים קשים יותר. נדמה כי יש משהו שחומק מבינתם של הגרמנים.

"איך זה ייתכן?" אומר האחד לשני "שששלחו את האטינגר ללוות אסיר ולקחת איתו את שני הטינופות האלה לדרזדן? הנה פה במכתב החתום על ידי הר ביוב כתוב במפורש כי יש לשלוח את שני המומחים הללו למכונות תחמושת. איני מבין דבר, אך פקודה היא פקודה". בלי להוסיף מילה הוא מטביע חותמת על המכתב, משרבט חתימה ומוסרו להאטינגר.

"קח, הם שלך, קח את החזירים הללו מכאן". הם מברכים זה את זה בהייל היטלר הידוע ואנחנו מתחילים להתלבש. "אאוס, אאוס" אומר האטינגר, רובהו בידו. אנו נדחסים לבלויי הסחבות שלנו ומתחילים לצאת, הרובה מכוון לעברנו, שלושתנו יחדיו, מהגיהנום הקפוא, מלוויים במבטי מאות זוגות עיניים מלאות ציפייה לעזוב יום אחד את פירנה לטובת גן העדן שבדרזדן.

לאחר שעברנו בשער היציאה פנינו ימינה אל עבר העיר פירנה. האטינגר תולה את רובהו על כתפו וכך צועדים ארבעתנו, שכם אל שכם, אל עבר פירנה המופגזת. הטייס לשעבר מוציא חתיכת לחם לבן מתרמילו ואוכל אותו, בעוד שאני נאלץ להסתפק בבליעת אוויר המגיע אלי בלוויית ריח הלחם ומלמולי "איני מבין דבר, בשביל מה רוצים את שניכם בדרזדן?" עלינו לרכבת בתחנה המופגזת של פירנה. האטינגר משלם על הנסיעה ורכבת הנוסעים מחליקה לדרכה מעדנות. היינו כחולמים. אנו יושבים ברכבת נוסעים גרמנית לצד גרמנים אחרים, ילדים, נשים, גברים, חיילים, קשישים ואפילו חיות טרף מהאס.אס שחלפו, מקפאים את דמנו. האטינגר יושב מולנו, רובהו מונח על הרצפה, מביט בעד החלון ובולע עוד חתיכת לחם לבן. הכינים מנקבות את עורי אך אני מתבייש להתגרד מול האנשים.

איש אינו מביט ברעהו, איש אינו שונה מרעהו. היינו לבושים בלויי סחבות, אך מראנו לא היה גרוע בהרבה ממראם של שאר הנוסעים. חיילים פצועים אחדים ישבו על רצפת הקרון, ראשו של אחד מהם חבוש ודם מכסה את פניו. איש לא הביט בו. רכבת חולפת בנתיב הנגדי, בקרונותיה נדחסים חיילים גרמנים, לבושי בלויים, עייפים ופצועים. איני צריך לחם כדי להשביע את רעבוני, די לי לחזות בגסיסתה של חיית הטרף. חלפו כמעט שלושה שבועות מאז שיצאנו מדרזדן, בסוף

פברואר 1945. כמה השתנו הדברים מאז. הברק נגוז מעיניהם, נעלמה גאוות העליונות שהייתי מורגל לראות בקרב אנשי ה"גזע העליון". הם לא שרו יותר "היום גרמניה בידנו ומחר העולם כולו!" הם אפילו לא בטחו ביכולתם להגיע אל התחנה הבאה בלי שירססו אותם.

כשחלפנו בעוד תחנה מופגזת רק למחצה, כאשר החלו ליילל צפירות האזעקה. בהרף עין, הגרמנים כעדר רצים, צולעים, או מדדים על הרגל היחידה שנותרה להם בחיפוש אחר מקלט או בונקר ציבורי. תוך שניות ספורות נותרנו שלושתנו לבד בקרון וזולתנו לא נראתה נפש חיה. דממה, מלבד האזעקות הרות האסון. הפיצוצים הראשונים היו מרוחקים, אך הם מתחילים להתקרב במהירות מסחררת ומה שנותר מהתחנה עולה באבק. איש משלושתנו לא זע. הדבר הראשון שעלה בדעתי היה לפשוט מעליי את המעיל המטונף, לנער את הכינים שניקבו את עורי... ולהתגרד! כמה טוב היה להתגרד מהכינים בשעה שהכול מסביב מתפורר.

אימא ואבא עושים אותו הדבר בעודם מחייכים. אני מתלבש. אני מתחיל לחטט בתיקים שהשאירו הגרמנים במנוסתם, בניסיון למצוא דבר מה לאכול. בדיוק כמו בהפצצות שהחריבו את דרזדן לפני שלושה שבועות, שתפסו אותי אוכל לחם קשה עד זוב דם, גם הפעם לא איבדתי את תאבוני. אך בדרזדן היה לי יותר מזל. התיקים לא הכילו מזון, רק סמרטוטים וניירות.

נזכרתי בלחם הלבן של האטינגר, אך הלה היה חכם ולקח את התיק איתו. מטסים אחדים, פיצוצים, רסיסי אבן שניתכים על הקרון ולאחר מכן דממה. כמו חולדות היוצאות מחוריהן הגרמנים מגיחים ותופסים כל אחד את מקומו, אך הרכבת לא נעה. לאחר מכן מודיעים לנו כי לא רק שנמחקו המסילות כתוצאה מההפגזה, אלא גם נותרנו ללא הקטר, שהפך לערמת מתכת מעוקמת. ריח אבק השריפה והעשן קשה מנשוא. אנו מתחילים לצעוד רגלית. ארבעתנו אל עבר דרזדן. נראה כי היינו באחד מפרוורי העיר, אך היות שהכול עיי חורבות, אפילו האטינגר לא ידע היכן אנחנו. הכול היה דומה, בתים חלולים, אבנים פזורות בכל עבר, שלטי קרטון ובהם הודעות חיפש קרובים שאולי לא נקברו תחת ההריסות. פעמים רבות לא ידענו אם הלכנו במפלס הרחוב או מעל הבתים. בכל מקום נתקלנו באותו הנוף, קירות של כמה דירות, המטבחים והאמבטיות משתלשלים מהם. חזון בלהות, אך בתוכי מפעמת התקווה כי סופה של חיית הטרף קרב ושעת הגאולה, ישועתנו, קרבה בצעדי ענק. אבא מחליף דברים עם האטינגר בעוד הלה מניד בראשו בהשלמה.

"אני משוכנע" אומר אבא "כי הפיהרר ינקום על כל הזוועה הזאת".

האטינגר מביט לכל עבר ומשיב לו באנחה "ניין, שייסה, אאלס איסט קאפוט". המילים חלחלו לתוכי בעוצמה ובתקווה עזה כל כך, שכל החורבות הפכו לגן פורח

והבתים ההרוסים והקירות דמויי המצבה, נדמו בעיניי לעצים מניבי פרי, לכיכרות לחם לבנים.

צעדנו ללא כיוון מוגדר בבית הקברות ההוא במשך כל היום. עם רדת הערב ראינו במרחק את המפעל, כמונומנט המזדקר בלב לבו של האסון. מעוננו! מראהו היה שונה. שתי הקומות העליונות נשרפו כליל, נותרו רק קומת הקרקע, הקומה הראשונה והשנייה, מלבד המרתף. החלק העליון היה מפויח ויתר הבניין נחרך כתוצאה מהשרפה וגונו היה אפור. הכול מסביב היה חלול למעשה. הגענו אל חדרי השינה. לפנים הם היו בקומה האחרונה ועתה בקומה השנייה והדיפו ריח עץ חדש. הדרגשים שלנו היו חדשים.

טיפסתי עד לקומה האחרונה כדי לרחרח במה שהיה חדרי. הרצפה הייתה גלית מן החום, הקירות מרוטשים וסדוקים, ובתקרה נראו החורים שנפערו מפצצות התבערה. ספרתי שישה חללים בחדר השינה שלנו. מעל המקום שבו ניצבה לפנים המיטה שלי היה חור. תחתיו, על הרצפה, מצאתי את מדרגת הברזל, מעוקמת בשל חום הגיהנום, שיצרתי כדי לטפס אל מיטתי, שהייתה העליונה. הבטתי במה שקודם לכן היה החלון, שממנו נשקף בית הקברות של דרזדן. הכול היה עיי חורבות. שבתו והשתלשלתי מבעד לחלל שבו נתלה סולם וכך ירדתי אל הקומה השנייה, שכעת הייתה מעוני החדש. הקור התפוגג עם תנורים שהיו בכל פינה. במיוחד במרכז המפעל, היכן שעבד אבא עם אחיו של חיימוביץ'.

אימא השיגה מים חמים והתמסרה למלאכת כיבוס בגדינו בתוך גיגית. היא הסירה את הטינופת בת שלושת השבועות שדבקה בהם בפירנה. לאחר מכן נשכבה על שני שרפרפים ונרדמה במרחק שני מטרים מול התנור שחומו צרב, אך לא היה די בו כדי לפצות אותה על הקור שממנו סבלה שם.

חזרנו לחיים. שבתו אל עבודתי ואל האשפה של אשת המהנדס בראון ואופשאט. תמיד מצאתי שם שאריות, שפעמים רבות היא שכחה במכוון למעני.

הצבע שב אל גופי, וקיבתי סבלה עתה פחות רעב מבפירנה. למרות הכול לא רציתי להגיע אל המקלחות שהיו רחוקות מן המפעל. שטפתי את עצמי בכל דרך, לא תמיד ביעילות, אך חשתי בטוח יותר. כעבור ימים ספורים חזרו יתר האנשים שיצאו בחיים מפירנה והכול שב למסלולו.

שבתו אל המכונה ההידראולית שלי כדי לאסוף את שלושת הקליעים שעתידיים להיבדק, עבדתי בלילה וישנתי ביום וכרגיל עוררתי את צחוקם של האנשים כשירדתי בצהריים רדום מן המיטה והכנסתי יד מתחת למזרן כדי להוציא את הקליעים.

החליפו לנו משמרות, התחלתי לעבוד ביום וזה היה טוב. ובחלקו של אבא נפלה משמרת לילה במחלקה שלו יחד עם המאיסטר הנוסף חיים חיימוביץ'. התראינו בקושי, רק במדרגות בשש בבוקר. קרוב לחצות הלילה חיים מעיר אותי "קום ובוא איתי, אבא שלך רוצה לראות אותך". אני פוקח את עיניי ובקושי מצליח לראות אותו, הוא היה מותש אחרי 12 שעות עבודה במהלך היום. "מה קרה? קרה משהו לאבא?" "לא, לא, בוא מהר לפני שיראו אותנו!" היטלטתי בין דאגה לשמחה. אולי אבא השיג משהו לאכול ורוצה לחלוק בו איתי. שמחתי לא ארכה זמן רב: לא היה מדובר באוכל. "תסתכל ואל תשכח מה שאני עומד לעשות" אמר. בזהירות הוא פרס חתיכת נייר משומן שבתוכו היה חופן קמח. הוא שילם תמורתו בפורציה של לחם. "אבל אבא, מה קרה לך? עשית עסקה גרועה", "אל תדבר, הבט והקשב" הוא לקח מיכל קטן מפח, יצק מים, ולאחר מכן את הקמח, נטל חתיכת פח והחל לבחוש את התוכן, עד שנוצר בצק שבקושי כיסה את תחתית המיכל. לא ידעתי אם לצחוק או לבכות. תמורת פורציה של לחם? ... מה קרה לאבא? הוא מתקרב עם ה"מציאה הגדולה" שלו לתנור הריתוך יוצר צורת עוגייה שבקושי כיסתה את כף ידו, ויוצק את התוכן על הכירה הבוערת. "ועכשיו חזור אחרי, 'ברוך אתה ה'... ואמרו אמן". בירכנו על הלחם ולאחר מכן על המצה "ועכשיו תאכל!" "אני לא מאמין, בשביל זה הערת אותי?" "תקשיב יענקל'ה: היום ערב פסח וזה ליל הסדר: עלינו לזכור ולעולם לא לשכוח, שהיינו עבדים במצרים ושאלוהים הוציא אותנו משם כשם שיוציא אותנו מהעבדות הזאת. אם נשכח ולא נאמין במה שעשינו עכשיו, העולם לא יאמין לנו שהיינו עבדים בגיהנום הזה." "אני מבטיח לך אבא שלא אשכח!"

בו במקום, לפני שחזרתי לישון, בלעתי את מחצית הפורציה של הלחם ששמרתי לזמנים טובים יותר. מעולם לאחר השחרור לא אכלתי חמץ בפסח, ולו פעם אחת!

התחלתי לשמוע דיבורים שבקרוב נינצל, מישהו שמע ברדיו של אחד הגרמנים, בשעה שניקה, שגרמניה מחוסלת והרוסים קרובים, שלא נותר עוד זמן רב. חרושת השמועות עברו מפה לפה. כל אחד תרם משהו משלו ונדמה לנו כי אנו כבר בני חורין. לא היינו קרובים אפילו לשחרור, אבל כך הרגשנו.

יום אחד, במחציתו הראשונה של חודש אפריל 1945 כמדומני, הוציאו את כולנו אל החצר שהייתה בחלקו השמאלי של המפעל. הגרמנים התרוצצו הלך ושוב. משהו רציני התרחש, משום שהנאצים לא התעסקו איתנו כמעט, אלא היו עסוקים בשיחות ביניהם ואף חלקו איש על דברי רעהו. הם נכנסו ויצאו מן המשרדים בגרם

המדרגות שבחזית. מרחוק נשמעו הפגזות, אי שם נשמעו פיצוצים, אך הם היו שונים מאוד מאלה שהורגלתי להם.

אוברשפיהרר אחד, שהיה לו אצלנו מוניטין של "הטוב", התווכח עם הסטורמבאופיהרר, שכונה בפינו "טום-מיקס" על שום שני האקדחים שנתלו לו משני צדי גופו. הוויכוח עלה לטונים גבוהים עד ששניהם הלכו לירכתי החצר ונכנסו למעין מוסך. שמענו את קולותיהם, את הירייה ואת המילה פּראַטֶר, בוגד, ולאחריה דממה. והנה טום-מיקס יוצא לבדו ומכניס את אקדחו הימני לנרתיק. הוא חיסל את עמיתו בירייה אחת. אלה שעמדו בסמוך למקום הוויכוח אמרו ש"הטוב" רצה להשאיר אותנו בדרזדן, היות שהרוסים כבר בסביבה. "לשם מה להאריך את סבלם של האנשים האלה?", אמר "הטוב", "מחר בשעה זו הכול כבר יסתיים". הוא שילם על כך בחייו!

חולקה לנו מנה גדולה של לחם -לא סימן מבשר טובות, פירושו של דבר שלא נקבל מזון במשך זמן רב-, חצי ליטר של יֶפֶק, שמן שריחו מעופש ויכולנו לקחת איתנו כל כמות של קולורבי שנחפוץ.

הר של ירק היה זרוק בחצר. כל ראש קולרבי שקל קילוגרמים אחדים, מי יכול לסחוב משקל שכזה? הכנסתי חתיכת ירק קשה לשק היוטה שלי יחד עם חתיכת הלחם. ביד לקחתי פחית שמן ועמסתי על גבי את כל רכושי הדל מדרזדן. בעודנו מתקדמים בדממה, ללא יעד מוגדר, לעבר שער היציאה, מטביעים על גבנו בלבן באותיות ענק את ראשי התיבות K.L (קונסנטרציון לאגר). כך, מסומנים, בחמישיות, אנו חוצים את עיר הרפאים, הולכים ומתרחקים מההפצצות שהיו יכולות לשים קץ לסבלנו, ההפצצות שיחסלו את חיית הטרף וישיבו לנו את חירותינו.

כבר לא שמענו אותן יותר. שמענו רק את צעדינו שלנו ואת נביחות הכלבים, צעקות הגרמנים והלינקס, לינקס המטורף, שמאל ימין שמאל.

הלילה ירד ויצאנו למסע בדרכנו האחרונה, שלא היה אלא מצעד המוות.

מצעד המוות

הצעדה מתמשכת ומתמשכת ואנו מותירים מאחורינו את דרזדן, חרבה כליל, כחלום בלהות, עדות לגיהנום, גלעד למה שהיה עיר יפהפיה, גאוותה של גרמניה, שהייתה ואיננה, מולדתם של גתה והיינה. המונומנטים עודם מתנוססים ברחובותיה שכבר נוקו מעיי החורבות, אחדים מקופדי ראש, ולאחרים חסרה מחצית מגופו של הסוס. מגוחכים ומעוררי צחוק נראים אותם לוחמים אמיצי לב מזמנים עברו המשגיחים על רחובות שתחמו בית קברות של בניינים מרוסקים שהפכו לאבק.

אך לדידנו כל זה שייך לעבר. הכול הלך והתפוגג בגבנו ולפנינו הלא נודע. כתמיד נלקחנו אל עבר הלא נודע. היכן ינוחו עצמותינו בלילה הבא? ולפתחנו הסוגייה: לאכול או לא לאכול את מה שנתנו לנו ל"מסע"? כל אחד מאיתנו היה חייב להחליט על פי ניסיונו האישי מה לעשות עם מזונו. לשמור למחר? לחלק לימים אחדים? לבלוע לאלתר? כל אחד מאיתנו היה אדון לרכושו, לסמרטוטיו הדלים ולמזונו המועט והעלוב.

חיינו היו תלויים בהתנהגותנו. במובן הזה איש לא היה יכול להשיא עצה לזולת או לחשוב כיצד לסייע לו. לא היה במה!

בעודנו מתקדמים, נגעת בלחם ובקולורבי שלי כדי לוודא שהם עדיין במקומם בשק המלוכלך שלי ומחשבותיי נדדו אל אושוויץ, אל המכלאה לנוכח מכונת המוות, אל המצר, אל המקום שבו גיליתי כי האנשים יכולים לצאת מבעד לארובה.

איי! עשן מתוק, שהיה יכול להיות עשן גופי העולה באש, והלחם...הלחם העצום שוורובל נתן לאבא ושעליו שמר טוב כל כך שלא יכולתי לנעוץ בו את שיניי. מחשבותי המשיכו ונדדו לשטוטהוף ואל ניחוח עגלת הלחם הטרי שחלפה לפניי והשד שנכנס בי לגנוב מהעגלה כיכר אחת, שבלעתי ברגעים, מעל ערימת החרא בבית השימוש.

לא! מי ערב לי שתוך זמן קצר או מחר אהיה בחיים כדי להתענג על המעדן שעמסתי על על גבי? מונע בכוח מחשבותיי, אני מכניס את ידי לשם, וצובט מחצית מהאספקה שברשותי. אני טובל אותה בפחית השמן וחש כי הלחם, ששאב את השמן כספוג הוסיף על משקלו. אני טועם, בקושי לועס והמעדן הולך ונבלע לאטו בקרבי. לבסוף אני מלקק את השמן שנותר על אצבעותיי. הייתי מסופק, אך עני. אבא הביט בי בזווית העין והניד בראשו לשלילה, בדממה, בעודי עסוק במחשבה מתיי לחסל כליל את מה שנותר לי בשק.

כך צעדנו עד קרוב לחצות הלילה. עייפים וכאובים, עם "הלינקס, לינקס" הנצחי. רגלי השמאלית כבר הייתה מאובנת. הוספנו כולנו ללכת מכוח ההתמדה, נדחפים

על ידי השטן ומהלומות התליינים. סוף סוף הגענו למנוחה. טום-מיקס נעמד מולנו על תלולית אדמה מוגבהת והסביר לנו כמעט בעדינות כי הגיעה שעת המנוחה וכי שם בחלק התחתון, במקום עומדנו באותו הרגע, עלינו להשתרע לשנת הלילה. הגרמנים התמקמו בחלק העליון כדי להשיג עלינו. נוטף זעה מההליכה, רגליי היו קרות ורטובות, והקור של הלילה חדר ללשד עצמותי. בקושי ראינו אחד את השני, אך יכולנו לגעת באדמה שעליה חנינו ונוכחנו שהיא אינה אלא ביצה קפואה. מטרים ספורים הלאה מאיתנו נשמע רחש מים זורמים. היינו על גדת נהר, רגלינו שקועות עד מעל לקרסולים בבוץ קפוא. "גוטה נאכט", צעק טום-מיקס הננס, חותם את דבריו ב"שלפן שנל". אחדים התיישבו, אחרים נשכבו, אך רובנו המשכנו לעמוד. מוטב כך.

בגידוף נוסף, שהיה האחרון ששמעתי באותו לילה, הוא פוקד עלינו: "לשכב, יהודים חזירים, ראש שייראה מעל הקרקע, אני מחסל בירייה". ובעודו מוציא את שני אקדחיו הוא צועק: "לוס, שוויין", ואנו נאלצים להתפלש בבוץ. היינו מחוצים, איש לא אז. רק כשהוא נבלע בין אנשיו יכולתי להתרווח ב"חדר השינה" שלי. יוטת השק שלי שימשה לי כסדין, הבוץ היה המזרן, הקולורבי כרית, והלחם...בצעתי אותו ובלעתי באיטיות, בעודי הולך וקופא. כל נגיסה העצימה את דלותי, אך הלכה וחיממה את גופי, שתוך זמן קצר התרטב והתאבן. אם התגעגעתי לדבר מה באותו הרגע, שהעלה חיוך על פניי למרות המצוקה, זה היה ללילה ההוא שנרדמתי חבוק עם אבא במנסרה, על ערמת החרא החמים שהשאירו לי כמזכרת. וכך עברו הבוקר והלילה של היום הראשון.

בקומנו, בבהירות של השחר העולה, התגלה לעינינו חיזיון מדהים ובד בבד מקברי. היינו על גדת נהר כלשהו, סביבנו הכול ירוק ופורח. היינו מוקפים גבעות ויערות שנבלעו בערפל שמבעדו הפציעו קרני השמש הראשונות, שבקעו מתוך שמיים בוערים כאש.

התבוננתי סביבי ונשאתי את מבטי מעלה. לא יכולתי שלא להתפעל נוכח היופי, שלא יכול להיות אלא יציר כפיו של הבורא.

הייתי משוכנע שגם הוא סוקר את יצירתו. משום כך כנראה הוא לא מסוגל להבחין בי, בחלק התחתון של התמונה, מחצית גבי קבור בבוץ, כל גופי דואב ובפי טעם מר, שהחליק במורד כל גופי.

לקול צעקת "לקום חזירים" הצלחתי במאמץ לנער מגופי את הבוץ הקפוא שחיממתי בגופי כל הלילה, לשווא. הצלחתי לעמוד בקושי רב, נשען על אבא. חשתי כי ראייתי מתערפלת וגוון סגלגל החל לרחף בשדה הראייה שלי. רגליי רעדו. לאחר

מכן רפס כל גופי וחישבתי להיזרק חזרה אל הבוץ, אך אבא ניער אותי, נתן לי שתי מכות בלחיים ולבסוף תחב לפי חתיכת לחם.

הצבעים שבו אל עיניי. אט אט נעלם הסגול, שפינה את מקומו לכתמתם חזק. האור שהסתנן מבעד לערפל הלם בעיניי והאיר את הכול מסביבי. כך החל היום החדש. לא כולם עמדו על רגליהם לאחר ליל הבלהות. אט אט אספנו את כל סמרטוטינו הרטובים ושמנו פעמינו לעבר הרחבה העליונה. נערכנו לאפעל כדי להמשיך בצעדה. שם למטה, בלב לבו של הנוף החלומי, נותרו דבוקים לבוץ רבים מאיתנו, שלא עמדו בתלאות ושלא עלה בידם לאצור עוד את נשמותיהם בתוך גופם כדי לחזות ביצירת המופת של הבורא. בקרבי מקנן הספק, הכאב ללא מענה; האם הוא רואה כל זאת? האם מבטו מצליח לחדור מבעד לערפל כדי לחזות באסונם של בני עמו? אין זמן להמשיך לחלום, אנו כבר נעים בחמישיות לקצב הלינקס, לינקס. ארבעה שלדים חיים גוחנים על שלדים חסרי חיים ועוקרים אותם מן הבוץ כדי להכניסם אל תוך שמירה ולשאתם איתנו עד שאנו מגיעים אל בית קברות ישן של עיירה גרמנית ושם, בצד, אנו קוברים אותם, בעמידת דום. אפילו הגרמנים מסירים את כובעייהם בדממה לאות כבוד בשעה שנשמע בקול רוטט "יתגדל ויתקדש שמי רבא". רוממנו את שם האלוהים בכל תפילה, בעוד הוא, ממעל, מעל הערפל, משקיף בוודאי על הולדתו של יום חדש שברא.

הדרך ממשיכה לאורכו של הנהר. אנו צועדים בנוף קסום, וככול שאנו מתקדמים אני חש שאני הולך ומתאייד. אבא מרים אותי בזרועותיו ואני נרדם על כתפו. המשכנו ללכת לצד אפיק הנהר, אל עבר הלא נודע, ובו בעת מוכר כל כך! מלווים בציוץ ציפורים ופכפוך המים הזורמים לצדנו בצעדת המוות שלנו. כל שעה שחולפת מרגע שעזבנו את דרזדן מעמיקה את מצוקתי נוכח חוסר התוחלת שבצעידה המתמדת. מעת לעת תוקף אותי ערפול חושים עד שאינני מודע לסובב אותי. כמוכי ירח הלכנו כולנו בצעדי צב איטיים, באפיסת כוחות. צעקות הגרמנים בלבד העירו אותי, שנל שנל, תמיד הם ממהרים.

אני נזכר בצעדה הזאת, באותם אחד עשר ימים אומללים של רעב שניקב את גופי, קור הלילות והצמא בימים, קבירת המתים בבתי הקברות, הרגליים המאובנות, ההמתנה מול הקרמטוריום לפני השרפה. מרוקן ממחשבות ומתחושות, אני צועד לאורך הנהר, הרים ירוקים ובתים מקושטים בפרחים ברקע, ללא מחר, ללא תקווה ובלי איש שיגונן עליי. חלפו חמש שנים וחצי של חיי סבל, מאז שהחל הגיהינום, ואני כמעט בן עשר. אני צועד בלי לדעת אנה אני בא.

המוות אופף כל אחד ואחד מאיתנו. הוא מפתיע אותנו ללא כל התראה מוקדמת בכל שעה משעות היום והלילה. אני נעור משרעפיי נוכח שאון מי האלבה. הנהר

העצום היפהפה נגלה מול עיניי בעד חור שחור מסתורי. רק חולי הנפש הללו עשויים לעלות בדעתם לדחוף אותנו לחורים הללו שראשי בקושי עובר בהם. העלטה הייתה מוחלטת כמעט, נראים רק פנסי הגרמנים עם השנל והשוויין הנצחיים. קודם רגל אחת, אחר כך תוחבים את הראש והגוף השלדי, ולבסוף את הרגל השנייה. מכניסים אותנו אחד אחד במספר חורים, ואנו נבלעים בחשיכה במעין תאי ייבוש, שכוננו די טְרוֹקְנֶקְמָרן. איני יודע אילו דברים ייבשו שם, אך כפי הנראה מדובר בנו. בשל ממדיי הזעירים היה לי קל יותר להיכנס ולצאת מבעד לחור השחור. פשוט קפצתי ראש. באמצע התא הייתה עגלה, מאלה שרותמים לסוסים, והיא תפסה את מרבית "חדר השינה" שלנו. זרוקים כך על מצע של אדמה, סביב ומתחת לעגלה, העברנו את הלילה, שחלף כהרף עין מהרגע שהצלחתי להניח את ראשי על הארץ בלי ששמתי לב אפילו לצחנה ששררה שם בפנים. בהשוואה לליל אמש, הייתי ב"גן עדן".

כאשר הסתננו קרני האור הראשונות מבעד לסורגים, יכולנו לראות לראשונה את השער. בליל אמש, שדוד, אף לא עלה בדעתי לחשוב מהיכן הכניסו את העגלה. לא דרך החור מן הסתם, אך אותנו כן! אם היו פותחים צד אחד של השער, היינו עוברים משם בתוך חצי דקה, אבל מה פתאום? הרבה יותר נחמד לבזבז יותר משעה בדחיפות, צעקות וגידופים. היו צריכים לתחוב אותנו בחור ויהי מה. להם היה ההיגיון שלהם ולנו התלאות שלנו. אישרו לנו לצאת בחמישיות לעשות את צרכינו. שירותים לא היו, אך שדה היה גם היה! תחת השגחת שומר, הרחקנו מטרים אחדים, אך לפני כן נדרשנו לדווח אם מדובר בקליינעס גשעפט או גרוייסעס גשעפט (עסק קטן או עסק גדול). הנאצים היו צריכים לדעת אם אני הולך לעשות פיפי או קקי. סדר לפני הכול! פיפי שמאלה וקקי ימינה, אך את השער לא פתחו, היה צריך לצאת דרך החור. נשארנו שם כמעט עד הצהריים, אז נפתח השער משום מה והוצאנו חיש מהר לאפעל ולהמשך הצעדה. האמת היא שכשהתרחקנו משם התחלתי להתגעגע. האם המקום שבו נחנה בלילה הבא יהיה טוב יותר...? האם יהיה בכלל הלילה הבא...?

משעה לשעה, מדקה לדקה הפכה הצעדה לקשה מנשוא. העייפות והרעב אילצו אותנו לאסוף כוחות שלא היו בנמצא. אלמלא כן היינו נותרים בצד הדרך. מי שכשל, כמו אלה שסחבנו מגוללים בתוך השמיכה, אפסו תקוותיו להמשיך להיאבק על חייו. המעט שניתן לנו לאכול לכל היום, חוסל כעבור דקות ספורות. גררנו את עצמנו בשורה ארוכה, חסרת צורה, קצרי נשימה וכל גופנו דואב מן הקור ומהרעב. הרעב כואב. בשונה מהדחף לאכול שחשים בקיבה בעתות שגרה, הרעב שממנו סבלתי אני הסב לי כאב בכל הגוף. התכווצתי, עצמותיי כאבו, ראשי התפוצץ ולא

הייתי מסוגל לחשוב או להגות רעיון כלשהו במוחי. השתדלתי בכל כוחי להשכיח ממני את תחושת הרעב, אך ללא הועיל, היא הייתה בתוכי, היא שלטה בי עד סחרור חושים. נשכתי שפתיים, בלעתי רוק והמשכתי הלאה, תמיד הלאה, לצד אבא, לצד כולם, יחד עד לסופה של צעדת המוות.

היינו מוקפים נוף יפהפה. גרמנים שהתגוררו בבתים חלומיים בסקסוניה הביטו בנו באדישות. שמש אביבית הסתננה בין העצים ושיוותה לבתים גוון כתמתם שהבליט אף יותר את הפרחים שקישטו את חלונותיהם וגינותיהם. הלאה משם, רועה צאן בבגדי עור וכובע נוצה, חולצה ירוקה ומכנסיים עם כתפיות, הוליך את פרותיו אל הרפת. פרות שמנות, מוזנות היטב, היו שרועות כל היום בכר הדשא הסמוך לביתו. הן שמנות ואני שדוף, חשבתי, כדי להעסיק את מוחי, והנה בצבץ לו רעיון! הדשא היה מר. את הנגיסה הראשונה ירקתי, אך את השנייה בלעתי וטעמה כבר לא היה רע. אט אט הלכתי והתרגלתי לטעם ולמדתי למיין על פי הצבע, הגודל וצורת העלים עד שהצלחתי ללקט את מה שראוי למאכל. היה עשב חמצמץ שהיו לו אלף טעמים, עליו נאמר לי כי הוא דומה לצ'וף, אך כולם יעצו לי לחדול מן ההרגל, מה גם -לא יאומן כי יסופר- שהגרמנים אסרו עלינו לצאת מן השורה כדי לקטוף עשב. 'אם הפרות לא מתות, גם אני לא אמות', אמרתי לעצמי, ושכנעתי את עצמי כי העשב טוב למאכל.

באותו הלילה שכבתי לישון ללא תחושת רעב, הרגשתי השתפרה והרצפה הקפואה של חצר הכלא, שאליו נלקחנו כדי לישון, לא הייתה קרה כל כך בתחילה. נשאתי את מבטי למעלה ויכולתי לראות את השמיים מבעד לסורגים, ששימשו לנו כקורת גג. השמיים היו שחורים ומאיימים, העננים שייטו בהם במהירות, שחורים, קפואים ולא איחרו להמטיר עלינו גשם מקפיא, שחדר לכל נקבוביות עורנו. הגשם הלך והתחזק ולא אפשר לנו לישון. המים ניתכו עלינו ושצפו כנהר תחתינו דרך המרצפות לעבר תעלת הניקוז, שעלתה על גדותיה, עד שמצאנו את עצמנו באגם קפוא.

נצמדנו אחד לשני כדי לשמר את חום גופנו. שכני מימין חיבק אותי ואני חיבקתי את זה שמשמאלי, וכך בזה אחר זה, התלפפנו אחד בשני. כך היה נסבל יותר להעביר את ליל הביעותים.

טרם התבהר לחלוטין כאשר כמתוך חלום בלהות שמענו את צעקות הגרמנים "יודן ראוס! שנל!" בני הבליעל האלה תמיד מיהרו, לדידם לא היה לילה ולא יום. מקצתנו התחלנו לקום כצללי רפאים, רבים אחרים, ואני ביניהם, נותרו שרועים על הארץ. לא יכולתי לקום, או אפילו לנוע. הייתי לפות בחיבוק מוות. לבקוביץ', שכני,

לא עזב אותי. הוא עבר לעולם שכולו טוב. הוא כבר לא יצטרך לסבול את הקור ואת התלאות, ומעל הכול את הגרמנים, תליינו!

בקושי יכולתי לזעוק "עזרו לי, אני לא יכול לזוז". אחדים חברו כדי לשחרר אותי מהחיבוק המקברי. כשנותק ממני, חרקו עצמותיו מקשיון המוות. איני יודע כמה זמן ארך אותו חיבוק. לבקוביץ' היה קפוא יותר מהרצפות, וכך גם הדם שהקיא כשנטש את העולם הזה, שנספג בבגדיי. שטפתי עצמי במים מהרצפה והתייצבתי בחוץ כדי להמשיך בצעדה.

ספירה ויוצאים לדרך. לא חסר איש, החיים למחצה, המתים למחצה והמתים. אל בית הקברות, דקת דומייה והלאה. בשעות הבוקר המאוחרות התעכבנו ליד גדר תיל. מבחוץ לא היה ניתן לראות דבר, הכול היה מוקף עצים, אך מהמעט שניתן לראות ומהצעקות שהגיעו מן העבר השני, לא היה צל של ספק כי נמצאנו מול משהו מוכר: מחנה ריכוז או מחנה השמדה. עלינו על השיפוע שחצץ בין הדרך לגדר התיל והבחנו בגגותיהם של בלוקים אחדים, והלאה משם, בארובות המוות. נדמה כי הכול במקום ההוא היה קבור מתחת לפני השטח. בלחשושים התגלגל מאחד לשני שם שנשמע כמו פְּלוֹסְפֶּרְג או פְּלוֹסְפֶּרְג והרי הוא לפנינו. נאמר לנו כי זה מחנה ריכוז תת-קרקעי וכי מעתה אנו שייכים אליו.

הגרמנים נכנסו ויצאו, ובשער נדמה כי הגרמנים "שלנו" התווכחו עם אלה שבפנים. כנראה שלא רצו להניח לנו להיכנס מפאת תפוסה מלאה, ושככל הנראה יש לחכות בתור על מנת להיפטר מאיתנו. אך למרבה הפלא בעודנו ממתנינים שם, משלוחים אחרים, שהגיעו אף הם רגלית, נכנסו גם נכנסו למחנה. אפילו כדי להישרף צריך להזמין תור!... ככל הנראה שעתנו טרם הגיעה ומחנה ההשמדה הזה לא יהיה סופנו. יכולנו להבחין כי הגרמנים חפצים להיפטר מאיתנו. המזל האיר לנו פנים ולא התקבלנו.

עם רדת הלילה המשכנו בצעדה. יום נוסף עבר והתקווה להמשיך לחיות ליוותה אותי עם כל חופן עשב שאפסנתי בכיסי כל אימת שדעתם של הגרמנים הייתה מוסחת או כשאכלו בסמוך לעגלה, ששימשה להם כמזווה, כמחסן מזון. היא נדחפה בראש השיירה על ידי החזקים ביותר שהתחלפו ביניהם לפני שהתמוטטו. היא הייתה מכוסה בברזנט והכילה את כל מיטלטליהם של הגרמנים, שמיכות, בגדים ואפילו תחמושת, וכן את הלחם העלוב שהם חילקו לנו על פי גחמותיהם. גרמנים אחדים שמרו על העגלה והשאר צעדו והשגחו עלינו.

כאשר איזה נאצי התעייף, הוא עלה על העגלה. כמה קילוגרמים שנוספו למשקלה של העגלה לא היו משמעותיים לשלושים השלדים שדחפו וגררו אותה. באמצע

הלילה עצרנו ובו במקום, אלוהים יודע איפה, פקדו עלינו לשכב ולישון. עדיף מבבית הכלא, עדיף מבתנורי המחנה הקבור מתחת לאדמה. נשכבתי על הדשא הלח ונרדמתי עוד בטרם הספיק ראשי לנגוע בעשב.

הלילות חלפו חיש מהר והימים היו אינסופיים. הלכנו, גוררים את עצמנו בשיירה כנחש פצוע בין הרים, גאיות ושדות מרעה ירוקים, מלווים כמעט תמיד במימיו המפכים של נהר האלבה, שלוויים לעתים ולפרקים גועשים, בהתאם לתנאי השטח. באותו יום היה צורך לעבור לגדה הנגדית. הוכנסו בקבוצות של 20 איש לסירת משא רתומה לחבל, מעין סוג של רפסודה. הנהר גלש בשצף קצף במורד ההרים בשאון אדיר, ומימיו התנפצו בפראות על שתי גדותיו הסלעיים. אנו, בתוך אותה קליפת אגוז, ניצבנו אל מול הסכנה הטמונה בכוחו הנשגב.

המבצע ארך שעות אחדות עד שעברו כולם לגדה השנייה, והמשכנו בצעדה. תחילה חשבנו כי הגרמנים רוצים לחסל אותנו שם, אך הם עשו עבודה טובה, משום שפרט לכך שהיינו ספוגי מים, יצאנו ללא פגע. האנשים אמרו בינם לבין עצמם ששומרים עלינו יותר מדי טוב. מישהו אמר: "נראה כי הם לא רוצים להיפטר מאיתנו, עוד יש בנו תועלת", "כמובן", אמר אחר "אם יהרגו אותנו הם יישלחו לחזית להילחם נגד הרוסים. זה טוב, עדיין יש לנו תקווה לצאת בחיים".

אך, מי יכול להיות בטוח שיגיע חי לסופה של צעדת המוות?

כל אחד ומחשבותיו, כל אחד ותקוותיו, רעבונו, כאבו על יקריו.

הלאה, תמיד הלאה, אל הלא נודע, מביטים כסהרורים בשדות מרעה ירוקים ובבני המקום, שמצדם לוטשים בנו מבטים אדישים מבעד לחלונותיהם מקושטי הפרחים, והלאה משם, אחדים בשעת מנוחה, מגליהם מונפים אל על, עוקבים אחרינו במבטיהם, ושבים לעיסוקיהם עוד בטרם יחלוף אחרון היהודים.

דעתו של הגרמני שצועד מטרים ספורים לפניי נראית מעט מוסחת, והצו'ף שצומח בשולי הדרך נראה ערב לחיך. מדדתי את הזמן שלוקח לו להסתובב כדי להשגיח עלינו. הוא עשה זאת בכל שתיים או שלוש דקות, כך שהרגע שבו הסב את ראשו קדימה, היה הרגע המתאים ביותר לקטוף מעט עשב ולהשביע את רעבוני הנצחי. הייתי זריז מאוד. שקט כחתול רכנתי, קטפתי צרור נאה של עשב וניסיתי לשוב לשורה, אך לא עלה בידי. הנאצי שלפני לא ראה אותי, אך אני לא ראיתי את זה שהיה מאחוריי. הם מעולם לא הלכו קרובים כל כך אחד לשני, מעולם...עד עכשיו! רובהו התרומם באוויר והונחת כברק לעברי. הצלחתי להסיט את ראשי ממסלולו, אך הקת התנגשה בעוצמה בכתפי הימנית. לא חשתי את המהלומה, אך גליי רפו וראייתי התערפלה, והכול סביבי הפך לסגלגל. הדבר האחרון שאני זוכר הוא ריח האדמה הלחה שחדרה לפי.

הייתי שרוע כך בהכרה מעורפלת לא יותר מדקות ספורות, משום שכששבה אליי רוחי, הרמתי את ראשי ששקל טון וראיתי את השיירה הקודרת שלנו מתפתלת במעלה הגבעה כמה מאות מטרים לפני, נבלעת אל תוך הלילה.

יותר משעה לקח לי להדביק את האחרון בשורה ולהמשיך להתקדם, עד שתפסתי שוב את מקומי. אבא דחף את העגלה, השאר היו מכונסים במחשבותיהם. מה שאירע לי, אירע בכל רגע, ולא היה יוצא דופן. לא היה מה לומר ולפני מי להתלונן. אך איש לא יגזול ממני את מה שקטפתי בדרך. כיסי מלאו במזון ירוק, טרי וערב לחיך, שבלעתי בלי לשעות ליתר, שהנידו בראשם כמוכיחים אותי שאני הורג את עצמי.

באותו הלילה החשיכה הייתה מוחלטת כשנכנסנו בעד שער והתחלנו לטפס במדרגות. לא ראיתי היכן דורכות רגליי, אך המשכתי לעלות עד שהגעתי אל קיר, ושם נשכבתי על האספלט הנוקשה לצד אבא.

רוח קפואה נשבה בחוזקה ללא כיוון ברור. נדמה כי הגיעה מצד אחד, הסתובבה והכתה בנו מהצד השני, כמו שוט.

לא היה לי מושג קלוש היכן אני וגם לא היה לי אכפת. רציתי רק לישון, לעבור את הלילה, לא לחוש את הרוח המצליפה תחילה בגבי ולאחר מכן בפניי. נדמה כי היא באה מכל עבר.

רצוף מעלייה במדרגות רבות כל כך ותשוש מרעב ומעייפות, השינה לא איחרה לבוא, וכתמיד, חלף לו הלילה ביעף כתועה במרחבי אסוני. קרני השמש הראשונות האירו מחזה בלתי נשכח: לראשונה ראו עיניי אצטדיון כדורגל. מצאתי את עצמי בחלקה העליון של טריבונה ענקית. כולם ישנו עדיין, שרועים במורד מדרגות הבטון, ולמרגלותיהם המגרש הירוק המלבני, מוקף מכל עבר בטריבונות ריקות, דוממות, נקיות וגבוהות מאוד. מסביב למגרש תחם השלג את הירק, שהיה מוקף במסגרת נוספת גדולה אף יותר, של הטריבונות. רק אנחנו לא היינו שייכים למקום. בבלויי הסחבות שלנו וגופינו השלדיים נראינו כמו אשפה המפוזרת בכל עבר. גרמנים אחדים התהלכו בכניסה התחתונה השמאלית והכו על צלעותיהם בזרועות שלובות כדי לחמם את גופם מכפור השחר שצרב את העור.

רציתי לרדת, לבצע תזוזה כלשהי ולבלוע מעט שלג. לשם כך היה עליי לדרוך על כל האנשים השוכבים בערמה בטריבונה. הייתי עייף כל כך שלשוני דבקה לחיכי. מעט שמאלה משם, היכן שהטריבונות מתחברות, היו הנשים. חיפשתי את אימא במבטי, אך לשווא. הן היו דבוקה דחוסה. הן שכבו כולן יחד על הבטון, נדחקות אחת לשנייה ונראו כצרור סמרטוטים. אף פרצוף לא נראה לעין. לא חלף זמן רב עד שהגרמנים התחילו לנבוח וצעקותיהם הוכפלו מן ההד שנוצר בתוך האצטדיון. נדמה

שהן ניתכו עלינו מכל עבר. הן ניתרו בטריבונוס, עשו סיבוב ושבנו אלינו, יחד עם הרוח.

לאטם, בעצלתיים החלו נשלפים מסחבותיהם כל אלה שהיו מסוגלים לקום. נבחרו כ-30 אנשים, אבא ביניהם, שהוצבו בשורה בחלק המושלג, בעוד היתר נשארו על הטריבונוס. מלמעלה הוא נראה לי זעיר, אך לא אבד מטווח הראייה שלי. לפני שיצאו מן האצטדיון, נעצר הטור ואבא ניצל את ההזדמנות, פשט את בגדיו העליונים ובחזה חשוף החל לרחוץ את עצמו בשלג. גרמנים אחדים התבוננו בו, אך איש לא קרב אליו. אבא רחץ את הפנים, הזרועות, החזה, שפשף את גופו בשלג, לאחר מכן ניגב את עצמו בסמרטוט ששימשו כ"מגבת" והתלבש בלי להפסיק לקפץ, כמו ספורטאי, כדי לחמם גופו. גרמני אחד התקרב אליו ביד מורמת כעומד להכותו, אך לאחר מכן הוריד אותה וטפח טפיחות אחדות על גבו. הם הלכו לעבר שער היציאה מן האצטדיון.

התברר לנו כי הם הלכו עם העגלה אל העיירה כדי להשיג אוכל.

ראשית הלכתי לחפש את אימא, מזה ימים לא ראיתיה. נאסר עלינו להתקרב אל הנשים, אך שם, על הטריבונוס ובגובה הזה, למי אכפת? אני מנסה לא לדרוך על נשים אחרות, הולך ושואל עליה עד שבמרחק, שמעתי מישהו צועק "פראו דרכמן מחפשים אותך, יענקל'ה כאן". אז ראיתיה. אימא, או מה שנותר ממנה, נשלפה מבין הסחבות. בקושי יכולתי לזהותה. חולה, מעוותת, היא הייתה כמעט גמורה, גוססת, אך כשחיבקה אותי הפציע על פניה שוב החיוך האהוב, שהיה כעת ספק עווית ספק חיוך. שמי לא סר מבדל שפתיה. "יענקל'ה, יענקל'ה", לחששה בעוד זרועותיה החלושות חובקות אותי. ישבנו כך חבוקים זמן רב באצטדיון העצום, מנסים לחמם את גופינו בעוד היתר זוחלים פנימה לתוך סחבותיהם. לא נותר לי אפילו עשב כדי לתת לה, כלום! "אל תדאגי אימא, אבא ישוב עם אוכל. אני בטוח שהיום נאכל" ו...איני יודע מהיכן שאבתי כוחות כדי להוסיף שתוך זמן קצר נינצל. "הגאולה קרובה אימא, לא חסר הרבה ואנחנו נקבור את הנאצים. אנו נשרוד אותם".

"כן, כן" היא ממלמלת קרוב מאוד לפניי. אני שומע אותה בקושי, אך הבל נשימתה מחמם את מצחי. במרחק נשמעים מדי פעם קולות נפץ ובסמוך, הפגזות. עמודי עשן שחור מיתמרים, ולאחר מכן דממה. ליבי ניתר ממקומו, אבא!! אבא הלך עם הקבוצה אל העיירה, והעיירה הופגזה. הגרמנים עולים למרומי האצטדיון ומביטים במשקפת לעבר העשן. באשר לי, הלך לו הרעב, אני רק רוצה לראות את אבא עובר בשער.

חלפו כמה שעות בלי בשורות מאלה שיצאו לעיירה לחפש מזון. רעש ההפצצות שכך, אך עמודי העשן היתמרו לשמיים מעל מדרגות האצטדיון. עודני מחובק עם

אימא. השקט בטריבונה היה מוחלט והופרע רק על ידי קול הצפירה, שריקה אחת ויחידה מתמשכת ויבבנית, אות על חלוף הסכנה ועל שמיים נקיים ממטוסים.

כאשר נכנסה הקבוצה של אבא אל האצטדיון, קמנו כולנו מתוחים כקפיץ. האנשים נשלפו מתוך סחבותיהם והצביעו עליהם. "הנה הם בחיים תודה לאל. ועוד עם אוכל!" ההמהום הלך והתעצם עד שהפך לתשואות כמעט. כחוגגים את ניצחונה של הקבוצה שלנו ששיחקה באצטדיון, אחדים אפילו מחאו כפיים. זו הייתה האמת, ניצחנו, הבסנו את המוות. כולם חזרו בחיים, שמחים וטובי לב, עם אוכל.

כעבור דקות אחדות עלה אבא על הטריבונה בצעדי ענק ועמדנו שלושתנו חבוקים בדממה. הכול התבהר ועודנו יחדיו, עודנו חיים ומלאי תקווה יותר מאי פעם באצטדיון שהכיל כל כך הרבה סבל. אבא סיפר כי מעט לפני שנכנסו לעיירה, הגיחו המטוסים מאי שם והמטירו פצצות על העיר כולה. הגרמנים שהשגיחו עליהם נפוצו לכל עבר והם נותרו על הכביש והביטו במחזה במשך דקות אחדות. לאחר מכן, כשהאש שככה מעט, הם נכנסו אל העיר לחפש אוכל בין ההריסות. אבא סיפר שכשחלפו לפני בית מופצץ, שחרב כמעט כליל, הכה באפם ריח חריף של בשר חרוך, שכמו טוגן באש. מהמעט שנותר מן הבניין הם הצליחו לקרוא שלט לפיו פעל שם מפעל לנקניקים. הכול היה עיי חורבות והם החלו לגשש בחיפוש אחר כניסה שתוביל אותם אל האוצר. הם נכנסו מבעד לחלון של מה שהיה המרתף והשתלשלו משם פנימה. אבא מביט בי בעיניים בורקות. "אתה לא מתאר לעצמך מה שראיתי שם." "מה?" שאלתי. "במרכז המרתף הייתה גיגית ענקית, חבית כמעט, מלאה בבשר טחון שמשמש למילוי הנקניק. החלק העליון היה חרוך מן השריפה. בלי לחשוב פעמיים, הכנסתי את הראש בפנים ובלסתי. לא הוצאתי אותו בשביל ללעוס. אני אומר לך שכל אחד מאיתנו בלע כמה קילוגרמים עד שהגרמנים נכנסו והוציאו אותנו בבעיטות. הבאנו הרבה אוכל, צריך רק שהגרמנים יחלקו אותו בין כולנו."

אחר הצהריים חילקו משהו, לא הרבה, אך המשהו הזה אפשר לנו להמשיך לחיות ולעמוד בלילות המקפאים והאינסופיים על הבטון הקפוא של הטריבונות.

היה קר כל כך שאיש לא ירד אל השירותים, האנשים עשו את צרכיהם בחלק הריק של הטריבונה וההפרשות החליקו משם מטה והתמזגו בשלג שהיה בשולי המגרש, שם קפאו.

החשיך מוקדם מאוד ובקושי יכולנו לראות זה את זה. איש איש ומחשבותיו שב ומתכנס בתוך סחבותיו. אנו דבוקים אל הבטון, מתקרבים זה לזה בניסיון להעלות את חום הגוף, לשווא. רוח הפרצים הנושפת ממעל והבטון הקפוא מתחת מטרפדים את ניסיונותינו, אך העייפות והרעב גוברים על הכול ואני נרדם חבוק לאבא.

כמה זמן ארך הדבר? לעולם לא אדע. ממרחק, ממרחק רב, אני שומע כי מישהו קורא לי "יענקל'ה, יענקל'ה". לוקח לי זמן להתעשת, אני רוצה להזדקף, אך אני חסר תחושה בחלק גדול מגופי, אני קפוא. מן העלטה שבים וקוראים בשמי: "יענקל'ה, אני מתה". אני מזהה את קולה של אימא, מתייפח ושב וקורא בשמי בגניחה. אני פוקח את עיני ומזדקף. מארבעת צדדי הכול זהה, שחור. אני מעסה את כפות רגליי חסרות התחושה, עיניי דומעות מפאת הקור, וקם והולך בעקבות קולה של אימא, הולך ודורך על כל מי שנקלע בדרכי. אחדים מתלוננים, אחרים כלל לא זזים, ואני ממשיך ומתקדם לקול הקריאה "יענקל'ה אני מתה".

אני נתקל במישהו, מתגלגל, אך ממשיך להתקדם עד שלבסוף אני מאתר את אימא. "מה קורה? מה יש לך?" אימא שוכבת קפואה. אני מנסה להושיבה, אך לשווא. אני נושף בהבל פי על ידיה ומשפשף בחוזקה את אצבעותיה. "אוי יענקלה! תביא לי משהו לשתות, אני מרגישה כל כך רע, אני חושבת שזה הסוף." "אל תדברי כך" אני גוער בה. "אל תזוזי מכאן, אני הולך להביא לך משהו לשתות". אני מתיר את המנשקה, שתמיד קשור למותניי, מזדקף, צועד צעדים אחדים, דורך על כמה וכמה נשים אחרות ומתאבן על מקומי. שתייה? איזו שתייה? מאין אשיג שתייה? וכנדחף בידי אנחותיה של אימא אני מתקדם, כושל ומתגלגל מטה, מתרומם, מתקדם ושוב מתגלגל עד למגרש. ממקומי למטה אני מנסה לגשש אחר שלג, כדי למלא את המנשקה. אני צועד צעדים אחדים לעבר המגרש וחש את הקרח הנשבר תחת רגליי. אני מכניס את הרגליים לתוך המים הקפואים עד לברכיים ומכניס את המיכל לתרכובת המים, קרח ושלג ושב בריצה זהירה במעלה הטריבונה, בעקבות הקול הממשיך לקרוא לי.

"שתי, אימא, שתי ותרגישי טוב יותר", אני מושיט לה את המנשקה ולגימה אחר לגימה היא שותה את המים תוך אנחות, וממלמלת "כמה טעים, איזה טעם טוב, מאין הבאת את זה?"

"שתי" אני אומר לה "תרגישי טוב יותר". היא מאמצת אותי אליה בעודה נשכבת ושוקעת בשינה, שבעת רצון. אני שב למקומי, נושם בכבדות מן העייפות ומזיע מן המאמץ, ומחצית המנשקה שאימא לא שתתה. אני צמא ולוגם, אך הנוזל צורב את פי ואני יורק אותו בזעם. אני מזדקף בחירוק שיניים וזורה את תכולתו של הכלי למרחק רב מעל הסובבים אותי. אני רוצה לצעוק, אך בגרוני עומד גוש. כאב ויאווש, אין אונים, בושה וקור נורא משמשים בערבובייה. אני חוזר לסמרטוטים שלי. לא נרדמתי כל הלילה. הצלתי את אימא עם תמהיל של קרח, שלג ושתן.

כשמפציע אור הבוקר הראשון מבעד לערפל הסמיך המכסה את האצטדיון אני ניגש לראות את אימא כדי להיווכח בתוצאות מעשיי. מה גדולה הפתעתי ושמחתי

לראותה מחייכת. בעודה מלטפת אותי היא אומרת "יענקל'ה, אתה לא יודע מה שעשית למעני, אני מרגישה הרבה יותר טוב, השתייה השיבה לי את כוחותיי. מה זה היה? מה היה הטעם הטוב הזה?" התחשק לי לצחוק, אך הצחוק לא יצא, גם התחשק לבכות, אך עיניי היו יבשות. לבכות? כבר שכחתי מה זה. אפילו לא זכרתי את הפעם האחרונה שעשיתי זאת, ומה שאירע בלילה היה סוד ששמרתי ביני לבין עצמי עד היום.

בשעות הבוקר המאוחרות עזבנו את האצטדיון מסודרים שוב בשורה ארוכה, לא אחידה ופגומה. התחלנו לצעוד ואני חווה שוב תחושה של נטישת בית. לדידי, מקום שבו הנחתי את ראשי שני לילות ברציפות, הפך למעוני, ובנוטשי אותו, דל ככול שיהיה, חשתי עצב נוכח אי הוודאות על המצפה לי בהמשך.

הלא צפוי, הלא בטוח, הוסיף עוד נדבך לתלאותיי. החל במרבץ שורץ הכינים בצ'יג'ינגר לאגר, עד לאצטדיון הקפוא, הנחתי את ראשי במקומות רבים כל כך, שלבטח איני זוכר את כולם, אך בחלקם אני נזכר בחיבה. דרזדן היה גן העדן; פירנה והרצפה הקפואה היה הגהינום; הבוץ של נהר האלבה, בית הכלא ושטוטהוף, הרצפה הקפואה שנמסה תחת גופי הקודח, והדרגש בבלוק מס' 13, לנגד עיני הרוצח שננעצו בעיניי, בצפייה למותי, היו "מעונותיי", בתי המחסה שלי, בגיהנום של חיית הטרף הנאצית.

וכעת כשאני עוזב את האצטדיון...היכן אעביר את הלילה הבא? דבר לא השתנה, הכול כשהיה. אנו ממשיכים ללכת, גוררים את עצמותנו, נטולי כוח ורצון. מישהו מכנה זאת "צעדת המוות", בעיניי מדויק יותר הכינוי "צעדת המתים". היכן נלון הלילה? ובכן בו במקום, היכן שעצרנו, בשולי הכביש, אחד מעל השני כדי להתגונן מפני הקור, כערימת אשפה. הלילות חולפים ביעף והימים אינסופיים. אנו מגיעים לעיירה כלשהי, עיפים כל כך שאנו נשכבים אפרקדן בכיכר.

טרזיינשטט

הייתי תשוש עד כדי כך שלא שמתי לב שתושבי אותה העיר לא דיברו גרמנית. האנשים חלפו בסמוך אלינו וחייכו לעברנו, אחדים דיברו עם אנשינו ונראו אדיבים. חברנו לאימא וסוף סוף היינו שלושתנו יחדיו, מוטלים על כביש מרוצף אבנים. פיעמה בנו תחושה בלתי מוכרת: תקווה. משהו ריחף באוויר, משהו טוב, שונה, וכאשר יונה נחה על ידי, יכולתי לחוש בחום גופה. הבטנו שלושתנו זה בזה ואימא אמרה: "זה סימן טוב, ניצלנו". הישועה שכמהנו לה כל כך בתחנונים, נדמתה קרובה מאי פעם, כמו אותה יונה.

כאשר התברר לנו כי אנו בלֵייטִמְרִיץ, עיירה צ'כוסלובקית, החלה ישועתנו לקרום עור וגדים. עוד היינו שלדים מהלכים, אך הברק בעינינו החל מתעצם. איש לא שכב עוד, כולם נעו ודיברו בחיוניות ולמרבה הפלא הגרמנים התירו זאת. למרבה הפלא רבים מהם לא נראו, כאילו התאיידו. המעטים שנותרו פקדו עלינו לשוב לצעוד אך ללא חיפזון וללא צעקות. חצינו גשר, ודמי קפא שוב בעורקי: שער תיל. עוד אחד? אלוהים אדירים, עוד מחנה ריכוז? שוב פעם הסגר!

אחד עשר ימי הצעדה העניקו לי תחושה מסוימת של "חירות", ללא גדרות תיל, ללא מגדלי שמירה, ללא אפעל, ללא המשמעת החולנית של הארורים בבני האדם. צלחתי את סקסוניה ובלי דעת חלק מצ'כוסלובקיה, ישנתי אפילו בעמידה ואכלתי עשב שמילא את קיבתי במרה ירוקה שחלחלה למעי, אך לא מצאה את דרכה החוצה. בטני צבתה וכאשר ביקשתי רשות ללכת לעשות את הגרוייסעס גשעפט היו אלה רק עוויתות שווא. בכל זאת העדפתי את כל אלה מלהיות כלוא שוב בין גדרות התיל. אפשר שחיי יהיו מאורגנים יותר שם בפנים, אפשר שאוכל טוב יותר, או אשן במרבץ מסודר, גם אם שורץ כינים, תחת קורת גג, אולם מי יבטיח לי שלא יוציאנו לטיול מבעד לארובה? בחוץ הרגשתי חופשי יותר; בהיותי כלוא, עלולים לחסלני.

כל זאת חלף במוחי בשעה שעברנו בשער. בהבזק של מחשבה ניסיתי לדלות מזיכרוני רגע כלשהו שבו חשתי חופשי, החל בתחילתו של חלום הבלהות רב השנים. כלום היה רגע כזה? אם בכלל, היו אלה הדקות הספורות בקרון הרכבת שבו נשארנו שלושתנו לבד, בשעה שבחוץ הכול התנפץ לרסיסים. בתחנה ההיא, בפרברי דרזדן, בעוד המטוסים טוחנים עד דק את העולם הזה, באותו פרק זמן, בשעה שיכולתי להתגרד מהכינים ולחטט בתיקים שהגרמנים עזבו במנוסתם בחיפוש אחר אוכל, חשתי חופשי, משום שחזיתי במו עיניי בגסיסתה של חיית הטרף והתחלתי להאמין שסופה קרוב. יכולתי לראות את הפצועים ואת החיילים המובסים, פניהם מוכות אימה ופחד מן המוות והסבל. אותו פחד שאנו כבר לא חשנו, שאבד לנו,

שניטל מאיתנו בשנים של סבל, השפלה ועוולות. ברגעים ההם הרגשתי חופשי. ברגעים שכאלה אדם שואב כוחות, זוקף ראש וממשיך הלאה. וכך עשיתי! אחרי כל מה שעברתי, אני לא הולך בשום פנים ואופן לגמור שם בפנים, גם אם יש שם מטבחים ומקומות לגנוב מהם אוכל.

כשנשלפתי מהרהורי שמת לי לב כי אני היחיד שמודאג מהמתרחש. האחרים קרנו מאושר, חייכו ונעו מצדה האחד של השורה למשנהו. אנו נכנסנו, אך הגרמים לא! לא האמנתי למראה עיניי...הגרמנים נותרו בחוץ, לפני עמדת השמירה שהייתה לצד השער. השומרים לא התירו להם לעבור. ניצבנו על עומדנו מטרים אחדים מהכניסה. תליינינו, שנפטרנו מאיתנו זה עתה, סבו למחצה על עקבותיהם ונבלעו בחשיכה. נוצרה התחושה שהייתי בצד החיצוני וכי הם היו הכלואים מאחורי גדר התיל. את פנינו קיבלו אנשים במעיל עור שחור.

"הגעתם לטרזיינשטט. לכו בצורה מסודרת לעבר הבתים האלה."

התחלנו לצעוד בעקבותיהם. אחד מהם התקרב אלינו ובגרמנית מהולה בידיש, אמר: "קינדרלעך, ילדים, את הגרמנים האלה לא תראו עוד לעולם, ואני מבטיח לכם שעוד היום, בתוך דקה תאכלו לשובע!" כדי שאאמין לדבריו, האוכל לא צריך להיות בצלחת כי אם בקיבתי! אך האיש מילא גם מילא את הבטחתו: אותו לילה ערכנו כירה שנמשכה כל הלילה. המגורים היו נוחים וחמימים. במרכז החדר דלק תנור עצים, ומעליו בושל אוכל! הביאו לנו סירים גדושים מכל טוב שבלענו בן רגע, שמולאו שוב ושוב, כך במשך שעות. נדמה כי רעבוננו לא ידע שובע: בשר, מרק ותפוחי אדמה. כולם אכלו בשתיקה בניסיון למלא חסר של חמש וחצי שנות רעב מתמשך: רק קול הלעיסה והאנחות נשמע. בשר, שפע של בשר, וכולם אכלו ממנו, זולתי. אני אכלתי תפוחי אדמה. איני יודע כיצד להסביר זאת, אך קיבתי צרבה מן העשב, ותפוחי האדמה שיככו את מכאוביי, קילוגרמים של תפוחי אדמה, ומעין מחית נוזלית למחצה מן המרק, שיצקתי מעליהם. בלעתי כל כך הרבה מהם שעמדתי להתפוצץ. חשתי לחץ בבטני ובקושי הצלחתי לנשום או לזוז. כך שקעתי לי בשינה, אימא מצד אחד ואבא בשני, ממשיכים לאכול. נדמה לי כי אני בגן עדן. חשתי היחיד היה שבקומי איווכח כי הכול היה חלום שווא.

בבוקר חשתי ברע, לא הייתי מסוגל לקום, כל גופי בער, בעיקר פניי. אימא רעננה את מצחי בסמרטוט לח, שראשי הקודח חימם במהירות. היא נאלצה להחליפו ולהשרותו במים קרים בלי הרף. הכול הסתחרר סביבי ובטני הייתה ככדור נפוח שחישב להתפוצץ.

לצידי שכב אבא, שסבל מעוויות וכאב בטן ומצבו גרוע משלי. יכולתי לשמוע את אנחותיו למרות שניסה להצניע אותן. כשהצלחתי להזדקף מעט כדי לשתות מים

בניסיון לכבות את האש שבערה בתוכי, ראיתי כי מחציתנו שרועים על הרצפה בעוד המחצית האחרת מנסה להגיש עזרה ראשונה ולסייע ככל הניתן. גם ראיתי שהוציאו מהחדר אחדים שלא שרדו את הלילה. נאמר עליהם כי התפוצצו מאכילת יתר. צחוק הגורל! למות מאכילת יתר. הרי זה בלתי נתפס. לא הרעב הרג אותם. ימים על גבי ימים בלי שבא לפיהם דבר, שנים של ייסורי תת-תזונה, תקופה ארוכה שבה עורם היה דבוק לעצמותיהם בלי חציצה ביניהם, ולאחר מכן למות מאכילת יתר. מוחי מיאן לקלוט זאת, אך גם אני נפלתי קורבן לאכילת יתר. בקושי יכולתי לזוז וקדחתי מחום. עם חלוף הימים הלך מצבי והשתפר בהדרגה. התחלתי לנוע, יצאתי מן החדר והתרחקתי מהתנור שניצב במרכז החדר וחימם אותנו יתר על המידה. גופי שידע כפור גדול היטיב להתמודד עם הקור. יומיים לא בא אוכל לפי, לא מפחד לחלות, אלא משום שהייתי מלא עדיין מהלילה הראשון. יומיים תמימים, לאחר זמן רב כל כך שמוחי היה טרוד בהשגת אוכל! למראה סירי תפוחי האדמה ושאר הירקות, הבשר והלחם בשפע שהיו מונחים ליד התנור בלי שאיש ינסה לגזול אותם, הלכתי ונפטתי מחלום הבלהות של חיפוש מזון כדי לשרוד, של החובה לאכול כדי לחיות עוד יום במטרה לזכות להגיע לסופו של הגיהנום, של התופת, שאיני יודע מדוע נפל בחלקי הכבוד המפוקפק לחוותו. זכיתי להגיע אל הישועה ואל הגאולה ולראות את המפלצת גוססת וקרועה לגזרים. והגרמנים? היכן הם? לא בסביבתנו, אך גם לא במרחק בטוח. האנשים לא יצאו לרחובות מפחד להיתקל בהם. הם היו שם, הם התהלכו ברחובותיה הנקיים של טרזיינשטט, אך לא התעסקו איתנו.

החליפו את מגורינו ואת אבא נאלצים לגרור כמעט. מצבו החמיר והפרשותיו היו דמיות. הוא לא היה היחיד, ונאמר לנו כי בשל כך מעבירים אותנו לבידוד למשך 40 יום. אבא אומר שהוא חש ברע מזה זמן מה, החל ביום שבו אכל בשר נא בבית המופגז בעיירה הסמוכה לאצטדיון. מיום ליום חלה הרעה במצבו.

שוב הופרדנו זה מזה: אימא נלקחה עם הנשים לחלק אחר ב"עיר" ואותנו, יחד עם עולם ומלואו של אנשים חולים ואף גוססים, שיכנו בחדר גדול בחלקו התחתון של בניין כלשהו בקרן רחוב. ביציאה דימיתי לראות מעין מגרש כדורגל קטן. הוא היה תחום בין בניין קומותיים שהמסדרונות סביב חצרו יצרו קשתות שהקיפו את המקום או המגרש מארבעת צדדיו. שער הכניסה הגבוה שהיה עשוי מעץ, היה מחולק לשניים והבחנתי מיד בחלל הריק שהיה בין הקרקע לחלקו התחתון. די היה לי במבט חטוף כדי להיווכח שגופי הצנום עובר שם בקלות. כמתוך הרגל חישבתי מיד את אפשרויות המילוט ונרגעתי, משום שכבר לא חשתי כלוא.

התנאים היו טובים למדי: בחדר מרווח מאוד, מעין מרתף, שגודלו עשרים מטרים על חמישה, שיכנו רבים מאיתנו במזרנים על הרצפה, בשני צידי המתחם, מהדלת עד לחלון מסורג שפנה לרחוב, שממנו נשקפו רגלי העוברים ושבים שבחוץ. האוכל שהיה בשפע חולק פעמים אחדות ביום. אמנם היה צריך לעמוד בתור אבל מי בכלל היה מסוגל לאכול במצבנו? הרוב היו חולים. השירותים היו בחוץ באחד המסדרונות ואלה שלא הספיקו להגיע אליהם בזמן עשו את צרכיהם על הרצפה, שהייתה מרובבת תדיר בצואה נוזלית בגוני אדום, שזלגה לא פעם במורד המדרגות מן הקומה העליונה. איש לא הוטרד נוכח האפשרות להידבק במחלות. בקרב ה"בריאים" שבינינו, שאיתם נמנית, לא היה פחד. עברנו תלאות וזוהמות רבות כל כך שמה שחווינו עתה היה דרך נוספת להמשיך לחיות כדי לשרוד, וחוף מזה... כלום הייתה לנו בררה אחרת? אין יוצא ואין בא, איני זוכר שראינו רופאים, אבל כן הגיעו אנשים מבחוץ שחילקו אוכל יחד עם תרופה כזאת או אחרת.

חלפו יומיים נוספים ולא הצלחתי לסלק ממחשבותיי את המרווח שמתחת לשער. בעיני רוחי כבר ראיתי את עצמי עובר בעדו ומותיר מאחוריי את הבניין העצום שנהפך למוקד מגפות וחרא חלקלק.

נודע לנו כי הנשים שהו רחובות מספר מאיתנו. רציתי לראות את אימא, אך לא היה פשוט לצאת מן ההסגר. לחמוק משם משחק ילדים, אך הסתכנתי באפשרות להיענש. עונש? חמור מזה שהייתי סופג בשטוטהוף על שעליתי על העגלה וגנבתי לחם? גרוע מהעונש שהייתי מקבל על חבלה בשלושת הקליעים במכונה בדרזדן? או מהאקדח הקר של הגרמני מלודז' שמעך את ראשי לקיר? ומעוד אינסוף עונשים על גבי עונשים ואיסורים – על דיבור, על שתיקה, אפילו על נשימה. פלא שלא הענישו אותנו על שנשמנו, והלא הם הכניסו אותנו אל תאי הגזים כדי שנחדול לנשום!

כפי שתכננתי, הלכתי היישר לעבר השער, כמעשה של יומיום, וברגע אחד של התרשלות מצד השומר שהיה בביתן עברתי מתחת לשער ויצאתי לטייל ברחוב כמעשה של שגרה. עשיתי סיבובים אחדים לסרוק את השטח ופניתי לעבר המקום שבו שהתה אימא, שאת כתובתו ביררתי מראש. זיהיתי נשים אחדות משלנו שהביטו מבעד לחלון הקומה הראשונה ושאלתי אותן על אימא. השמועה התגלגלה מיד, "יענקל'ה כאן, פראו דרכמן!", הבן שלך מחפש אותך." מבעד לאותו חלון צץ ראשה של אימי, חיוך מתוק על פניה. היא הושיטה את זרועותיה לעברי וכבר במדרגות, שבהן דילגתי בקלילות, התחבקנו ממושכות בלי אומר. היא רק ליטפה את ראשי והצמידה אותו לחיקה. "אבא מרגיש יותר טוב" שיקרתי לה. היא הציפה אותי בשאלות ועניתי לה תשובות טובות כדי לרצות אותה. "אתה רעב?" "לא אימא, אני לא רעב יותר, ואני מבטיח לך שלעולם לא נדע יותר רעב." ניסיתי לרומם את רוחה

והיא לא הפסיקה ללטף אותי. לאחר שסיברתי את אוזניה של אימא בשקרים בעודי מביט בעיניה ומבטיח שהכול בסדר, נפרדתי ממנה ויצאתי מן הבניין, אך לא הייתה לי כל כוונה לשוב אל המכלאה שלי. הסקרנות הרגה אותי. רציתי לדעת היכן אני נמצא, רציתי לעמוד על טיבו של המקום הזה המוזר, הנקי והמסודר להפליא. האנשים התהלכו ברחובות בעצלתיים, זוגות אחוזי ידיים וקשישים רבים. זו הייתה עיר של זקנים. אנשים ישבו על ספסלים בכיכר שפרחו בה חצבים ופרחים אחרים, ובמקומות אחדים שנראו כמסעדות או בתי קפה. הכול נראה כלקוח מעולם אחר! ומה באשר לצעירים וילדים? אלה לא נראו בשום מקום. על הבניינים הגדולים והבולטים התנוססו דגלים נאציים, העכביש בעל ארבע הרגליים במרכזם. לא האמנתי למראה עיניי: הגרמנים התהלכו ברחובות לצידנו, כאילו איננו קיימים. מכוניות עם גרמנים לבושים במגוון צבעים, ביניהם הפושעים הגדולים ביותר, עצרו מול הבניינים שלהם, ואני, מטייל לי באותו רחוב שכמו לקוח מחלום.

תחילתה של הגאולה

כששבת למעוני סיפרתי את שראיתי ואיש לא האמין לי. רק אבא, כשנודע לו כי הייתי אצל אימא שמח כל כך שחל שיפור במצבו. הוא הציף אותי בשאלות והגיב בשמחה על התשובות, אך גם פתח את פיו כדי להוכיח אותי על שחמקתי מההסגר. במצח קמוט ובארשת חמורה אמר לי:

”יום אחד יענישו אותך על מעשי הקונדס שלך”.

מעשי קונדס? אני חושב שאבא כלל לא מעלה בדעתו אפילו אחוז זעיר מן הפעמים שבהן סיכנתי את עורי. אך אם כבר הגעתי עד הלום, סימן שהוא עדיין דבוק לעצמותיי...מי יכול לשלול ממני את הזכות לחזות במו עיניי בגאולה שכבר מתדפקת על דלתי?

ימי טרזיינשטט חלפו ביעף והתחלתי לחוש כי כוחותיי שבים אלי. השמנתי והייתי שמח וטוב לב. יום יום אני הולך לבקר את אימא שמתאוששת יפה למרות חולשתה. עוברים עלינו ימים ללא רעב, ללא גידופים או מהלומות, ימים שמרמזים על חירות. הקשישים ממשיכים בשגרת יומם ברחובות, והגרמנים על מזוודות. לאן הם נחפזים? מול משרדיהם חונות משאיות מכל הגדלים ועליהן נערמים כל חפציהם: ארגזים גדושי מסמכים, תיקיות, ספרים, בגדים, כיסאות אחדים, שולחנות כתיבה ועוד ארגזי מסמכים שמושלכים לרכבים בערבובייה מרוב חיפזון. ארגזים אחדים מתפזרים, אך ניכר בגרמנים שלא אכפת להם, הם משליכים למעלה ארגז נוסף ומשאית שכבר התמלאה מזנקת במהירות, מפנה מקום למשאית אחרת, והפעולה חוזרת על עצמה. הם כולם ממהרים כל כך כאילו שמישהו רודף אחריהם. נדמה כי הם בורחים מסכנה כלשהי. בורחים? חיית הטרף במנוסה?

חשתי את ליבי הולם בחזי הכחוש, ואת פעימותיו מטפסות מעלה עד לרקותיי. אט אט חמקתי מן הכיכר וברחוב צדדי נעצרתי כדי לצפות במחזה שעה ארוכה. הזקנים המשיכו לשבת על הספסלים בכיכר, אדישים, משוחחים או מהלכים מצדה האחד לשני, כאילו הכול היה חלק מהנוף שהם מורגלים בו. הגרמנים באו והלכו, נכנסו לבושי מדים ויצאו בלבוש אזרחי. הנחש הארסי השיל את עורו. הם עלו על המשאיות עם השְמֵייסר (תת-מקלע) ביד וירו בכל מי שראשו נראה מבעד לחלון. אחדים מהם באו עם נשותיהם וביקשו לעלות למשאיות, אך לשווא, לא עזרו להם תחנוניהם. נדמה כי הם נמלטים מן השטן בכבודו ובעצמו! איזה מחזה! כמה זמן חיכיתי לרגע הזה! חיית הטרף בגסיסתה! אני אסיר תודה לבורא על שעשה עמי את החסד הזה. מאבקי נגד הפושעים הגיע אל סופו. הגיעה שעת הניצחון על חיית הטרף המטונפת שהשמידה חלק גדול מבני עמי. גמול על שנות סבל רבות כל כך. רק

בשביל לחזות ברוצחים האלה הולכים לכל הרוחות, הייתי אוכל עשב שבוע נוסף. לא הייתי לבדי כשהצטנפתי בפינת הכיכר שהלכה והתרוקנה, הלכה ודממה. לא! כולם היו שם איתי: סבי הרשל, זיסל'ה, פסל'ה ואיציק מנדל, דודי ודודניי. כל בני משפחתי שנרצחו בידי אותם חסרי נשמה, שנשרפו והושמדו אך ורק משום שנולדו. כולנו יחד היינו משפחה של יותר מ-160 איש. דווקא אני, השולי מכולם, נפלה בחלקי הזכות לחוות את הרגע הנכסף. מה עשני ראוי לכך? אין לי הסבר זולת תאוותי לחיים שהביאתני עד הלום, הברכה של סבי הרשל, שמעולם לא נטש אותי, תשוקתי לראות את חיית הטרף מתה, הגיעתני לזמן הזה. המעגל נסגר: יסורי ותלאותי החלו ביומו הראשון של אוקטובר 1939 ונמשכו עד היום, עם רדת ליל 7 במאי 1945! סאת הייסורים של חלק עצום מבני משפחתי לא נמשכה זמן רב כל כך: הם הושמדו קודם לכן!

הכיכר והרחובות עמדו ריקים ושוממים בעקבות ירי הגרמנים. דממה! הכול נדמה כמשותק, כאילו עצר הזמן מלכת, כאילו העולם כבה. אחדים הוציאו את אפם מבעד לחלונות, אחרים הגיחו בלאט מהדלתות, אך הדממה הייתה רועמת. איש לא העז לחשוף את עצמו לסכנה להיהרג בידי איזה גרמני שהשתהה במנוסתו. במרחק נקטע השקט עם פיצוץ כלשהו או עם קולות ירי תת מקלע, לאחר מכן שוב השתררה דממה, אך מתוכה הגיח מאי שם וחלף מולי כברק אופנוע, שקול טרטור מנועו הולך ונמוג בפנותו בקרן הרחוב. רוכב האופנוע מתרחק, אך מיד אחריו מופיע רוכב אדם נוסף ונוסע סחור סחור סביב הכיכר. כאשר השניים נפגשים באמצע הרחוב הם מתחילים לשוחח, בשעה שבמרומי הבניינים נתלים דגלים לבנים. היכן שהיה דגל נאצי, יש כעת דגל לבן. איני מבין את משמעות הדבר, כשם שאיני מבין את שפתם של רוכבי האופנוע. איני יכול לראות את פניהם משום שעניניהם מוסתרות מאחורי משקפיים גדולים וראשיהם חבושים בכובעי ברזל שאינם דומים לכובעי הגרמנים. נשקם המוצלב על גבם קצר ובמרכזו גלגל. כמתוך הרגל, כשאני נתקל במשהו לא מוכר אני משתדל לשמור ממנו מרחק. פצחתי בריצה לעבר מתקן ההסגר שלי כדי לספר לאבא ולשאר את שראו עיניי. ידעתי כי מדובר במשהו חשוב, אך לא יכולתי לפענחו. כאשר צללתי תחת חריץ השער, בקושי היה סיפק בידי להזדקף וכבר הונפתי בידי זוג זרועות שטלטלו אותי כסמרטוט כדי לדובב אותי. "מה קורה? מה מתרחש שם בחוץ? מה ראית? דבר, ספר ינגעלה, ילד, מהר." כמו מכונה התחלתי לתאר להם את הגרמנים הנמלטים ויורים באנשים, את הדממה, האופנועים והדגלים הלבנים על הגגות...

לאחר המשפט האחרון בקושי הצלחתי להימלט מרמיסתם של הגברים האלה. הם קלטו הכול בתוך חצי דקה. מה הם עושים? לאן הם רצים? איש לא שמע

אותי ואף אחד לא שם אליי לב. יכולתי לשמוע רק: "ניצלנו, הרוסים כאן. ברוך השם. הגאולה, הגאולה!" באומרם זאת פרצו את השער ומפולת אנושית נפוצה לכל עבר ברחובות טרזיינשטט. "הבריאים" יצאו וחולי הטיפוס נאלצו להישאר, מתייסרים במחלתם. ביניהם אבא שבקושי הצליח לזוז אך פניו זרחו כפניהם של כל אלה שהיו שרועים במרתף המזוהם. "ספר, ספר" הם ביקשו ממני ואני סיפרתי להם, בפרטי פרטים כל מה שראיתי. הם שאלו אותי פעם אחר פעם ואני שבתתי וסיפרתי להם בדקדקנות את המאורע, בניסיון להקל על סבלם. אחדים הרימו ידיהם אל השמיים, אחרים לא הגיבו כלל ומקצתם החלו בוכים, מקוננים על יקיריהם שלא זכו להגיע לישועה.

נשכבתי לצד אבא. בחוץ נדמה כי העולם כולו בתנועה. מבעד לאשנב המרתף שפנה אל הרחוב ראינו עגלות רתומות לסוסים, תותח נגרר מאחוריהן, משאיות עמוסות בחיילים, אנשים רכובים על סוסים, אנשים בעגלות ובטנקים. רבים צעדו רגלית ושרו. כך הם חלפו במשך כל הלילה. לא הייתה שנייה אחת שלא ראיתי ממקום משכבי ליד החלון את הרכבים החולפים. אלה שיצאו לקבל את פניהם שבו מאוחר יותר עם שוקולדים וסיגריות. העייפות גברה על כולם אך איש לא עצם עין באותו הלילה. זה היה ליל הדין: הנאשם היה המנהל חיימוביץ'. הדלתות נסגרו, והחשכה הופרעה רק על ידי אורות רכבי הצבא הרוסי שחלפו והרעידו את הבניין. קול שבקע ממעמקי המרתף צעק בזעם ובמרירות: "חיימוביץ' הבן זונה השאיר בחצר המפעל את אשתי יחד עם שני ילדיי, שנשרפו באושוויץ, ובמקומם לקח את חבריו ואת המאהבת שלו". "מוות לחיימוביץ' דממה, טנקים רוסים ממשיכים לעבור. "תמיד היה שמן כמו חזיר" אמר אחר "הוא אכל את מזוננו בדרזדן, בעוד שאנחנו מתים מרעב. בוגד. משתף פעולה עם הנאצים" צעק אחר "לתלות אותו!" כל אחד הטיח האשמות וגזר את דינו! העייפות של אותו יום אפוקליפטי החלה להכריע אותי. נרדמתי והתעוררתי חליפות, ומזה זמן רב לא חשתי שמחה אדירה שכזו בקומי. הרוסים חלפו בגלים וחיית הטרף נסה. שבתתי ושקעתי בשינה, ורעש שלשלאות הטנקים שב והעירני. רציתי שיעלה כבר השחר כדי לחזות במושיעיי ולחבקם. הרוסים שאהבנו וכה ציפינו להם, שחלמנו על בואם, שהיו תקוותנו במשך זמן רב כל כך, היו בהישג יד, בצידו השני של החלון. נותר רק להמתין לאור היום כדי שאוכל להגשים את חלומי. לילה אינסופי, לילה מתוק. 8 במאי, יום היוולדי, חירותי, היום שבו אני פותח בחיים חדשים. המשפט המשיך ובמוחי מנקר הספק כמה מאיתנו שרדו? כמה נותרו בחיים? רק אנחנו, או ישנם יהודים נוספים? כמה ניצלו כדי לספר? ואם אמסור ביום מן הימים עדות על רצח

בני עמי...מישהו יאמין לי? למען האמת הייתי כמעט בטוח כי היינו היחידים שנותרו בחיים, מלבד הקשישים של טרזיישטט.

המשפט נמשך כל הלילה. כולם היו מרוכזים בגזר-הדין ובהוצאה להורג, שאיש לא שם לב עם עלות השחר שמקומם של החיימוביצי'ם נותר מיותרם. הם חמקו בחסות החשיכה, בלי להותיר אחריהם כל זכר. אני יודע כי חיפשו אחריהם בכל העיר, אך לשווא, הם התאיידו. משפטם היה מרוחק ממני וחסר חשיבות. לי לא היו טעמות נגד חיימוביץ'. אותי ואת אימא הוא חילץ מכיכר הסלקציה של הרסורט בגטו לודז' וכלל אותנו בתוך החמש מאות, ובדרזון הייתה לי ההזדמנות לדלל פעמים רבות את מזוהו כדי להשקיט את רעבוני הנצחי. אך אני גם ידעתי על כל מעשי החזירות שעולל לנו ושביגנים רבים מאיתנו נשבעו שישלם. כנראה שלא נגזר עליו למות בידי יהודים, ואולי מוטב כך, מכיוון שמספיק הרגו בנו הגרמנים ומשתפי הפעולה שלהם. נוסף על כך, כלום לא היה חיימוביץ' קורבן, בדיוק כמונו? אנו שפטנו אותו, שמצפוננו ירשיע אותו! הוא נעלם ולא נודע מה עלה בגורלו. העייפות גברה עליי. בחוץ נשמעו כמנגינה ערבה חריקות שלשלאות הטנקים של מושיעינו המבורכים.

כשהתעוררתי בשעת בוקר מאוחרת החדר היה ריק כמעט, אבא התלבש בקושי רב אך גם הוא לא רצה להפסיד את הרגע הנכסף. כולם רצו לצאת ולראות את פניהם של מלאכי הישועה. לא הייתי צריך להתלבש, מכיוון שאיני זוכר מתי הייתה הפעם האחרונה שבה התפשטתי. בגדי השינה שלי היו בגדי היציאה שלי, הם היו כל רכושי. קיפצתי ובלי להמתין לאיש זינקתי במעלה המדרגות, רצתי במסדרון החצר, ולראשונה יצאתי מבעד לשער הפתוח!

כשאני עובר דרכו אני נאלם דום וליתר ביטחון, אני נכנס ויוצא שנית. איש לא עוצר אותי, אין שומר. אלמלא החגיגה שמתרחשת מול עיניי הייתי נכנס ויוצא עוד פעמים רבות. רצתי עד לכביש. החיילים הרוסים זכו לחיבוקים, ובתורם חיבקו כל מי שהיה בקרבתם. רציתי לראותם, לגעת בהם ולנשקם וכאילו נשמעו משאלותיי, הונפתי באוויר בידי רוסי ענק, חייכן ולבבי, שאימץ אותי אל חיקו ואחר כך זרק אותי ככדור אל זרועות חייל אחר שישב על גבי טנק. חייל אחר הוציא את ראשו מבעד למה שנראה כחרך וליטף את ראשי, בשעה שתחב משהו חום ומתקתק לפי, משהו רך שנמס בין רגע ומילא את פי במתיקות, משהו שכבר שנים לא טעמתי. חייל אחר, שיצא מאחורי התותח, מילא את כיסי בשוקולדים וממתקים אחרים, שקילפתי את עטיפתם ובלעתי בקדחתנות עד שנחנקתי. הם שיננו ללא הרף "מְלֻצֵיק מְלֻנְקֵיק, ילד קטן" בעודם מעבירים אותי מיד ליד מעל טנק הצלה עצום ומאובק. לידינו המשיכו לחלוף סוגים שונים של כלי רכב צבאיים; משאיות עם

קופסא מעל תא הנהג מלאת חורים שכוונו אל השמים, חיילים מלוכסנים חייכניים רכובים על סוסים שנופפו לשלום לכל הסובבים. שם היו מושיעיי, והם היו רבים...עולם ומלואו של רוסים וגם של רוסיות. יכולתי לראות ממרומי הטנק נשים רבות במדים עם עיטורים שונים, שחלפו ונופפו לשלום. הטנק החל לנוע באיטיות אך לא הניחו לי, נהפוך הוא, הניפו אותי אל על והרוסים חייכו אליי. נדמה שזמן רב לא ראו דמות בגודל שלי במחנה ריכוז.

הייתי מאושר ונדמה כי להרף עין נשכחו ממני קורותיי בגיהנום הנאצי. כל רצוני היה להתענג על הרגע שבו אפילו אבא ואימא נשכחו ממני. נסעתי מעל מושיעי עשוי הפלדה, שלו שלשלאות במקום גלגלים וקנה תותח ארוך, שלבטח תרם את חלקו לחורבנם של הקצבים הרוצחים. הוא התרחק ועלה שוב על הכביש וניצב בראש שורת טנקים ארוכה שנעה באיטיות לעבר היציאה מן העיר. אני כולי אושר, זולל את הממתקים שבהם פונקתי. השיירה נעצרת בפאתי העיר, לפני השדות. משהו מתרחש בצד הכביש. אנשים מתקהלים ומגדפים בצעקות גרמנים אחדים השרועים על הדשא. נראה שלא כולם הספיקו להימלט בנטישתם, אחדים היו פצועים, אחרים פשוט כיסו ראשיהם בשתי ידיהם כדי להתגונן מהמכות והבעיטות שספגו מהאנשים.

הרוסי קופץ מהטנק, מוריד אותי ומוליך אותי בידו כדי לראות מקרוב את המתרחש. תחת שמירה של חיילים אחדים מוטלים שם כגללים קרוב לתריסר גרמנים שלא יכלו להכיל את הפחד והאימה, שניכרו על פניהם המבחילות. "האס.אס האלה" אני מורה על כמה מהם "רוצחים, אלה הגרועים ביותר, רוצחים" אני לא מפסיק לצרוח. ידידי הרוסי אוחז אחד מהם בשערותיו, מפנה את פניו כלפי מעלה ואומר לי מילה אחת שלעולם לא אשכח: "דוואי מְלָצ'ק, דוואי". הוא הגיש לי אותו על מגש של כסף, שאעשה בו כרצוני.

חייו בידיי! כמה התאוותי לכך. אגרופיי נקמצו, דמי געש, כל גופי רעד ורגלי מעכה את אפו כמו בליסטרה פעם אחר פעם. לא גרמתי לו נזק רב, כוחותיי היו דלים, והנאצי היה חזק כמו שור, אך הוא רעד כחולדה! נראה שהרוסי לא היה שבע רצון. הוא ביקש מהשומר את נשקו עם הגלגל באמצעו והניח אותו בידי כשקנהו מכוון לעברו של החזיר הבלונדיני, בלוויית המילה הבודדה "דוואי". הוא אחז בו בשערותיו ואלה שהיו מאחורי הגרמני נחפזו לזוז הצידה. הוא כיוון את קצה הקנה למקטורן שראשי התיבות אס.אס הארוורים היו מוטבעים על דש צווארונו. עכשיו כן, אנקום בו: אנקום על כל סבלי ועל זיסלה, על משפחתי ויקיריי. הוא היה שלי, וחיינו היו בידיי: בלחיצת הדק בודדה אחסל את המפלצת. מפלצת חסרת רחמים ורגש! רוצח קר ומחושב. כעת אני הייתי אלוהיו ובאצבעי הרזה היה תלוי כל קיומו.

לחיים או למוות! שמאלה או ימינה; נדרכתי וחרקתי שיניים. "דוואי" שב ואמר לי מושיעי הרוסי. הכול הלך כשורה, הכול היה מושלם, עמדתי לחסל אותו, כפות ידי התהדקו על הנשק הכבד. אך אז עשיתי שגיאה איומה והבטתי אל תוך עיניו. סקרתי את עיניו שהיו כחולות מבפנים ואדומות מבחוץ, את אפו המדמם ואת רגלו המרוסקת מקליע. עיניו המבועתות כבר לא היו עיניו הקרות של מלאך המוות, כבר לא היו כעיניו של ההוא שלחץ על מצחי באקדחו בחצר בגטו, אף לא כשל עיניו של ביבוב או מנגלה, או של המבושם משטוטהוף, ולא כמו כל העיניים הבהירות והקפואות שדי היה להביט בהן כדי שלבך יפסיק לפעום. לא! היו אלה עיניים המבקשות רחמים כעיניהם מלאות התחינה של האומללים בשטוטהוף שהשוט קרע את עורם מעליהם. הרוצחים הללו לא הכירו את המילה. אך בהביטי בעיניים המבקשות חמלה, מתחננות על נפשו, התחולל משהו בתוכי. הנשק ירד באיטיות עד שקנהו נגע בקרקע, בעוד פי נמלא רוק בכמות הגדולה ביותר שהצלחתי לאגור, רוק בטעם שוקולד. מטח הרוק, שהכיל את צבעם של כל הממתקים שאכלתי, נורה ופגע בין עיניו הכחולות והחליק במורד אפו עד שהתערבב עם הדם שכיסה את פיו.

הכרת תודה כמו זו שהשתקפה בעיניים ההן, כתגובה על היריקה שירקתי בפרצופו, לא ראיתי עד עצם היום הזה. למדתי דברים רבים מהרוצחים הללו, הדברים הנוראים ביותר בעולם. כשאמרתי לחברי השחור גדל הגוף מחלון הראווה שאנו היינו השונים, לא טעיתי. תלאותיי בגיהנום הנאצי החלו בשל היותי שונה. בשל היותי שונה נאלצתי לחוות את השבי הארוך, רווי הסבל והמוות, ולא אחדל להודות לאל שחילצני משם ושאני ממשיך להיות שונה. להיות אדם פירושו להיבדל מחיית הטרף. להיות אדם משמעו להיות אדון לחיי, אך לעולם לא לחיי הזולת. להיות אדם משמעו בראש ובראשונה להכיר במילון את המילה "רחמנות".

חופשיים...סוף סוף חופשיים

חירות! היינו כחולמים. מאושרים, מחויכים, כחושים כשלדים, אך חיים ונושמים לראשונה אוויר שונה כל כך. יצאתי ונכנסתי בכל עת שחפצתי, איש לא נתן לי פקודות, איש לא קילל אותי, איש לא איים להרוג אותי. הלכתי לחפש את אימא והלכנו חבוקים למרתף לפגוש את אבא.

אלה היו רגעים בלתי נשכחים, מאושרים, שהשתוקקנו להם זמן רב כל כך. לא היה צורך לדבר. חבוקים שלושתנו, מתלטפים, המילים היו מיותרות. אימא ליטפה את שנינו ולא הפסיקה להזיל דמעות של שמחה. בקומה העליונה היה חדר ריק שיכול להכיל ארבעים איש ויותר. מיד עברנו להתגורר שם והתמקמנו בשלוש המיטות הראשונות, לצד החלון. למטה המשיכו הרוסים לחלוף. הפרחתי לעברם נשיקות והם השיבו לי בחיוכים. כמה היו חביבים עליי, והם ידעו זאת.

עם המרקים של אימא והתרופות של מושיעינו, החל מצבו של אבא להשתפר והתחלנו לצאת לטיולים קצרים כדי להתרגל לחיינו החדשים. מזון היה בשפע, אך למרות הכול רבים המשיכו לדבוק בחליפת הפסים ולעמוד בתור עם המנשקס כדי לבקש אוכל. אמרו להם: "בואו אחרינו, אל תעמדו כך, קחו כמה שאתם רוצים" אך הם כסהרורים, המשיכו לעשות מה שעשו במשך כל השנים בשבי. מוחותיהם טרם עיכלו את החירות! מעיניהם השתקף הפחד שנצבר במשך כמעט שש שנות מחסור, ופעמים רבות ראיתי אותם יושבים ברחוב, אוכלים את המנות שקיבצו בלי למצוא את מקומם. כל יקיריהם הושמדו על ידי המפלצת.

כעבור שבוע הוטב מצבו של אבא והוא אף השיג עבודה במאפייה. רכוב על עגלה רתומה לסוסה שחורה יפהפייה בשם לוטי, שלקחתי תחת חסותי וטיפלתי בה, חילק אבא לחמים ועוגיות. הוקסמתי מעבודתו בין היתר משום שהתחבבנו זה על זה, הסוסה ואני, בעיקר היא עליי. מעולם לא חלמתי שביום מן הימים יהיה לי בעל חיים. קסם לי הרעיון לעלות על לוטי ולדהור, אך בכל פעם שניסיתי היא התנגדה בתוקף עד שבאחת הפעמים שרכבתי עליה בשעה שמשכה את העגלה היא קפצה פעמים רבות כל כך שהעגלה כמעט התהפכה. אך לא נכנעתי והמתנתי לשעת כושר, שנקרתה לי בחצר מרוצפת ומוקפת בתים, שם הייתי אמור להמתין זמן מה עם לוטי עד שיעמיסו סחורה על העגלה.

ליטפתי והאכלתי אותה קוביות סוכר ואז הופ, עליתי עליה בקפיצה אחת, לוחץ על צלעותיה ברגליי ואוחז בחוזקה ברעמתה. ציפיתי שתקפוץ או תדלג, אך כלום. כעבור שניות אחדות, שבהן סבבנו מצד לצד, זינקה לוטי בדהרה לעבר מרכז החצר, החליקה מעל המרצפות וכמעט נפלה. היא צהלה ושבחה ושעטה כחץ סביב

החצר, מבהילה את האנשים שנפוצו לכל עבר בניסיון לחמוק מהסוסה הדוהרת בפראות. היא הייתה כאחוזת אמוק. בכל פעם שהיה עליה לפנות כדי לא להתנגש בקירות, שבו רגליה והחליקו על הרצפה, אך היא האיצה את דהרתה והצליחה להתרומם, ואני שהייתי דבוק אל גבה, חשתי את עצמות עמוד השדרה שלה ננעצות באחוריי, אך הייתי מאושר. אלה שחמקו משעטותיה הפראיות קראו לי לרסן אותה. מי היה מעז? מה גם שלא רציתי לעשות זאת. אחדים ניסו לרסן אותה אך לשווא. "רד, עצור אותה, קפוץ! ניצלת מן הגרמנים, אבל הסוסה הזו תהרוג אותך." לא חשתי בסכנה כלשהי, ליטפתי את צווארה והיא החלה להירגע, עד שעברה לצעדי הליכה. רכבתי על לוטי שלי ויצאתי איתה דרך השער. עתה לבטח היא שלי!

אבא הרשה לי להוביל את העגלה וזללתי ללא הרף את כל המתוקים, העוגיות והמאפים, אחד אבא ואחד אני ונדמה כי לא אדע שובע לעולם. זרועותי החלו להעלות בשר, מיום ליום הוספתי משקל, שערי אך ובגדיי היו נקיים. התחלתי לקבל צורה של ילד והשלתי מעליי את מראה השלד החי, הקירח, הכחוש, לבוש בלויי הסחבות והמטונף. התקלחתי לעיתים תכופות, ללא פחד שבמקום מים יזרום מהמקלחות גז. לחיי העלו סומק ועיניי, שכבר לא נדרשו להביט לכל עבר בחיפוש אחר אוכל לגנוב, או מחסה מפני איזה נאצי או קאפו, כבר לא התרוצצו בחוריהן. את לוטי, הסוסה השחורה היפהפייה שלי, ניקיתי, האכלתי וסירקתי לאחר שעות העבודה, והיא הייתה כולה שלי. ללא אוכף הייתי קושר חבל על חוטמה ודוהר בשדות הירוקים בסביבות טרזיינשטט. שנינו התענגנו על חירותינו בעוד רוח אביבית מלטפת את פנינו ופורעת את פלומת שערי שצימח זה עתה.

התחלנו לקבל סיוע מארגונים שונים. היינו חסרי מולדת. כל אחד נרשם לצרכים סטטיסטיים ליעד שאליו רצה להגיע. כמו כן הופיעו כרזות שבהן מידע על ניצולים במקומות אחרים, וכל אחד במצוקתו עיין ברשימות בתקווה למצוא קרוב משפחה בחיים. אמרו שהרשימות לא סופיות, שהן יושלמו בהמשך, אך הוריי, בצער, השלימו עם כך שככל הנראה היינו שלושת היחידים שנותרו בחיים ממשפחתנו. התחושה הייתה מרה, אך גברה עליה השמחה על היותנו שלושתנו יחד ובחיים! אימא רצתה לשוב לפולין בתקווה למצוא מישהו בחיים. "נשוב הביתה", אמרה "נחזור לליפובה 71, ניכנס אל ביתנו ונפתח בחיים חדשים". אבא לא פצה פיו שעה ארוכה, ולאחר מכן אמר: "אני לא חוזר" וחתם את הדיון בנושא לעת עתה.

אך הנושא שב וצץ ביום המחרת; לא יכולנו להישאר היכן שהיינו. מיום ליום הלך מחנה הריכוז לשעבר והתרוקן, משום שכל אחד פנה לדרכו לפתוח בחיים חדשים. הוריי החליטו אפוא לא לשוב לפולין, אך לא החליטו להיכן מועדות פנינו.

בו ברגע בצבץ בתוך תוכי משהו שרבע במעמקי נשמתו, משהו שנולד מכמיהתו של רבי יצחק בגטו, ונחרת בלבי במפגש עם היהודי השקוף בתנור בשטוטהוף, בשעה שאמר לי 'תגיד אמן', ומההבטחה הגלומה לראות את המולדת שהוא לא יזכה לראות... וכך היה שנפלט מפי המשפט הקצר "אני הולך לארץ ישראל" דממה... הוריי מביטים זה בזה ולאחר מכן פונים אליי, ותשובתם הייתה כשאלה: "מדוע לא?" באותו רגע נפל דבר.

נרשמנו לתחילתם של חיינו החדשים באחד מהארגונים הרבים כגון "הג'וינט" או ה"היאס" אך היינו צריכים לשוב לגרמניה, מכיוון שמצ'קוסלובקיה לא היה ניתן לצאת למסע הזה. הרוסים העניקו לנו את כל התנאים הדרושים לשוב לפולין או להגר לרוסיה, אך לא הייתה להם ככל הנראה דרך להגיע לארץ ישראל. התחלנו לארוז את חפצינו הדלים כדי לצאת שוב לעבר הלא נודע, אך הפעם חופשיים. זכינו ליחס אנושי, לסיוע ולייעוץ של אנשים מנוסים, שהולחנו כמוליכים ילדים קטנים. היה לי עצוב לעזוב את טרזיינשטט בגלל לוטי, סוסתי השחורה שחיבבתי מאוד ושממנה לא אביתי להיפרד. לעומת זאת שמחתי עד עמקי נשמתו לעזוב את הגטו או מחנה הריכוז. שמחתי להותיר מאחור את העבר המחריד, ולצאת לדרך לארץ ישראל: מקום משלי, מולדת משלי; גורלי, הבטחתי.

הותרתי מאחור תופת שלא היה לי מושג מדוע נקלעתי אליה. מקום זוועתי, שבו אפילו הדברים ההזויים ביותר נראו הגיוניים. מקום שבו שריפת אנשים הייתה עניין יומיומי, שבו לחזות במות רעיך בלי להבין כלל את הסיבה למותם היה עניין שבשגרה. מקום שבו חורר הרעב את קיבתי, ולמרות הכול מילאתי את חובתי להמשיך לחיות. מאבקי נגד חיית הטרף הגיע לקיצו. את מקומן של חגיגות הניצחון תפסה ריקנות עצומה, רצון עז לשכוח הכול, לקבור את העבר האימתני ולהתחיל לנשום אוויר צח. עולמי היה מחולק לשניים: הוריי ואנוכי, ואחר כך כל היתר, וכמיהתי הגדולה ביותר: להגיע לארץ המובטחת!

משום כך הייתי מאושר לעזוב את המקום המשונה הזה המכונה טרזיינשטט, שכל ניסיונותי לעמוד על טיבו עלו בתוהו. אחדים כינו אותו גטו, אחרים מחנה השמדה. חלק אמרו שפעל במקום קרמטוריום, אחרים אמרו שאנשים רבים נרצחו בנהר, אך הוא לא דמה לשום דבר שהכרתי. בעיניי הוא נראה יותר כמו קרקס. דבר בו לא נראה מציאותי, כולל האנשים שהיו שם עם הגיענו או הנוף שראיתי בהתחלה. הוא נראה כמו מוזיאון, היו בו דברים שלא השתלבו במציאות העגומה, הכול בו היה מלאכותי. הוסבר לי שהנאצים הפכו אותו למקום שימש לעולם דוגמא ליחס הטוב שזכו בו היהודים בשבי. האם נדרשו לספק לעולם הסברים? לאיזה עולם? ומה ראה העולם בטרזיינשטט? הרי המקום היה בקושי נקודה אדומה

זעירה במפה הכוללנית של השואה. ואם העולם לא ראה את נהרות הדם שזרמו באושוויץ או בשאר אתרי ההשמדה האם היה מסוגל להבחין בטיפה הזעירה של טרזיינשטט?

כלום צריך סיבות נוספות לשמוח זולת עזיבת העבר והתחלה של חיים חדשים, גורל חדש, מולדת חדשה? אך בעמקי לבי ידעתי כי אני סוחר איתי עול, פצע מדמם, שהפציע ממעמקים, חנק אותי והוליד במוחי צעקה: נקמה! ניסיתי לעשות כל שלאל ידי כדי להסיח את דעתי ולשכוח את העבר שלא ניתן למחות, ואט אט עלה הדבר בידי. כעת, עם נקישות הגלגלים על גבי המסילות, עם עזיבתנו את טרזין, דימיתי לרגע שאני שוב בקרונות הבקר שמעבירים אותנו ממחנה למחנה, מגיהינום לגיהינום. אך כמה שונה הכול עתה כשאני יושב בקרון נוח יחד עם אבא ואימא המחייכים אליי. הכינים לא מכרסמות אותנו, אינני רעב. אני עומד לשוב הביתה. אל הארץ המובטחת. חצינו את גבול צ'כוסלובקיה וחדרנו שוב לשטח שלא נכספתי לשוב אליו בלשון המעטה.

תיבת המיליונים

שבנו לגרמניה. השפה הייתה שונה, גם הנוף וגם החיילים. נכנסנו לעיר גרמנית כלשהי בשם לֶנְדֶסֶבֶּרְג אָם לֶךְ, שם לראשונה ראיתי את החיילים האמריקאים. שיכנו אותנו במה שנראה כמו מחנה צבאי, בשולי הכביש, מרחק של כמעט שני ק"מ מבתיה הראשונים של העיר. שוב נדחסנו כמה משפחות יחדיו בבלוק. המחנה היה מגודר אך לא סגור. לא עלצתי נוכח גדרות התיל, ובכל זאת הכול היה שונה.

האנשים שרו ואפילו רקדו, היה אוכל בשפע, החיילים האמריקאים לא החסירו מאיתנו דבר וחילקו לנו מסטיקים ואפילו שתייה מוגזת מתקתקה בשם קוקה-קולה. כבר ביום המחרת התחלתי לתור את הסביבה בעוד שהורי עוסקים בסידורי ההגירה. מה גדולה הייתה הפתעתי לגלות שבצידו השני של הכביש שכן מחנה צבאי נוסף, אך הפעם של חיילים גרמנים, שבויי מלחמה. הם התגוררו באוהלים ומצבם היה ביש למדי. הם לעומתנו היו כלואים תחת שמירת חיילים אמריקאים.

היו שם כמה מאות, שהתהלכו מצד אחד לשני, לבושים במדים מלוכלכים וקרועים. הם ניסו להתרחק מגדרות התיל, מפני שאנשים מבחוץ לא חדלו ליידות לעברם אבנים מכל הגדלים, בליווי קללות ויריקות.

כן, זה היה גמולן של חיות הטרף על כל מה שעוללו לנו. לשם מה להטריח את עצמי? כל האבנים שבעולם לא די בהן כעונש על פשעיהם. אף על פי כן אני לא עומד בפיתוי ומיידה את האבן הראשונה שלי, שנוחתת על גג אחד האוהלים. אני חש כי גופי פולט חום רב והאיבה ניצתת בי. אחת ועוד אחת, האבנים מתעופפות לעברם, אחדות פוגעות במטרה, אחרות מפספסות, וכל אחת מהן נושאת שם: שמו של כל אחד מיקירי. אני עושה זאת למענם, למען מה שהם מייצגים. זרועי מתחילה לכאוב ואני חסר נשימה. לא הספקתי ליידות אבן בעבור כל אחד מבני משפחתי. האחרונה היא בעבורי, אך היא בקושי מגיעה אל גבול המחנה, היא פוגעת בעמוד גדר התיל ונשארת שם, דוממת באופן טיפשי. אני שב אל המחנה מותש, אך רגוע יותר, מלא תקווה: יום אחד אגדל, יהיו לי יותר כוחות והאבנים שלי יהיו גדולות יותר ויגיעו ליעדן במחנה התליינים. לא הצלחתי לרסס ביריות את האס.אס של טרזיינשטט, אך בתוך תוכי לא חדלה תאוות הנקם שלי להתבשל על אש גבוהה. כך או אחרת הם עוד ישלמו' אמרתי לעצמי.

כעבור ימים ספורים עברנו למרכז העיר והתמקמנו בחדר, שחלונו פנה לכביש, בקומה הראשונה מבין שלוש של הבניין. מה שנראה תחילה כדבר זמני, הפך

לשהות של קבע. התחלתי לפקוד את בית הספר, שם למדתי מעט עברית ויידיש. יתר הילדים היו גדולים ממני אך הדבר לא הפריע לחברות בינינו להתפתח. היינו כולנו ניצולי אותו גיהינום, התקבצנו מארבעת קצוותיה העיקריים של אירופה, ולכולנו אותה המטרה, להגיע לאותו היעד, לארץ ישראל. הקיץ היה חמים ומסביר פנים, ומי נהר הלך, צוננים. יחד עם בני כיתתי השתכשכתי במימיו הירקרקים מתחת לגשר העיר העתיקה. חיית המחמד החדשה שלי, בוקס, כלב תחש, התלווה אליי בלי להחסיר ולו פעם אחת וכולנו רגמנו באבנים את כל הגרמנים שהתרחצו בנהר כדי לא לסבול את חברתם אפילו שם. בתוך ימים ספורים, רק למראנו הם כבר התרחקו מן המקום. אינני יודע וגם לא אכפת לי מה הם חשו כלפיי, אך אני יודע גם יודע מהי עוצמתה של השנאה שרחשתי כלפיהם, בשל שפתם, בשל ארצם ובשל אופיים. עוד לא נראה באופק רגע עזיבתי את אותה ארץ ארורה, אך אם נגזר עליי להיות שם עוד קצת כדי להגיע לארצי, אני מקבל זאת באהבה.

מול הבית חולפת עגלה עמוסת רהיטים וגרוטאות, רתומה לשני סוסי ענק. בעגלה יושב זוג מוכר. הם עוצרים מול חלוננו. הבעל צועק: "מנדל, מנדל, רד, בוא". אבא ירד ואיתו כל השכנים. הקפנו את העגלה שגררה תיבה כבדה שהייתה קשורה בחבל בחלקה האחורי. אלה היו מכרים שלנו שבאו להיפרד. "אנו שבים לפולין" אמרו "העמסנו את כל חפצינו ואנו שבים הביתה. אנחנו מעריכים שייקח לנו שבועיים להגיע. איננו יכולים להמתין כאן יותר, שש שנים אנו נודדים מאז שגירשו אותנו מביתנו. עכשיו אנחנו חוזרים אליו". והוא מוסיף: "המעוניינים להצטרף, מוזמנים, העגלה גדולה".

נפרדנו מהם והם השאירו לנו במתנה את התיבה הענקית, שנותרה תקועה באמצע הכביש. נדמה כי הכילה אבנים. כשפתחנו אותה קפאנו על מקומנו. היא הייתה מלאה בשטרות גרמניים; כסף! מאות אלפי מיליוני מרקים. לבני כסף עטופות ברצועות נייר עם מספר, איני זוכר עם כמה אפסים רצופים. התפוצצנו מצחוק. איני מאמין שעם כל הכסף הזה ניתן לקנות אפילו קופסת גפרורים. הוא היה חסר ערך. כסף של היטלר. כסף חורבנה של חיית הטרף. כולם חזרו לבתיהם זולת אבא, אני ושכן שהבטנו באוצר ולא הפסקנו לצחוק. רצינו לגרור אותו הצידה, אך לא הצלחנו להזיזו. לא יכולתי לעמוד בפני הפיתוי ולקחתי למזכרת כמה שטרות שצבעיהם משכו את תשומת לבי. אבא והשכן עשו כמוני. את שאר החבילות הבאנו הביתה ואחסנו אותם כלבנים במסדרון ותחת תנור המטבח. בעמל רב הפרדנו את השטרות אחד מהשני לצורכי בעירה ובישול, אך הם היו מהודקים כל כך זה לזה ולא אבו לבעור. פעמים רבות השתמשתי בגרזן כדי להפריד ביניהם, כשהאש החלה לדעוך והיה צורך באספקה מחודשת. כל השכנים שרפו בסיפוק את הכסף הנאצי חסר

הערך, בלי לדעת שבתוך ימים אחדים יהיה ניתן להמיר שלושה מאותם מרקים בדולר אמריקאי, שהיה המטבע שהחל להתגלגל מיד ליד. לפי מה שהתברר לנו בהמשך, שרפנו כסף רב כל כך שהיה ניתן לקנות בו עיר שלמה. אף על פי כן לא הפסקנו לצחוק. חישבנו שכול כוס קפה או כל צלחת מרק עלתה לנו מיליון דולר, והאמת היא שאני ממשיך לצחוק עד היום. כלום לא נראה לי יקר בהשוואה למחיר שכבר שילמתי.

חוויות חדשות

אני המשכתי לפקוד את בית הספר ואבא יצר קשר עם חיילים אמריקאים אחדים, שהחלו לבקרנו ומכרו לנו סיגריות, שאבא שב ומכר כדי להרוויח מעט כסף. כך הצלחנו להתקיים איכשהו, שכן עבודה לא הייתה ומה שקיבלנו ממוסדות הרווחה לא הספיק. אך לא חסר לנו דבר. אחד מאותם חיילים, ג'ק פרידלנד שמו, התיידד איתנו במיוחד והיה הראשון שצילם את שלושתנו לאחר השחרור. הוא עזר לנו הרבה, ואפילו רצה לסייע לנו להגר לארה"ב, אך זה לא היה בא בחשבון מבחינתנו. בתיווכו של ג'ק ושל משפחתו בברוקלין הצלחנו ליצור קשר עם דוד של אבא בשם ליאון, אח של סבא הרשל, ועם דודי ישראל, אחיו של אבא, ששניהם התגוררו בדרום אמריקה במדינה זעירה אורוגואי שמה, בעיר הבירה, מונטווידאו. ג'ק שלח את מכתבינו לאמו, והיא שיגרה אותם לאורוגואי, והם בתורם השיבו באותה הדרך, שהייתה האפשרות היחידה למשלוח דואר אוויר. ממקום הימצאנו יכולנו לשלוח מכתב לאורוגואי דרך פריז בלבד, בדרך הים. לעומת זאת ג'ק שלח אותם לארה"ב יחד עם מכתביו האישיים, בדואר צבאי אמריקאי.

הוצעה לנו אפוא אפשרות שלישית, אורוגואי, אך גם היא לא נכללה בתוכניותינו. שאלתי אנשים אחדים על אותה מדינה, אך איש לא הכירה. רק מורי מבית הספר, שאיתר אותה על המפה, אמר לי: "היא קטנה, אך יודעים לשחק שם כדורגל" וזה היה הכול. אמריקה בצפון, אורוגואי בדרום, אך בליבי פנימה, רק ארץ ישראל.

הקיץ נמשך ואיתו השגרה. לעתים כינסו אותנו באצטדיון נוח כדי "להרצות" לנו על עתידנו. אך החדשות לא היו אופטימיות. היה קושי להגר לארץ ישראל. נאמר לנו כי האנגלים לא מאפשרים ליהודים להיכנס לארצם, מפאת בעיות עם הערבים. מי שחפץ להמתין שימתין, והחפץ לנסוע לארץ ישראל, יצטרך להמתין באי הסמוך לחופי פריז, קפריסין: שם ריכזו את היהודים לזמן בלתי מוגדר, עד שיימצא פתרון לבעיה.

נודע לנו על טרנספורטים שיצאו למסע למרות הכול, חלקם נכלאו במחנה באי, אך הרוב שבו לגרמניה ורוכזו שוב במחנות צבאיים כאילו רדפה אותם קללה. שוב בהסגר, ללא מקום משלהם באירופה למודת הסבל. כמו כדי לאשש את הדברים, קיבלנו מסמך מזהה שעליו מודפסת המילה **סטאטטנלוס** שמשמעו חסר מולדת, וזה היה נכון! לא הייתה לנו מולדת ולא היה לנו מקום ללכת אליו, אך לפחות במסמך לא הופיעה המילה יודה. היא נותרה חרותה מעל הכוכב הצהוב שנשאתי דבוק על חזי, כתובה בגרמנית בצורת אות עברית ובמילה אחת: יודה. הוא

עדיין שמור אצלי. הוא היה תעודת הזהות שלי. הכוכב שנשאתי בגטו על לוח ליבי
חלחל עמוק לתוכי, עד שהפך לחלק מהווייתי.

כך היה כשראיתי לראשונה את הכוכב הצהוב, שהפך לכוכב כחול הנתון בין
שני פסי תכלת על בד לבן, מתנפנף מהרכב המשוריין שעמד בראש שיירה צבאית
אנגלית שהופיעה בסמוך למחנה הצבאי שבו שיכנו אותנו בתחילה. בעקבותיה
הגיעו משאיות וכלי רכב מסוגים שונים, שעל כל אחד מהם התנפנף בגאווה אותו
הדגל ברוח המלטפת. כולנו יצאנו לקראתם בשמחה אדירה. החיילים קפצו
מרכביהם והתחבקנו כולנו כדבוקה אנושית רוקדת, צוחקת ובוכה חליפות. הם
דיברו איתנו ביידיש, וביניהם בעברית. הם נראו אנגלים, אך היו משלנו, מהבריגדה
הארצישראלית שהייתה חלק מהצבא האנגלי. הם לא הפסיקו ללטף אותי ואני לא
הפסקתי ללטף את מדיהם. אחד הניח על ראשי את כומתתו, שגלשה עד עיניי.
הצמדתי אותה אל חיקי, ורציתי כל כך לגדול חיש מהר כדי שאוכל ללבוש את
מדיהם. הם דיברו על ארץ ישראל, ארצם, דיברו על מולדתי הנכספת שאליה ישובו,
בעוד שאני איוותר תקוע בארץ הארורה הזאת, נושא עליי את הכוכב הצהוב.
הם נשארו זמן מה בלנדסברג, הרצו לנו על ארץ ישראל והבטיחו לנו שבתוך
זמן קצר נהיה כולנו יחדיו שם, אך לשם כך עליהם לשוב כדי להיאבק על זכויותינו.
הם דיברו איתנו על ההגנה, על הפלמ"ח, על האצ"ל ועל הלח"י ועל שמות אחרים
שלא הכרתי. אחדים מהם אפילו הפכו למורים לעברית בבית ספרנו.

תחנת ביניים

באחד הימים הלכתי לשמוע הרצאה של אדם אחד, בן גוריון, שדיבר אלינו בקול רועם, שחדר לעצמותינו. בידיש מושלמת מתובלת במילים עבריות הוא דיבר איתנו על המולדת, על ארץ ישראל, שנדמה כי הוא היה אדונה. קולו הקרין כבוד וסמכות והוא נשמע כמחלק פקודות. מילותיו חתכו את האוויר ואנו הקשבנו בדריכות להבטחותיו. גמענו בשקיקה את דבריו שמילאו אותנו תקווה. כל משפט נענה במחייאות כפיים, המשפט שאחריו גרר תשואות של הסכמה, אך גם הערות ושאלות, שנענו במחייאות. בינתיים נרגעו הרוחות והוא המשיך בנאומו.

האם יכולתי להאשים מישהו בחוסר הבנה באשר למה שאירע לנו? הלא אני עצמי איני מבין זאת! מי מסוגל לתפוס רצח של מיליונים בתאי גזים והפיכת גופותיהם לאפר בכבשנים כאילו היו תנורי מאפייה? רק מי שחוה זאת על בשרו וראה זאת במו עיניו מסוגל להאמין ולהעיד. פעמים רבות רציתי לעקור זאת ממני ולהטיל ספק בקיומו של הטבח, למחוק אותו מרשתית עיניי, להעלים את הזוועות כאילו לא התרחשו מעולם. אך איני יודע כיצד לעשות זאת!

רשימות הניצולים הגיעו מפולין ומאירופה כולה. קראנו אותן בשקיקה, מחפשים מישהו שהיה עשוי להינצל מחיית הטרף. מה רבה הייתה שמחתנו כשנודע לנו כי הדוד יעקב, אחיה של אימא, נותר בחיים ושב אל ביתו שבלודז'. אך איש זולתו! אחד ויחיד מבין רבים...

הוא החליט להישאר שם ולפתוח בחיים חדשים. בינתיים נמשך הקשר עם דודו של אבא מאורוגואי, שלא חדל להפציר בנו לנסוע לאותה ארץ ולהתאחד עם המשפחה.

החורף הגיע, לנדסברג ונהר הלך עטו לובן ואני למדתי להחליק על הקרח ולגלוש בהרים. והתחלתי לגדול. התחלתי לתפוס גובה, הגובה שחסר לי בשנות הרעב. דיברתי גרמנית מושלמת וכמעט איש מהעיר העתיקה, היכן שגרו הייקים, לא זיהה אותי כיהודי. לכל מקום הלכתי מלווה בבוקס כלב התחש שלי, ששימש לי בן לוויה בלתי נפרד, אפילו ישנו יחד! משום כך גדול היה העצב שחשתי כשנאלצתי למסור אותו לשכני, בעת שהגיעה ההוראה המיוחלת לארוז סוף סוף ולצאת למסע לארץ ישראל. בפברואר 1946 עלינו לרכבת בדרכנו לאיטליה ומשם, אם הכול יתנהל כשורה, לארץ הנכספת. הגענו לגנואה, שם שיכנו אותנו באכסניה עד ההפלגה... שבסופו של דבר לא יצאה לפועל!

ההסברים שאני זוכר הם: אין מקום על האוניות, לא מתירים את הכניסה לארץ ישראל, המעפילים מסתכנים בעגינה בקפריסין תחילה, אין לדעת לכמה זמן, מתחוללת שם מלחמה ועוד אינסוף הסברים. שוב על מזוודות, עם דרכונים של חסרי מולדת, חסרי בית וחסרי יעד. האפשרויות היו כדלהלן: (1) להישאר שם, להפליג ולהישלח למחנה הסגר בקפריסין; (2) לשוב לגרמניה (3) לבחור מדינה אחרת לשהות ארעית עד שיתאפשר לבצע את הסידורים ולנסוע למקום שיקלוט אותנו. או פשוט להשליך את עצמנו למי נמל גנואה. הוריי בחרו בפרז! חשתי הקלה כאשר חלפנו ברכבת בשדות צרפת והגענו למלון בכרך העצום, עיר יפהפייה, שמכל עבריה ניתן לראות את חלקו העליון של מגדל גבה קומה שחלש על כל הנוף. הוקצה לנו חדר עם חימום וכל הנוחיות בקומה השנייה, מטרים ספורים ממדלן. הכול נראה חלום. התייחסו אלינו כאל בני אנוש, בכבוד ועדנה. הג'וינט, ההיאס, ה-UNRA וארגונים נוספים דאגו לנו וסייעו לנו בכסף לרכישת מזון ובייעוץ למציאת מקום משלנו בעולם זר ומנוכר. הוריי היו עסוקים כמעט כל היום בהתרוצצות בין משרדים, בסידורים וניירת, בשעה שאני הקדשתי את עתותיי לגילוייה של פריז, עיר חלומית, שאת יופיה לא ניתן להעלות בדמיון. מורגל בשפות רבות כל כך שדבקו בי כספחת, הצרפתית נעשתה לי טבעית בתוך זמן קצר. חמוש בפולנית, יידיש, רוסית, גרמנית, אנגלית ועתה צרפתית, כבשתי את רחובות פריז ונטמעתי בין אנשים אדיבים מאוד, כדי לפצות, ולו במעט, על מה שאבד לי בשש שנות גיהינום. פריז הייתה שלי!

עם הפרנקים המעטים שנתן לי אבא, מצויד בהתלהבות וסקרנות, תרתי את גניה, רחובותיה, שדרותיה, פסליה וארמונותיה, מסונוור מיופיה. בלי משים הכרתי מקומות מרהיבים כמו הלובר ומגדל אייפל, שגם בלי להכיר את חשיבותם, עוררו בי פליאה. נכנסתי למוזיאונים ולארמונות, בתי קולנוע ותיאטראות בלי לשלם, נבלע בין האנשים ונגרר איתם פנימה.

הדבר היה קל כל כך בהשוואה להרפתקאותיי הקודמות. הצרפתים היו אנשים טובים ועדינים. אם נתפסתי פעם הצטדקתי שאני מחפש את הוריי, והאמינו לי! עליי להודות כי המקום היחיד שאליו לא הצלחתי להסתנן היה מגדל אייפל. שם, לאחר ניסיונות כושלים נאלצתי לשלם עבור הכרטיס עד הפרנק האחרון שלי, אך היה מדהים לראות את פריז שם למטה, פרושה לרגליי ולזהות מלמעלה את המקומות שבהם טיילתי ברגל.

מזון לא חסר לי. פשוט חלפתי על דוכני פירות ולקחתי מה שרציתי. אם ראיתי שמשגיחים עליי, פתחתי בשיחה עם בעל דוכן הפירות וזרקתי איזו שאלה בעודי מצביע לכיוון אחר. די היה בשנייה של חוסר תשומת לב, של הסטת המבט

לעבר המקום שאליו הצבעתי, כדי להגניב תפוח או תפוז מתחת למעיל ולהמשיך בדרכי. פעמים רבות הייתה לי הזדמנות לקחת כסף מקופת בעל הדוכן, אך זאת מעולם לא עשיתי. לקחתי רק מזון שנדרש לי כדי שאוכל להמשיך ליהנות מהעולם המופלא שנפתח בפניי. התגנבתי למטרו מתחת למעקה הכניסה ויצאתי בשכונה כלשהי בעיר, שהלכתי והתאהבתי בה. התגנבתי בלי להיתפס מתחת למעקה בכמה מפארקי השעשועים, עליתי על כל המתקנים והתבדרתי מהמשחקים. יותר מכול משך אותי לעלות על הרכבות בפארקים, להיות לבד במושב באוויר הפתוח ולשמוע את צווחות הגיל של שאר הילדים. התאמצתי לשמור על עיניי פקוחות, משום שבכל פעם שעצמתי אותן חשתי כאילו אני נדחס שוב לקרון בקר המכה ומיטלטל על גבי המסילות, מוביל אותי שוב מגיהינום אחד למשנהו. אך כשפקחתי את עיניי חזרתי לחיים ושמעתי את צחוקם של הילדים, שבחלומותיהם הפרועים ביותר לא יכולים לדמיין את שחלף במוחי, את העבר שכל כך רציתי לקבור.

חלפו שבועות וחודשים ואני הרהבתי עוז להתרחק מעיר האורות. בצימאון לדעת עוד ועוד, עליתי על רכבות שאת מסלולן לא הכרתי. התרוצצתי בין הקרונות בציפייה למבקר הכרטיסים החבוש במגבעת. התירוץ שהכנתי מבעוד מועד היה כי הכרטיס בידי הוריי שנמצאים בקרון אחר. תמיד או כמעט תמיד זה הצליח לי, ואם לא, ירדתי ועליתי על רכבת חדשה ליעד לא ידוע, ופעמים רבות נאלצתי להעביר את הלילה בפארק כלשהו ולחזור לפריז לאחר ימי שיטוט ללא יעד מוגדר. הייתי חופשי כציפור דרוו, הכול היה בהישג ידי והוריי ראו עין בעין כמוני, מה גם שהיו טרודים כל כך, שלא נותרה להם בררה אלא לסמוך עליי והם ידעו שאני יכול להסתדר בכל מצב.

צליחת האוקיינוס

אט אט התחלתי להתוודע לשמות כמו אורוגואי, מונטווידאו ודרום אמריקה דרך מכתביו של דוד לאון, שהחלו לזרום עם חדשות מהמשפחה שהתגוררה באותה ארץ רחוקה, שבאופן משונה נשזרה בגורלנו, והחלה להיות חלק מעתידנו. ארץ ישראל שלי נותרה מרחפת בין ערפילי העבר, לא מציאותית לעת עתה, אסורה לנו מכוח חוקים שלא הבנתי. חלומי התמהמה...

הבטחתי נדחתה לעתיד לא ברור, הגם שהמשיכה לבעור בחזי בתקווה שלא ניתן לשבור.

הוריי היו טרודים כל העת בסידורים משרדיים, ניירת, אשרות ואינספור מסמכים, אך בד בבד מעולם לא שכחו את הבטחתם לעלות למולדתנו. המולדת של סבי הרשל, של רבי יצחק ושל היהודי השקוף בעל הזקן הלבן משטוטהוף. הייתי חייב להכיר אותה למענם, הייתי חייב לראות את הארץ שהבורא קבע את גבולותיה כמקום מנוחה ונחלה לבני עמי, לאחר תלאותיו הרבות. אך הגורל הוביל אותי בדרך הפתלתלה ביותר. כדי להגיע מפריז לירושלים, הייתי חייב לעבור במונטווידאו תחילה.

עם מחצית מהכסף שנטלתי כמזכרת ממה ששרפנו בלנדסברג, קנה אבא את הכרטיסים, ומסענו אל עבר הלא נודע החל עם 350 דולר, מזוודה מלאת בגדים ושני תיקי יד.

פריז היפהפייה נותרה מאחור, ארץ ישראל נותרה במעמקי לבי, ומנגד אותה ארץ לא נודעת, רחוקה, מוזרה, ששפתה, אנשיה ומנהגיה שונים, עולם חדש. ממרומי ה"פורמוז", האונייה הישנה, אני משרבב את ראשי מבעד לאשנב, מביט אל עבר נהר ז'ירונד הרחב וחופיו בעוד אירופה נמוגה והופכת לחלק מהעבר. בלילה האינסופי ההוא, בעוד הרוח מצליפה על ראשי בחוזקה, שייטה ה"פורמוז" בשפך לעבר האוקיינוס והותירה מאחוריה את היבשת הספוגה בדמם של ששת מיליוני אחיי.

התקשיתי להבין היכן אני נמצא. הייתי כחולם והרגשתי הייתה טובה, אך פעמים רבות בלילה ההוא, הבלתי לנגד עיניי, בהבזקים, גיהינום העבר והמראות התמזגו עם קצף הגלים שהתנפצו על האונייה, והשיבוני לזמנים שרציתי לשכוח. טפיחות הרוח על פניי הן שהשיבוני למרבה המזל אל המציאות. חלף הלילה וחלק ניכר מהיום החדש, וראשי עודנו משורבב אל מחוץ לאונייה, מתחמם בשמש אוגוסט. נשכבתי על הדרגש והעייפות מתנודות האונייה הכריעה אותי בעודי מנסה

לתהות בדמיוני על קנקנם של האנשים מאורוגואי שהיטיבו כל כך לשחק כדורגל. אך לעת עתה עליי להמתין עוד עשרים וארבעה ימים.

בימי ההפלגה הראשונים בים הסוער חשתי ברע. ה"פורמוז" הייתה קטנה, ישנה ורעועה, וכשהיטלטלה מעלה ומטה ומצד אל צד חרק השלד שלה כקשישה מוכת שיגרון. כל אלה נוסף על ריח חריף של ים, גרמו לי להקיא את כל מה שלא אכלתי. כעבור ימים אחדים הכול הסתדר. שמי התכלת והים שגונו ירוק אזמרגד השרו עליי תחושת רוגע ושלווה. הנמל הבא שבו עגנו היה קזבלנקה ובזמן שהאונייה הצטיידה בפחם לצליחת האוקיינוס האטלנטי, יצאתי עם הוריי לתור את העיר הזרה, על בנייניה המשוונים, צריחיה הגבוהים וכיפותיה העגולות, אנשיה הלבושים גלימות ארוכות וחושיים מצנפות שסמרטוטים נכרכו סביבן וכובעים שנראו כסירים בצבע אדום, עם פונפון מאחור. לא הבנתי את שפתם, ולמען האמת זו הייתה הפעם הראשונה שבה ראיתי דמותו של מוסלמי. אימא הביטה בהם ואמרה "מנדל, אתה בטוח שהם לא יהודים?" "לא, הם לא" אמר אבא וחייך. נבלענו בכיכר ענקית הומה אדם, וללא התראה מוקדמת, נשמעה, כבוקעת מכל עבר, צעקה אדירה, מקוטעת כבאבחות גרזן, הקוראת לתפילה.

פעם ועוד פעם נשמעה הקריאה באוויר, וכאשר הבטנו סביבנו נוכחנו כי אנו שלושת האנשים היחידים שנותרו עומדים על רגליהם בלב ים של אנשים שהשתחוו אפיים ארצה, מנשקים את הארץ. נשארנו תקועים על עומדנו בלי לדעת מה לעשות ובלי יכולת לזוז. רק בדעתה של אימא עלה להגיד "אני בטוחה שהם יהודים, תראו את זה עם הזקן, הוא מסתכל עליי במבט של אדם רעב". היא הכניסה ידה אל תיקה שלפה מטבע ונתנה אותו ל"יהודי המסכן" ששכב על הרצפה. האיש הביט בנו בשנאה, תחב את ידו אל בין בגדיו וכשהוציא אותה, אחז בסכין ארוכה בצורת נחש, ונופף בה אל על בצעקות. כאשר החליט לרדוף אחרינו איש מאיתנו כבר לא היה בהישג ידו. אבא ואימא מצידם, פילסו דרכם בין האנשים הזועמים ואני, בצד השני, דילגתי כאיילה, דורך על גבותיהם וישבניהם של האנשים הכורעים בכיכר, נמלט ממקום הבלהה בלי להביט אחורה. שבתי אל האונייה בדרך שונה מההלוך. נרגענו קמעה וכשהתחוור מה אירע לנו, הבנו כמה בני מזל היינו. מי יעלה על דעתו לתת נדבה לערבי באמצע תפילה? רק אימא! עם כל כוונותיה הטובות ובלי משים, היא פגעה ברגשותיו של אותו "יהודי מסכן"...

אורוגואי: קדמת גן העדן

לאחר ימים של הפלגה הגענו אל ריו דה ז'ניירו לחניית ביניים נוספת בסנטוס וב-5 בספטמבר 1945, בשעה עשר בלילה קר וגשום, עגנו בנמל היעד: מונטווידאו. שם המתין לנו דודו של אבא, אחיו של סבי הרשל ושני בניו, אברהם ופליסיאנו, ושרוליק (ישראל דרכמן), אחיו של אבא.

המפגש היה מרגש. יש לי משפחה משלי, שנושאת את אותו שם משפחה. לא הכול אבד אפוא. לא כולם הושמדו. נותרה דוגמית קטנה משבט דרכמן. זה כל מה שהיה. זה כל מה שנותר ועל "זה" יש לבנות מחדש את העתיד.

מונטווידאו, חצות, גשום וקר. העמסנו את שתי חבילות הקרטון על רכב הפורד מודל 1929 של דוד ליאון וחצינו עיר חשוכה שרחובותיה מרוצפים אבנים ובנייניה נמוכים וישנים, פרט לאחד שהזדקר כמו ענק שחלש על העיר כולה. הגענו לבית, שם המתינה לנו אשתו של ליאון, הדודה סילי, עם ארוחת ערב דשנה. גם אחותה, הדודה לני, עם בעלה הדוד מרקוס, היו שם. אני לא ידעתי מהי הקרבה המשפחתית איתם, לכן מבחינתי הם היו דודים ודודות, וילדיהם דודנים. כך היה נוח יותר והמשפחה נעשתה גדולה יותר.

שוחחנו עד עלות השחר. הם רצו לדעת הכול, הציפו אותנו בשאלות והביטו בנו בפנים מלאות חמלה. הבית שהתגוררו בו דמה לארמון גדוש מותרות בן שלושה מפלסים באחת משכונות המגורים הטובות בעיר.

עם עלות השחר הם לקחו אותנו למה שיהיה ביתנו. לא הרחק משם הייתה חנותו של דוד ליאון לממכר צעצועים, מוצרים מצמר, ועוד. בירכתיה היה "מעוננו" - שני חדרים עם תקרת פח. היו בה יותר נקבים מתקרה והגשם הכה בה ללא הרף. בקצה השני של החצר היו השירותים והמטבח, אך הגישה לשם כמעט הייתה חסומה מכיוון שבחצר ובמסדרון שפנה אל הרחוב היו שני כלבי רועים אדירים ששמרו על העסק, ובאותו לילה נאלצנו לעשות את צרכינו בתוך דלי. חלפו כמה ימים עד שהתיידדנו עם כלבי הענק, בתהליך איטי שכלל בין היתר מתן קילוגרמים לא מעטים של בשר מדי יום, עד ש"טוני" ו"דיאנה" התרצו ואפילו התירו לי לשחק עם תשעת גוריהם.

כשהשאיר אותי דוד ליאון בבית הספר ג'רסיה והלך, הרגשתי כמו רובינזון קרוזו על אי. לא הבנתי מילה ממה שדיברו איתי. על אחת עשרה שנותיי הכניסו אותי לכיתה אל"ף עם ילדים בני שש, והדבר הראשון שהציגו בפניי היה דונלד דק. נראיתי כיצור מוזר, חירש ואילם, אנלפבתי ומוקף תינוקות. לא חלף יום אחד בלי

שתכננתי לברוח מאותו "גן ילדים", שבו אפילו הילדים מהכיתות הגבוהות נראו לי ילדותיים. משחקיהם בהפסקות הצחיקו אותי. שפתם הייתה לי זרה, ותמימותם מעוררת קנאה. פעמים רבות עם סיום הלימודים לא הלכתי ישר הביתה אלא הסתובבתי במגרש הגולף שהיה מול בית הספר. הייתי משתרע על השטיח הירוק, מביט על העננים החולפים מעליי, ומחשבותיי נדדו הרחק, הרחק מגן העדן הזה, מהשקט הזה. חלמתי בהקיץ על ענני מטוסים שעוברים מעליי ומשמידים כל מה שנקרה בדרכם, וריח הדשא הרענן הפך לריח דלקה, לאבק שריפה.

כשחזרתי אל המציאות, הודיתי לאלוהים שהביאני למקום כה שלו, לארץ רעננה וידידותית שהשרתה עליי רוגע, שגוננה עליי וציננה ברעננותה את הבערה שאצרתי בתוכי בעטייה של חיית הטרף שקמה עליי לכלותני.

למרות כל הסיוע שהגישו לי המורים, בחיוך ואהדה, לא חשתי בנוח במחיצת הילדים המגונדרים והאדיבים בבית הספר האריסטוקרטי בשכונת המגורים טרוויל, ליד פּוֹנְטָה קֶרְטָס, על חדרי הכיתה המרווחים, ואווירת הכבוד והנימוס ששררה בו. הרגשתי כמו זאב בודד מוקף כבשים לבנות בפפיונים כחולים. ניסיתי להשתלב בחברת הילדים, אך לשווא. אני השתייכתי לעולם אחר; הפערים היו גדולים מדי ומכשול השפה לא תרם. התנהלותי הייתה שונה לחלוטין מהתנהלותם של הסובבים אותי.

למרבה המזל בדצמבר הסתיימה שנת הלימודים והחלה חופשת הקיץ שנמשכה עד מרס. הספרדית החלה להיקלט במוחי במהירות ובקלות רבה. בעזרתו של לוצ'י (אברהם) דודנו של אבא, התקדמתי במהלך החופשה בלימודי השפה והמתמטיקה. במשך שעות ביום "פוצצתי" את ראשי בפעלים, מילים, משפטים ומספרים שקלטתי בזריזות רבה. לקראת פברואר 1947, חמישה חודשים לאחר שהצבתי את כף רגלי על אדמת אורוגואי, קלחה השפה הספרדית מפי בטבעיות רבה והאנשים התקשו להבדיל ביני ובין ילדים מקומיים.

חינו השתנו. הוריי שכרו בית מסחר קטן בשכונת סור (דרום), בהצטלבות הרחובות קוֹאֶרְאִים ודוֹרְסָנו, וממלו שכרו דירה, ששימשה כמעוננו במשך שנים רבות.

מי שלא גר בשכונה ההיא, או ליתר דיוק בפינת הרחובות שבה גרתי, לא יכול להעלות בדעתו מה הוא מפסיד! שכונת סור, פֶּלְרֶמו, שכונת העוני מְדִיו מוֹנְדו (חצי עולם), הקריאות, המתופפים, מטאטאי הרחובות, שחומי ושחומות העור מלאי הלהט וצבעי הקרנבל. החברים שופעי החום, משחקי הכדורגל עם כדור סמרטוטים באמצע הרחוב, שבדרך כלל הסתיימו בתחנת המשטרה של קוֹאֶרְאִים ומְלְדוֹנְדו, אך התחדשו כעבור דקות ספורות עם גרב נוסף שמולא בעיתונים ישנים. הכדור

המסמורטט של משחקנו היה בסופו של דבר הקדמה לתהילות עולם עתידיות בספורט המזוהה כל כך עם אורוגואי.

אנשים אחרים, עולם אחר, מנטליות אחרת, חיים אחרים ובית ספר אחר. בית ספרי החדש על שם ד"ר אָוֶרִיסְטוֹ ג. סִיגְנָדָה שכן ארבעה רחובות מביתי, ברחוב פרגוואי, בין מְלֶדוֹנְדוֹ וקְנֶלֶוֹנְס. בשכונת סור, שכונה של שחומי עור, בבית ספר לבנים, הייתי צריך להסתובב עם "פנס" בעין כדי להפגין את גבריותי. בית הספר הפיח בי חיים, העניק לי תחושה של בית, השיב לי את הגיל שנגזל ממני. בתוך ימים ספורים כבר רכשתי לי חברים רבים. שובצתי בכיתה גימ"ל, ובשל גילי וקצב התקדמותי הועליתי כעבור ארבעה חודשים לכיתה דל"ת, שם זכיתי ללמוד אצל המורה הטוב ביותר שהיה לי בחיי: המורה רִיֵינו. הוא היה גדול בחוכמתו וטוב לבו, וגדול היה גם זעמו כאשר תלמיד כלשהו לא התקדם בהתאם לצפיותיו.

בשיעוריו התנהגנו למופת. הדממה הייתה מוחלטת, קולו נשמע צלול ורועם וחדר אל תוך ראשינו כמהלומות פטיש. המורה ריינו שימש לי דגומה ומופת מכל בחינה שהיא בארבעת החודשים שבהם התמזל מזלי להיות תלמידו. ככל הנראה הייתי הילד היחיד שטרם נשבע לדגל והמורה ריינו קיבל על עצמו את המשימה ללוותני. התמלאתי גאווה.

חשתי מועקה בחזה ועיניי צרבו למראה הדגל בגוני תכול ולבן עם השמש בפינתו העליונה, שהתנפנף בגאווה מעל ראשי, ולמשמע קולו הרציני של המורה ריינו האומר: "אתה נשבע בכבודך...?" עניתי ב"כן, נשבע". "הבט בו היטב" הוא אמר "מהיום זהו הדגל שלך, מוטלת עליך החובה לאהבו, לכבדו ולהוקירו, ועליך להקריב את חיך למענו".

לאחר שנים של אומללות, לאחר שניצלתי מהלא כלום, מהאפר ומהאש היוקדת; לאחר שגורשתי מביתי, שריטשו את בטני והושלכתי כאשפה אל מחנות ההשמדה; לאחר שירדתי על ברכיי כדי להתחנן על חיי וחזיתי בשריפתם של אחיי בני עמי, שפר מזלי להגיע לארץ הזאת, לשכונת סור, לבית הספר הזה ולקבל מידיו של מורי את המתנה שלא העזתי לחלום עליה: תחושת שייכות למולדת ולדגל.

במקום ששכרו הוריי הם פתחו בית מסחר שהיו בו יותר קופסאות קרטון מסחורה והיה צריך למלא אותן בדברי סדקית. אימא עסקה בכך ואני עזרתי לה בשעותי הפנויות.

בימי ראשון בבוקר היינו יוצאים להציע את מרכולתנו ביריד טְרִיסְטֶן נְרוֹחָה יחד עם אבא. הוא השיג עבודה במפעל לעיבוד מתכת בחברת ח.ס לופס ומצבנו הכלכלי היה סביר. מעולם לא חסרו דברים הכרחיים בבית. התענגנו על האוכל והבגדים המשובחים ביותר וכשיצאנו לאכול בחוץ לא היה דבר יקר מדי או אסור.

הייתה לי גישה חופשית לקופת החנות ומעולם לא חסרה הפרוטה בכיסי.
"תוציא מה שאתה צריך ותרשום על נייר מה שאתה לוקח" היה אומר לי אבא. הוא
ידע היטב שמשכתי רק מה שנחויץ. היינו שלושה שותפים בבית.
כעבור זמן קצר עזב אבא את עבודתו במפעל כדי להקדיש את עיקר זמנו
לחנות והתאפשר לאימא ללכת למכור את סחורתה מבית לבית, אך לא לזמן רב.

הספרדית כבר הפכה עבורי לשפת אם, שדיברתי ללא מבטא, ולא נבדלתי
משאר הילדים. גדלתי מהר כל כך שהרופאים דאגו לבריאותי. קיבלתי ויטמינים
וטיפולים מיוחדים. לאחר שנעשה לי צילום רנטגן של בית החזה הפרידו אותי
משאר הילדים משום שחשבו כי אני סובל ממחלת ריאות. אך כאשר בדקו אותי
בדיקה יסודית וסיפרתי לרופאים על דלקת הריאות שלי בשטוטהוף ותיארתי
באוזניהם כיצד השכיבו את גופי הדוויי והגוסס על השלג, הם אחזו את ראשיהם בין
ידיהם, מזועזעים, ואחדים מהם הזילו דמעה.

"אל תדאג...ילד!, עכשיו הכול בסדר" אמרו לי הרופאים "אלה רק צלקות מן
העבר". לב קריוולי רחב ואצילי היה לאנשים הראשונים שאיתם דיברתי על עברי,
הרופאים ההם מהמרפאה ברחוב דוֹרְסֶנוֹ.

בזמן החופשות שקדתי על לימודי בסיוע דודנו של אבא, שהמשיך ללמד
אותי דקדוק ומתמטיקה.

כשהחלו הלימודים בבית הספר, בלי להיוועץ באיש, לקח אותי המורה ריינו
בידו והציג אותי למורה של כיתה ו'ו. כינויה היה פֵּטִיֶסָה (גוצית) בשל קומתה
הנמוכה, והיא הייתה אימת בית הספר. היא הייתה תובענית מאוד ורצינית,
ובכיתתה, שהייתה היחידה שפנתה אל הרחוב, שרר שקט מוחלט, הן בשעות הלימוד
והן בהפסקות.

היא סקרה אותי בעיניה, שאלה לשמי והושיבה אותי בכיסא הראשון מול
שולחנה. בכל משפט היא נעצה בי את מבטה כדי לוודא שהבנתי. למען האמת לא
הבנתי כלום, הרי חסרה לי מחצית מכיתה דל"ת וכל כיתה ה"א. אך היא התעקשה
וזימנה אותי אל הלוח כמעט מדי יום ואם ילד כלשהו לעג לבורותי, היא הוציאה
אותו לחצר בנזיפות. אני מצדי שמתתי קץ לצחוקו עם פנס בעין. לא יכולתי לנהוג
אחרת! גרתי ברחוב קואראים ודורסנו סמוך לשכונת העוני מדיו מונדו ושם היית
צריך להוכיח שאתה "תרנגול" אחרת יתייחסו אליך כאל "תרנגולת".

כעבור שבועות ספורים פקעה סבלנותי. ככול שלמדתי, המשכתי להיות
ה"חמור" של הכיתה, וככזה העמידה אותי המורה בפינה כשפניי לקיר. כעבור שתי
דקות חשתי שמשוהו מטפס לי מהבטן אל הראש ומתנפץ בזעם. נדמה כי שערות

עורפי סמרו. סבתי למחצה על עומדי, אספתי את מחברותי, ספריי וילקוטי, ופניתי אל דלת היציאה, רומס כל הנקרה בדרכי.

"מה אתה עושה, קובו, לאן אתה הולך?", שאלה המורה. "לכיתה ה"א"

נבחתי, ומעוצמתה של טריקת הדלת התעופפו להן זגוגיות אחדות.

היא לא הלכה אחריי, היא לא נזפה בי, היא המשיכה להעביר את השיעור ממקומה לצד הלוח. עמדתי באמצע החצר ולא ידעתי לאן אפנה. לכיתה ה"א? אני אפילו לא מכיר את המורה; למשרד המנהל? לשם מה? מוטב שאלך הביתה וחסל סדר הבעיות. ובבית מה? לעשות צרות להוריי? איך הכנסתי את עצמי למצב הזה? כמובן! המורה ריינו הוא שהכניס אותי לתסבוכת! והוא יחלץ אותי ממנה.

בלי לדפוק בדלת נכנסתי לכיתה דל"ת. ריינו הביט בי, קימט את מצחו ואמר: "לא לדבר ולא לקום עד שאשוב". הוא הניח את ידו על ראשי ויצא איתי מהכיתה. כאשר סיפרתי לו את שאירע, שבנו לכיתה שלו ובלי להוציא הגה הוא הושיב אותי בספסל האחרון והמשיך ללמד ברצינות תהומית. ביציאה הוא אמר לי כי מחר אשוב לכיתתו ו...כבר נראה. למחרת הגעתי מוקדם מאוד והתיישבתי בכיסאי מאתמול. שאר הילדים התגודדו בחצר לפני שנכנסו לכיתה, והמורה ריינו סימן לי בראשו. הלכתי לעברו והוא אחז בידי ואמר: "לאן שאני לוקח אותך, שם אתה נשאר". הוא פתח את הדלת והכניס אותי פעם נוספת לכיתה ו"ו. הזגוגיות כבר תוקנו, הדממה הייתה מוחלטת, המורה אחזה בכתפיי והובילה אותי אל מקומי הקודם ובלי לומר לי מילה המשיכה ללמד.

בסוף היום היא מסרה לי נייר ובו כתובתה. שלושה חודשים של עזרה צמודה הפכו אותי לתלמיד הטוב ביותר, שזכה פעמים רבות להיות נושא הדגל בבית הספר. עברתי לתיכון רודו כתלמיד מצטיין. תודה המורה ריינו, תודה על רוחב לבך. תודה "פטיסה" על טוב לבך והבנתך.

סיימתי את בית הספר היסודי בשנת 1949, וכבר לבשתי מכנסיים ארוכים! שלוש וחצי השנים האלה, שהיו השנים הנורמליות הראשונות בחיי, העניקו לי הזדמנות חדשה באורוגואי המבורכת שהייתה למעשה מקום היוולדי מחדש ושינתה מקצה לקצה את עתידי, הן הקרוב והן זה שיגיע ברבות השנים. את שמעולם לא מצאתי קודם לכן בשום מקום בעולם, מצאתי שם, בפינה הממוקמת בריו דה לה פֶּלְטָה, באנשים הפשוטים וטובי הלב, הענווים, אך גאים, בארץ ההיא, שלמן הרגע הראשון אימצה אותי לחיקה כאחד מבניה והעניקה לי את טעמה המתוק של השייכות.

איני יכול לומר כי השנים הראשונות היו קלות. את צילו של סבל העבר המר
סחבתי כחטוטרת על גבי. בעוד מרבית האנשים מצאו שמחה בדברים הפשוטים
ביותר, בי הם עוררו אדישות והיו חסרי חשיבות בעיניי.
מה נהדר כל כך בחגיגת יום הולדת, אם בעצם הזדקנת בשנה?! זה חסר
טעם. הייתי מרוכז יותר בעצמי מבעולם הסובב אותי.
בשעה שהתהלכתי בקוֹסְטָנְרָה, הטיילת של מונטווידאו, מוחי לא פסק לרגע
מחיפוש משמעות כשברקע הריו דה לה פלטה מהלך עליי קסם, משרה עליי רוגע,
והמיית גליו כמוה כמנגינה ערבה לאוזניי.
התיידדתי עם הדייגים, שלימדו אותי את סודות המקצוע והתייחסו אליי
כשווה בין שווים.

התגשמות החלום

29 בנובמבר 1947, אני צמוד לרדיו הישן על רעשי הרקע שלו, שבקושי מאפשרים לשמוע את ההצבעה באומות המאוחדות שעתידה לקבוע את גורלו של עם ישראל. הכול שב אליי. מה היו מרגישים כל קרובי ברגע הזה? היכן כל אלה שנרצחו בידי חיית הטרף הנאצית צמאת הדם? אלה שנשרפו בכבשנים הלוהטים, אלה שנתלו, נורו או מתו "פשוט" מרעב? רק אני הייתי שם, לבד בביתי, ובקושי יכולתי לשמוע את ה"יס" או ה"נו" ואת אלה שנמנעו בהצבעה שבה הימרו על גורל שארית הפלטה של עמי. רוסיה "יס", מצרים "נו", אורוגוואי "יס"!!! חשתי את דפיקות לבי. ואיך ייתכן אחרת? כמה הייתי גאה באורוגוואי שלי. כיביתי את הרדיו בלי להמתין לתוצאה הסופית וחציתי בריצה את רחוב דורסנו לעבר החנות, שם מצאתי את הוריי, צמודים לרדיו. אימא, אחת מידיה מכסה את פיה, ואבא מסמן X על דף נייר, כדי לחשב את כמות הקולות בעד, נגד והנמנעים. בדממה שמענו רק את הכן ופה ושם איזה לא.

"זהו זה!" אמר אבא. "זהו זה. מה?" שאלנו אימא ואני...

"אלוהים איתנו, עכשיו יש לנו מולדת, זה עתה נולד בית ליהודים. העולם

הצביע בעד מדינה עבורנו, שם בארץ ישראל."

נדחקתי בין הוריי והתחבקנו בשקט: בלי מילים, בלי חגיגות או צעקות שמחה, פשוט דבקנו זה בזה למשך כמה דקות. על שמחתנו האפיל רק זכרם של אלה שאינם. אימא ליטפה אותי ומתוך אנחותיה יכולתי לנחש שמחשבותינו ורגשותינו התמזגו לאחד. "לשנה הבאה בירושלים" שלימדני רבי יצחק החל לקרום עור וגידים במחשבותיי. היהודי שלד העצמות משטוטהוף... כיצד היה יכול לנבא שאראה את ארץ ישראל למענו? המחשבות הסתובבו כמערבולת במוחי והחלו להתגבש. הייתי רוצה לגדול במהירות, אני מאושר על שאני חי ואני מרגיש כנציגם של כל אלה שלא הצליחו לשרוד את חיית הטרף. אני רוצה לחיות למענם, אני רוצה לקרוא בשם כולם ואני רוצה לזעוק לעולם את שעוללו לנו שם. זיס'ה הקטנה שלי, אחותי הקטנה שנשרפה, גם למענך אזכה לראות את ארץ ישראל שלי.

מיד לאחר מכן החלו העימותים המזוינים.

כתוצאה מההצבעה הצהירה אנגליה כי תסיים את המנדט בארץ ישראל ב-15

במאי 1948 ושעל הצדדים להסתדר ביניהם.

העימותים התרחשו מבית לבית, מרחוב לרחוב, מכפר לכפר ומעיר לעיר. האנגלים עוד היו בארץ, אך המלחמה כבר הייתה עובדה בשטח. כולנו סרקנו את העיתונים והאזנו לרדיו כדי לקבל מידע על המתרחש שם, בארץ ישראל שלנו.

בבית הקולנוע התעניינו במיוחד בחדשות, שדיווחו כי הערבים גוברים על היהודים. המתח שלנו גבר מיום ליום.

החדשות משם לא היו כנראה חשובות דיין באורוגואי משום שהיה צורך לחפש אותן באחד מעמודי העיתון הפנימיים במדור חדשות החוץ. נרגענו רק כשמצאנו את הידיעות על המתרחש בארץ.

לא אשכח לעולם את מעמד הכרזת העצמאות של מדינת היהודים, ששמה יהיה ישראל ב – 14 במאי 1948. מכאן ואילך אינני חסר מולדת התלוי בחסדי אנשים טובי לב המאפשרים לי לחיות בקרבם. עתה גם לי יש מולדת, אני כמו כולם.

אך כיצד אוכל, כעת משהגעתי למצוות, לתרום את חלקי? דרך חברים של הורי נודע לי כי מתארגן מבצע חשאי לגיוס תרומות לרכישת נשק. כמו כן נאמר לי שיצאו מתנדבים להילחם למען ישראל. חקוקים בזיכרוני השמות דבורה אפשטיין, אברהם גלר ויעקב קרוץ' שהקריבו את חייהם למען המולדת ושלזכרם הוקם קיבוץ עין השלושה.

אמת, באותה מלחמה היו הרוגים, נפלו חיילים, גם מקרב אלה ששרדו את השואה ושזכו להציב את כף רגלם על אדמת ארץ הקודש. אך זה היה סיפור אחר לגמרי. הם לחמו עם נשק ביד, לא כקורבנות שנלקחו כצאן לטבח. הם לחמו כגברים על מנת להשיב לנו את כבודנו. קיומה של מדינת ישראל השיבה לי ולשכמותי את תחושת הערך העצמי. חזי התנפח מגאווה וחשתי שהעולם נפתח בפניי מחדש.

אני נהיה גבר

השנה 1950, אני עובר ללמוד בתיכון רודו. אני בן 15, לובש מכנסיים ארוכים ועניבה, בלוריתי עשויה למשעי וחיוכיהן של הנערות פותחים בפניי דלת לעולם חדש!

גדלתי במהירות, הדבקתי את הקצב וגובהי תאם את גילי. כבר לא הייתי צריך לעמוד על קצות האצבעות כדי להיטיב לראות. היינו כולנו באותו הגובה, שוחחנו על אותם נושאים, צחקנו מאותן בדיחות ואפילו רבנו על אותה נערה. שלא לדבר על כדורגל, שהיה שיחת היום.

פעמים רבות עלה בכיתה או בקרב הנערים נושא השואה, בעיקר בשיעור היסטוריה, באופן שטחי. בדרך כלל שתקתי, ואם בהזדמנות כלשהי סיפרתי איזו אנקטודה, או הערתי הערה, התגובה הייתה תמיד זהה, "חקובו באיזה סרט ראית את זה?" או: "מי סיפר לך?". לא האמינו לי! למרבה הפלא נראה להם כי בדיתי הכול מדמיוני! אפילו היהודים הצעירים של הנוער הציוני או חבריי מהשכונה הטילו ספק בדברי. "שוב פעם אותו דבר?" הם אמרו "אתה לא רציני".

מציאות עגומה... הם התקשו לעכל את האמת הערומה. פעמים רבות אפילו אני עצמי התחלתי להטיל ספק. אפשר שכל זה היה חלום בלהות?

עם קרובי המשפחה אני מדבר ביידיש, יידיש של הגטאות, של מחנות ההשמדה, אותה היידיש שאיחדה את בני עמי באחת התקופות הנוראיות ביותר שהמוח האנושי יכול להעלות על הדעת. איתם אני יכול לדבר. הוריי ואני העברנו שעות על גבי שעות, לילות שלמים, כל אחד משלושתנו מספר את תלאותיו בפרטי פרטים כולל שמות, מקומות, פרטי המעשה האיומים ביותר שכל אחד מאיתנו היה צריך להתמודד איתם כדי לשמור על חייו. הדברים נותרו חקוקים בנו וככל שייראו בלתי סבירים, לא ניתן למחותם, הם אמת אומללה, הם צעקות המבקשות נקמה, זעקות המבקשות צדק והכרה, אמת נוראה ששורפת בלבבות.

בשנת 1950 אירע מאורע שהפך על פיהם את חיי, שגרם לי להשיל מעליי את "בגדי השואה" הישנים ולעטות "בגדי אורוגואי" תכולים, חדשים ועליזים, להרגיש את עצמי חלק מהעם העולמי, לצאת אל הרחובות ולצעוק בגרון נחר אורוגואי, אלופת העולם!! את הסנסציה חוללו שני הכדורים שהובקעו לשער הברזילאי, במרקנה, גדעו את חלומה של ברזיל והעניקו ל"תכולים" את הניצחון ואת גביע העולם לעם שכה ראוי לו. כמה משונה להיות אלוף העולם, וכך הרגשתי!!

כל העם רקד ברחובות, אנשים התחבקו אחד עם השני, והשיר "אורוגואים אלופי אמריקה והעולם", הדהד בכל פינה במונטווידאו.

השמחה חשפה אותי לפן אחר של החיים. נחלצתי מסיוטי העבר בעזרת החיבוקים והנשיקות של הנערות. מגעם המתוק מדבש של שפתי ושדי אישה על גופי החיו את נפשי וחילצו אותי מהעבר, שבהדרגה הלך ושקע בתהום הנשייה הגם שלא נשכח, והפנו את חיי לנתיב אחר, אל האושר, אל החיפוש אחר משהו חדש. פקחתי את עיניי ולפתע נגלה לי עולם אחר, שונה, שהציע לי מכל טוב, בארץ שלא החסירה ממני דבר. מכאן ואילך התאהבתי בכל הנשים כולן.

כעבור זמן קצר הכרתי את קלרה, בחורה בת גילי, ילידת פולין אף היא, שהסתתרה במהלך המלחמה במנזר עם אמה. אביה נרצח על ידי הגרמנים. הקשר בינינו הפך לרציני, אך למרות שהתארסנו במסיבה חגיגית, הוא לא הבשיל למערכת יחסים יציבה, משום שהמשכתי להיות מאוהב בכל הנשים.

כאשר נפרדו דרכינו, עזבתי את לימודי הרפואה שזה עתה התחלתי בהם, וקניתי את המכונה הראשונה שלי לייצור גרביים, מקצוע שרכשתי במפעלו של אביה החורג של קלרה.

התקנתי את המכונות בירכתי החנות של הוריי וביומי הראשון כתעשיין הרווחתי כפליים משהרווחתי במשך חודש שלם כשכיר במפעל של זכריה. רציתי להיחלץ מהעוני ועבדתי יום ולילה. רקמתי תוכניות ורציתי להצטיין בין קרוביי. את כל כסף שהרווחתי השקעתי, בהתאם לידע שרכשתי בשנים האחרונות.

אני בן 21, תעשיין זעיר, נראה לא רע, כסף לא חסר לי ואני תאב חיים. קשה לי להתחייב מכיוון שכולן מוצאות חן בעיניי, אני מאוהב בכולן. לא היה טנגו או מילונגה שבהם לא השתתפתי. ביליארד וכדורגל, הימורים, רולטה, מועדוני לילה וקברטים, ציד, דיג, אופנועים, מרוצי מכוניות, מה לא... והתברכתי בזוג הורים נפלאים שלעולם לא חסכו ממני דבר. לא הייתה מסעדה שלא פקדתי יחד איתם, לא היה בגד, אוכל, סרט או הצגה שהיו יקרים מדי עבורם. אימא הייתה מלכה במטבח ושאלתה הקלאסית הייתה: "מה אתה רוצה שאכין לך היום?" בידיה המנוסות ועם המצרכים המובחרים שקנה אבא היא חוללה פלאים. "תאכל יענקל'ה, תאכל" היא אמרה תמיד "תאכל על חשבון כל מה שלא יכולת לאכול בילדותך העגומה". פינקנו את עצמנו בכל המטעמים והיינו משענת זה לזה. יותר משהיו הוריי הם היו חבריי הטובים ביותר.

הם המשיכו להיות מודאגים ממצב ריאותיי ולקחו אותי אל טובי הרופאים באורוגואי, אך לא חל שינוי במצב הצלקות משטוטהוף והן כלל לא הפריעו לי, לא לשחק כדורגל, להתאמן באגרוף או לבצע כל סוג אחר של ספורט. אני בריא, מאושר, לא חסר לי דבר. צריך רק להתאושש מביטול אירוסיי, אך עם כל הנשים שסייעו לי זו הייתה מטרה קלה למדי... הוריי היו מודאגים מחיי ההוללות שלי

ושאלו מתי אתיישב בדעתי. ביום עבדתי כמו עבד ובלילה בקושי ישנתי. בקושי יצא לנו לדבר משום שכעצרתי את המכונות עם רדת הערב, הזדרזתי ללבוש את מיטב מחלצותיי ויצאתי אל העולם הגדול עד לפנות בוקר. אך הדולצ'ה ויטה שלי לא נמשך זמן רב.

...והאושר בפתח

כאשר ראיתי אותה חשתי את לבי הולם בפראות. מנולו, חבר משותף הציג לי אותה ולחצנו ידיים. מלותיה הראשונות, בלי להסיט את מבטה ממבטי היו: "אני לא חושבת שאני מכירה אותך", ואני, בלי לעזוב את ידה, מביט היישר אל תוך עיניה הגדולות והמשורטטות כביד אמן, עונה לה: "לא, מעולם לא נפגשנו קודם".

זה היה יום הולדתה השבע עשרה. המסיבה התקיימה בביתה שהמה מחברים ומכרים. כולם רוקדים ונהנים, ואני מרגיש ביניהם עוף מוזר. לא הכרתי איש מלבד מנולו. ליסה, כלת השמחה, בתם של חיים רזניקוביץ' ובלומה אייזנברג הייתה מלכת המסיבה. היא רקדה וצחקה עם כולם ואני התפעלתי משערה הגלי השחור שגלש על כתפיה ומשפתיה האדומות והבשרניות שנפשקו לחיוך רחב וחשפו שני טורי שיניים מושלמות. היא החליפה בני זוג, ירכיה היפהפיות התנועעו בכיוון אחד בעוד חזה הנערי והבשל, בכיוון הנגדי. עורה היה שחום משהייה מרובה בים, והשמש הותירה את עקבותיה על פניה, ועל כתפיה שבצבצו משמלת מחשוף תכולה. לפרקים שיגרה לעברי מבט חטוף, והמשיכה בתנועות כתפיה וירכיה. חשתי את ה"צייד" שבתוכי נעור ודוחף אותי לאמצה אליו ולהניח את ידי על מותניה, לחוש את מגע שדיה ולשאוף לתוכי את הבל פיה ששפתיו הטריפו את דעתי.

מחשבותיי הפכו למציאות בשבריר של שנייה. ניצלתי רגע שבו הייתה לבדה וחבקתי את גופה לקצב המוזיקה. באותו חיבוק ראשון יכולתי לחוש את כל גופה. היינו באותו הגובה. ריסנתי את דחפיי וקירבתי אותה אליי בעדינות. חשתי כי כל חלק מגופה מגיב אליי, ושערה ליטף אותי. השענתי את לחיי על לחייה והסתחררנו לקצב המוזיקה, בלי להחליף מילה.

איני יודע כמה זמן היינו כך, אך חשתי שגופה נענה לי והנחתי לעצמי להיסחף בלי שאדע את נפשי.

זוגות אחרים שרקדו לצדנו דחפו אותנו, אחדים לצד אחד, אחרים לצד הנגדי. הם שמו לב שהחיבוק שלנו לא הוכתב מהקצב, אלא נראה כמו חיבוק של חיים שלמים. לא נפרדנו עוד וגם כשקצב המוזיקה הואץ אנחנו המשכנו בריקודינו האיטי. כאשר חילקו את העוגה, ליסה הגישה לי פרוסה מהמרכז, רמז לחיבה מיוחדת. ידעתי בתוך תוכי שהשפתיים, העיניים, והמותניים האלה יהיו שלי ויהי מה, לא אתפשר על כך!

המזל האיר לי פנים. זו הייתה ראשיתו של משהו אמיתי, משהו שמעולם לא חוויתי לפני כן. כל השאר התגמד לעומת אהבתנו המתעצמת.

ככל שהתוודענו אחד לשני נדמה לי כאילו היינו יחדיו מאז ומעולם. לא הייתה חשיבות לשום דבר זולת לזמן שביליתי איתה. דווקא מול אותה ילדה שזה עתה השילה מעליה את ימי התום, קילפתי פיסות מנפשי, ובהדרגה סיפרתי לה על כל הסבל והתלאות שהיו מנת חלקי בילדותי. היא הביטה בי ועצמה את עיניה בעוד שפתייה נושקות לי, ידיה מלטפות אותי וליבה הולם לצד לבי. בילינו יחד יומם ולילה...בכל רגע בחברתה עבר אליי משהו מפשטותה, מתמימות נעוריה, שלא העיבה עליהם עננה קודרת מן העבר ושלא נכללו בהם ספקות באשר לעתיד. אני, עם מטעני עברי, תוצרי התופת שעברתי, עם הצלקות הקטלניות, ניסיתי להבהיר לה עם מי היא מסתבכת, רציתי שתבין. היינו כה שונים, כה מנוגדים ודווקא המפגש בין שני העולמות הוליד עונג צרוף. ליטופיה ונשיקותיה הביאו מזור לפצעי, הפשירו את הקיפאון שבתוכי. כבר לא יכולתי לחיות בלעדיה. פעמים אינספור רציתי לחמוק, לברוח, להיעלם, אך לא הייתי מסוגל. מהיום שבו אמרתי לה שאני אוהב אותה, כאחותי, כחברתי, כאימי וכמאהבת שלי, גורלנו נחרץ, דרכינו התמזגו לנתיב אחד, לשארית חיינו.

חל בי שינוי. הותרתי מאחור את חיי הקודמים, נחלצתי ממערבולת הרדיפה אחר תענוגות בני חלוף, אחר ריגושים חדשים, שלפתע איבדו מטעמם. אהבתנו מילאה במשהו אמיתי כל מה שהיה עד כה מראית עין של גן עדן עלי אדמות. מצאתי את גן העדן האמיתי. חשתי אהוב, וכאשר עיניה הגדולות פגשו בעיניי, בעודנו מתמזגים בחיבוק, לא היה גבול לאושרי. אהבתנו הייתה מלאת תשוקה ועדנה, התמסרותנו הייתה הדדית, ומעולם לא חסר לנו נושא לשיחה, או זמן לאהוב, שנוצל עד תום. כל שנותר הוא למסד את אהבתנו.

ימים ספורים לפני תאריך חתונתנו, על גדות ריו דה לה פלטה, תחת חופת כוכבים, עדינו היחידים, ענדתי לאצבעה את הטבעת בחיבוק, נשבע לה אהבת נצח. מכאן ואילך התמסרתי בעיניים עצומות לאותה ילדונת והפקדתי בידיה את חיי. אני שהייתי האדם האחרון בעולם שבטח במישהו או במשהו, ערטלתי את נשמתו ומסרתי אותה לידיה, ואף על פי כן לא חשתי חסר ישע אלא מוגן. כזאת היא האהבה.

את הטבעת האחרת, טבעת הנישואים, ענדתי לה ב-24 באוגוסט 1957, תחת החופה, בפני הרב ונוכח האל.

מרכז הקהילה, שגם היה בית הכנסת המרכזי של מונטווידאו, המה אנשים; האורחים גדשו את הרחבה, ובשתי הקומות העליונות נדחקו סקרנים או פשוט

אנשים מהשכונה שרצו לחזות בחתונה יהודית. החלק הפנימי עוצב כגן עם פרחים לבנים ובמרכזו שביל מגודר בפרחים שהוביל עד לחופה, שם כבר המתין לנו הרב מילווסקי וחזן הטקס. אבא מימיני ואימא משמאלי, פסענו לעברם, עלינו מדרגות אחדות עד שהתייצבנו תחת החופה. חשתי את העיניים שננעצות בי, בוחנות אותי בלי להחסיר פרט משום תנועה שלי, אך דעתי הוסחה מהן בשל צלילי האורגן של מארש החתונה. וכמו לפי פקודה מגבוה, הוסבו כל הראשים לעבר הכניסה, מבטיהם נשואים אל הפרח הלבן שנכנס זה עתה.

זה היה מחזה מפעים ובלתי נשכח. נכחתי באינסוף חתונות, ראיתי כלות רבות ואין ספק כי כולן יפות, אך דבר כה יפהפה מעולם לא ראו עיניי. והפרח הזה היה שלי.

היא הובאה אליי מלווה משני צדדיה באביה חיימה ובאמה בלומה. שם, ניצבים מול הבורא, קיבלנו את ברכת הרב בשפתו ובניגונו של סבי הרשל. ללא שום ספק איחודנו היה ממשי ובר-קיימא.

כאשר שבנו מברילוצ'ה, שם בילינו את ירח הדבש, יצאנו יחדיו לדרך חדשה. ארבעה עשר חודשים עברו עד שאחזנו בפרי אהבתנו הראשון. בובה יפהפייה שמשקלה מעל ארבעה קילו, ורודה, אדומת שפתיים, שהוסיפה טעם חדש לחיינו. היא הייתה יפה כל כך שהבטתי בה ודמעות אושר זלגו על לחיי. ליסה לא סירבה לבקשתה של אימא, וקראנו לה מרי על שם סבתי. אני שהיטלטלתי בכל נתיבי השאול של אירופה כעלה נידף, ממתין להפוך לאפר, הבטתי בפליאה ביוצאת חלציי, בניצן היפהפה, הבריא והטהור כל כך, שיחד עם ליסה מילא את חיי באושר שמעבר לכל דמיון.

מבחינה כלכלית התחלנו לשגשג. רכשתי עוד מכונות ועברנו להתגורר בבית משלנו עם המפעל ועם הוריי. אבא מכר את חנותו, רכשנו מכונות נוספות והתחלנו לעבוד יחדיו, בשותפות ללא חוזה, ללא התחשבנויות. הכול היה שלנו. וכי יכולתי להתחשבן עם אבא אחרי כל מה שעברנו יחד? אחרי ששרפנו את התיבה הגדולה הגדושה בשטרות שבהם יכולנו לקנות עיר שלמה? חלפו להן שנתיים וחמישה חודשים נוספים ואושרנו התעצם עם בואו לעולם של בנו הרשל. אני משוכנע כי סבי בירך אותי טרם מותו ושגם הרשל דרכמן בני ייבדל לחיים ולאושר. גם הפעם ליסה לא התנגדה שבני הבכור יישא את שמם של שני סביי. ענק במשקל ארבעה קילו ו-300 גרם, שחרחר כאביו, ומתוק כסוכרייה, פילס החבר החדש במשפחתנו דרך אל נשמתו, לצד ליסה ומרי. היינו משפחה מושלמת. ככול שהלכו והתבגרו הפכו שני הקטנים לחברי הטובים ביותר.

למרות שעבודתי במפעל העסיקה אותי למעשה 24 שעות ביממה, חמישה ימים בשבוע, תמיד מצאתי רגע לבלות עם יקירי. משפחתי הייתה חיי וביתי חוף מבטחים. סופי השבוע היו קודש לליסה, מרי והרשל (אנריקה בספרדית, צבי בעברית). המדינה המבורכת שבה חיינו לא העתירה עלינו מכל טוב. היא הציעה לנו יערות והרים, שרשרת חופי זהב שהשתרעו עד לגבול עם ברזיל, חולות גדושי צדפות וסלעים משובצי חלזונות, שחוברו לקרס חכת הדייג שלי וזימנו לנו כבמטה קסם להקות דגי קוֹרְבִּינָה כסופים. הדיג הפך לבילוי המועדף עלינו. לכל אחד מאיתנו היה ציוד דיג משלו, ובעונה טובה בילינו לילות על גדות ריו דה לה פלטה בחיפוש מקומות סודיים משלנו כדי להפגין את מיומנותנו. ימי ראשון, אח... לימי ראשון היה טעם מיוחד במינו. בבקרים היינו מטיילים עם הילדים בשוק טריטון נרווחה שאין דומה לו. לאחר מכן היינו הולכים לקולנוע מטרר לצפות בסרטים מצוירים ואחר הצהרים...בכל פעם ששיחקו ה"תכולים" או פניארול אהוב לבי, אצטדיון המאה היה המקדש שאליו נהרנו מדי פעם עם כל המשפחה, אך במרבית הפעמים עם אבא ובני אנריקה.

הוריה של ליסה והוריי כוננו ביניהם קשרי חברות אמיצים, לא מכורח הקשר המשפחתי. הם יצאו יחדיו ונהנו אלה בחברת אלה. בחגים היהודיים והלאומיים התכנסנו כולנו לחגוג יחדיו.

חלפו שבע שנים מיום נישואינו, שבע השנים הטובות, כמו שבע השנים השמנות במצרים, והגורל נזכר בקיומנו. לאחר התקף לב פתאומי נפטר חיימה אביה של ליסה, בגיל 57, והותיר בכולנו חלל של כאב. איבדתי חבר אהוב מאוד והאבל שרר במעוננו זמן ממושך. ניתן אות הפתיחה לשבע השנים הרזות. אימא לקתה במחלה קשה שלמעשה חרצה את גורלה על אף שסבלה ארך עשר שנים נוספות. עד שאובחנה מחלתה, ליבה כבר קרס מסרפטוקוקוס שכילה את שסתומי הלב, כמו גם את אושרי. בתי מרפא, תרופות ועירוויים כרסמו חלק גדול מחסכונותינו ובד בבד את התקווה להחלמתה. פרופסור פוריאל טיפל בה במסירות גדולה וללא כל טובת הנאה. אותו קריאולי גדול, שבהמשך היה שר הבריאות, ייצב את מצבה עד ליום שבו עזבנו את אורוגואי.

עד היום אני מתקשה להכריע אם כאב הפרידה מאותה ארץ יקרה היה עמוק יותר מהשמחה על הגשמת חלום ההבטחה להגיע אל ישראל שלי האהובה. לשתי הארצות, כה שונות וכה אהובות, היה מקום בליבי, כשם שהיה מקום לליסה, לאבי, אימי, בתי ובני, משוש חיי, כל עולמי.

יחד עם חמותי בלומה עלינו ב – 17 באפריל 1972 על סיפון האונייה "יוליוס קיסר", שיעדה איטליה, תחנה ראשונה בדרך להגשמת חלום חיי, אל מושא דרשתו

של היהודי השקוף משטוטהוף, אל מושא תפילותיו ותורתו של רבי יצחק ואל מימוש ההבטחה הנצחית "לשנה הבאה בירושלים". ניצבתי שם, משקיף על אורוגואי שלי נמוגה באופק מאחורי קצף הגלים, ולבי נותר לכוד בפנס מזח סראנדי, המקום שבו דגתי דגי קורבינה רבים וחוויתי לילות וימים בלתי נשכחים. ברקע שימשו החוף, המפרץ והגבעה של מונטווידאו תפאורה למקום שאליו הגעתי לפני 25 שנה כמו דרדק חפוי ראש, חשדן, ושבו הפכתי לגבר בן אורוגואי, גאה ומלא ביטחון בעתידו בישראל.

צמרמורת חלפה בי למראה אֵל קוֹרְקוֹבְדוֹ ופֶאן דֶּה אֶסוֹפֶר הנמוגים באופק. היעלמותם של שני פסלי הענק באובך המרוחק הייתה אות להתנתקותי מהיבשת האהובה, והבזק של חוסר ודאות עטף אותי למראה האוקיינוס העצום שהשתרע לפנינו. פנינו מועדים לאירופה, שעל אדמתה טרם נמוג עשנם של ששת מילוני אחיי. אירופה זו שנשבעתי לא לשוב להציב עליה את כף רגלי, שאני נאלץ להיעזר בה כמקפצה בדרך לישראל שלי שמצפה לי לאחר 2,000 שנות גלות.

הפעם לא נסעתי כמהגר נטול מולדת שלא מדבר ולא מבין את שפת ארצו. עתה דיברתי בשפת הקריאולים ושרתי את שירי הגאוצ'וס. שבתי להציב את כף רגלי על אדמת אירופה עם נשמה של בן אורוגואי, ועם אישה וילדים שנולדו שם. לאחר שהות בת חמישה ימים באיטליה, עלינו על סיפון האונייה הישראלית "דך" וביום השלישי לצאתנו את נאפולי, בצבץ באופק הר הכרמל הנכסף. למראהו נמוגו לאלתר כל החששות ותחושות האי ודאות.

חשתי מחנק בגרון נוכח השמש הלוהטת וריח הים החריף, ודמעה איימה לזלוג על לחיי. הנה אני ניצב שם, מנגד, המולדת המובטחת מילדותי המרה. ארץ ישראל שלי, הארץ הנכספת שרבים חלמו לראותה ונעקרו מן העולם הזה בידי התליינים. שם ביתי העתידי שניתן לי על ידי האל, ככתוב בספרי הקודש של כל הדתות.

להתחיל מחדש

הנה אני יחד עם כל יקיריי, שב הביתה, לאחר גלות ארוכה, עצומה מני ים כפי שרק הגלות היהודית יכולה להיות.

המפגש עם המשפחה והחברים היה מרגש. את פנינו קיבל אליאס, גיסי, אשתו זהבה, דודי יעקב ואשתו פרידה, שהייתה עם אימא בבלוק 23 בשטוטהוף. גיליתי את משפחתי החדשה שכללה אחיינים, דודנים ודודניו של אבא ושל חמותי, ושל ליסה. עולם ומלואו של אנשים אהובים שנפלו עליי מן השמיים, ושלמרבה המזל מילאו את החלל שהותירו יקיריי משם, שנרצחו בידי אלה שבשם אני רוצה לנקוב.

חיים חדשים, שונים, ממשיים ומחוספסים יותר, טומנים בחובם תקווה לעתיד טוב יותר לבני ביתי. תקווה שהעניקה לי כוחות ברגעי ריפיון הרוח, ברגעים שבהם המוח דרש תשובות מהלב. אנשים שונים, שפות אחרות, מנהגים אחרים, מאכלים אחרים, ואנחנו ללא עבודה, ללא בית וללא מכונית. אין ספק שהסיוע שקיבלנו ממרכז הקליטה היה אחד מהגורמים המרכזיים שסללו בפנינו את דרכנו החדשה.

התחלתי לימודי עברית באולפן לעולים חדשים, שאותו פקדתי עם ליסה בכל בוקר כמו ילדים בכיתה א'. שיכנו אותנו במרכז הקליטה בקרית-ים, וילדיי, ששליטתם בשפה הייתה משביעת רצון, החלו את לימודיהם בכיתות המתאימות לגילם.

כעבור שבעה חודשים, בסיוע ממשלתי, עברנו להתגורר בדירה בנהרייה. כמעט מיד לאחר מכן פתחתי חנות ספרים והכול השתנה: יש לי בית, תעסוקה, רכב ומשפחה חדשה. חיינו החלו להתעצב בתוך עולם חדש, עם אנשים שונים, ביניהם יהודים שדיברו ערבית, רומנית, אנגלית, רוסית ושפות נוספות שעל קיומן לא ידעתי. אנשים בעלי עור בהיר עבור בכל הגוונים, וכלה בשחור, וכולם בני עמי, שאני קשור בו בכל נימי נפשי. מצאתי בכך נחמה. הייתי חלק מעולם ומלואו של אנשים שהם עם ישראל ששב אל ביתו לאחר 2,000 שנה.

לאחר הכשרה צבאית בסיסית למדיי גויסתי לשירות צבאי, אך הפעם להגנה על הדגל.

ב - 6 באוקטובר 1973 קיבלתי הוראה להתייצב בגדודי. הותקפנו מצפון ע"י סוריה ומדרום, ע"י מצרים. כך התוודעתי למציאות של ארצי ושל עם, שבעייתות

סכנה נלחם כתף אל כתף ולב אל לב, ומתגייס כמסה אנושית אחת להגנה על היקר לו ועל הצודק.

היש צודק יותר מלחיות בשלווה בארצנו, לאחר התלאות, הרדיפות והרציחות שחווה עמנו? עד מתי, אלוהים אדירים?

נפרדתי מבני משפחתי, לבוש הפעם במדי צבא הגנה לישראל ולא בחליפת הפסים של אושוויץ II – בירקנאו. נדרשתי לעזוב את ביתי כמו כולם ולעמוד שוב מול ממטרי אש ומוות, שסברתי לתומי שלא אצטרך לחוות שוב. ראיתי את המדבר שבו קיבל העולם את לוחות הברית מידי הבורא, שטוף בדם בני עמי ואויביי, ושאלה חסרת מענה חולפת במוחי: מדוע? אותו דם, אותו צבע, אותו כאב, ואותו ריח אבק שריפה וקולות נפץ, אך הפעם לא בדרזדן אלא קרוב אליי.

הפעם אני לא בעור כבש אלא בעור נמר, בשעה שנשמע ברדיו השיר שמילותיו: "אני מבטיח לך ילדה שלי קטנה...שזאת תהיה המלחמה האחרונה...אמן."

לאחר שנחתם הסכם הפסקת האש עברתי לשרת בגולן עד לפברואר 74. גם שם יכולתי להיווכח בחורבן שחוללה המלחמה חסרת הפשר בין עמנו לסורים. בתי הקברות לטנקים ומכונות המלחמה הפזורים ברחבי רמת הגולן כמצבות הם עדות אילמת לכל אלה שחירפו נפשם למען המולדת. אנחנו כדי להגן על שלנו והם כדי להשיב לעצמם מה שהאמינו כי שלהם הוא, והתוצאה אינה אלא זוועה וזעקת אימהות על בניהן, נשים על בעליהן.

מתי נלמד אנו בני האדם כי מלחמות יכולות להתגלם במילים וכי כלי הנשק הטובים ביותר הם הסובלנות, הצדק והכבוד ההדדי?

מתי נלמד אנו בני האדם כי העולם שייך לכולם וכי לכל אחד הזכות על אדמתו, אותה האדמה שתכסה עליו בערוב ימיו?

מתי נלמד אנו בני האדם לכבד את החיים במקום לערוך להם מחוות של כבוד לאחר מותם?

מדוע לא להפוך את העולם הזה לגן עדן, במקום לקנות אותו בדם?

ובשעה שכל הגנרלים חוגגים את ניצחונותיהם לכאורה, האימהות קוברות את נשמתן לצד גופות בניהן.

מלא תקווה לאחר השיחות וחתימת הסכם האי-לוחמה, שבתי לעשות למען ביתי, משפחתי, עבודתי. ליסה נשאה ברחמה ניצן בן ארבעה חודשים. מרי, אנריקה

ואני התענגנו על ליטוף בטנה וחשנו למרבה השמחה את היצור האנושי החדש, שבקרוב יהיה חלק מהמשפחה, מגלה סימני חיים, מתנועע ובוועט.
ב-5 באוגוסט 1974 חבקנו ילדה שניחנה ביופייה של מרי ובעדינותה של ליסה. צבעה היה כשל אנריקה וכשלי והיא הייתה יפהפייה כמו כל ילדיי. היא נראתה כמו מלאך, קרן אור לעתיד טוב יותר. פה אחד החלטנו להעניק לה את השם קרן.

לאחר סבל רב כל כך משפחתי ממתיקה את חיי. הקמתי לי שבט, ובזכות האוצר הזה הצלחתי לאחר המלחמה הנוראית לכונן חיים נורמליים יחסית, במולדת האהובה ובנהרייה היפהפייה: הרי הגליל סביב לה, הים לוחך אותה, והקטיושות וירי התותחים משוגרים לעברה מלבנון מעת לעת.

18 חודשים לאחר הולדתה של קרן נפטרה אימא ממחלתה הקטלנית לאחר מאבק של 11 שנים, שבמהלכן חייה לא היו חיים. חלק ממני הלך איתה. כאבנו התעצם כעבור שישה חודשים עם מותה של חמותי בלומה ממחלה קשה לאחר חודשיים של סבל. הן קבורות אחת ליד השנייה, קרובות, כפי שהיו בחייהן. רק אהבת ילדינו פיצתה במידת מה על כאב האובדן.

השתדלנו עד כמה שניתן לשכוח מצרותינו ולחזור לחיים נורמליים. כעבור זמן קצר עבר אבא לגור איתנו בבית וקיבל לא רק זכויות אב אלא גם זכויות בן. התלכדנו סביבו והוא, ראש השבט, היה מקור גאווה. ליסה נהגה בו כאב, והוא הצטרף אלינו לכל נסיעותינו בארץ ובעולם.

חלפו השנים ופרי אהבתנו הראשונה, מרי, נישאה בטרם מלאו לה 20. היא סיימה לימודי הוראה עם התמחות במדעים וטכנולוגיה. בעלה יעקב, אדם יוצא מן הכלל, נצר אף הוא למשפחה למודת סבל מהגיהנום הנאצי בפולין.

אנריקה, פרי אהבתנו השני התגייס לצבא במלאות לו 18 שנה. כעבור זמן קצר פרצה מלחמת לבנון הראשונה וכל הגברים במשפחה נקראו לדגל. יעקב ללבנון, אנריקה חלק את זמנו בין ישראל ללבנון, ואני הוצבתי תחילה בנהרייה, מורה באמצעות הרמקולים לתושבי עירי לרדת אל המקלטים, לאחר מכן שבתי אל גדודי שחדר לשטח לבנון.

עד מתי? הפעם המערכה התנהלה שמונה קילומטרים מביתי.

שוב מרחץ דמים. טירו, צור ולאחר מכן פרברי ביירות. הרס מיותר. הגברים משתמשים בפצצות במקום במילים.

לבנון יפה יותר משוויץ, אך המוות אורב בה בכל עיקול בדרך.

אינני רוצה שתתייגו אותי כפציפיסט, גם אני תרמתי את חלקי, אך אני יכול לערוב לכך שאין מלחמה צודקת, אין מלחמה מוצדקת. מלחמה זורעת הרס ואין בה מנצחים או מנוצחים.

תהילת המנצחים היחידה באה לידי ביטוי במותם של פחות בנים מהמנוצחים. ואם זו נחמה, זוהי נחמה פורתא!!!
עיתות שלום, עיתות של קטיושות, עיתות של אוטובוסים מתפוצצים בכל רחבי הארץ, ולאחריהן רגיעת מה.

אנריקה נסע לבוסטון ללמוד מוזיקה בברקלי קולג' אוף מיוזיק, מגיע כעבור שלושה חודשים כדי להינשא וחוזר לארה"ב. כעבור שלוש שנים הוא שב כשתואר מלחין ג'אז באמתחתו. הוא מורה למוזיקה בבתי ספר, בבתי חולים ומלמד אנשים אוטיסטים, שמעלים מופעים מרהיבים. הוא גם לוקח חלק בהרכב מוזיקלי ומופיע במקומות שונים בארץ.

קרן הקטנה, שמאחוריה לימודי פסנתר ושלוש עשרה שנות לימוד בלט קלאסי, מתגייסת לצבא במלאות לה 18 שנה ומשרתת כסמלת במשטרה הצבאית. בתום השירות היא נוסעת לחופשה בארצות הברית ובשובה מתחילה את לימודיה במדעי המדינה.

ביוני 1996, בגיל 86, אבא נפטר מהתקף לב, בשיבה טובה, ללא סבל, מוקף בכל יקריו. הלך לו חברי הטוב ביותר, שותפי לכל יסורי ושמחותיי, אהוב לבם של ילדי ונכדיי, האבא של כולנו.

לוח השנה ממשיך לנוע, חמשת הנכדים והנכדה הנפלאה גדלים ושנת 2000 הולכת וקרבה. קרן ודוד מתחתנים, במה שכינינו "חתונת המילניום". הם שבים מירח הדבש בפריז, והיא מתמקדת בלימודי תואר שני בביקורת.

המעגל נסגר

חלפו להם שישים שנה ובכל זאת מעולם לא תיארתי לעצמי שיהיה לי קשה כל כך להציב את כף רגלי על אדמת פולין.

הלב הולם בחוזקה כמחשב לפרוח מבית החזה וכפות רגלי צורבות בבואן במגע עם האדמה, שאינה אלא בית הקברות של עמי.

התלבטתי אם לצאת למסע הזה. אינני מאמין שאצליח אי פעם להבין מהו המניע שגרם לי לצאת מביתי שבנהרייה, מישראל שלי ולשוב עם משפחתי, עם יקירי ודודני לדרך בזירה שבה התחולל הפשע המזווע ביותר שהמוח האנושי יכול להעלות על הדעת.

אך הנה אנו כאן, אני, אשתי, ילדי ונכדי, ומשפחתו של בן דודי חנוך, בנו של דוד יעקב, כל עולמי. הם מרעיפים עליי חיבוקים, ליטופים ופינוקים.

במשך כל ימי המסע הם מפיחים בי חיים. במהלך שהייתנו בקרקוב אנחנו שרים ועולצים אך הקרבה לאשוויץ כמוה כצל. בתוך פחות משעה צצים הצריפים וגדרות התיל של הגיהנום, של אושוויץ שאני לא הכרתי; אך כעבור דקות ספורות ניתן לראות את אושוויץ II – בירקנאו שכן הכרתי, מחנה המוות שבלע בכבשנו את יקירי. הלכנו בעקבות מסילת הברזל, במסלול שבו צעדתי בסוף חודש אוקטובר 1944.

עטוף באהבתם של יקירי, דגל ישראל מלפניי, התחלתי לנוע לאורכה של מסילת הרכבת עד למקום שבו נעצרה השיירה וממנו טיפסתי מבעד לתעלה עד לגדר התיל, למקום שבו שכנו הצריפים... שכבר נעלמו יחד עם האסירים לבושי הפיגמות, הגרמנים, הקפואים, הכלבים, הצעקות, היללות. מאום! דממה; מחנה של כרי דשא ירוק, אדמה רמוסה ושמיים אפורים ממעל.

אני עוצם לרגע את עיני והזוועות שבות ומציפות אותי. איך עברנו על גשר קטן בצדה הימני של המסילה וצעדנו ישר תחילה יחד עם נחשול של אנשים שפנו ימינה והמשיכו ללכת בשביל מוקף גדרות תיל. אנחנו המשכנו במצעדנו, חולפים בדרכנו מול שני "בתי החרושת" שהיו בסוף השביל, שם המתין המון רב לתורו להיכנס פנימה. אותנו הובילו ימינה בפנייה הבאה והמשכנו בצעדה עד שהגענו למבנה עצום עשוי לבנים אדומות ולימינו שיכנו אותנו במכלאה למשך שעות רבות.

אני זוכר שהאוויר היה ספוג עשן מתקתק, סמיך ושחור שנפלט משתי ארובות שנראו מהמקום שבו נמצאתי.

המון אדם בא מהדרך שממנה באנו, אך רבים יותר התקרבו אלינו בנתיב שממול שמסתיים בדיוק ליד שתי הארובות, ורבים אחרים המשיכו הלאה ונבלעו בחשכה תחת שמיים זרועי עשן. המראות האלה קורמים עור וגידים בחלומות הבלהה שלי ואילו פה אני מוקף באהבתם של בני משפחתי ומולי הדגל של מולדתי בצבעי כחול ולבן עם מגן דוד גדול.

אנו ממשיכים להתקדם עד שהדרך מובילה אותנו ימינה, באותו הנתיב של אז, עד למבנה ששימש מקלחות, מול הקרמטוריום, שעומד בהריסותיו כעת, למקום שבו הייתי כלוא עם אבא והבטתי בבריות שצועדות בסך לעבר מותם. הקפתי את מבנה המקלחות פעמיים בחיפוש אחר באר הכלור שלתוכה נפלתי. היא עודנה שם, מתחת למעטה זכוכית שכיסה את קרקעיתה.

בלוק מספר 4 של מחנה הצוענים נהרס כליל ולא נותר ממנו זכר, רק מוזיאון שבו האנשים מסיירים לאיטם חרש, מביטים לכל עבר ושואלים את עצמם "מה זה הדבר הזה? והדבר ההוא שם?" מומלץ להיעזר במדריך, מישהו שינסה להסביר להם, גם אם הסבר נטול רגש, על העדות האילמת, על שאין לו הסבר, חרפת המין האנושי, ושבוצע כולו בידי אדם.

לודז', עיר הולדתי, אפורה ועגומה, קרה וכבויה. חיפשנו לשווא שרידים למה שהיה הגטו. לא נותר דבר. זיהיתי את שמות הרחובות, אבל הבתים כבר לא אותם הבתים.

רק סבי הרשל יודע את מקום קבורתו. בית העלמין הוא ג'ונגל של ממש, וברדיוס של מטרים ספורים בלבד, לדברי האחראי, קבורים 50 אלף מהיהודים שמתו בגטו.

הנה החצר שבה ריטשו את בטני בבעיטה, חלונות ביתי בקומה השלישית. שם הכול עומד על תילו: ליפובה 71, הבית שבו נולדתי, שבו עברו עליי שנות ילדותי הרכה, החלון שבו שחררתי את היונה שקיבלתי במתנה מהדוד גילק. אני מביט בבית הזה, שהגרמנים הקציבו לי שלוש דקות לעזוב, אם דרך המדרגות או דרך החלון. זה אינו ביתי, זאת אינה עירי וזו אינה מולדתי!

היום יפה ושטוף שמש אולם למראה גדרות התיל של שטוטהוף גופי קופא כמו אז. מחנה קטן, גיהינום גדול!

לולא הייתי מוקף ביקיריי, לעולם לא הייתי נכנס לשם. בלוק מס' 13, או מה שהיה בלוק מס' 13, המקום של האפעל והמקום שבו שכבתי על השלג, קודח מחום. חיפשתי את בלוק מס' 23 של אימא, אבל שם יש כעת רק חורש.

מעברו השני של השער נמצא המקום שבו אירעה התקרית עם הנאצי שהטביל אותי בתוך קדרת המרק. אין כלום אך אני רואה הכול. אני עד ומדריך מושלם למשפחתי: הם רואים מה שיש ואני מספר להם מה שהיה. עברנו מול שער היציאה המשכנו ללכת לאורך גדר התיל, ובהמשך פנינו שמאלה בין שתי גדרות תיל למקום שבו עמדתי במחיצת 500 הילדים מליטא... אנחנו מתייצבים מול שני בניינים, אחד גדול, הקרמטוריום, והשני קטן יותר, תא הגזים. הילדים הופשטו, חלקם הוכנסו לתא הגזים, בעוד שילדים אחרים הועלו על הקרונות הסגורים של הקולייקע, הרכבת הקטנה.

בכל מקום היו גרמנים עם כלבים.

זהו המקום שבו התחננתי לפני הגרמני על חיי, בעודי מרים את מגפו ומראה לו מה שעשיתי למען תהילתה של גרמניה. עם הנון לוס שלו, כשפצחתי בריצה דרך מחנה שבויי המלחמה, בלי לעצור, עד שהגעתי לאבא בבילוק מס' 13, נשמעה צפירת הרכבת שלעולם לא הגיעה לשום יעד. בתוך הקרונות זרו עליהם גז, ובשולי המחנה היתמר לשמיים עשן הקרמטוריום שלקח איתו את חייהם של הילדים הליטאים.

מוזיאון נוסף, רציף לדוגמה, תמונות והלזרט, ומאחורי הזכוכית ראיתי את דיוקנו של המפלצת שצויר על ידי אחד הילדים: הקאפו מקס, השטן, עם מקטרתו הארוכה, עינו השתוממה ושתי קרניים. כן אחי, ציירת אותו כפי שראינו אותו שנינו!

דרזדן נבנתה מחדש בחלקה אך בית החרושת ברחוב שנדוור עומד על תילו, ענק. כיום הוא בית חרושת לסיגריות. רק הקומה האחרונה נבנתה מחדש, היתר נשאר אותו הדבר, על מדרגות הכניסה, השער הקדמי והחצר הצדדית. אנו מצלמים, אני מסביר על כל חלון וחלון ועל המקלט שבו שהינו בזמן ההפגזות, והחלון שממנו יצאנו. בזמן שאנו נכנסים לחצר האחורית, אדם, שככל הנראה הבין את המתרחש, דיבר אליי באדיבות והפציר בי שלא אבקש להיכנס, שהכניסה אסורה.

נפרדתי ממנו בלחיצת יד, מבטיח לו שאין לי כל כוונה להיכנס, שאין לי זיכרונות טובים מהמקום. ניכר במבטו שהבין את דבריי.

יצאנו מדרזדן לעבר פירנה והתחלנו להקיף את נהר אלבה, במסלול צעדת המוות, אולם כמה שונה הכול עכשיו! אני לא צועד רגלית, איני סובל מרעב, מקור, מכינים, בטני אינה מתכווצת כתוצאה מאכילת עשב. אנחנו נוסעים בשני רכבים גדולים, ממוזגים, עם אוכל, שתייה ומוזיקה, ובתי הקטנה קרן נושאת בחיקה עולל חדש. נופיה הקסומים של סקסוניה מאירים לנו פנים. נהר האלבה מלווה אותנו

במה שהיה צעדת המוות, עד הגיענו ללייטמריץ', שם במרכז הכיכר עצרתי על האבן,
היכן שהיונה נחתה על ידי.

אנו מגיעים לטרזיינשטט, לכיכר שבה ראיתי את מושיעי הרוסי הראשון.
הבניין עם הקשתות, הבית שבו שהתה אימא, הכול כאן, כאילו הזמן עצר מלכת.

אנו שבים למולדת. אני מאושר להיות בבית יחד עם אשתי, ילדיי, נכדיי וכל
המשפחה. כל אחד ואחד מאיתנו עיבד את החוויה בדרכו וכולנו הגענו לאותה
המסקנה: לעולם לא עוד!!

אחרית דבר

דומני שלאחר ארבעים שנות כתיבת הספר הזה איני יכול לסיים אותו בלי ליטול מנוחה קצרה. לחלץ "משם" את עצמי, וכן את אלה שהלכו בעקבות סיפורי ולהביאם "לכאן" ולעכשיו, לירוק שמציף את עיניי ברגע זה, לצליל פכפוף המים שהומה באוזניי, לשמש השחר העולה ממזרח ומחממת קלות את גבי, את מבטי הנישא מהכתוב. הוא תועה באינסוף, באופק של ים איזמרגד שגליו מתנפצים לרגליי, נושקים לחול המוזהב של החוף שבו אני יושב.

משמאלי נשקף הר הכרמל, צלליתו נגדעת באופק באובך הזריחה, מרהיב ביופיו, חולש על העיר חיפה עד שהשניים מתמזגים לאחד בחיבוק. מימיני, ראש הנקרה, כחץ המכוון לים, צר על מולדתי, מגן עלינו ומשפיע מיופיו על האופק. עד לשם משתרעת ישראל שלי, ההבטחה שניתנה לי מפי אלה שאינם, תפילתו של סבי הרשל, בשנה הבאה בירושלים, הסיפורים שלאט באוזנינו מתוך הזיות הרעב רבי יצחק על המולדת הנכספת, והיהודי השקוף בחול הקפוא של שטוטהוף, שסחט ממני הבטחה לחזות למענו, במו עיניי, בארץ המובטחת.

הייתי רוצה שיידעו כי חלומם היה למציאות. מול הים אינני לבדי, אני חש בקרבי את כולם כאן איתי. הייתי רוצה שיחושו כמוני בכפות רגליהם את רעננותו של החול, את רחש הגלים ממלא את נשמתם, שיחושו מוגנים בתוך החומות שיוצרים הר הכרמל, ראש הנקרה והרי הגליל שבגבי. כל אלה תוחמים את האופק הסובב את נהרייה הקטנה והירוקה שלי, העיר שבה בחרנו להקים את ביתנו בישראל. אני רוצה שיידעו שחלומותיהם והבטחותיהם היו למציאות. אני רוצה שיראו את חכת הדיג שלי כורעת ממשקל הדג הכסוף שנתלה על הקרס. אני רוצה שיחושו את חום השמש ממרום הגליל מטפס במעלה גבם. אני רוצה שיקשיבו לשירתם של השחפים שמשתעשעים על החוף ועפים תחת שמי התכלת הנושקים לים, לים שלי, שם במרחק. ואם הם מביטים בכל היופי הזה, אני מקווה שהם מיטיבים לראות ממני. אני אינני רואה דבר כמעט משום שעניי מוצפות דמעות. דמעות אושר!

כשאני מציג את עצמי בהרצאותיי אני עושה זאת בשמם ולזכרם של מיליון וחצי הילדים שנרצחו בשואה.

ההרצאות שלי החלו במוזיאון משואה, בהמשך הן נישאו במרכז הלימודים של מוזיאון לוחמי הגטאות לסטודנטים צעירים מרחבי הארץ וכן לסטודנטים מדרום ומרכז אמריקה. תענוג לדבר עם בני נוער, חיילים, תלמידי סמינר, בתי ספר יסודיים ותיכונים, ספורטאים, שוטרים מבית הספר הארצי של המשטרה, בחורי ישיבות, וכו'. מדהים כמה שהם מתעניינים, מתבוננים, מבינים וקולטים את שאירע בתקופה הטרגית ביותר של עמנו.

אני מאושר עם רעייתי, שאיתה אני חולק את חיי ארבעים ושמונה שנה. יד ביד צעדנו בנתיבים סוגים בשובנים. פעמים נתקלנו במכשולים, פעמים נאלצנו לצלוח ביצות ודרדרים, אולם אנו ממשיכים הלאה. ליסה סבלנית יותר, אני פועל יותר מתוך דחפים, וההבדל הזה, נוסף לאהבתנו הוא שאפשר לנו להתמודד עם הסערות שפקדו אותנו לאורך חיינו. היא מתלווה אליי לכל מקום שבו אני מוסר עדות על ילדותי ועל הגיהנום הנאצי. ליסה היא זו שדרבנה אותי לעסוק בכך, אילצה אותי לשוב את השתיקה, אפשרה לי להוציא מתוכי את העצב שלשוני נצרה, ולזעוק את זעקת הכאב המרה שחונקת אותנו ניצולי השואה. אני מבקש מהצעירים לקבור את המילה "שנאה". אני מבקש מהם בכל לשון של בקשה לא לסלוח, לא לשכוח, אבל לא לשנוא. עד כמה שקשה לתפוס זאת, אינני שונא את הרוצחים.

רעייתי נושאת חלקית באשמה על הסיפור הזה, שכן במשך ארבעים שנה לא יבש גרונה מלחזור על מילה אחת ויחידה: "כתוב!" הייתי יכול למלא ספר שלם על כל פעם ששמעתי את המילה הזאת לאורך כל השנים, ואין מילים לתאר את השמחה שמציפה אותי עם השלמת המשימה.

ניתן לסכם זאת כך: אני מאושר בחיק משפחתי. כעת אני ראש השבט והאהבה שמאחדת אותנו היא הפיצוי שלי. אני בן שבעים, אני ממשיך לעבוד, לא חסר לי דבר. רק דבר אחד אני מבקש מאלוהים: שיעשה שלום על העם הזה, שזקוק לו כל כך.

